

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

МАТЕРІАЛИ

**наукової конференції професорсько-викладацького складу,
наукових працівників і здобувачів наукового ступеня
за підсумками науково-дослідної роботи
за період 2017–2018 рр.
(16–17 травня 2019 р.)**

У двох томах

Том 1

Вінниця
ДонНУ імені Василя Стуса
2019

Редакційна колегія:

Головний редактор – Гринюк Р. Ф., д-р юрид. наук., професор.

Заступник головного редактора – Хаджинов І. В., д-р екон. наук., професор.

Відповідальний секретар – Радіо С. В., канд. хім. наук.

Члени редакційної колегії:

Ветров О. С.; Ніколюк П. К., д-р фіз.-мат. наук, професор; Жильцова С. В., канд. хім. наук, доцент; Велигодська А. К.; Кокорський В. Ф., канд. істор. наук, доцент; Ситар Г. В., д-р філол. наук, доцент; Залужна О. О., канд. філол. наук; Дороніна О. А., д-р екон. наук, професор; Амелічева Л. П., канд. юрид. наук, доцент; Костинська О. Л.; Попов В. Ю., д-р філос. наук, професор; Мартинець Л. А., д-р пед. наук, доцент; Карягіна Н. О.; Алімова Т. В.

Матеріали наукової конференції професорсько-викладацького складу, наукових працівників і здобувачів наукового ступеня за підсумками науково-дослідної роботи за період 2017–2018 рр. (16–17 травня 2019 р.): у 2-х томах. Том 1. Вінниця: Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2019. 195 с.

До першого тому увійшли матеріали секцій: економічні науки, біологічні науки та екологія, історичні і політичні науки, філологія.

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ «ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ»

<i>Біленко Д. В.</i> Перспективи розвитку фахівця з бізнес-аналітики на ринку праці в Україні.....	7
<i>Боєнко О. Ю.</i> Психоемоційна складова мотивації споживача при виборі бренда	9
<i>Буга Н. Ю.</i> Управління маркетингом інновацій регіонів	10
<i>Буркіна Н. В., Сидорова А. В.</i> Кластерний аналіз малого та середнього підприємництва за регіонами України	12
<i>Гевлич І. Г.</i> Базовий дохід в Україні: економіка та суспільство	14
<i>Гевлич Л. Л.</i> Тренди облікової освіти в Україні	16
<i>Дейна А. Ю.</i> Статистичне моделювання перспектив заміни споживання природного газу в Україні.....	18
<i>Іваненко Л. М.</i> Модель програмного менеджменту ритейлу як ефективний інструмент сучасного трейд-маркетингу	19
<i>Іонін Є. Є.</i> Аналітичний інструментарій фінансового планування.....	21
<i>Поповський Ю. Б.</i> Аналіз ринку праці України засобами smart-технологій	23
<i>Сивицька І. Г., Кравченко В. М.</i> Регламентація процедур як інструмент зниження корупційних ризиків в системі публічних закупівель.....	25
<i>Сидорова А. В., Буркіна Н. В.</i> Аналіз впливу соціально-економічних факторів на фінансові результати малих та середніх підприємств.....	27
<i>Синиченко А. В.</i> Економічна стратегія підприємства	30
<i>Таранич А. В.</i> Особливості брендингу на споживчому ринку	32
<i>Таранич О. В.</i> Корпоративний сектор як джерело економічного розвитку України.....	34
<i>Тарасенко Л. О.</i> До питань циклічності доходів газорозподільних підприємств.....	35
<i>Фурман Т. Ю.</i> Деякі аспекти формування вибіркової сукупностей для проведення вибіркового обстеження населення (домогосподарств)	37
<i>Шлапак О. А., Лимар В. В.</i> Реалізація системного підходу у впровадженні засад екологічного менеджменту на підприємствах АПК.....	39
<i>Янчук Т. В.</i> Управління маркетинговою діяльністю сучасного підприємства з використанням інформаційних технологій	41

СЕКЦІЯ «БІОЛОГІЧНІ НАУКИ ТА ЕКОЛОГІЯ»

<i>Vasheniak Y. A.</i> Rocky grasslands on sedimentary outcrops in Ukraine: preliminary results of the syntaxonomical revision.....	44
<i>Дорошенко К. М., Франков С. С., Ковальчук В. С., Ковальчук С. І.</i> Деякі відомості про фіксацію рідкісних видів птахів під час весняної міграції 2019 р. на території Овідіопольського району Одеської області.....	45
<i>Доценко О. І.</i> Дослідження кінетичних параметрів транспорту протонів за участю білка смуги 3 еритроцитів	46
<i>Кавун Е. М.</i> Когнітивна поведінка тварин у проекції існуючих модальностей для сенсорних систем людей	47
<i>Кавун Е. М.</i> Метод визначення психосоматичних структур та необхідні для його практичного використання навички і компетенції	48

<i>Мищенко А. М., Остапишен Б. В., Бомбела О. Р.</i> Створення низкобюджетного безпроводного радіометру видимого світла.....	49
<i>Мищенко А. М., Тарадіна Г. В.</i> Природа в'язкопружних властивостей активного м'язового волокна.....	50
<i>Нгуєн К. А., Маиталер О. В., Абрамова Г. Г.</i> Дослідження флори прибережно-водних рослин м. Вінниця.....	51
<i>Петришина Д. М., Голюк Б. Г., Велигодська А. К.</i> Порівняльний аналіз ростових показників штамів істівних базидієвих грибів <i>Flammulina velutipes</i> (Curtis) Singer та <i>Lentinus edodes</i> (Berk.) Pegler.....	53
<i>Писаревська Т. А., Маиталер О. В.</i> Морфометричні дослідження сортів <i>Salvia splendens</i> Sellow ex Schult в умовах Донецької області.....	54
<i>Приседський Ю. Г.</i> Накопичення фтору рослинами за забрудненням повітря HF.....	56
<i>Решетник К. С., Юськов Д. С.</i> Вплив складу субстрату на ростові параметри грибів роду <i>Pleurotus</i> при твердофазному культивуванні.....	57
<i>Шундель М. С., Велигодська А. К.</i> Видовий склад ксилотрофних базидієвих грибів лісових насаджень Шаргородського району Вінницької області.....	59

СЕКЦІЯ «ІСТОРИЧНІ І ПОЛІТИЧНІ НАУКИ»

<i>Bielikov O.</i> Foreign refugees and prisoners of war in Soviet Ukraine in the 1920s: legal status, adaptation problems, and the issue of returning to their homeland.....	61
<i>Белікова Н. Ю.</i> Релігійність ромів України: до питання щодо методології дослідження... 63	63
<i>Богінська І. В.</i> Що таке «путінізм» і чи існує він взагалі?.....	65
<i>Бондаренко С. В.</i> Інституційний вимір реалізації Доктрини інформаційної безпеки України.....	66
<i>Булега К. І., Чарських І. Ю.</i> Кінематограф як інструмент культурної дипломатії: компаративний підхід.....	68
<i>Гришук О. М.</i> Вивчення теорії поховальної обрядовості в роботах закордонних дослідників.....	70
<i>Кіпень В. П.</i> Дилеми державної політики щодо людей поважного віку.....	72
<i>Кокорський В. Ф.</i> Мережа впливу Юлії Тимошенко у Вінницькій області напередодні виборів до парламенту 2019 р.....	74
<i>Литвиненко Р. О.</i> Культурне коло Бабіне: потенціал палеодемографічних досліджень... 76	76
<i>Лягуша А. О.</i> Розвиток публічної історії в Україні.....	78
<i>Мартинчук І. І.</i> Українське жіноче вбрання: основні тенденції і взаємовпливи.....	80
<i>Неприцька Т. І.</i> Оцінка результатів президентських виборів в Україні 2019 року міжнародними спостержними місіями.....	82
<i>Окуньовська Ю. В.</i> Запровадження е-урядування на прикладі міста Вінниця.....	83
<i>Отземко О. В.</i> Українські мемуари XVII ст.....	85
<i>Паніна І. Г.</i> Методика викладання навчальної дисципліни «Національна безпека України» в контексті євроатлантичної інтеграції України.....	87
<i>Pervushyn M.</i> Social and political implications of Islamic State's emergence in virtual space after defeats on physical battlefield.....	89
<i>Польовий М. А.</i> Політичний процес національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. в Україні: одна точка біфуркації чи кілька?.....	91
<i>Примуш М. В.</i> Партії та індивідуалізація суспільства.....	93

<i>Прихненко М. І.</i> Ідеологічний чинник у міжнародних відносинах кінця ХХ – початку ХХІ ст.	94
<i>Салагуб Л. І.</i> «Записки о Южной Руси» П. Куліша про історію Гетьманщини ХVІІІ ст. ...	96
<i>Стоберська Н. А.</i> Основні форми польського землеволодіння на Правобережній Україні у ХVІІІ ст.: історіографічний дискурс.	98
<i>Теміров Б. Ю.</i> Використання поняття «соціокультурний простір» у публічному полі	100
<i>Теміров Ю. Т.</i> Поняття «модель зовнішньої політики» і концептуалізація викладання дисципліни «Аналіз зовнішньої політики»	101
<i>Темірова Н. Р.</i> Олександр Оглоблин: історик у пошуку України	102
<i>Чальцева О. М.</i> Актуальність дослідження публічної політики в Україні	104
<i>Чарських І. Ю.</i> Неліберальний світовий порядок та вразливість позиції «колективного Заходу»	106

СЕКЦІЯ «ФІЛОЛОГІЯ»

Підсекція «Студії з лінгвоукраїністики»

<i>Аксьонова І. О.</i> Функційний потенціал конкретизувальних одиниць в українських ЗМК	109
<i>Бортун К. О.</i> Засоби вираження модальності спонукання в сучасній українській мові ...	110
<i>Важенина О. Г.</i> Текстотвірні функції афористичних висловів у химерних романах Євгена Гуцала	113
<i>Домрачева І. Р.</i> Вияв багатозначності та омонімії з-поміж сукупних лексем	115
<i>Коваль Л. М.</i> Семантично елементарне речення як корелят головного компонента генітивної конструкції з непередикатним іменником	118
<i>Митько Н. А.</i> Формування лексикологічних компетентностей студентів на матеріалі творів В. Стуса	120

Підсекція загального та прикладного мовознавства

<i>Данилюк І. Г.</i> Метод глибинного навчання в моделюванні лінгвоперсони	122
<i>Загнітко А. П., Загнітко Н. Г.</i> Об'єктивно-граматичний статус частиномовної класифікації	124
<i>Краснобаєва-Чорна Ж. В.</i> Кваліфікація ціннісної картини світу в лінгвістичній парадигмі..	126
<i>Ситар Г.В.</i> Фразеологізовані речення у лінгвоперсонологічному портреті Юрія Шевельова	127
<i>Zahnitko A. P., Tereshchuk M. O.</i> Speech Act of Refusal: Objective-Grammar Typology	129

Підсекція міжкультурної лінгвістики

<i>Антонюк О. В.</i> Прізвисько як експресивно-оцінна номінативна одиниця	131
<i>Жаровська О. П.</i> Формування інформаційної культури студентів закладів вищої освіти як складової загальної культури	133
<i>Кравченко Е. О.</i> Символізація імені художнього тексту	135
<i>Пилипак Т. А.</i> Особливості збереження національної ідентичності українців Башкирії ...	137

Підсекція літературознавства

<i>Просалова В. А.</i> Любити «вишневу» Україну чи «алею торнадо»: з історії однієї літературної ревізії	139
--	-----

<i>Просалова В. А., Бузов А. С.</i> Еміграційний текст Віталія Бендера: ідейно-естетичні домінанти.....	141
<i>Просалова В. А., Солдатова О. А.</i> Міфологеми в тетралогії Дари Корній «Зворотні боки».....	143
<i>Пуніна О. В.</i> Спецкурс «Василь Стус: психотип, креатор, образ»: методика викладання, практика апробації.....	144
<i>Реутова М. А.</i> Сильова домінанта в історичному романі Юрія Косача «День гніву»	146
<i>Соловей О. Є.</i> Кінець «буржуазного стилю»: до проблеми дегуманізації у творчості Емми Андіївської	148
<i>Урсані Н. М.</i> Художнє осмислення християнських цінностей у ліриці Бароко	152
<i>Чуйко В. В.</i> Інтерпретація мотиву божевілья в «Повісті про санаторійну зону» М. Хвильового та її кіноверсії «Танго смерті»	153

Підсекція журналістики

<i>Борецький В. В.</i> Надмірна експлікація факту в новинних порталах Подільського регіону: проблеми ідентифікації	155
<i>Родигін К. М.</i> Фотофейки: історичний та концептуальний аспект	158
<i>Рудченко А. С.</i> Постколоніальний міф у медіа і виміри української ідентичності	159
<i>Супрун Л. В., Супрун В. М.</i> Фахова періодика для лінгвістів у комунікативній матриці вітчизняної журналістики	161
<i>Тараненко О. В.</i> Міфологізований регіональний патріотизм: витоки та конфліктний потенціал	162

Підсекція психології

<i>Бабій В. Б.</i> Підходи до класифікації видів залежностей в сучасній психологічній науці	165
<i>Бацилева О. В., Потаєва К. С.</i> Поняття та особливості вибору копінг-стратегій: теоретичний аспект.....	167
<i>Биковська Д. С.</i> Чинники професійного самовизначення сучасних школярів	169
<i>Вакулук А. О.</i> Підходи до визначення місця групових цінностей в структурі соціально-психологічного клімату учнівського колективу	171
<i>Васюк К. М.</i> Паралінгвістичні критерії брехні в усних повідомленнях	172
<i>Генералова Т. В.</i> Стресостійкість як детермінанта успішного навчання студентів	173
<i>Камінська О. А.</i> Історія становлення психографології: від минулого до сьогодення.....	175
<i>Кузнєцова О. В.</i> Психологічні особливості людей, які мають надмірну вагу.....	177
<i>Кушнір А. Т.</i> Особливості ставлення сучасних школярів до ЛГБТ: реалії та міфи.....	179
<i>Мороз А. П.</i> Феномен корупції як вид девіантної поведінки у сучасному суспільстві.....	180
<i>Overchuk V.</i> Formation of model of social policy in the conditions of economic crisis in Ukraine	182
<i>Overchuk V., Kushnir Y.</i> The peculiarities of the experiences of children of different ages of the consequences of armed conflict in the east of Ukraine	183
<i>Полегенька Ю. Е.</i> Система мотивації співробітника як умова стабільного розвитку підприємства.....	185
<i>Пузь І. В.</i> Психологічні передумови креативного середовища закладу вищої освіти	187
<i>Розанов М. П.</i> Психологія кольору: особливості, вплив і семіотичне значення	188
<i>Фурман Ю. В.</i> Вплив віртуального простору на розвиток особистості.....	190
<i>Чернега А. С.</i> Психологічні особливості тривожності підлітків	192

СЕКЦІЯ «ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ»

УДК 339.13

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ФАХІВЦЯ З БІЗНЕС-АНАЛІТИКИ НА РИНКУ ПРАЦІ В УКРАЇНІ

Д. В. Біленко

У світовій економіці спостерігаються загальні закономірності і тенденції, в тому числі на ринку праці і відповідно в сфері освітніх послуг. В умовах зростання конкуренції і посилення впливу міжнародних факторів на економіку провідна роль в інноваційному розвитку держав відводиться системі професійної освіти, метою якої є підготовка висококваліфікованих, затребуваних економікою кадрів, здатних втілювати кращі ідеї в наукові проекти та практику бізнесу.

На сьогоднішній день високим попитом у всіх галузях ринкової економіки користується професія аналітика. Бізнес-аналітик – професія відносно нова для ринку праці. Спочатку функції даного фахівця виконували проектні менеджери та системні аналітики.

Відповідно до стандартів бізнес-аналізу бізнес-аналітик – це фахівець, завданням якого є детальне вивчення структури компанії, виявлення проблем та пошук шляхів їх успішного вирішення [1]. Фахівець з бізнес-аналітики спеціалізується в таких трьох областях [1, 2]:

в області аналізу стратегічної мети організації та її середовища, консультуючи вище керівництво з питань політики;

в області реорганізації та модернізації бізнес-процесів і управління організаційними змінами;

в області визначення вимог для ІТ-систем.

Зростаючий попит компаній на інструменти та технології бізнес-аналізу наклav відбиток і на ринок праці. В США попит на фахівців в області бізнес-аналізу з 2008 виріс на 236 %, при цьому найвищий попит прийшовся на післякризовий 2009 рік [3].

В Україні вимоги ринку праці до фахівців-аналітиків, що були досліджені на основі аналізу масиву рекламних повідомлень про вакансії, полягають в вмінні використовувати фінансовий аналіз діяльності організації, автоматизацію господарської діяльності або розробку нової, більш ефективної бізнес-моделі, яка включає в себе оптимізацію процесів і роботи персоналу, зниження витрат, збільшення прибутку.

Щоб відповідати зазначеним вимогам бізнес-аналітик потребує знання з області процесу дослідження, фільтрації, перетворення та моделювання даних з метою отримання корисної інформації та прийняття рішень, оптимізації та моделювання бізнес-процесів підприємства [2, 3].

Аналіз напрямків, за якими буде змінюватися професія аналітика, довів, що в майбутньому професія аналітика буде модернізуватися в сфері роботи з даними та надання готових рішень для бізнесу. Так, наприклад, передбачається поява таких професій, як детектив по роботі з даними, який буде аналізувати дані з пристроїв інтернету речей та інших розумних підключених систем; міський кібераналітик, який буде відстежувати порядок збору даних в містах; медичний технік по роботі зі штучним інтелектом, який буде ставити діагноз за допомогою програми на основі машинного навчання; персональний дата-

брокер, який допоможе клієнтам найбільш вигідно продати інформацію про себе. Надавати готові рішення для бізнесу в майбутньому буде координатор ІТ-сервісів, який простежить, щоб компанія рухалася до своїх цифрових цілей та результатам максимальної автоматизації платформ; аналітик квантового машинного навчання, який буде об'єднувати квантові обчислення з можливостями машинного навчання; майстер периферійних обчислень, який буде відповідати за переклад компанії з застарілої інфраструктури на вдосконалену децентралізовану модель з використанням периферійних обчислень [4].

Зрозуміло, що не всі професії майбутнього, поява яких зараз прогнозується, стануть реальними та затребуваними, але їх перелік показує напрямок, в якому буде рухатися наука, бізнес та суспільство.

Позитивним ефектом відкритості національних економік та впливу глобалізації на ринки праці є створення умов для інтернаціоналізації освітніх програм, в тому числі з підготовки фахівців з бізнес-аналітики. Але, на жаль, українські фахівці – випускники ВНЗ, не завжди відповідають міжнародним стандартам.

Використовуючи освітні платформи, які містять навчальні курси з застосуванням технологій електронного навчання та відкритим доступом через Інтернет, проведемо аналіз відповідності змісту дисциплін, що викладаються в українських ВНЗ, змісту дисциплін зарубіжних університетів зі спеціальності бізнес-аналітика. За результатами аналізу змісту спеціалізації «Бізнес-аналітика» Уортонської школи бізнесу при Пенсільванському університеті (США), спеціалізації «Поглиблений курс бізнес-аналітики» Колорадського університеті в Боулдері (США) та спеціалізації «Стратегічна бізнес-аналітика» ESSEC Бізнес-школи (Франція) було зроблено наступні висновки щодо освітньої програми спеціальності бізнес-аналітики українських ВНЗ:

посилити підготовку зі знання та практичного використання міжнародних стандартів фінансової звітності;

ввести дисципліни з інтернет-маркетингу, який сьогодні вже став головним інструментом конкурентної боротьби;

посилити підготовку з прикладної математики, оскільки в більшості курсів передбачається, що студенти нематематичних спеціальностей здатні проводити аналіз даних і володіють методами комп'ютерної лінгвістики та інтернет-програмування.

Таким чином, наслідком динамічності вимог на ринку праці є поява таких нових професій, як бізнес-аналітики. Розширення сфер застосування бізнес-аналітики в науці та практиці призведе до кадрового дефіциту, а це означає, що запит на фахівців буде постійно збільшуватися. Але необхідно зауважити, що попит на нові знання та вміння, що допомагають аналітикам стати більш конкурентоспроможними і затребуваними на ринку праці, може бути задоволений лише при наявності відповідних освітніх програм.

Література

1. A Guide to the Business Analyses Body of Knowledge (BABOK) Version 3. URL : <http://www.iiba.org/babok-guide/core-standard.aspx>

2. Андерсон. К. Аналитическая культура. От сбора данных до бизнес-результатов. М.: Манн, Иванов и Фербер, 2017. 336 с.

3. Дэвенпорт Т., Харрис Дж. Аналитика как конкурентное преимущество. Новая наука побеждать. СПб: BestBusinessBooks, 2010. 264 с.

4. Профессии будущего: ТОП-7 направлений, которые станут популярными к 2020 году. URL : <https://osvitoria.media/ru/ experience/profesiyi-majbutnogo-top-7-napryamkiv-yaki-budut-populyarni-do-2020-roku-2/>

ПСИХОЕМОЦІЙНА СКЛАДОВА МОТИВАЦІЇ СПОЖИВАЧА ПРИ ВИБОРІ БРЕНДА

О. Ю. Боєнко

З точки зору психології будь-яка діяльність людини обумовлюється наявністю певних мотивів. В маркетингу в контексті споживання, мотивами є задоволення потреб споживачів.

Метою проведення даного дослідження є визначення мотиваційного базису вибору бренду у психоемоційному аспекті.

Дослідження факторів мотивації споживання є складним питанням, тому що дуже часто вони не є конкретними, а в більшій мірі абстрактними. На практиці виділяють різні види мотиваційного підкріплення (рис. 1).

*Рис. 1. Мотиваційне підкріплення факту споживання
Складено автором на основі [1].*

Закономірним є факт, що споживачі в першу чергу задовольняють найважливіші для них потреби на конкретний момент часу. Після задоволення таких потреб вони перестають відігравати роль основного мотиву. Також з'являється зацікавленість у задоволенні наступної потреби у порядку зростання кількості бажань та запитів. Так, за реалізацією низки потреб настає реалізація наступних, і даний процес є нескінченним: відбувається рух по піраміді потреб, які стають складнішими із розвитком особистості окремого індивіда.

Потреби обумовлюють вибір споживачів і в даному контексті завданням для бренду є створення стійкого емоційно-когнітивного уявлення споживача про те, що саме даний бренд може максимально задовольнити його потреби. Досягти даної мети можна не стільки шляхом задоволення конкретної потреби, скільки викликом бажаної емоції [2].

В конкретний момент часу індивід має потребу, яка є домінуючою. Якщо вона сягає найбільш інтенсивного рівня, формується стійкий мотив. Коли дана потреба реалізується, мотив для індивіда втрачає цінність і виникає необхідність реалізації наступної за значущості потреби.

Пропонуємо схему, якою відображено мотиваційне підкріплення реалізації потреби (рис. 2).

Проаналізувавши сучасні наукові доробки, можемо стверджувати, що вибір брендового товару супроводжується наступними критеріями: економічні; технічні; моральні; внутрішні та критерій зацікавленості.

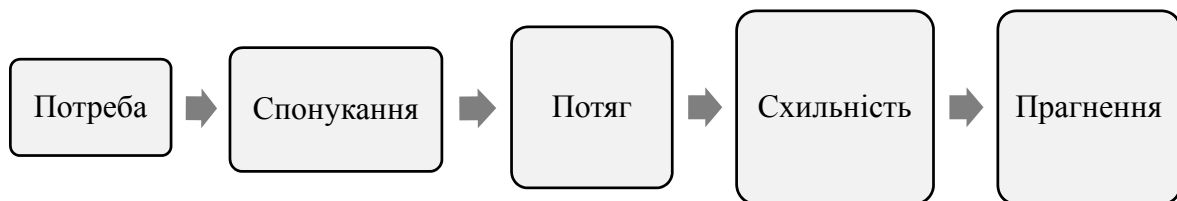

Рис. 2. Мотиваційний ряд

Складено автором на основі [1].

Крім того, із психологічної точки зору купівля товару часто відбувається під впливом факторів ситуативного характеру:

- придбання здійснюється із урахуванням думки людей, які є поруч на момент купівлі товару;
- вибір часто пов'язаний із тим, в якому місці знаходиться покупець (торговий центр, магазин и т. п.);
- придбання здійснюється під впливом продавця або консультанта, який нерідко впливає на рішення покупця.

Отже, вибір брендового відбувається на трьох рівнях: когнітивний рівень ---- психологічний рівень ---- поведінковий рівень.

Коли споживач обирає бренд, він несвідомо слідує певній стратегії. Це і вибір на основі обробки інформації про бренд, і аналіз атрибутів бренду, і психоемоційні враження. Але, споживач не розглядає сигнали зовнішнього середовища як нові. Він підсвідомо підстроює їх під сформовані стереотипи та уявлення. Свідомість сприймає лише ті сигнали, на які споживач внутрішньо налаштований.

Споживач обирає лише той бренд, який відображає його індивідуальність. Поведінка споживача характеризується рівнем самозадоволення, за межі якого він не виходить.

Процес ідентифікації бренду обумовлюється несвідомими процесами, які потім отримують раціональне пояснення. Тобто покупець має схильність до придбання, але йому не вистачає інформаційного підкріплення для самовпевненості. Тому дуже часто споживач не розуміє, чого він бажає і визначається із вибором лише тоді, коли знаходить варіант, який на даний момент є максимально прийнятним.

Зауважимо, що в реальності факторів, які впливають на вибір споживача, набагато більше. Це, звичайно обмеженість фінансових ресурсів, часу шукати товар конкретного бренду і т. інше. Тож, поведінку споживача варто розглядати як інтегральний показник, на який впливає значна кількість як зовнішніх, так і внутрішніх факторів, проте аналіз психоемоційних особливостей поведінки споживачів дає основу для констатування, що вони є основним мотивом для придбання того чи іншого бренду.

Література

1. Андреева М. В. Психологические основы образования и функционирования бренда: дис. ... канд. психол. наук. М., 2003. 214 с.
2. Гусева О. В. Брендинг как система потребительской коммуникации. *Отдельные аспекты коммуникативной политики*. СПб. : Изд-во СПбГУЭиФ, 2008. С. 34–57.

УДК 339.138:332.122

УПРАВЛІННЯ МАРКЕТИНГОМ ІННОВАЦІЙ РЕГІОНІВ

Н. Ю. Буга

Створення системи ефективного управління інноваціями в регіонах і практичного освоєння маркетингових інструментів з метою покращення їх соціально-економічного розвитку є особливо актуальним. Водночас, при розробці моделі управління маркетингом

інновацій регіонів необхідно особливу увагу приділити формуванню конкурентних переваг регіонів, які можливо довго утримувати (новітні технології, інноваційний імідж, креативність у підприємстві).

Провідне значення маркетингу, як координуючої та інтегруючої функції, в управлінні інноваціями представлено в роботах зарубіжних дослідників: П. Друкера, Ф. Котлера, Ж. Ламбена, Б. Санто та інших, а також вітчизняних вчених: В. М. Геєця, С. М. Ілляшенко тощо. Проте у вітчизняній літературі приділяється мало уваги управлінню маркетингом інновацій регіонів, як основи їх соціально-економічного розвитку.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування процесу управління маркетингом інновацій регіонів.

Вибір інноваційного курсу економічного розвитку регіонів означає впровадження нових наукових знань, що в свою чергу позначатиметься не тільки на виробництві, але і практично на всіх аспектах суспільного життя. Економічне зростання, що генерується інноваціями, дозволяє вирішити проблеми із забезпеченням високого рівня життя населення, підвищення соціальних стандартів. Сьогодні впровадження інновації – це не просто економічний механізм і технічний процес, це нове соціально-економічне явище, яке змінює історію, культуру, освіту, менталітет, політичну, інституційну та економічну структуру суспільства, визначає здатність суспільства генерувати та сприймати нововведення.

Управління маркетингом інновацій регіону можна представити у вигляді моделі, яка складається з трьох укрупнених блоків: формування стратегії управління маркетингом інновацій, реалізації стратегії та оцінки реалізації стратегії.

Формування стратегії управління маркетингом інновацій регіону передбачає проведення аналізу зовнішнього, внутрішнього середовища та визначення його потенційних ресурсів. За результатами SWOT-аналізу виявляються реально існуючі потреби ринку в інноваціях і можливості для їх задоволення. Розробка маркетингової стратегії маркетингу інновацій регіону складається з наступних етапів: визначення стратегічних цілей маркетингу інновацій регіону; виявлення об'єктів маркетингу; визначення цільових груп (інвестори, підприємства, регіональна влада) з метою уточнення потенційних «клієнтів» - споживачів та власників інновацій; визначення програм маркетингу інновацій регіону; розрахунок бюджету.

При реалізації стратегії пріоритетними напрямками мають бути:

- маркетинг іміджу регіону – забезпечення суспільного визнання позитивного образу регіону в сфері інновацій. Стратегія концентрується переважно на покращення комунікацій, що демонструють прозорість регіональної влади для потенційних учасників інноваційного процесу, покращення інвестиційно-інноваційної привабливості регіону;

- маркетинг інфраструктури – формування інноваційної інфраструктури, промислових зон, соціально-економічної, культурної, освітньої інфраструктури, за рахунок політичних, правових, науково-технічних програм;

- маркетинг населення – регіони з низьким рівнем зайнятості і дешевою робочою силою можуть бути дієвим аргументом для приваблення потенційних інвесторів зацікавлених в побудові нових підприємств. З іншої сторони, високотехнологічні підприємства потребують висококваліфікованої робочої сили, в цьому випадку зростає роль вищих навчальних закладів, які можуть бути як постачальниками інноваційних ідей, так і робітників відповідного рівня кваліфікації. Також, університети можуть стати творцями інноваційної культури – нової ідеології, яка забезпечує інноваційний розвиток усіх аспектів життєдіяльності регіону.

Американський економіст, Річард Флоріда, вважає, що успіхи регіонів і країни залежать від наявності так званого креативного класу. Ядром креативного класу є люди творчих професій, що зайняті в науковій та технологічній сфері, освіті, мистецтві, які створюють нові ідеї, нові технології. Дослідження Р.Флоріди довели, що найбільш економічно-розвинутими регіонами в США виявились місця з найбільшою концентрацією креативного класу, які стали центрами інноваційної та високотехнологічної індустрії [1]. Тому для досягнення відповідних

переваг регіону потрібно створити певні умови для «вирощування» власного креативного класу та приваблення спеціалістів з інших регіонів – тобто стати більш відкритим до нових людей та ідей. Необхідно призупинити масовий відтік робочої сили і виховувати креативне і талановите молоде покоління. Для цього треба навчитися використовувати глобальні потоки таланту. Міста і регіони повинні отримати статус міст світового класу, привабливих для припливу кваліфікованих професіоналів із-за кордону.

Розкріпачення творчих можливостей людини можливо тільки в певному середовищі. Її головною характеристикою є різноманітність духовного життя – релігійного, ідеологічного, суспільного, творчого. Але це культурне розмаїття не виникає само собою. Воно є результатом тісного співіснування людей з різними уявленнями. Можливість мирного, безконфліктного спільного проживання забезпечується терпимістю суспільства до всіх проявів інтелектуального інакомислення, культурної та демографічної екстравагантності. Не зашореність стереотипними уявленнями сприяє засвоєнню нових знань і досвіду, тобто зростанню. Тому толерантні регіональні спільноти, з одного боку, виявляються привабливими для творчих людей, а з іншого – самі володіють здібностями до сприйняття нового знання та інтелектуальному розвитку [2].

Управління маркетингом інновацій регіону є в сучасних умовах не просто філософією бізнесу, а виступає дієвим інструментом стимулювання його інноваційної активності, створює умови для розробки і поширення інновацій, формує споживчі переваги і забезпечує тим самим максимально ефективну адаптацію споживачів до інновацій, дозволяє регіону орієнтувати свою інноваційну діяльність на запити ринку. Як і в бізнесі, метою використання маркетингу в управлінні регіонами є створення, підтримка або зміна думок, намірів і поведінки суб'єктів – споживачів за допомогою формування і підтримки привабливості, престижу регіону в цілому, умов життєдіяльності та ділової активності в регіоні, а також і привабливості зосереджених в ньому природних, матеріально технічних, фінансових, трудових, організаційних, соціальних та інших ресурсів, а також можливостей реалізації і відтворення цих ресурсів.

Література

1. Флорида Р. Креативный класс: люди, которые меняют будущее. Москва, 2007. 430 с.
2. Лапаев С. П. Оценка уровня инновационного развития регионов на основе креативности. *Вестник ОГУ*. 2011. № 8. С. 52–56, URL: http://vestnik.osu.ru/2011_8/9.pdf (дата звернення 18.06.2018).

УДК 334.716 : 519.237.8

КЛАСТЕРНИЙ АНАЛІЗ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА ЗА РЕГІОНАМИ УКРАЇНИ

Н. В. Буркіна, А. В. Сидорова

Кожний регіон має свою групу кластерів та свої власні економічні характеристики, тому кластерний аналіз як техніка дослідження ринку, що заснована на ідентифікації кластерів за допомогою комп'ютерного аналізу великої кількості змінних, найбільш успішно впроваджується саме на регіональному та місцевому рівнях.

Кластерний аналіз проведено за допомогою програми Statistica 10.0. Спочатку виконано деревоподібну кластеризацію за регіонами методом Joining (tree clustering). В якості метрики використано звичайну евклідову відстань (Euclidean distances), а для правила поєднання елементів у кластери обрано метод Варда (Ward's method). Цей метод відрізняється від інших методів, оскільки для оцінки відстаней між кластерами він використовує дисперсійний аналіз. Метод мінімізує суму квадратів для будь-яких двох гіпотетичних кластерів, які можуть бути

сформовані на кожному кроці. В цілому метод є досить ефективним, однак він як правило формує кластери малого розміру [1]. У нашому випадку це обмеження не є критичним у зв'язку з достатньо невеликою кількістю регіонів моделі.

Проведено аналіз по основних показниках середнього й малого підприємництва (СМП) за регіонами, який дозволив виокремити сукупності регіонів зі схожою економічною ситуацією за обраними показниками. В даному аналізі акцентовано увагу на 20 критеріях СМП по регіонах за 2017 р., які наведені у табл. 1. Сукупність малих та середніх підприємств розглянута по 25 областях, в тому числі м.Київ. При формуванні сукупності акцент зроблено на чисельності зайнятого населення регіону на підприємствах. Дані використано з сайту Державної служби статистики України [2].

Таблиця 1

Критерії СМП по регіонах за 2017 р.

x_1	Усього ЗП	Загальна чисельність зайнятого населення на всіх підприємствах
x_2	ЗП_СП	Загальна чисельність зайнятого на середніх підприємствах
x_3	Частка СП_Зайн	Загальна чисельність зайнятих на середніх підприємствах у % до загальної кількості зайнятих працівників відповідного регіону
x_4	ЗП_МП	Загальна чисельність зайнятих на малих підприємствах
x_5	Частка МП_Зайн	Загальна чисельність зайнятих на малих підприємствах у % до загальної кількості зайнятих працівників відповідного регіону
x_6	ЗП_МКП	Загальна чисельність зайнятих на мікропідприємствах
x_7	Частка МКП_Зайн	Загальна чисельність зайнятих на мікропідприємствах у % до загальної кількості зайнятих працівників відповідного регіону
x_8	Чисельність населення	Чисельність населення регіону
x_9	ФП_СП	Прибуток середніх підприємств
x_{10}	ФЗ_СП	Збиток середніх підприємств
x_{11}	ФП_МП	Прибуток малих підприємств
x_{12}	ФЗ_МП	Збиток малих підприємств

Кластерний аналіз за методом К-середніх (k-means) з 4 кластерами, надав можливість отримати графік, наведений на рис. 1, який демонструє відсутність однорідності по обраних показниках. Отже, можна зробити висновок, що запропонована сукупність факторів може бути використана для сегментації регіонів з точки зору СМП.

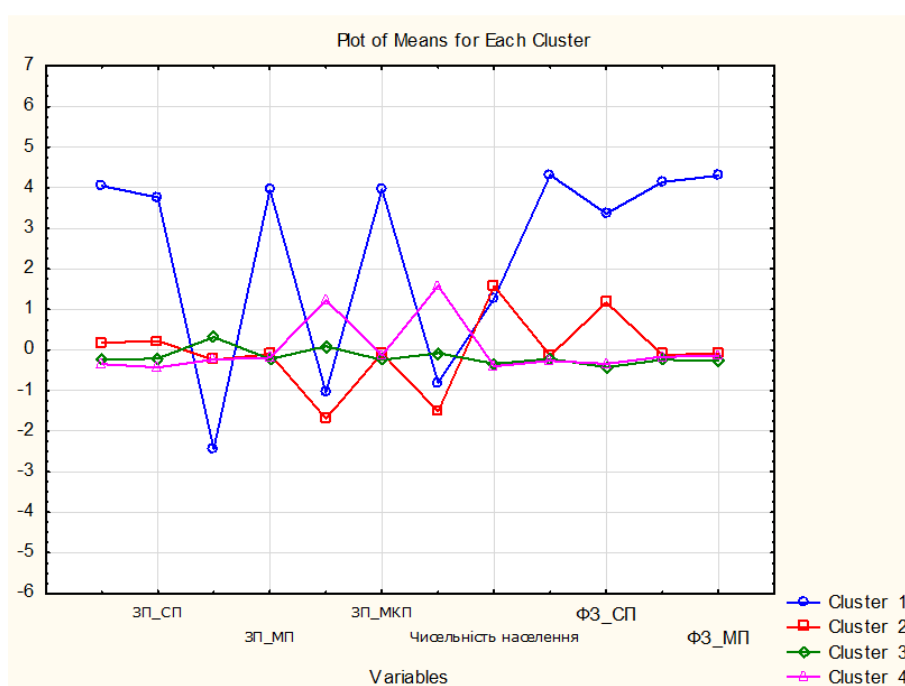

Рис. 1

Характеристику представників кожного з отриманих кластерів наведено у табл. 2. Акцент зроблено саме на характерних значеннях, притаманних кожному кластеру.

Таблиця 2

Характеристика кластерів за показниками

Кластер 1	Кластер 2	Кластер 3	Кластер 4
<p>1) Високий рівень зайнятого населення на всіх підприємствах</p> <p>2) Низька частка зайнятих на середніх та малих підприємствах у % до загальної чисельності зайнятих</p> <p>3) Висока чисельність населення</p> <p>4) Високий рівень як прибутків, так і збитків на середніх та малих підприємствах</p>	<p>1) Низький рівень зайнятості на малих та мікропідприємствах</p> <p>2) Низький прибуток по середнім та малим підприємствам</p> <p>3) Підвищені збитки по середнім підприємствам</p>	<p>1) Низький рівень зайнятого населення на великих підприємствах</p> <p>2) Найвища частка зайнятих на середніх підприємствах у % до загальної чисельності зайнятих</p>	<p>1) Низький рівень зайнятого населення на середніх підприємствах</p> <p>2) Найвища частка зайнятих на малих та мікропідприємствах у % до загальної чисельності зайнятих</p>

До першого кластеру віднесено м.Київ. До другого – Дніпропетровську, Донецьку і Луганську області, до третього – Вінницьку, Волинську, Житомирську, Запорізьку, Київську, Львівську, Полтавську, Рівненську, Сумську, Харківську, Хмельницьку, Черкаську, Чернігівську, а до четвертого – Івано-Франківську, Кіровоградську, Миколаївську, Одеську.

Таким чином, Вінницький регіон віднесено до найбільшої категорії областей України, які характеризуються високою часткою зайнятих на середніх підприємствах у % до загальної чисельності зайнятих при відносно низькому рівні зайнятого населення.

Література

1. Буркіна Н. В., Наумова М. А. Построение рейтинга надежности страховых компаний Украины средствами кластерного анализа и CCR моделей. *Economics, management, law: problems and prospects: Collection of scientific articles*. Vol. 2. Agenda Publishing House, Coventry, United Kingdom, 2015. P. 195–198.

2. Державна служба статистики України. URL: Ukrstat.gov.ua

УДК 338.2

БАЗОВИЙ ДОХІД В УКРАЇНІ: ЕКОНОМІКА ТА СУСПІЛЬСТВО

І. Г. Гевлич

Поняття базового доходу (Guaranteed minimum income) як форми соціального забезпечення громадян, згідно з якою держава або орган місцевого самоврядування виплачує кожному громадянину гарантований мінімум грошового забезпечення безумовно до його віку, статі, фінансового становища чи зайнятості на сьогодні є об'єктом, цікавим для дослідження як для вітчизняних, так і для закордонних вчених та практиків державного управління.

Станом на 2016 р., коли були започатковані власні дослідження у цьому напрямку, джерелом інформації слугували праці майже виключно закордонних дослідників щодо сутності даної дефініції, історії її еволюції, переваг та недоліків її використання в теорії державного управління та фінансування соціальних видатків, практики локального

застосування [1–3]. Наразі ідея базового доходу є жваво обговорюваною і вітчизняними дослідниками, серед яких О. О. Корчинська, О. В. Длугопольський, Т. І. Длугопольська та інші [4–5]. Але у зазначених дослідженнях реалізація ідеї базового доходу у національних масштабах одногласно виключається.

Метою даного дослідження є обґрунтування можливості реалізації зазначеної ідеї в Україні.

За визначенням Всесвітньої мережі основного доходу (The Basic Income Earth Network – BIEN) базовий дохід характеризується такими рисами: періодичністю (сплачується з регулярним інтервалом, наприклад, щомісячно, а не в якості одноразового гранту); оплатою виключно готівкою, що надає отримувачам свободу витрат; індивідуальністю (сплачується особі, а не домогосподарству); безумовністю (сплачується без перевірки фінансового становища, без вимог до працевлаштування чи наміру працювати).

Аргументи за реалізацію концепції безумовного базового доходу розглядалися у роботі [6] і наразі суттєво не змінилися: застосування базового доходу є достатньо простим за механізмом організації, в змозі вирішити проблему нужденності, подолати гендерну нерівність, мотивувати населення до особистісного розвитку, прибрати корупційну складову призначення соціальної допомоги. Крім того, з точки зору розвитку національної економіки це призведе до ліквідації витрат на адміністрування соціальних виплат та стимулювання внутрішнього попиту. Але як зазначалося, сьогодні в Україні найважливішими чинниками прийняття рішення щодо запровадження базового доходу є політична воля вищого керівництва держави та сприйняття цієї ідеї суспільством. Противники концепції аргументують своє ставлення зовсім не великими фінансовими витратами, адже за розрахунками економіста Всесвітнього економічного форуму Скотта Сантенса, загальні витрати на адресну підтримку бідняків в США сьогодні перевищують 1 трлн. дол. тоді як базовий дохід обійшовся б у кілька сот мільярдів. Вони наполягають, що введення базового доходу призведе до відсутності мотивації до праці і занепаду не тільки економіки, а й людства як такого.

На протязі останніх сорока років локальні експерименти із запровадження базового доходу проводилися (або проводяться досі) у таких країнах, як Намібія, Кенія, Індія, Італія, Фінляндія, Нідерланди, Німеччина, Канада, США. Результати експериментів вважаються позитивними за багатьма критеріями.

Що ж стосується можливості фінансування базового доходу у сучасній Україні, наразі є брак верифікованої інформації для точних обрахунків. Грубі підрахунки сумування фінансування стипендій, пільгового проїзду, субвенцій з державного бюджету на виплату соціальної допомоги, надання пільг та житлових субсидій соціально вразливим категоріям населення, утримання Пенсійного фонду України та Міністерства соціальної політики (існування яких в умовах базового доходу не є обґрунтованим) дають близько 428 млрд. грн. станом на 2018 р. тільки видатків державного бюджету. А. Ставицький вважає за можливе розглядати в якості джерела фінансування базового доходу величину від 856 до 1020 млрд. грн., що витрачаються непрозоро, неефективно із надто дорогим адмініструванням пільг, і можуть бути витрачені на фінансування базового доходу від 1928 до 2297 грн. на дорослу особу та від 482 до 574 грн. на дитину щомісячно [7]. Слід зауважити, що у цих підрахунках не були враховані соціальні витрати, що містяться в інших статтях державного бюджету, а також видатки на соціальні заходи та підтримку соціально вразливих категорій населення місцевих бюджетів. Крім того, може бути передбачена можливість використання на дані цілі доходів від приватизації звільнених необоротних активів соціальних фондів, зменшення збитків державних чи муніципальних підприємств, які потерпають від наявності пільговиків тощо.

З урахуванням вищевикладеного можна зробити наступні висновки:

1. Ефективність застосування концепції безумовного базового доходу доведена результатами численних експериментів у країнах, що розвиваються, та країнах із розвинутою економікою.

2. Фінансування базового доходу населення вимагає перегляду державної стратегії соціального захисту, широкого прийняття цієї ідеї суспільством та політичної волі уряду.

3. На основі наявних даних очевидна потенційна ефективність використання ідеї базового доходу в умовах сучасного етапу розвитку вітчизняної економіки. Для подальшого дослідження необхідна наявність верифікованих даних для врахування загальної величини фінансування соціальних витрат бюджетів усіх рівнів та даних оцінки активів соціального призначення.

Література

1. Ідея звільняючого безумовного основного доходу. URL : http://www.psgd.info/files/publications/extern/bge_book_10.pdf.

2. Basic Income Earth Network (BIEN): офіційний сайт. URL: <http://basicincome.org>.

3. Пранаб Б. Чи допоможе бідним країнам загальний базовий дохід? / URL : <http://bastion.tv/news/chi-dopomozhe-bidnim-krayinam-zagalnij-bazovij-dohid/>.

4. Корчинська О. О. Безумовний базовий дохід як інструмент управління бідністю. *Інтелект XXI*. 2018. № 2. С. 98–101.

5. Длугопольський О. В., Длугопольська Т. І. Концепція безумовного базового доходу як альтернатива бісмарківській моделі держави добробуту: від теоретичних студій до експериментальних практик. *Економіка: реалії часу*. 2017. № 2(30). С. 32–46.

6. Гевлич І. Г., Гевлич Л. Л. Базовий дохід в контексті вирішення проблем соціального захисту населення України. *Економіка і організація управління*. 2016. № 2 (22). С. 146–154.

7. Ставицький А. Застосування концепції безумовного доходу в економіці України. *Економіка*. 2016. № 1 (178). С. 29–34.

УДК 378.4

ТРЕНДИ ОБЛІКОВОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Л. Л. Гевлич

Динаміка економічних процесів в Україні та світі, інформатизація суспільства та бізнес-процесів, виклики ринку праці у ХХІ сторіччі обумовлюють необхідність реформування системи підготовки фахівців у сфері обліку, зокрема, у рамках вищої освіти.

Подальший розвиток професійної підготовки майбутніх бухгалтерів слід досліджувати за двома напрямками:

- 1) оптимізація сутності освітніх програм;
- 2) удосконалення методики викладання.

Щодо першого напрямку має бути збережений розумний баланс між формуванням фахових компетентностей в рамках суто облікових дисциплін та вихованням дослідника, здатного до постійного оновлення отриманих теоретичних знань та удосконалення практичних навичок.

Сучасність вимагає від будь-якої професії lifelong learning як «діяльності з навчання, здійснюваній протягом життя, з метою вдосконалення знань, умінь і компетенцій як в інтересах особистісного, громадянського і соціального розвитку, а також/або для отримання роботи» [1]. Особливо ця тенденція важлива в обліковій професії з урахуванням швидких змін в умовах господарювання, облікових технологіях та законодавчій базі.

Так само динамічно слід коректувати і освітні програми для урахування викликів ринку праці. Необхідною при цьому є тісна співпраця проектних груп та стейкхолдерів освітнього процесу, насамперед, потенційних та реальних роботодавців. Експертиза освітніх програм за їх участі, якщо вона не є формальною, є фідбеком бізнес-спільноти на

якість підготовки облікових фахівців. Найоптимальнішим варіантом такої співпраці наразі називають дуальну освіту як узгоджену взаємодію освітньої та виробничої сфер у підготовці кваліфікованих кадрів. У вітчизняних реаліях дуальна освіта стає також засобом оптимізації державного фінансування галузі вищої освіти за рахунок спільнокошту з боку держави (громади) та фізичних і юридичних осіб, зацікавлених у майбутньому фахівцеві. Міністерство освіти і науки України на сьогодні є прихильником такої форми освітнього процесу та виокремлює такі переваги її застосування: організація співпраці соціальних партнерів; розробка законодавчого підґрунтя для визнання національних стандартів якості професійної освіти; навчання учнів під час трудової діяльності; залучення кваліфікованого персоналу з виробництва до педагогічної діяльності; здійснення інституційних досліджень і консультування в галузі моніторингу якості надання освітніх послуг та оновлення освітніх стандартів; можливість врахування конкретних запитів підприємств до змісту та якості освіти [2]. Поки що дуальна освіта застосовується в якості експерименту у системі професійної (професійно-технічної) освіти України та широкий світовий досвід її впровадження є досить показовим.

На жаль, у намаганнях сформувати високопрофесійних вузькопрофільних фахівців не завжди враховуються потреби ринку праці XXI сторіччя щодо наявності у них певних skills, а саме: комплексного багаторівневого рішення проблем (Complex problem solving); критичного мислення (Critical thinking); креативності у широкому сенсі (Creativity); уміння управляти людьми (People management); взаємодії з людьми (Coordinating with others); емоційного інтелекту (Emotional intelligence); формування власної думки та прийняття рішень (Judgment and decision-making); клієнтоорієнтованості (Service orientation); вміння вести переговори (Negotiation); гнучкості розуму (Cognitive flexibility) [3]. Наразі вказані уміння не повністю враховані у стандартах вищої освіти рівню бакалавр за спеціальністю 071 «Облік і оподаткування», а відповідно, і в освітніх програмах вітчизняних ЗВО. Особливо це стосується таких skills, як емоційний інтелект, клієнтоорієнтованість, вміння вести переговори.

Що стосується методики викладання, слід наголосити на можливо більш широкому використанні елементів смарт-освіти, заснованої на принципах: використання актуальної інформації; організації самостійної пізнавальної, дослідницької, проектної діяльності студентів; реалізації навчального процесу в розподіленому середовищі навчання, зокрема, із використанням системи дистанційного навчання та навчання в професійному середовищі; гнучких освітніх траєкторій [4]. Саме смарт-освіта дозволяє подолати дискримінацію щодо доступу до навчання, бо застосування ІТ-технологій дозволяє займатися у будь-який час з індивідуальною інтенсивністю та ефективністю. На допомогу засобам дистанційного навчання приходять on-line-курси або їх цикли (платформи). В рамках смарт-освіти доцільним є широке використання індивідуальної, наукової, проектної діяльності із залученням професійної спільноти. Навички самоосвіти як в рамках отримання першої вищої освіти, так і в рамках подальшого перенавчання чи підвищення кваліфікації закладають можливості постійного збереження високого професійного рівня в умовах динамічних економічних процесів та соціального середовища. До того ж саме такі форми навчання є оптимальним шляхом формування та розвитку нових skills.

За результатами вищевикладеного можна зробити висновок, що реформування облікової освіти в Україні має відбуватися як у напрямку оптимізації сутності освітніх програм, так і щодо удосконалення методики викладання. Lifelong learning, дуальна та смарт-освіта є способами вирішення поставлених завдань в обох напрямках удосконалення підготовки фахівців за спеціальністю 071 «Облік і оподаткування».

Література

1. Making a European Area of Lifelong Learning a Reality. URL : [http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/committees/cult/20020122/com\(2001\)678_en.pdf](http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/committees/cult/20020122/com(2001)678_en.pdf).
2. Дуальна освіта. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/profesijno-tehnichna-osvita/dualna-osvita>.
3. Робота майбутнього: 10 навичок, які будуть затребувані в 2020 році. URL : <https://ukr.media/science/280897/>.
4. Гуревич Р., Кадемія М. Смарт-освіта – нова парадигма сучасної системи освіти. Теорія і практика управління соціальними системами. 2016. № 4. С. 71–78.

СТАТИСТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ПЕРСПЕКТИВ ЗАМІНИ СПОЖИВАННЯ ПРИРОДНОГО ГАЗУ В УКРАЇНІ

А. Ю. Дейна

Україна попри всі її багатства залишається країною, залежною від імпорту палива, та характеризується неефективним його використанням. Традиційно головним енергоресурсом для України є природний газ, якого в країні не вистачає для покриття потреб населення та бізнесу. Тому Україна змушена закуповувати його з інших країн світу. За період 2013–2018 рр. відбувалося значне скорочення імпорту газу щорічно в середньому на 17,7% і станом на 2018 р. рівень імпорту склав 10,6 млрд. куб. м. Таке зменшення імпорту газу спричинене значним скороченням його споживання, і для ефективного подальшого розвитку економіки без завдання шкоди суспільству стає питання заміни газу на більш перспективні джерела енергії.

Метою роботи є визначення небезпечного для енергетичної незалежності України рівня імпорту газу та перспектив заміни споживання газу.

Ми маємо величезний потенціал підвищення енергоефективності економіки, зокрема, відновлюваної енергетики, ринку ЕСКО тощо. Як це не парадоксально, за роки незалежності не створено належних умов для такого розвитку. Проблеми, з якими стикається енергетична сфера України, нашою хує на пошук нових шляхів розвитку галузі, серед яких може стати використання відновлюваних джерел енергії, частка яких у кінцевому споживанні енергоресурсів в Україні у 2017 р. склала лише 3,8%. Альтернативна енергетика України за часів незалежності розвивалась надзвичайно повільними темпами.

Найбільш перспективними джерелами відновлюваної енергетики для України є біопаливо та відходи, гідроенергетика, вітрова та сонячна енергії. Щорічне середнє зростання загального постачання енергії від відновлюваних джерел згідно з Енергостратегією-2035 має бути на рівні 17,3% від фактично досягнутого обсягу в 2015 р. Розрахована параболічна модель загального постачання енергії від відновлюваних джерел на основі даних за 2007–2017 рр. дала змогу показати, на скільки досяжною є ця мета (рис. 1). Як видно, заплановані Енергостратегією показники загального постачання енергії від відновлюваних джерел є достатньо реалістичними.

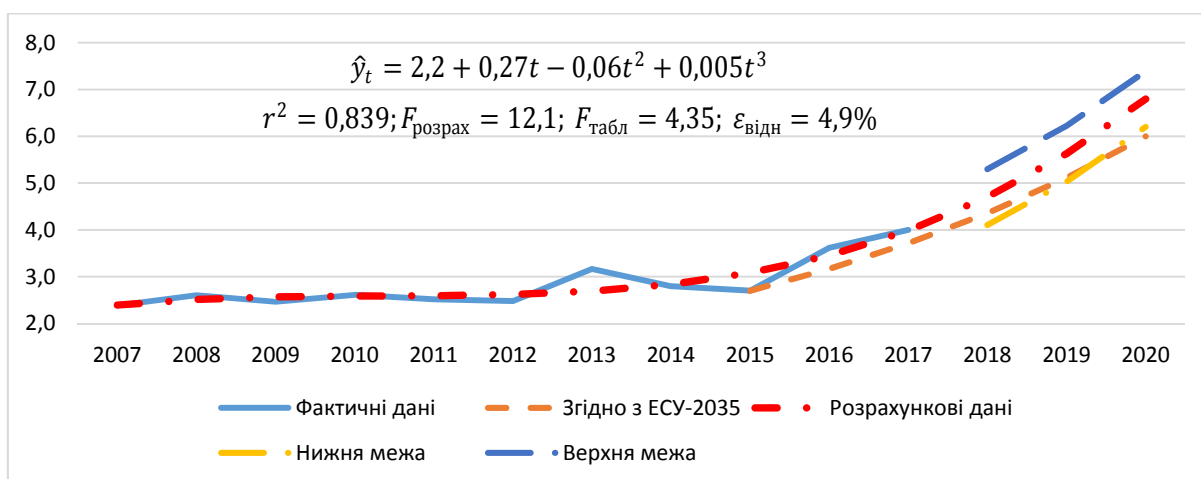

Рис. 1. Прогноз загального постачання енергії від відновлюваних джерел в Україні, млн т н.е.

Розраховано автором на основі [3]

Одним з головних завдань Енергостратегії-2035 є зменшення імпорту газу. У дослідженні було поставлено завдання розрахувати, до якого мінімуму можна знизити

імпорту газу й замістити його видобутком з відновлюваних джерел. Моделювання залежності обсягу енергії відновлюваних джерел (Y) для скорочення імпорту газу (X) виконано на основі оптимальної моделі квадратичної функції (рис. 2), яка дозволяє розрахувати точку мінімального екстремуму. Зв'язок між ними виявився оберненим ($r_{yx} = -0,69$). Це означає, що скорочення імпорту газу вимагає збільшення обсягів енергії з інших джерел. У сучасних умовах такою є енергія відновлюваних джерел.

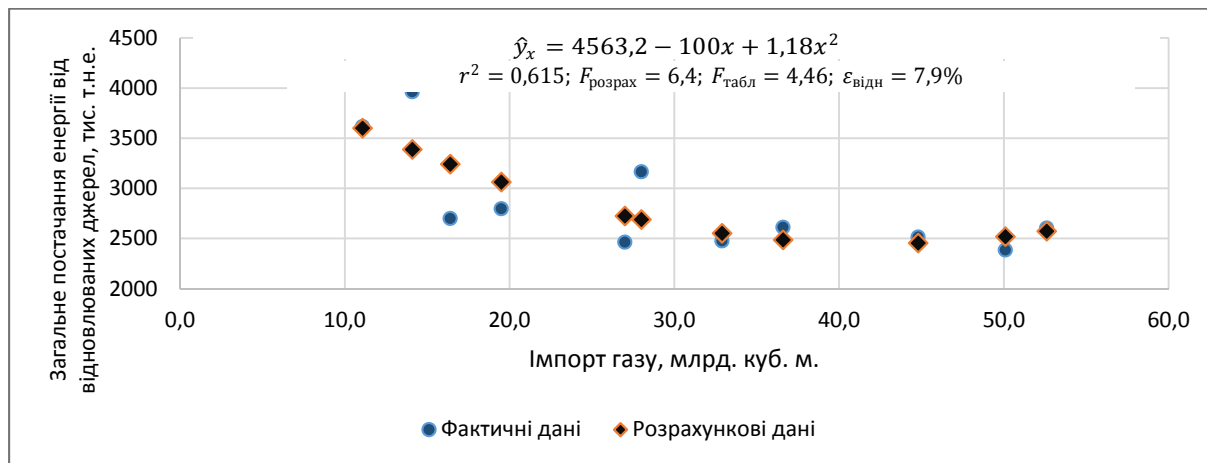

Рис. 2. Кореляційне поле залежності загального постачання енергії від відновлюваних джерел від обсягів імпорту газу
Розраховано автором

За моделлю, критичною точкою для зниження імпорту газу є 42,3 млрд. куб. м. і має стати поштовхом для розвитку відновлюваної енергетики. Графічно це відображується зміною напрямку в точці екстремуму зниження імпорту газу на його підвищення.

Таким чином, проведене дослідження дозволило виявити небезпечний рівень імпорту газу (42,3 млрд. куб. м.), що загрожує енергетичному розвитку України, а також можливі заміни споживання газу відновлюваними джерелами енергії, серед яких найбільш перспективними є біопаливо та відходи, сонячна та вітрова енергія, гідроенергетика.

Література

1. Eurostat. URL : <http://ec.europa.eu/>
2. Global Energy Statistical Yearbook 2018 URL : <https://yearbook.enerdata.net>
3. Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>
4. Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України. URL : <http://saee.gov.ua/uk>

УДК 658.87:339.138

МОДЕЛЬ ПРОГРАМНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ РИТЕЙЛУ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ІНСТРУМЕНТ СУЧАСНОГО ТРЕЙД-МАРКЕТИНГУ

Л. М. Іваненко

Кризові явища в економіці України, що мають місце у теперішній час, негативно вплинули на результати діяльності підприємств роздрібною торгівлі. Спостерігається суттєве скорочення їх обсягів продажу, зниження рентабельності діяльності й втрачання

позицій на ринку. Аби призупинити ці негативні явища, необхідно розробляти нові та ефективно використовувати існуючі моделі й інструменти трейд-маркетингу у практичній діяльності ритейлу.

Окремі питання щодо дослідження трейд-маркетингу висвітлені у роботах багатьох науковців, а саме: І. М. Гарбарука, Ю. А. Захарової, А. В. Сержук, Н. М. Соломянюк [1–4] та ін. У працях цих науковців детально розглянуто інструменти та функції торгового маркетингу. Але розвиток індустрії ритейлу здійснюється безперервно, тому розгляд нових методів трейд-маркетингу є важливим й актуальним.

Розвиток технологій дає потужний імпульс багатьом змінам на ринку ритейлу. При цьому слід враховувати і демографічні зміни, через які ринок покупців став динамічнішим, ніж будь-коли. Міграція, урбанізація, глобалізація та екологічні проблеми – це тільки ряд факторів розвитку, що суттєво змінили сучасного клієнта: його очікування, запити та потреби.

Сьогодні для задоволення потреб клієнта фахівці з маркетингу ставлять перед собою задачу придумати такі кампанії та концепції, які одночасно рясніли креативом і приносили максимальний прибуток. Сучасний маркетолог вирішує два основні завдання:

1. Як досягти рівноваги між творчістю і комерцією?
2. Як забезпечити актуальність кампаній, що розробляються в сьогоднішній і майбутньому?

Обидва завдання пов'язані на швидкості виконання. Прагнучи забезпечити окупність, індустрія ритейлу змушена прискорювати процес розробки, але так, щоб не жертвувати ні оригінальністю, ні креативністю. У той же час ринок розвиває швидкості, що немислимі для класичної, статичної маркетингової кампанії. У підсумку все менше часу залишається як на підготовку кампаній, так і на їх проведення. Все частіше магазини не справляються із завданням оновлення, втрачають здатність як слід дивувати покупців і підтримувати їх інтерес до магазину. Завдання можна вирішити, якщо розробити та втілити у життя досвідчену модель бренду магазину і перетворити її у повноцінну купівельну подорож. Для цього весь колектив торгової організації повинен працювати єдиною командою і налагодити тісний взаємозв'язок. Така модель вимагає програмного менеджменту ритейлу (рис. 1).

Рис. 1 Модель програмного менеджменту ритейлу

Працюючи за цією моделлю, чотири команди розробляють ефективну концепцію розвитку ритейлу, втілюючи її в життя.

1. Команда з розробки концепції та асортименту відповідає за вирішення завдання: «Що пропонується». Асортимент повинен обиратися згідно з історією бренду, будь-то активація, промо-акції, або купівельний досвід. Ця команда розбирається в товарі та підбирає оригінальний товарний ряд для магазину (торгівельного центру).

2. Комунікативна команда реалізує завдання: «Як вимовляємо». Вона займається брендингом і комунікацією, перетворює пропозицію у комунікативний план, який має свій, неповторний голос всередині й зовні магазину, онлайн та оффлайн.

3. Команда з організації процесу і послуг відповідає за питання: «Як реалізується». Вона стежить за тим, щоб історія бренду вкоренилася і підтримувалася усім колективом – від керівництва до працівників в торговому залі. Завдяки злагодженій роботі цієї команди виявляються послуги й заходи, які можуть підійти для збільшення прихильності покупців до бренду магазину.

4. Команда дизайнерів займається питанням: «Як виглядає магазин». Вона втілює образ бренду на рівні торгового залу за допомогою вдалого планування, матеріалізації і дизайну, правильно підбраного до даного магазину. Відбувається візуалізація концепції та цінностей бренду.

Стрижнем програмного менеджменту виступає головний менеджер. Він пов'язує різні команди і процеси, набирає персонал для виконання поставлених завдань, визначає методи взаємодії, а також виступає в якості мотиватора. Адже він об'єднує всі чотири сектори програмного менеджменту, стежить за тим, щоб одна і та ж робота не робилася двічі, а розвиток не зупинявся.

Таким чином, програмний менеджмент ритейлу вимагає активної роботи з усіма секторами. За умовою правильного використання цей підхід забезпечить одночасно і креативність, і практичну реалізацію, і комерційну спроможність концепції ритейлу.

Література

1. Гарбарук І. М. Трейд-маркетинг роздрібної мережі: інструменти, теорія, реалії. URL : https://trademaster.ua/marketing_i_prodazhi/312293

2. Захарова Ю. А. Торговий маркетинг: ефективная организация продаж: практическое пособие. Москва, 2018. 133 с.

3. Сержук А. В. Трейд-маркетинг у системі збуту підприємства. URL : <http://vlp.com.ua/files/129.pdf>.

4. Соломянюк Н. М. Трейд-маркетинг як складова маркетингового планування. URL : http://www.economy.in.ua/pdf/11_2013/14.pdf.

УДК 657.62

АНАЛІТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ФІНАНСОВОГО ПЛАНУВАННЯ

Є. Є. Іонін

Практику управління сучасними підприємствами вже неможливо уявити без фінансового менеджменту, який є найважливішою функціональною підсистемою, що забезпечує розвиток фінансовими ресурсами, пошук їх оптимальної структури з метою зростання ринкової вартості. Цілком очевидно, що фінансовий менеджмент є необхідною умовою досягнення стратегічних і тактичних цілей. Успішна реалізація поставлених цілей досягається шляхом обґрунтованого фінансового планування.

Високі вимоги ринку, ускладнення технології та організації виробничих процесів вимагають удосконалення методології фінансового планування у стратегії розвитку суб'єктів господарювання. Питання методології фінансового планування передбачають поширення аналітичного інструментарію, аналітичних процедур та інформаційного масиву на рівні управлінського обліку.

Об'єктом фінансового планування, як відомо, є фінансові ресурси в процесі їх формування, розподілу та використання, відповідні фінансові відношення та вартісні пропорції при їх використанні. В цілому можна сказати, що фінансове планування знаходить своє відображення в основних елементах бухгалтерського обліку: активах, власному капіталі, зобов'язаннях, доходах, витратах, фінансових результатах, грошових потоках.

Найважливішими показниками при складанні та аналізі бюджету грошових коштів є вхідний, вихідний і чистий грошові потоки. Відповідно до основних напрямків надходження і вибуття грошових коштів формуються показники виручки від реалізації і закупівлі, які в умовах подальшої оплати зумовлюють формування показників комерційної дебіторської та кредиторської заборгованості. Взаємозв'язок показників господарських операцій і грошових потоків в даному випадку можна представити таким чином у вигляді балансового рівняння.

При продажі товарів, готової продукції:

$$D_1 + S - H = D_2; \quad (1)$$

$$H = D_1 + S - D_2; \quad (2)$$

$$H = S \pm D_{1,2}; \quad (3)$$

При закупівлі товарів, сировини, матеріалів балансове рівняння взаємозв'язку показників буде мати наступний вигляд:

$$K_1 + ZA - PL = K_2; \quad (4)$$

$$PL = K_1 + ZA - K_2; \quad (5)$$

$$PL = ZA \pm K_{1,2}; \quad (6)$$

Для визначення закупівля (вхід) товарів використовуємо наступне балансове рівняння:

$$Z_1 + ZA - PZ = Z_2; \quad (7)$$

$$ZA = Z_2 + PZ - Z_1; \quad (8)$$

де, D_1, D_2 – дебіторська заборгованість відповідно на початок і кінець періоду;

K_1, K_2 – кредиторська заборгованість відповідно на початок і кінець періоду;

Z_1, Z_2 – запас відповідно на початок і кінець періоду;

H – надходження грошових коштів;

S – продаж товарів, робіт, послуг;

ZA – закупівля товарів, матеріалів, сировини;

PL – платежі кредиторам;

PZ – проданий запас.

В процесі фінансового планування важливішим аналітичним показником є період оборотності комерційної дебіторської та кредиторської заборгованості. В зарубіжній літературі для виміру оборотності використовуються дні і кількість оборотів (рази). Вітчизняна методика уточнює цей показник, а саме: коефіцієнт оборотності (кількість оборотів) і тривалість одного обороту в днях. Цілком очевидно, що визначальним є коефіцієнт оборотності.

Стандарти бухгалтерського обліку (МСФЗ 18 і ПС(Б)О 15) дають підставу зробити висновок про те, що дохід від реалізації продукції не є ще завершальною стадією кругообігу коштів. Особливо в даному випадку цікаво одне з умов визнання доходу – наявність

впевненості (або високого рівня ймовірності) в отриманні економічних вигід. Слід звернути увагу і на час визнання доходу: не минуле, а майбутнє в отриманні економічних вигід. Другим моментом, що підтверджує цей висновок, може бути механізм оцінки виручки за справедливою вартістю, тобто тією сумою грошей, яку можна отримати в обмін на даний актив. Саме, «сума грошей, яку можна отримати», якраз і свідчить про те, що в показнику доход (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) не відображається ще завершальна стадія кругообігу коштів.

Вагомішим компонентом фінансового планування є бюджет грошових потоків (cash flow), який по своїй суті дає можливість дати відповідь на ряд питань:

1) чи достатньо коштів для здійснення своєї діяльності та виконання своїх зобов'язань у певні періоди часу?

2) чи необхідно додатково залучати кошти, у тому числі – позичені кошти?

Іншими словами, річ йде про можливість продовження своєї роботи, тобто реалізація принципу безперервної діяльності, на основі платоспроможності підприємства. Це обумовлює необхідність широкого використання у фінансовому плануванні аналітичних показників ліквідності і платоспроможності.

Складання бюджету руху грошових коштів базується на використанні балансового рівняння:

$$Q_1 + \text{ЧГП} = Q_2 ; \quad (9)$$

де, Q_1 , Q_2 – залишки грошових коштів відповідно на початок і кінець періоду;

ЧГП – чистий грошовий потік.

Таким чином, результативний показник чистий грошовий потік, як динамічна величина, балансує зі статичною величиною залишків коштів.

При бюджетуванні грошових коштів і в цілому при складанні фінансового плану слід враховувати критерії оцінки результативності у розрізі видів діяльності: операційна, інвестиційна, фінансова. Позитивне значення чистого грошового потоку в цілому по підприємству, в тому числі і по операційній діяльності є свого роду нормою бізнесу, для операційній діяльності позитивно оцінюється від'ємне значення чистого грошового потоку.

Результат чистого грошового потоку дає підставу судити про роботу суб'єкта підприємницької діяльності: позитивна величина в динаміці свідчить про необхідну платоспроможності та фінансової стійкості. Негативна величина означає, що витрати підприємства перевищують надходження коштів, а збереження такого положення в тривалій перспективі призводить до неплатоспроможності.

Цільовим показником бюджету грошових коштів є залишки коштів на початок і кінець періоду. Негативне значення залишку вказує на необхідність залучення додаткових коштів для забезпечення фінансування всіх витрат.

Збалансованість грошових потоків і позитивний чистий грошовий потік є свідомством платоспроможності суб'єкта господарювання, яка завжди була пріоритетною, особливо у короткостроковому періоді. Це є своєрідним Дамокловим мечем, що уособлює постійну загрозу життєдіяльності підприємства.

УДК 334.716 : 519.237.8

АНАЛІЗ РИНКУ ПРАЦІ УКРАЇНИ ЗАСОБАМИ SMART-ТЕХНОЛОГІЙ

Ю. Б. Поповський

Smart технології на сьогоднішній день вже не є новинкою. Вони стають невід'ємною частиною життя суспільства. Однак в Україні цей процес здійснюється зі значним відставанням від розвинутих країн. У зв'язку з недостатнім фінансуванням розробок і

досліджень в галузі інтелектуальних систем на Україні, на світовому і вітчизняному ринку здобула велику популярність.

Навчальний процес прискорюється та стає цікавим для усіх оскільки на інтерактивних системах можна демонструвати матеріал, робити письмові коментарі поверх зображення на екрані.

Smart-технології – це інтерактивний комплекс, що дає змогу створювати, редагувати та поширювати мультимедійні матеріали, як в аудиторний так і в позааудиторний час. Цікавим, на перший погляд, є тлумачення аббревіатури SMART: самокерований; мотивований; адаптивний; ресурсозбагачений; технологічний [2].

В економічних процесах важливу роль відіграє наочне розуміння даних. Візуалізація даних – це швидкий спосіб подати необхідну інформацію в будь-якому зручному вигляді в бізнесі. Використовуються різні способи їх відображення – таблиці, графіки, звіти і багато інших.

Проблема полягає в тому, що інформації навколо дуже багато. Інформаційне поле – це вже давно не поле, а цілий океан. Найчастіше розібратися в ньому неймовірно важко. Щоб допомогти бізнесам розібратися у цих, зібрати їх на одному екрані і постійно оновлювати їх і існують DashBoard – призначені для користувача інтерфейси візуалізації.

Більшість сервісів, якими користуються сучасні компанії, надає метрики і дані про продуктивність бізнесу. Однак не кожна компанія може найняти окремого співробітника для того, щоб він або вона займався цими показниками, так як даних багато, і, мабуть тільки фахівець здатний розібратися в цьому величезному обсязі показників. Використання DashBoard значно спрощує процес – Ви вибираєте тільки ключові метрики, які дійсно вам потрібні, збираєте всі ці метрики в одному DashBoard і відстежуєте їх в реальному часі.

DashBoard – «розумні» панелі управління, що відображають дані в реальному часі. У цьому полягає їх принципова відмінність від звітів і таблиць. Участь людини зведено до мінімуму, так як всі дані оновлюються постійно в режимі дійсного часу. З цього ми можемо вивести принципове і вигідне відміну DashBoard від звітів - вони істотно економлять час.

Для аналізу ринку праці засобами Tableau та Microsoft Power BI було використано три таблиці даних: кількість зареєстрованих безробітних за видами економічної діяльності, кількість вакансій за видами економічної діяльності, розмір заробітних плат в Україні та за межами.

Tableau, Microsoft Power BI – система інтерактивної аналітики, що дозволяє в найкоротші терміни проводити глибокий і різнобічний аналіз великих масивів інформації і не вимагає навчання бізнес-користувачів і дорогого впровадження.

При опрацювання таблиць даних та автоматичному групуванні результатом аналітичного дослідження отримано порівняльні характеристики таблиць даних.

Таблиця 1

Кількість зареєстрованих безробітних за видами економічної діяльності																							
на кінець грудня 2018 року																							
осіб																							
А	1	2	у тому числі за видами економічної діяльності																				
			3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23
Кількість зареєстрованих безробітних, всього	з них, осіб, які раніше працювали, всього	єдилиць господарств, лісове господарство та рибне господарство	добування промисловості і розроблення кар'єрів	переробна промисловість	постачали електроенергії, газу, пари та кондиційного повітря	водопостачання, каналізація, поводження з відходами	будівництво	оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	транспорт, складське господарство, пошта та кур'єрська діяльність	тваринництво, мисливство і рибальство	інформація та телекомунікації	фінансова та страхова діяльність	операції з нерухомими майнами	професійна, наукова та технічна діяльність	діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	освіта	охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	надання інших видів послуг	діяльність домашніх господарств	діяльність секторів організації і організації	
Усього	341 652	297 206	87 575	3 181	39 075	5 057	2 893	7 865	43 990	14 621	6 273	4 018	7 467	2 378	5 667	5 879	36 410	7 382	12 689	1 712	3 064	0	10
Вінницька	20 849	19 234	7 962	79	2 403	231	109	617	2 091	861	213	158	231	91	227	196	1 996	422	1 127	48	172	0	0
Волинська	7 834	6 515	962	61	1 043	89	50	158	1 268	329	145	131	184	90	126	109	973	197	453	51	95	0	1

Кількість вакансій за видами економічної діяльності на кінець грудня 2018 року																						
Кількість вакансій, всього	у тому числі за видами економічної діяльності:																					
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
Усього	58 441	2 534	908	12 753	2 279	1 498	2 412	9 215	6 339	1 663	617	579	800	1 224	1 902	4 238	3 700	4 580	572	628	0	0
Вінницька	856	69	6	163	37	28	50	108	83	21	9	4	6	26	10	45	35	143	2	11	0	0
Волинська	2 582	86	60	471	89	39	69	853	196	146	34	12	39	46	79	93	87	106	28	49	0	0

Sheet 1

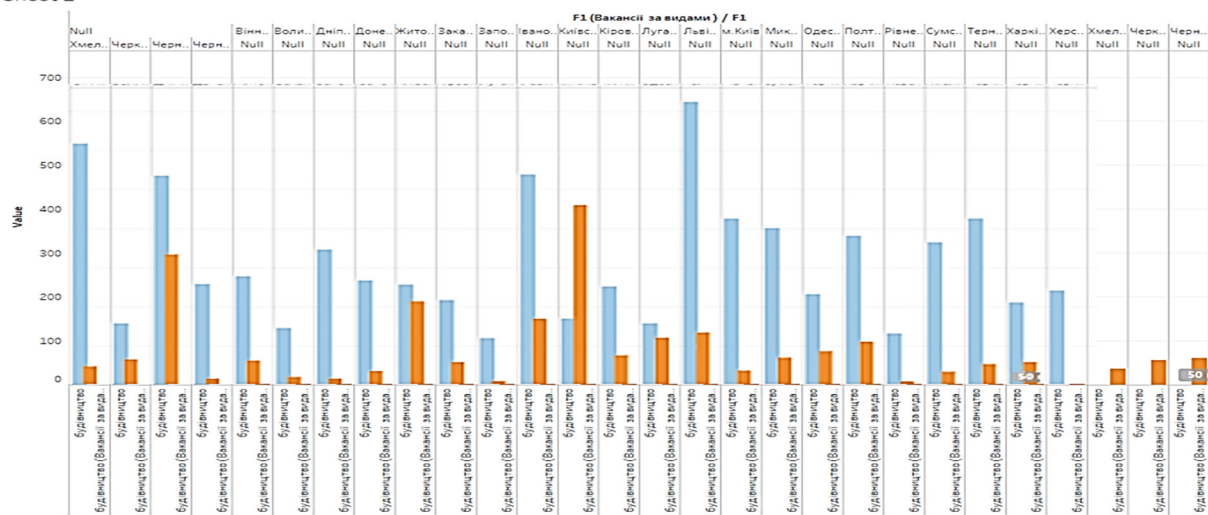

Рис. 1. Відношення вакансій до кількості безробітних за видами діяльності

В результаті дослідження визначено, що в більшості областей пропозиції перевищують попит. Основною причиною є велика імміграція робітників за кордон.

Література

1. Бонч-Бруевич Г. Ф., Абрамов В. О., Косенко Т. І. Методика застосування технології SMART Board у навчальному процесі : навчальний посібник. К.: КМПУ імені Б. Д. Грінченка, 2016. 102 с.
2. Семеніхіна О. В. Нові парадигми у сфері освіти в умовах переходу до SMART-суспільства. URL : <http://irbis-nbuv.gov.ua>

УДК 339.338(477)

РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ПРОЦЕДУР ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗНИЖЕННЯ КОРУПЦІЙНИХ РИЗИКІВ В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ

І. Г. Сивицька, В. М. Кравченко

Державні закупівлі є однією з найбільш корупційно небезпечних сфер, що пов'язані з реалізацією владних повноважень, розподілом чи перерозподілом матеріальних ресурсів. За оцінками експертів, зловживання під час витрачання бюджетних коштів та відсутність

механізмів контролю громадськості за процесом здійснення державних закупівель призводили до втрат 10–15 % видаткової частини держбюджету щорічно.

У 2014 році в Україні був започаткован дуже складний процес реформування державних закупівель, головною метою якого визначалося зниження корупційних ризиків, а результатом стало створення системи електронних торгів ProZorro. Корупція перешкоджає економічному розвитку та загрожує належному і ефективному функціонуванню країн, має негативні фінансові наслідки для суспільства, бізнесу та некомерційних організацій. Важливим негативним наслідком корупційних обробок у сфері держзакупівель є також деформація механізмів конкуренції в економіці та погіршення інвестиційного клімату в Україні.

Під корупцією слід розуміти використання особою наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди. Корупційний ризик в сфері публічних закупівель можна розглядати як ймовірність того, що відбудеться подія корупційного вчинку, яка негативно вплине на досягнення визначених цілей та завдань публічних закупівель. Корупційні діяння в системі публічних закупівель призводять до значних збитків держави і суспільства, які умовно можна розділити на фінансові та репутаційні втрати. Фінансові втрати пов'язані з укладенням угод на не вигідних для держави і суспільства фінансових умовах, заниженням або завищенням обсягів постачання, укладенням договорів з порушенням технічних вимог. Репутаційні втрати пов'язані з погіршенням інвестиційного клімату в країні, втратою довіри з боку громадян до державних структур і держави в цілому, послабленням економічної і фінансової систем країни, порушенням принципів вільної конкуренції.

Як показує міжнародний успішний досвід протидії корупції, одним з дієвих методів боротьби з цим явищем є чітка регламентація процесів та процедур, а саме дій чиновників, та їх ротація з метою уникнення формування стійких корупційних зв'язків.

Регламент процесу – це документ, що визначає порядок взаємодії підрозділів і працівників організації в межах упорядкованої послідовності операцій, спрямованої на отримання цільових результатів, невід'ємною частиною додатків якого є графічна схема. Існують два основні взаємозалежні напрями регламентації:

1. Створення ефективної системи правил, які будуть детально алгоритмізувати потенційні корупційно небезпечні етапи процедури публічних закупівель.

2. Створення чітких механізмів контролю за точним дотриманням цих правил.

Використання інструментів регламентації у сфері публічних закупівель забезпечить здійснення всіх процесів у повній відповідності з формалізованими внутрішніми правилами і процедурами, які знижують ризик виникнення корупції.

Відкриті торги є базовою процедурою публічних закупівель з застосуванням електронного аукціону. Участь у відкритих торгах мають право брати всі зацікавлені особи, які відповідають загальним вимогам, встановленим Законом, а також кваліфікаційним критеріям (якщо вони встановлені замовником). Суть електронного аукціону полягає в повторювальному процесі пониження цін або приведених цін (з урахуванням показників інших критеріїв оцінки за математичною формулою, визначеною в методиці оцінки). Такий процес здійснюється в три етапи в інтерактивному режимі реального часу.

Для формалізації процесу відкритих торгів може застосовуватись нотація графічного моделювання «Процедура» (Cross Functional Flowchart в Microsoft Visio). Ця нотація використовується для подання алгоритму (сценарію) виконання процесу і дозволяє відобразити причинно-наслідкові зв'язки та часову послідовність виконання дій з використанням доріжок (Swim Lanes), які позначають організаційні одиниці – виконавців дій процесу. Одним з найбільш корупційно небезпечних етапів відкритих торгів є кваліфікація учасників. На цьому етапі тендерний комітет послідовно перевіряє отримані пропозиції на предмет відповідності визначеному переліку критеріїв (кваліфікаційним вимогам), починаючи з пропозиції з найменшою за результатами

аукціону ціною. Зазначений етап передбачено у конкурентних процедурах системи ProZorro: відкритих торгах («українських» і «європейських») та процедурі конкурентного діалогу. На рис. 1 приведена графічна модель процесу кваліфікації учасників за допомогою нотації BPMN.

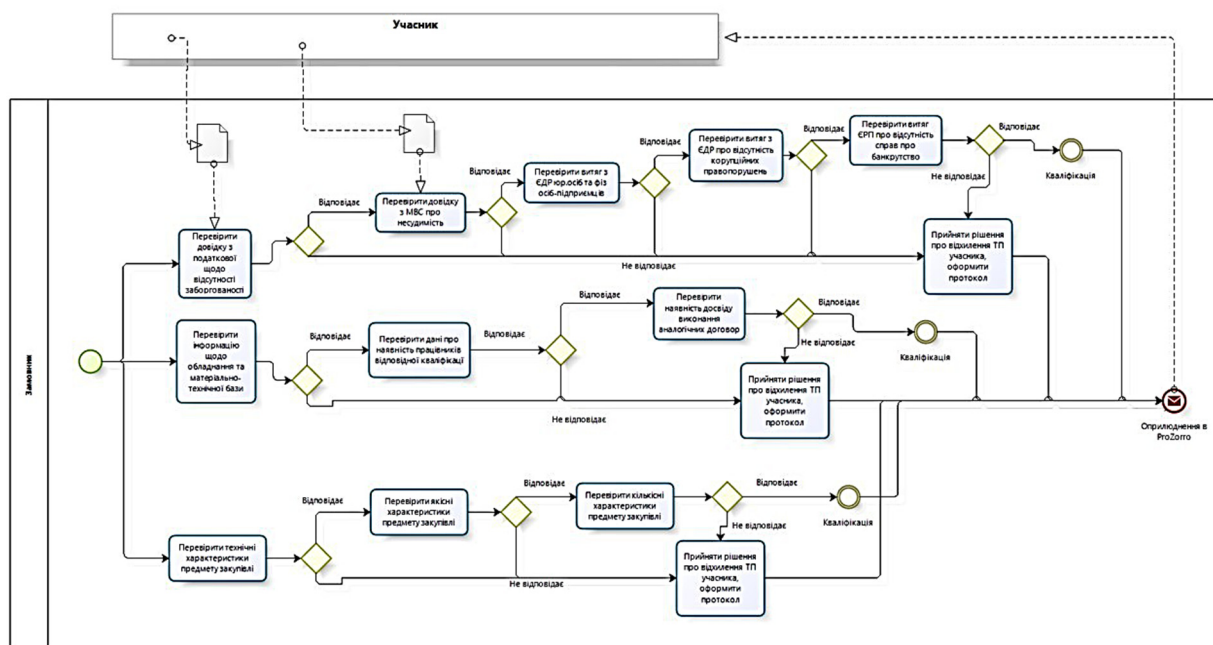

Рис. 1. Процес кваліфікації учасників у нотації BPMN (ПП «BizAgi»)

Алгоритмізація дій замовників та учасників процедур системи публічних закупівель підвищує прозорість, передбачуваність та керованість відповідних процесів. Формалізація процедур за допомогою інструментів графічного моделювання робить можливим єдине сприйняття і однозначне розуміння цих процесів з точок зору різних його учасників. Крім того, враховуючи, що система ProZorro є досить новою, чіткий регламент допоможе уникнути ненавмисних помилок, які виникають у замовників чи учасників внаслідок відсутності досвіду участі у публічних закупівлях, що також є розповсюдженою причиною відміни чи оскарження торгів. Результати застосування методів графічного моделювання процедур участі у публічних закупівлях може бути рекомендовано до використання в процесі розробки регламентів участі у публічних закупівлях у системі ProZorro підприємств замовників різних сфер діяльності, галузевої спрямованості тощо.

УДК 338.346.1:061.5

АНАЛІЗ ВПЛИВУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ФАКТОРІВ НА ФІНАНСОВІ РЕЗУЛЬТАТИ МАЛИХ ТА СЕРЕДНІХ ПІДПРИЄМСТВ

А. В. Сидорова, Н. В. Буркіна

В сучасних умовах актуальність дослідження підприємницької активності суб'єктів господарювання обумовлена тією особливою роллю, яку відіграє підприємництво в прискоренні переходу до інноваційної економіки і необхідністю більш повного використання підприємництва як одного із стратегічних ресурсів і

джерел розвитку української економіки. Становлення ринкових відносин в Україні зумовило різноманітність форм підприємницької діяльності, активізувало ділову ініціативу вітчизняних суб'єктів господарювання. Проте підприємницький сектор досі не виконує покладені на нього об'єктивні функції.

У різні часи проводилися дослідження західноєвропейськими, американськими, російськими і українськими економістами, які розкривали різні аспекти підприємницької діяльності. Дослідженням теоретичних основ підприємництва займалися західні вчені зі світовим ім'ям: Р. Кантільйон, Ж.-Б. Цей, А. Маршал, Й. Фон Тюнен, Й. Шумпетер. Значний вклад в дослідження підприємницької діяльності здійснили П. Буряк, З. Варналий, В. Кредисов, М. Лапуста, В. Мокряк, С. Мочерний та ін.

Наукові праці цих авторів мають важливе теоретичне і практичне значення. Проте аналіз досліджень у сфері підприємництва показав, що ще недостатньо комплексних наукових і практичних розробок, щодо ефективності підприємницької діяльності, а також немає чітких критеріїв і методів її аналізу, що і визначило вибір теми дослідження.

Економічну сутність підприємницької діяльності як об'єкту статистичного дослідження було розглянуто в роботах [1, 2]. Органи державної статистики фінансові результати розглядають з точки зору отримання підприємствами прибутку або збитку та різниці між прибутком і збитком, яку визначають як фінансовий результат. Аналіз фінансових результатів виконується різними методами. Найбільш поширеним у господарській діяльності підприємств є факторний аналіз, тобто за допомогою детермінованої (функціональної) залежності результату та факторів, що його формують.

Ідея детермінованих індексних моделей належить фірмі Du Pont, яка розробила в 1920 р. функціональну модель рентабельності власного капіталу. На принципах такої моделі нами пропонується побудова моделей окремо для прибуткових і збиткових підприємств середнього й малого бізнесу (СМП) Вінницької обл., що дозволить відстежувати не тільки конкретні збиткові підприємства, але й впродовж якого терміну вони мають збиток. Аналіз динаміки прибутку, який отримано підприємствами середнього та малого підприємництва (СМП), а також вплив факторних ознак на її зміни здійснено на основі індексної функціональної моделі прибутку, яка покликана дати кількісну оцінку впливу факторів на зміну прибутку. Факторами впливу обрано: чисельність зайнятого населення регіону, що надає суттєвий вплив на інші показники діяльності СМП; відносний показник питомої ваги зайнятих у СМП; ефективність праці (відношення прибутку до чисельності зайнятих у СМП).

Індексна функціональна модель прибутку СМП має вигляд:

$$P_{СМП} = T \cdot \frac{T_{СМП}}{T} \cdot \frac{P_{СМП}}{T_{СМП}} = T \cdot d_T \cdot W,$$

де $P_{СМП}$ – прибуток, отриманий середніми та малими підприємствами;

$T_{СМП}$ – чисельність зайнятих у середніх та малих підприємствах;

T – загальна чисельність зайнятих у регіоні;

d_t – питома вага зайнятих у СМП у загальній чисельності зайнятих;

W – ефективність праці на підприємствах СМП.

Абсолютна зміна прибутку розрахована під впливом: зміни чисельності зайнятих:

$\Delta P_T = (I_T - 1)P_0$; питомої ваги зайнятих у СМП від загальної чисельності зайнятих:

$\Delta P_{d_t} = (I_{T\_СМП} - I_T)P_0$; ефективності праці у СМП: $\Delta P_W = (I_{P\_СМП} - I_{T\_СМП})P_0$.

Вихідні дані для побудови моделі та розрахунку наведено у табл. 1.

**Розрахунок компонентів індексної функціональної моделі
прибутку СМП Вінницької області**

№	Компоненти моделі	Умовне позначення	Фактори		Індекси вихідних показників
			2015	2017	
1	Загальна чисельність зайнятих у регіоні, осіб	T	147414	143418	0,983
2	Чисельність зайнятих у середніх та малих підприємствах, осіб	T _{СМП}	123725	124342	1,005
3	Прибуток, отриманий середніми та малими підприємствами, млн. грн.	П _{СМП}	7126,1	9742,7	1,367

Джерело даних[3]

Результати обчислення загальних змін прибутку по кожній з трьох компонент за отриманою моделлю надані у табл. 2.

**Вплив факторів на зміну прибутку від підприємницької діяльності у СМП
Вінницької області в 2017 р. у порівнянні з 2015 рр.**

№	Фактори моделі	Значення абсолютної зміни прибутку	Вплив фактору
1	Загальна чисельність зайнятих у регіоні	-193,17	-
2	Питома вага зайнятих у СМП у загальній чисельності зайнятих	228,71	+
3	Ефективність праці у СМП	2581,06	+
	Загальна зміна прибутку, млн. грн.	2616,60	+

Аналіз отриманих результатів дозволяє зробити висновки:

За 2015–2017 рр. прибуток СМП збільшився на 2616,6 млн. грн. або на 36,7%. Це зростання обумовлено впливом питомої ваги зайнятих у СМП від загальної чисельності зайнятих у регіоні і зростанням ефективності праці у СМП. Зменшення загальної чисельності зайнятих у регіоні на 1,7% сприяв зниженню прибутку на 193,17 млн. грн.

Для збиткових підприємств будуватиметься модель збитку на тих самих принципах і показниках збиткових підприємств. Але в якості третього фактору треба взяти величину збитку на одного працюючого в СМП.

Таким чином, індексні функціональні моделі дозволяють поглибити аналіз результативності діяльності підприємств СМБ; їхню побудову можна здійснювати на основі відкритої інформації органів державної статистики; аналіз фінансових результатів доцільно виконувати окремо для прибуткових і збиткових підприємств, що дозволить відстежувати не тільки конкретні збиткові підприємства, але й впродовж якого терміну вони мають збиток; обирати для факторного аналізу певні періоди (кризи, зростання чи падіння економіки); розробляти конкретні управлінські рішення щодо прибуткових і збиткових підприємств.

Література

1. Буркіна Н. В. Економічна сутність підприємницької діяльності як об'єкту статистичного дослідження. *Аналіз сучасних підходів до ефективного використання потенціалу економіки країни: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Дніпро, 19 січня 2019 р.). Дніпро : НО «Перспектива», 2019. Ч. 2. С. 86–90.
2. Сидорова А. В., Глущенко А. М. Статистичне забезпечення управління змінами на підприємствах великого бізнесу: монографія. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2017. 169 с.
3. Державна служба статистики України. URL: Ukrstat.gov.ua

ЕКОНОМІЧНА СТРАТЕГІЯ ПІДПРИЄМСТВА

А. В. Синиченко

Продуктивність організації управління підприємством визначається не тільки кількісними і якісними показниками ефективності, а й адаптаційними можливостями, які залежать від здатності і готовності керівника до реалізації прийнятих рішень, від правильності яких залежить успішність діяльності всього підприємства, і, як наслідок, їх особистий добробут. Саме невміння швидко адаптуватися до кардинальних змінювань, які спостерігаються в останні роки в економіці країни, є однією з причин певної розгубленості управлінців, що призводить до стихійного характеру прийняття рішень, хаотичності в організації управління підприємством.

Прийняті рішення щодо структури організації управління підприємством знаходять своє відображення в розробці економічної стратегії підприємства, функціональне призначення якої полягає в наступному: визначення правила і прийоми, що забезпечують економічно ефективно досягнення стратегічних цілей підприємства що базуються на зацікавленості усіх учасників процесу розробки і реалізації стратегічних програм фінансово-господарської діяльності підприємства.

Усі складові елементи економічної стратегії орієнтовані на зовнішню і внутрішню сфери діяльності підприємства. Це означає, що результати реалізації стратегічних рішень певним чином обумовлені, з одного боку, впливом цих сфер на характер управлінських рішень, а з іншого боку – впливом самих стратегічних рішень на процеси, що протікають у внутрішній і зовнішній сферах. Загальним для всіх складових економічної стратегії є формування спонукальних мотивів прийняття тих чи інших стратегічних рішень. Приймаючи стратегічне рішення, зокрема, вибираючи ціль стратегічного характеру для свого підприємства, керівник оцінює, чи не вплине його вибір негативно на інтереси інших суб'єктів ринку, здатних принести йому в стратегічній перспективі певний позитивний результат. Вибір цілі потребує наявності для її досягнення певної сукупності ресурсів, які знаходяться в розпорядженні підприємства. Оскільки ці ресурси завжди обмежені, керівник визначає, досягнення яких цілей забезпечить найбільшу продуктивність використання цих ресурсів, тобто забезпечить конкурентні перевага підприємства.

У діяльності сучасних підприємств переважає цільовий підхід до управління, при якому розробляються стратегії розвитку підприємства та відпрацьовується механізм їхньої реалізації. Стратегічні цілі підприємства розробляються таким чином, щоб вони забезпечували йому максимальний ефект за рахунок найбільш повного використання всього ресурсного потенціалу (рисунки 1).

Удосконалення структури організації управління підприємством забезпечує оптимізацію усіх етапів розробки стратегії його розвитку, основними із яких є: формулювання головної цілі; вивчення зовнішнього середовища з метою пошуку альтернативних можливостей; порівняльна оцінка власних ресурсів і знайдених можливостей; пошук зовнішніх додаткових джерел ресурсів; аналіз можливостей конкурентів; реалізація завдань згідно з вибраною концепцією.

При розробці стратегії організації необхідно систематично проводити аналіз конкуренції та постійно відслідковувати стан справ в галузі, оскільки рівень конкуренції постійно змінюється, що пов'язано зі зміною тенденцій економічного зростання, поведінкою споживачів, зміною переваг споживачів, появою нових продуктів, інноваційною діяльністю, яка сприяє появі технологічних і маркетингових інновацій. Зміни також можуть бути пов'язані з входом або виходом на ринок крупних гравців, глобалізація галузі, що сьогодні є актуальним, вплив політики, поява різних соціальних цінностей, зміни способу життя.

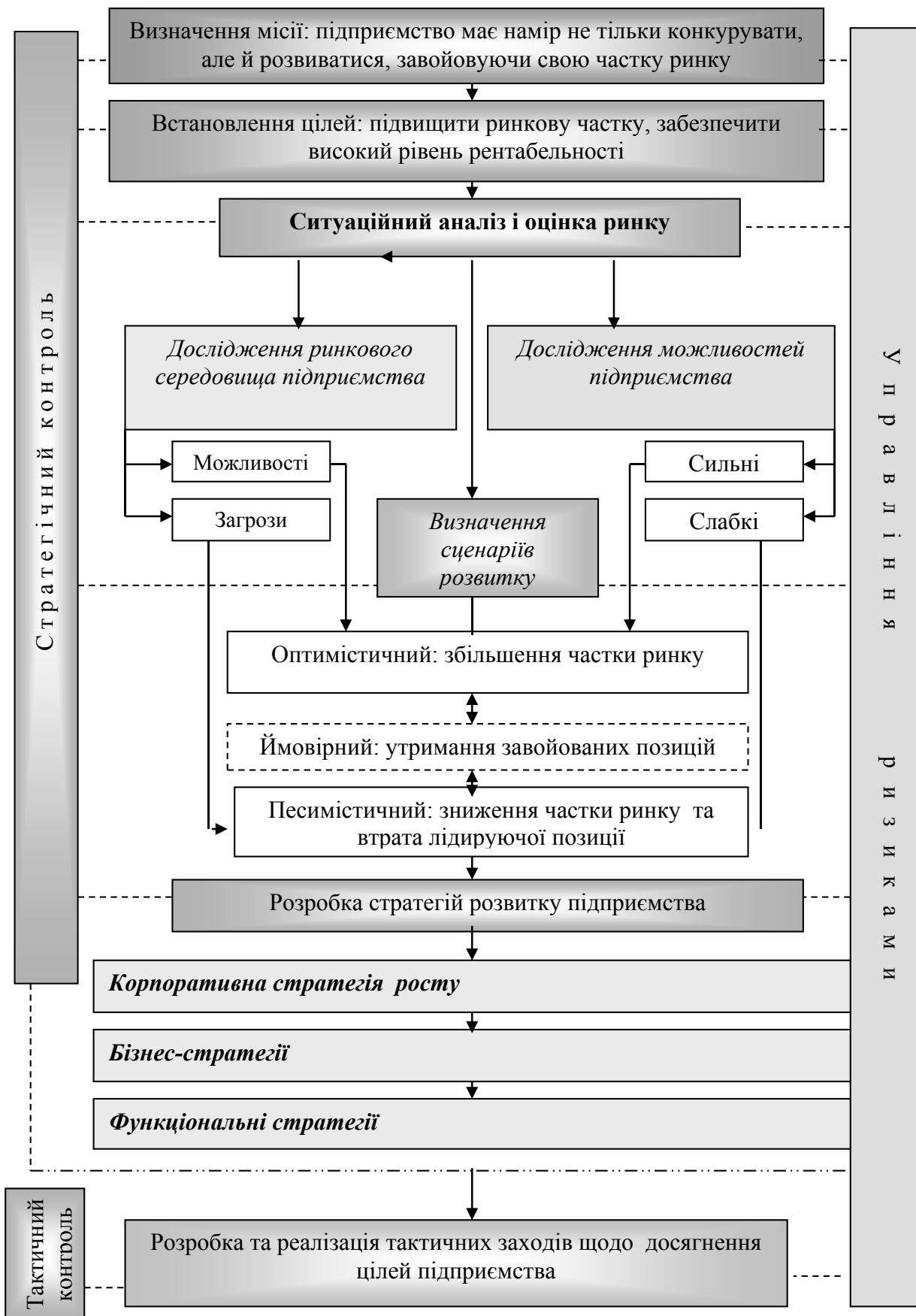

Рис. 1. Структурно-логічна схема розробки економічної стратегії підприємства

ОСОБЛИВОСТІ БРЕНДИНГУ НА СПОЖИВЧОМУ РИНКУ

А. В. Таранич

Постановка проблеми. Розвиток світової економіки як глобальної змушує товаровиробників адаптувати власну маркетингову політику не тільки для певних національних ринків, але й для окремих стадій життєвого циклу. Точкою відліку для регіонального розвитку та міжнародного (глобального) маркетингу є брендингова політика, що поєднує «товар за задумом» із вимогами та потребами споживачів, сегментацію ринку із маркетинговою активністю на закордонних ринках збуту. Глобальна брендингова політика дозволяє виробникам згладжувати наслідки локальних «збутових криз» через фінансові, політичні, соціально-економічні чинники шляхом збереження лояльності цільових аудиторій.

Таким чином, у сучасній практиці брендингова політика має споживчі та фінансові аспекти вимірювання, що зумовлює потребу сталого методологічного підходу до її визначення, класифікації та дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Базові аспекти брендингової політики щодо генезису, еволюції та визначення торгових марок і брендів достатньо широко розкриті в роботах «класиків» маркетингу: Ф. Котлера, Т. Левіта, Дж. МакКарті, П. Друкера, Дж. Еванса, Б. Бермана, Ж.-Ж. Ламбена, Б. Карлоффа, А.Куса, М. Портера, Х. Хершгена, Е. Діхтля, П.Дойля. Також в цьому контексті слід зазначити роботи видатних науковців пострадянського простору: Г. Абрамшвілі, Д. Костюхін, А. Романов, П. Зав'ялов, В. Демідов, Г. Багієв, Е. Голубков, Ф. Новіков, Е. Уткін; а також українських дослідників: А. Павленко, А. Войчак, В.Кардаш, С. Гаркавенко, І. Решетнікова, А. Старостіна, О. Зозульов, С. Ілляшенко, В. Заруба, Л. Мельник, Є. Крикавський, О. Телетов, О. Азарян, М. Окландер, Л. Балабанова тощо.

З практичної точки зору брендингова політика як стратегія позиціонування продукції розкрита в публікаціях Дж. Траута, Е. Райса, С. Ривкіна, Д. Аакера, К. Келлера, Дж. Сондерса, Ж.-Н. Капферера, Т. Геда, М. Саатчі тощо.

Постановка завдання. В теперішній час питання щодо сутності, складових елементів і інструментів маркетингу щодо формування брендингової політики підприємств перебуває в стадії теоретичних досліджень й апробації результатів для визначення умов, за якими певні інструменти маркетингу / брендингу / мерчандайзингу будуть адаптовані для споживчих, високотехнологічних, промислових й інших категорій товарів. Відмінністю брендингової політики споживчих товарів є застосування такого комплексу маркетингу, як В2С, чи маркетингове супроводження товарів, призначених для задоволення потреб кінцевих споживачів, що включає формування відповідних каналів товароруку та маркетингових комунікацій із цільовими аудиторіями.

Мета роботи – визначити особливості брендингової політики споживчих товарів, які визначають її сутність та впливають на ефективність маркетингової діяльності підприємств на продуктових ринках.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Брендингова політика споживчих товарів як економічна категорія спирається на теорію комунікацій, реклами та маркетингу, де поєднуються такі базові категорії останнього, як «сегментування ринку», «позиціонування продукції» та «диференціація від конкурентів», що визначають комплекс маркетингу підприємства.

Важливим кроком формування брендингової політики підприємства на споживчому ринку є координація між стабільною та змінною частинами «образу товару», яка в довгостроковій перспективі повинна забезпечувати зв'язок потреб споживачів із іміджем і позиціонуванням бренду на ринку. Така синхронізація відбувається за рахунок новацій

(технологічних, дизайнерських), рекламних акцентів на соціальних зрушеннях, впливу на свідомість споживачів (PR, спонсорінг, product placement).

Для продуктових ринків (FMCG) першим елементом брендингової (маркетингової) політики є охоплення збутових мереж, яке за законом значних чисел визначає її ефективність: незалежно від маркетингового позиціонування, дистанціювання від конкурентів, інтенсивності рекламного навантаження на споживачів збут споживчих товарів залежить від наявності їх в роздрібних торговельних мережах.

Другим елементом брендингової політики споживчих товарів є мерчандайзинг як стратегія та тактика торгівельного маркетингу. До стратегічних рішень брендингової політики в сфері мерчандайзингу відноситься територіальна щільність покриття збутових мереж відповідно до економічного районування міст й інтенсивності споживчих потоків. Тактика мерчандайзингу коливається від керування потоками споживачів певної торгівельної зали до впливу на природну систему уваги окремих споживачів при їх просуванні торгівельним маршрутом між відділами та вздовж полиць торгівельної зали. В останньому випадку у складі елементів брендингової політики споживчих товарів відзначають аромомаркетинг, нейромаркетинг, візуальний мерчандайзинг, штучна зміна простору торгівельної зали («острови» з товарами, внутрішні вітрини), семплінгові заходи.

Архітектуру брендів компанії можна вважати третім елементом її політики, що спрямована на встановлення внутрішніх пріоритетів у фінансуванні та зовнішніх орієнтирів для позиціонування товарного асортименту на цільовому ринку. Управління архітектурою брендів дозволяє уникати фатальних помилок щодо «розпозиціонування бренду» в контексті вертикального і горизонтального його розширення, втрати брендами власних іміджевих позицій через перетворення марочних назв у загальні, прозивні терміни товарних категорій. Сутність архітектури брендів полягає у встановленні системи пріоритетів «продукт-ринок» для визначення стратегічних позицій розвитку для елементів товарного асортименту, а також встановити правила фінансування всіх асортиментних позицій відносно їх конкурентоспроможності та стадії життєвого циклу.

Висновки. Брендингова політика споживчих товарів має певні особливості, що відрізняють її від інших товарних груп. По-перше, вона містить частину, яка за жодних технологічних, економічних і соціальних умов розвитку ринку не повинна змінюватись (сутність + імідж бренду як точка його позиціонування на споживчому ринку). Інша частина образу бренду (атрибути + індивідуальність) повинна постійно трансформуватись як зворотна реакція на дії конкурентів і зміни макроекономічних чинників зовнішнього середовища (методи диференціації бренду від конкурентів).

По-друге, критерієм ефективності брендингової політики споживчих товарів є охоплення збутової мережі та наявність певного бренду в роздрібних точках продажу, який для цільових регіонів повинен досягати 100%. За умов різного ступеня лояльності споживачів (абсолютної, відносної, відсутньої) відносно продукції конкурентів рівень продажів буде зростати на фоні логістичних провалів з боку їх дистрибуції.

По-третє, головним інструментом брендингової політики споживчих товарів є мерчандайзинг, серед складових якого важливе місце посідає візуальна складова як засіб виробника щодо позиціонування бренду на цільовому ринку (спрямований на ідентифікацію бренду з боку споживачів), а також як засіб привертання уваги та диференціації від конкурентів.

По-четверте, необхідно зважено встановити архітектуру бренду для уникнення внутрішньої конкуренції у фінансуванні та зовнішнього канібалізму у ринковому позиціонуванні та забезпеченні ефективної диференціації бренду від конкурентів.

КОРПОРАТИВНИЙ СЕКТОР ЯК ДЖЕРЕЛО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

О. В. Таранич

Постановка проблеми. Становлення корпоративного сектору України відбувалось із викривленням логіки розвитку ринкових відносин й економічного зростання країни, що створило безліч протиріч щодо управління державною власністю, залучення й виведення зовнішнього та внутрішнього акціонерного капіталу, підвищення міжнародної конкурентоспроможності великих, системних підприємств, а також управління корпоративними правами й їх захисту від рейдерських захоплень. У теперішній час актуальними є питання формування інституційних корпоративних відносин правочину (управління державним капіталом, IPO, розподіл акціонерного капіталу, управлінський контроль), корпоративної соціальної відповідальності, державно-приватного партнерства.

Аналіз досліджень і публікацій. Питанням пошуку ефективних форм корпоративного управління присвячені роботи від класиків політичної економії до марксизму, а також розкриваються в теоріях неокласицизму, монетаризму, кейнсіанства, неоіндустріального розвитку. В Україні питанням становлення та розвитку сучасних економічних систем, корпоратизації промисловості у перехідний період присвячені публікації А. А. Чухна, П. М. Леоненка, А. С. Гальчинського, С. Мочерного, В. М. Геєця, П. І. Юхименка, Ю. М. Бажала, В. П. Семиноженка, Ю. Пахомова, С. Соколенка.

Постановка завдання. Питання розвитку корпоративного сектору України й особливості його державного регулювання мають значну наукову обґрунтованість й актуальність, проте динамізм зовнішнього середовища вимагає пошуку дієвих практичних методів впровадження системи корпоративного управління, що вимагає розуміння і подальшого вивчення базових векторів розвитку корпоративного сектору України.

Метою статті є визначення факторів, що визначають становлення корпоративного сектору як джерела економічного розвитку України.

Виклад основного матеріалу. Розвиток підприємництва і перехід прав власності підприємств корпоративного сектору України супроводжувався низкою організаційних перетворень, що призвели до втрати великим бізнесом головного завдання щодо відтворювального розвитку та здійснення індустріального прориву.

Перехід системоутворюючих підприємств до приватної власності не супроводжувався оновленням виробничих фондів, залученням внутрішніх і зовнішніх інвестицій, впровадженням високих технологій, підвищенням конкурентоспроможності продукції на внутрішньому та зовнішніх ринках, залученням до процесів світового поділу праці. Концентрація акціонерного капіталу призвела до створення олігархічних кланів, що використовують політичне лобіювання, юридичний, адміністративний, податковий тиск, позазаконний вплив для перехоплення управлінського контролю, рейдерського захоплення прибуткових підприємств. Такі дії призводять до зупинення технічного прогресу в Україні, підвищення рівня «тінізації» виробничих відносин, зниження ефективності економіки, зокрема, корпоративного сектору.

Таким чином, проблема розвитку корпоративного сектору в Україні має публічний характер, передбачає синергетичне поєднання інтересів як промисловців і підприємців, так і держави, політичних еліт і суспільства в цілому. Актуальним завданням є формування в Україні нового управлінського світогляду, який домінує в розвинених країнах світу, у постіндустріальному суспільстві, що передбачає розділення власності й управління – корпоративного управління, коли професійний менеджмент має на меті кар'єрне зростання за принципами А. Маслоу, що включають принципи соціально-етичного маркетингу (корпоративної соціальної відповідальності), екологізації, енергоефективності виробництва, «виробництва без втрат», TQM, зростання вартості брендів, «участь у прибутках» компанії, входження до регіональних еліт, спонсоринг, благодійність, державно-приватне партнерство.

Однією з причин є низька економічна ефективність державних підприємств, пов'язана з загальною закритістю цієї сфери економіки щодо вхідних і вихідних інформаційних потоків, закритого характеру внутрішніх корпоративних відносин, відсутність координації

органів держуправління щодо управління державними корпоративними правами, регулювання корпоративних відносин і контролю діяльності менеджерів; низька якість менеджменту, зловживання посадовими особами, корупція у сфері державних закупок і штучного банкрутства підприємств.

Заходи з приватизації державних підприємств у теперішній час не сприяють подальшому їх розвитку через заниження їх вартості, спрямування коштів до державного бюджету замість інвестицій в основні засоби та новітні технології. Приватизаційні процеси не пов'язані з розвитком національного фондового ринку, його інтеграції до світових ринків капіталу. Тому національні підприємці й внутрішні інвестори не мають можливості розміщення зовнішніх і внутрішніх інвестицій (запозичень).

Також слід зазначити наявність внутрішніх перешкод у роботі підприємств корпоративного сектору в Україні організаційно-правового характеру щодо захисту від рейдерських захоплень, відчуження активів, протиріч між інтересами менеджерів і власників бізнесу (які обумовлюють додаткові витрати на фінансування заходів управлінського аудиту та контролю); дотримання прав акціонерів із виплат дивідендів, проведення зборів, ведення реєстру.

За спрямованістю діяльність підприємств корпоративного сектору України має характер сировинних монополій, спрямовану на створення та розвиток вертикально інтегрованих виробництв і бізнес-процесів, здатних забезпечити відповідні цикли технологічного відтворення. Як було зазначено на початку роботи, виробництво зосереджено в межах третього-четвертого технологічних укладів, має сировинну спрямованість (передбачає експорт напівфабрикатів) і відповідно занижену додану вартість. Таким чином, мала кількість ФПП і відсутність банківського капіталу (фінансових резервів) з одного боку, з іншого – низька прибутковість бізнесу – обмежують інноваційний розвиток корпоративного сектору в Україні.

Визначена трансформація корпоративної системи України передбачає низку структурних перетворень для підвищення ефективності корпоративної політики, включення стратегії розвитку корпоративних структур (акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю) до національної стратегії розвитку країни й її корпоративного сектору.

Висновки та рекомендації. Одним з напрямків розвитку корпоративного сектору в Україні є приведення національного законодавства до світових (європейських) стандартів щодо захисту підприємств і прав акціонерів, яке повинно поширювати використання інструментів фондового ринку до активізації технологічного й інноваційного розвитку великих підприємств, до перетворення сучасного корпоративного сектору на структуру, здатну забезпечувати процес розширеного відтворення.

По-друге, потрібна дієва стратегія розвитку фондового ринку, спрямована на залучення акціонерних товариств до первинного розміщення акцій на внутрішніх і зовнішніх акціонерних площадках, дотримання прав міноритарних акціонерів.

По-третє, розвиток державно-приватного партнерства шляхом встановлення діалогу між територіальними громадами, регіональними елітами, містоутворюючими підприємствами, виробниками продукції, конкурентоспроможної на світовому ринку.

УДК 338.12

ДО ПИТАНЬ ЦИКЛІЧНОСТІ ДОХОДІВ ГАЗОРОЗПОДІЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Л. О. Тарасенко

Сучасний стан економіки України характеризується відсутністю високого рівня стабільності, що безпосередньо впливає на фінансовий стан суб'єктів господарювання. В таких умовах, задля забезпечення бажаного рівня ефективності, підприємства потребують правильної організації системи планування та управління доходами і витратами як елемента стратегії розвитку підприємства.

З огляду на те, що економічним процесам властива певна циклічність та з огляду на специфіку діяльності певних підприємств, важливим є дослідження сезонних коливань, які характеризують динаміку фінансових показників у взаємозв'язку з календарними характеристиками.

Одним із прикладів підприємств, діяльності яких притаманні сезонні коливання, є газорозподільні підприємства. У таблиці 1 представлено аналіз динаміки чистого доходу ПАТ «Вінницягаз» і розрахунок індексів сезонності. Аналіз виконано за допомогою пакету програми Excel.

Таблиця 1

Динаміка чистого доходу від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) газорозподільного підприємства ПАТ «Вінницягаз» (тис. грн) і розрахунок індексів сезонності

t	Роки	Квартали	Фактичні дані u_t	Вирівняні дані, $\bar{y}$	$(y-\bar{y})^2$	I_s
1	2015	III квартал 2015	188 043	138 407	2 463 763 041	1,36
2		IV квартал 2015	29 721	140 319	12 231 902 136	0,21
3	2016	I квартал 2016	254 364	142 231	12 573 772 050	1,79
4		II квартал 2016	60 756	144 143	6 953 459 412	0,42
5		III квартал 2016	60 973	146 056	7 239 056 201	0,42
6		IV квартал 2016	252 367	147 968	10 899 176 023	1,71
7	2017	I квартал 2017	249 814	149 880	9 986 780 595	1,67
8		II квартал 2017	76 351	151 792	5 691 398 292	0,50
9		III квартал 2017	60 572	153 705	8 673 680 141	0,39
10		IV квартал 2017	235 226	155 617	6 337 619 603	1,51
11	2018	I квартал 2018	266 872	157 529	11 955 876 356	1,69

Виходячи із представлених даних у таблиці 1 можливим є прогнозування доходу наступних періодів з урахуванням індексу сезонності. Прогнозування рівня доходів підприємства представлено в таблиці 2.

Таблиця 2

Прогноз чистого доходу від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) газорозподільного підприємства ПАТ «Вінницягаз», тис. грн

Прогноз			$y=a_0+a_1*t_i$	$y_i=y*I_{scp}$
13	2018	III квартал 2018	161 353,55	116 721,61
14		IV квартал 2018	163 265,78	186 609,23
15	2019	I квартал 2019	165 178,02	283 514,63
16		II квартал 2019	167 090,26	69 666,28
17		III квартал 2019	169 002,50	122 254,79
18		IV квартал 2019	170 914,73	195 351,82

Урахування такого фактору впливу як циклічність відіграє вагомую роль у процесі розробки стратегії підприємства та прийнятті управлінських рішень. Така інформація підвищує точність, достовірність і, як наслідок, ефективність розроблених завдань розвитку підприємства.

На графіку (рис. 1) зображено сезонну хвилю, яка демонструє тенденцію до зниження чистого доходу у II та III кварталах та збільшення у I і IV кварталах.

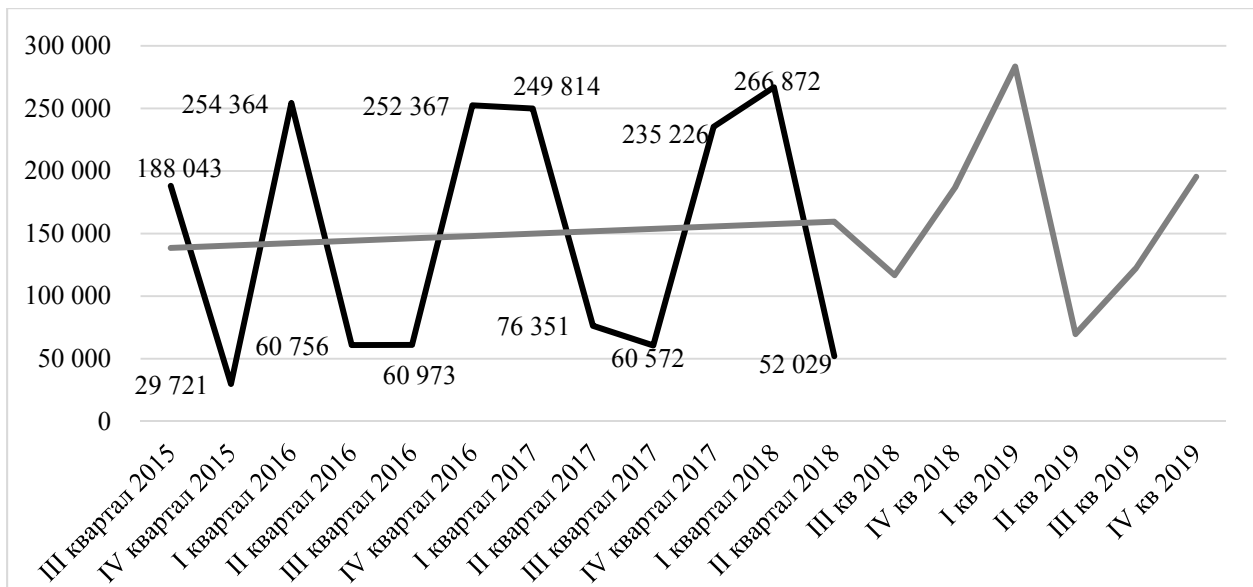

Рис. 1. Сезонна хвиля чистого доходу від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) ПАТ «Вінницягаз»

Обсяг чистого доходу у I та IV кварталах вище середнього значення на 71,6 % та 14,3 % відповідно, у II та III кварталах – нижче середнього на 58,3 % та на 27,7 % відповідно. Отже, такий фінансовий показник як чистий дохід ПАТ «Вінницягаз» підпадає під вплив календарного ефекту, тобто обсяг даного показника залежить від пори року.

Необхідно зазначити, що газорозподільні підприємства надають послуги розподілу природного газу, за що отримують плату за відповідними тарифами, які встановлюються національним регулятором (НКРЕКП) та залишаються не змінними протягом року. Разом з тим, газу як товару притаманні така фізична властивість як зміна його обсягу в залежності від температури. Відповідно, при збільшенні споживання газу у зимовий період необхідним є приведення його обсягу до стандартних умов. Це питання залишається дискусійним.

Відповідно до отриманих результатів, доходи газорозподільних підприємств характеризуються сезонністю. Крім того, виручка залежить від встановлених НКРЕКП тарифів, на зміну яких керівництво газорозподільних підприємств майже не має впливу. Таким чином, з метою організації ефективної системи планування фінансових показників підприємства, необхідним є з одного боку урахування зазначених факторів у процесі розробки стратегії підприємства, з іншого подальше вивчення та дослідження питань витратної частини підприємств, що є об'єктом дослідження.

УДК 311.213

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ВИБІРКОВИХ СУКУПНОСТЕЙ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ВИБІРКОВИХ ОБСТЕЖЕНЬ НАСЕЛЕННЯ (ДОМОГОСПОДАРСТВ)

Т. Ю. Фурман

Формування достовірної, повної та своєчасної інформаційної бази є одним з основних аспектів аналітики на будь-якому рівні, що визначає можливості застосування методів аналізу, якість та точність отриманих висновків тощо. Ендрю Ф. Сигал зазначав, що «статистика – це мистецтво та наука збору та аналізу даних» [1, с. 29]. Сучасна аналітична

практика все частіше використовує вибіркові спостереження для отримання даних не лише про явища та процеси бізнес-середовища, а і для вимірювання та аналізу багатьох соціально-економічних характеристик на регіональному та національному рівнях. Не є винятком і Державна служба статистики України, яка використовує вибіркові обстеження як одне з основних джерел вивчення домогосподарств країни з метою отримання макроекономічних розрахунків, розрахунків основних показників у галузі сільського господарства, проведення всебічного аналізу рівня життя населення, моніторингу бідності, комплексної оцінки стану ринку праці у відповідності з міжнародними стандартами та потребами користувачів інформації усіх рівнів. Органи державної статистики на постійній основі проводять три вибіркові обстеження домогосподарств: умов життя домогосподарств, робочої сили та сільськогосподарської діяльності населення у сільській місцевості [2].

Одним з основних етапів вибірових обстежень населення (домогосподарств) є формування вибірових сукупностей територій та домогосподарств. Якість планування вибірки та коректність процедур її формування визначають точність та надійність результатів вибірових обстежень, а також адекватність витрат на їх проведення. При цьому такі обстеження є інтегрованими, тобто характеризуються взаємоузгодженим планом (дизайном) вибірок, спільною мережею фахівців з інтерв'ювання, узгодженістю графіків їх роботи в кожному з обстежень та відповідних контрольних процедур, гармонізацією окремих показників.

Побудова плану та формування вибірових сукупностей для проведення державних вибірових обстежень населення передбачає реалізацію ряду етапів.

Першим етапом робіт є розробка документа «Вимоги до формування вибірових сукупностей для проведення органами державної статистики вибірових обстежень населення (домогосподарств)». Метою реалізації даного етапу є узгодження усіма зацікавленими сторонами основних параметрів та вимог до формування вибірових сукупностей територій та респондентів. При цьому зазначаються ряд вимог: визначення мети побудови вибірки, визначення генеральної сукупності по кожному обстеженню, методологічне підґрунтя для побудови вибірки, визначення одиниць спостереження, визначення вимог щодо представлення у вибірці територіальних одиниць відповідно до адміністративно-територіального устрою України, визначення терміну дії територіальної вибірки, визначення типу вибірки, методів та одиниць відбору, визначення кількості територіальних одиниць для відбору для проведення в них вибірового обстеження одним фахівцем з інтерв'ювання у міських поселеннях та сільській місцевості, визначення обмежень щодо представлення у вибірці окремих груп одиниць спостереження, визначення очікуваного рівня участі, визначення переліку основних показників, надійність оцінок яких має бути забезпечена у вибіровому спостереженні для національного рівня та рівня окремих адміністративно-територіальних одиниць, визначення початкового навантаження фахівця з інтерв'ювання, визначення схеми ротації одиниць вибірки. Даний етап також передбачає проведення аналізу інформаційних джерел для формування основи вибірки, стратифікацію генеральної сукупності з метою забезпечення реалізації процедур відбору з більш однорідних груп одиниць генеральних сукупностей, підвищення рівня репрезентативності результатів вибірових обстежень, розрахунок теоретичних обсягів вибірок домогосподарств, розрахунок фактичних обсягів вибірок домогосподарств.

Другим етапом робіт є формування та актуалізація основи вибірки з метою забезпечення якісної основи вибірки, підвищення якості результатів вибірових обстежень населення.

Третій етап робіт передбачає формування самої вибірки шляхом відбору одиниць вибірки різних ступенів для проведення вибірових обстежень населення.

Останній четвертий етап робіт – контроль формування й актуалізації основи вибірки, контроль формування вибірки, метою якого є забезпечення належної якості даних вибірових обстежень населення.

Формування вибірових сукупностей для проведення державних вибірових обстежень населення передбачає стратифікацію генеральної сукупності. Стратифікація генеральної сукупності здійснюється з метою адекватного відображення у вибірці основних особливостей адміністративно-територіального поділу України, а також для забезпечення відбору з більш однорідних за основними характеристиками груп домогосподарств. При цьому генеральна сукупність розподіляється на страти, які в межах кожного регіону відповідають: містам і міськрадам із кількістю населення 100 тис. осіб і більше; містам, селищам міського типу, міськрадам і селищним радам із кількістю населення менше 100 тис. осіб; адміністративним районам сільської місцевості.

Формування основи вибірки та відбір первинних територіальних одиниць вибірки здійснюється в межах кожної страти «великі міста» та «малі міста» кожного регіону окремо. При цьому як територіальні одиниці для відбору приймаються міста, селища міського типу, міські та селищні ради.

Формування основи вибірки та відбір первинних територіальних одиниць вибірки у сільській місцевості здійснюється в межах кожної страти «райони», сформованої по сільській місцевості регіону. При цьому як первинні територіальні одиниці вибірки приймаються окремі сільські населені пункти або їх групи, сформовані з урахуванням умови перевищення встановленої мінімальної загальної кількості домогосподарств у первинній територіальній одиниці вибірки. З метою кращого географічного охоплення території кожного адміністративного району, для здійснення безпосередньо відбору впорядкування проводиться за принципом «географічного серпантину» та обов'язково передбачає використання картографічного матеріалу або за його відсутності – карти-схеми з обов'язковим дотриманням географічного розміщення об'єктів відносно один одного та однакової географічної орієнтації всіх карт у межах регіону країни.

Проте, формування вибірових сукупностей для проведення вибірових обстежень населення (домогосподарств) потребує постановку та розв'язання також ряду інших завдань, які знайдуть своє відображення у подальших тезах.

Література

1. Сигал Ендрю. Практическая бизнес-статистика. / пер. с англ. М. : Издательский дом «Вильямс», 2004. 1056 с.

2. Методика формування вибірових сукупностей для проведення у 2019–2023 роках вибірових обстежень населення (домогосподарств): умов життя домогосподарств, робочої сили та сільськогосподарської діяльності населення у сільській місцевості : Наказ державної служби статистики України від 01.03.2018 № 39.

УДК 504.05:658.5

РЕАЛІЗАЦІЯ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ У ВПРОВАДЖЕННІ ЗАСАД ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ НА ПІДПРИЄМСТВАХ АПК

О. А. Шлапак, В. В. Лимар

Для сучасного етапу розвитку підприємств АПК України характерним є неефективне використання природних ресурсів та управління природоохоронною діяльністю загалом, що ставить під сумнів існування цілісної системи екологічного управління. Тому, на сьогодні, за умов зростання законодавчих вимог та інтересу суспільства до питань захисту довкілля, дедалі актуальнішою видається система екологічного менеджменту.

Для запобігання погіршенню екологічних показників впровадження на підприємстві певної екологічної політики допоможе на макрорівні поліпшити стан навколишнього середовища, а на мікрорівні – зекономити ресурси і знизити його витрати. В Україні спостерігається тенденція, коли підприємства неохоче запроваджують систему екологічного менеджменту та екологічну політику, тому що не оцінюють позитивних моментів від результатів такої роботи. Залучення підприємством у своїй діяльності екологічної політики є засобом екологічної модернізації, оскільки дозволить українським виробникам підвищити ефективність роботи з охорони навколишнього середовища, більш ефективно планувати природоохоронні заходи, контролювати дотримання вимог природоохоронного законодавства, знизити ймовірність виникнення аварійних ситуацій. З огляду на це, застосування та дотримання нормативно-правового забезпечення екологічного менеджменту на підприємстві, навіть в умовах нестачі державних коштів, дозволять більш результативно вирішувати питання зниження забруднення навколишнього середовища, що є вигідним для держави в цілому і конкретного підприємства зокрема незалежно від галузі функціонування [1]. Доцільно погодитись, що система екологічного менеджменту – це частина загальної системи менеджменту, що охоплює організаційну структуру, планування діяльності, розподіл відповідальності, практичну роботу, а також процедури, процеси та ресурси для розробки, впровадження, оцінки досягнутих результатів реалізації і вдосконалення екологічної політики, її цілей і завдань [2].

Вперше термін «екологічний менеджмент» пролунав в «Порядку денному на ХХІ століття», прийнятому в Ріо-де-Жанейро в 1992 р., у якому підкреслювалось, що «екологічний менеджмент варто віднести до ключової домінанти сталого розвитку й одночасно до вищих пріоритетів промислової діяльності і підприємництва». Проте, на сьогодні не існує єдиних загальноприйнятих визначень екологічного менеджменту.

Згідно з міжнародним стандартом ISO 14001, система екологічного менеджменту – це частина загальної системи менеджменту, яка включає організаційну структуру, планування діяльності, розподіл відповідальності, практичну роботу, а також процедури, процеси та ресурси для розробки, впровадження, оцінки досягнутих результатів реалізації та вдосконалення екологічної політики, її цілей і завдань [2]. Основна проблема розвитку екологічного менеджменту в аграрному секторі економіки лежить не стільки в недостатності коштів на реалізацію стратегії сталого розвитку, скільки в інформаційному «голоді», відсутності самої стратегії, розмитості системи взаємозв'язків, нерозумінні механізмів взаємодії суб'єкта та об'єктів управління. Сьогодні є достатньо нових інформаційних технологій в економічних системах агропромислового комплексу, які здатні на технічному рівні забезпечити доступність до релевантної інформації. Безумовно, екологоорієнтована система управління буде формуватися ще тривалий час і фрагментарно, з важко оцінюваною ефективністю функціонування. Система управління буде багато разів коригуватися, адаптуватися до аграрних особливостей, може навіть кардинально змінюватися. Але при цьому запорукою її успішного розвитку залишатиметься принцип максимального синергетичного врахування всіх доступних факторів, з-поміж яких – інфокомунікаційний.

Таким чином, слабкість сучасного інформаційного забезпечення екологічного менеджменту негативно впливає на якість прийнятих як владою, так і підприємствами стратегічних й тактичних рішень, що негативно позначається на ефективності управління та перешкоджає сталому розвитку. Екологічні проблеми, тісно пов'язані з економічними і соціально-демографічними, їх можна розв'язати тільки за наявності достовірної, своєчасної та повної інформації про них. Врахування умов реалізації інформаційного фактору екологічного менеджменту і аудиту з метою формування, поширення і застосування інформаційних ресурсів дозволить забезпечити створення екологоорієнтованого управління та контролю. Подібна інформація повинна формуватися за певними принципами (відкритості; адекватності) і оброблятися за відповідною методикою. Тільки в цьому випадку застосування інформації при реалізації управлінських функцій й цивільних прав і обов'язків буде ефективним.

Для реалізації запропонованої концепції екологоорієнтованого управління необхідно враховувати концепцію менеджменту знань, якості, проектів та цільового управління, також комунікаційні та інформаційні ресурси повинні бути побудовані на основі поєднання системи якості, корпоративної інформаційної системи, що відповідає організаційній структурі та включає в себе модулі управління проектами.

На нашу думку, на підприємствах АПК значну увагу необхідно приділяти автоматизації технологічним процесам – відповідність міжнародним стандартам якості і впровадження систем якості, екологічних стандартів якості, залучення консультантів, автоматизація бізнес-процесів, тощо.

Для ефективної діяльності підприємств АПК у сфері екологічного менеджменту повинні бути реалізовані всі функції менеджменту та інфокомунікаційні процеси, за допомогою яких вони здійснюються незалежно від розгалуженості відділів. Крім того, з зовнішнього середовища надходить інформація про стан підприємства на ринку, про його репутацію у ділових партнерів та постачальників, імідж його продукції в очах споживачів, ставлення конкурентів. Чим вищий рівень управління, тим менший потрібен ступінь деталізації інформаційного потоку. Успішному функціонуванню виробництва в цілому сприяє наявність такої системи інформації, яка б дозволила пов'язати всю діяльність підприємств АПК і можливість управляти нею, виходячи із принципу системності. Якісна система комунікацій на підприємствах АПК повинна спиратися на збалансовані групи елементів, які утворюють соціальну, технічну, інформаційну та управлінську складові. Але якщо слабка технічна база, то управління комунікаціями сповільнюється. Таке зустрічається на підприємствах, які нещодавно функціонують і утримують конкурентоспроможність за рахунок ентузіазму колективу та відносно невеликих потреб у вхідній інформації. З метою вчасного усунення дисбалансу в системі комунікацій підприємств АПК, повинна бути створена система діагностування та комплекс заходів з вдосконалення процесів обміну інформацією.

Література

1. Білявська Ю. В. Науковий журнал «Економіка України». 2016. 4 (653). С. 104–111.
2. Барков Д. И. Международные экологические стандарты качества продукции ISO 14000 и перспективы их внедрения в Украине. URL : <http://www.erudition.ru/>

УДК 339.138

УПРАВЛІННЯ МАРКЕТИНГОВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ СУЧАСНОГО ПІДПРИЄМСТВА З ВИКОРИСТАННЯМ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Т. В. Янчук

Якість управління та прийняття маркетингових рішень безпосередньо пов'язані з наявністю повної, актуальної і достовірної інформації про ринок, попит на товари, уподобання споживачів, ринкові ціни, дії конкурентів і т. п., а також інформації про показники діяльності об'єкта управління. В умовах постійного зростання навантаження маркетингової служби виникає необхідність автоматизації маркетингової діяльності, що забезпечує як автоматичне виконання основних рутинних функцій, так і звільняє робочий час маркетологів, дозволяючи спрямувати його на виконання більш складних завдань, збільшити кількість виконаних функцій та суттєво зменшити витрати підприємства.

Напрямок вивчення інформаційних технологій у маркетингу займаються вітчизняні та зарубіжні вчені: Г. Л. Багієв, Р. Баззел, Р. Браун, А. В. Войчак, Є. П. Голубков, Н. Малхотра, А. Ф. Павленко, О. І. Пушкар, В. А. Пархименко, Н. С. Пінчук, А. Г. Старостіна, Г. Черчилль та інші. Однак питання особливостей використання інформаційних технологій у процесі управління маркетингової діяльності на даний час не є повністю дослідженим.

Метою роботи є висвітлення основних інформаційних технологій та їх можливостей використання у процесі управління маркетинговою діяльністю на сучасному підприємстві.

В умовах швидкого розвитку науки, техніки і технологій успіху досягне лише те підприємство, яке правильно використовує маркетингове управління, постійно вдосконалює та адаптує свою стратегію відповідно до змін ринкового середовища. Процес управління маркетингом охоплює такі сторони діяльності фірми, як організація збуту та його стимулювання, рекламні кампанії й дослідження маркетингу, управління товарами і ціноутворення. Враховуючи сучасну ринкову ситуацію рекомендується підприємствам для управління маркетингової діяльності застосовувати сучасні інформаційні технології [2].

Автоматизація маркетингової діяльності компаній, вибір конкретного програмного продукту або набору програмних засобів для розв'язання маркетингових задач залежать від характеру бізнесу, інфраструктури, сфери діяльності, масштабів підприємства [4].

Програмне забезпечення для управління маркетингової діяльності підприємства складається із необхідних програм графічного дизайну, Microsoft Office, аналітичних пакетів, використання корпоративних інформаційних систем, пошукових машин так і із програм, які потребують виготовлення спеціально для компанії.

Використання інформаційних корпоративних систем в управлінні маркетингом дають змогу виконувати комплексну автоматизацію діяльності підприємств, фінансових установ, організацій (концепція ERP (Enterprise Resource Planning); концепція SCM (Supply Chain Management); концепція MRP (Material Requirement Planning); концепція MRP II; SAP R/3 (Німеччина); BAAN (Голландія); SCALA(Швеція)).

Використання спеціалізованих програмних продуктів в управлінні маркетингом можна поділити на групи за функціональними ознаками [5]:

1. Програми для збору та обліку інформації про зовнішнє середовище – призначені для систематизації та збору даних щодо мікро- та макросередовища діяльності підприємства, про стан економіки, інформацію про конкурентів, споживачів (Інформаційно-аналітичні он-лайн системи: «Інтегрум», «Медialogія», «Infostream corporate»; Програмне забезпечення для аналізу конкурентів: KonSi-Competitive Intelligence&Benchmarking; Програмне забезпечення для збору інформації про споживачів: CRM-системи).

2. Програми для збору та обліку інформації про внутрішнє середовище – дані програми використовуються для систематизації та збору даних щодо основних показників діяльності підприємства та його фінансово-економічного стану (ERP-системи: 1С, «Маркет+», SAP ERP, Галактика ERP).

3. Аналітичні програмні продукти з функціями прогнозування – аналізують дані, що поступають з різноманітних підсистем підприємства, упорядкування, знаходження взаємозв'язків, виявлення тенденцій та побудова прогнозів розвитку підприємства (SAS Business Intelligence, Microsoft BI, IBM Cognos BI, SAP Business Intelligence).

4. Статистичні програмні продукти – використовуються для проведення статистичного аналізу даних (STATISTICA, SPSS, Minitab, EvIEWS).

5. Спеціалізовані маркетингові програмні продукти – комплексно обробляють інформацію для використання в стратегічному маркетингу (Marketing Expert, Marketing Analytic, БЕСТ-маркетинг, Касатка).

Для автоматизації маркетингової діяльності можна розробити і власні програми. Для розробки власних програм можна використати 3 способи [3]: підбір власного програміста до штату компанії; користування послугами компаній для розробки програмного забезпечення; аутсорсинг.

Результат від роботи з ІТ-технологіями має певні особливості [3–6]: 1) економія ресурсів; 2) підвищення продуктивності праці; 3) прискорення інформаційного обміну та роботи над проектами; 4) більш ефективне планування та реалізація як загальної стратегії підприємства, так і маркетингової, фінансової, HR-стратегій; 5) спрощення процесу взаємодії з цільовою аудиторією; 6) широкий аналітичний інструментарій, який не вимагає певних зусиль для створення звітності тощо.

Управління маркетинговою діяльністю за допомогою інформаційних технологій має забезпечити ефективне виконання основних функцій інформаційних технологій: пошук та збір інформації, аналіз інформації, вироблення нової інформації, структурування та зберігання інформації, рішення оптимізаційних задач та розповсюдження інформації. Тому компанія окрім програмного забезпечення, повинна забезпечити певну кількість спеціалістів маркетингового відділу, які будуть виконувати ці функції. Для ефективної роботи інформаційних технологій на підприємстві необхідно використовувати кваліфікований персонал. Сучасному підприємству важливо мати в штаті: інтернет-маркетолога, маркетолог-аналітика та фахівця з управління клієнтською базою. І бажано, щоб ці посади займали різні люди, а не було поєднання однією людиною функцій усіх трьох посад. Звичайно, при мінімальному бюджеті усі маркетингові функції виконує один маркетолог. Але яку кількість персоналу маркетингового відділу обирати – залежить від ресурсів компанії, обраної маркетингової концепції, маркетингової стратегії, видів діяльності та ін.

Отже, нині існує багато програмного забезпечення для автоматизації маркетингової діяльності підприємства. Розвиток інформаційних технологій відображає вимоги до вдосконалення бізнесу. Саме управління маркетинговою діяльністю з використанням інформаційних технологій зможе допомогти підприємствам налаштувати автоматизацію маркетингового відділу для оптимізації діяльності не тільки маркетингової служби, але й підприємства в цілому.

Література

1. Котлер Ф., Келлер К. Л. Маркетинг Менеджмент. Санкт-Петербург, 2007. 816 с.
2. Курочкіна І. Г. Особливості розвитку маркетингу територій в умовах цифрової економіки. *Бізнес-інформ.* 2018. № 8. С. 258–263.
3. Мушинський Б. М. Концепція безперервного ведення бізнесу. Теоретичні та практичні аспекти. *Бізнес-інформ.* 2018. № 8. С. 185–190.
4. Пархименко В. А., Стреж В. Н., Бондаренко М. Н. Маркетинг информационных технологий: особенности и инструменты URL : <https://dis.ru/library/523/32999/> (дата звернення 20.04.2019)
5. Пушкар О. І., Пандорін О. К. Вплив сучасних тенденцій розвитку інтернет-технологій на системи підтримки розробки засобів електронного навчання. *Бізнес-інформ.* 2018. № 6. С. 339–343.
6. Титоренко Г. А., Макарова Г. Л. Информационные технологии в маркетинге. Москва, 2000. 335 с.

СЕКЦІЯ «БІОЛОГІЧНІ НАУКИ ТА ЕКОЛОГІЯ»

УДК 581.526.4

ROCKY GRASSLANDS ON SEDIMENTARY OUTCROPS IN UKRAINE: PRELIMINARY RESULTS OF THE SYNTAXONOMICAL REVISION

Y. A. Vasheniak

Question. Rocky grasslands on carbonate outcrops are well described from Western and Central Europe but there is a lack of information about this type of vegetation from the Eastern Europe. The problem is that the classification of these communities is very difficult and causes many discussions. The aim of our work is to make syntaxonomical revision of the rocky grasslands on sedimentary outcrops and to make formalized classification on alliance level.

Methods. In total we have used 640 relevés of the rocky grasslands on carbonate outcrops from Podillia, Crimea, south part of Ukraine, Donetsk Ridge, Middle Russian Plateau, Transcarpathian region. We have analysed the geobotanical data using TWINSPAN modified algorithm. The differentiations between the syntaxa we have confirmed using DCA-ordination method. All syntaxa names are presented by Mucina et al (2016), Didukh & Mucina (2014), Didukh & Vasheniak (2018).

Results. All results have been interpreted in alliance level.

The first cluster is consisted of rocky grasslands on chalk outcrops on Krasna valley and is sharply separated from the other data. We have interpreted it as the *Thymo cretacei-Hyssopetalia cretacei* order, *Artemisio hololeucae-Hyssopion cretacei* alliance.

The second and the third clusters are consisted of Crimean data and have been interpreted as the *Stipo pulcherrimae-Festucetalia pallentis* order, *Androsaco tauricae-Caricion humilis* and *Veronico multifidae-Stipion ponticae* alliances described firstly from the territory of Ukraine.

The fourth cluster is consisted of data gathered from the south Ukraine and adjacent territories and has been interpreted as the *Potentillo arenariae-Linion czernjajevii* alliance.

The fifth cluster is consisted of the data gathered from western and central Podillia and interpreted as the *Galio campanulati-Poion versicoloris* alliance. We suppose that it is the eastern vicariant of the *Bromo pannonici-Festucion csikhegyensis* alliance.

The sixth cluster corresponds to the *Diantho lumnitzeri-Seslerion albicantis* alliance occurred in Transcarpathian region.

Our syntaxonomic decisions are confirmed by the results of DCA-ordination, which proves the leading role of carbonate content, acidity, thermal climate, cryoclimate in the differentiation of rocky grasslands on sedimentary outcrops in Ukraine.

Conclusions. The obtained results are important for solving the discursive questions relating to the estimation and preservation of syntaxonomic diversity, the search for criteria for distinguishing between higher rank syntaxa, and the establishment of boundaries between western Pannonian and Southern Pontic rocky grassland communities.

ДЕЯКІ ВІДОМОСТІ ПРО ФІКСАЦІЮ РІДКІСНИХ ВИДІВ ПТАХІВ ПІД ЧАС ВЕСНЯНОЇ МІГРАЦІЇ 2019 р. НА ТЕРИТОРІЇ ОВІДІОПОЛЬСЬКОГО РАЙОНУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

К. М. Дорошенко, С. С. Франков, В. С. Ковальчук, С. І. Ковальчук

Дана робота представлена узагальненими даними польових обліків під час весняної міграції птахів, отриманими протягом систематичних спостережень на території Овідіопольського району Одеської області.

Територія дослідження межує з Чорним морем і Дністровським лиманом, а також перетинається Дніпровським шляхом міграції птахів [7], що робить її стратегічно важливою для щорічної сезонної динаміки орнітофауни.

Спостереження тривали з 3 по 20 квітня 2019 року із застосуванням методу точкових обліків [2, 8]. За вказаний період авторами відмічено 42 види птахів, які підлягають охороні на національному та планетарному рівнях.

Червона книга України. Під час спостережень було виявлено види, які відносяться до трьох охоронних статусів. Рідкісні: види, популяції яких невеликі і які у даний час не належать до категорії «зникаючих» чи «вразливих», хоча їм і загрожує небезпека. Вразливі: види, які у найближчому майбутньому можуть бути віднесені до категорії «зникаючих», якщо продовжиться дія факторів, що впливають на їх стан. Зникаючі: види, що знаходяться під загрозою зникнення і збереження яких є малоімовірним, якщо продовжиться згубна дія факторів, що впливають на їх стан [1, 4].

Серед рідкісних відмічено 2 види: лунь польовий (*Circus cuaneus*) та орел-карлик (*Hieraaetus pennatus*). До вразливих – 2 види: лунь лучний (*Circus pygargus*) та шуліка чорний (*Milvus migrans*). До зникаючих – 2 види: пелікан рожевий (*Pelecanus onocrotalus*) та лунь степовий (*Circus macrourus*).

Європейський Червоний список. Із зазначеного списку виявлено вид, що має статус зникаючого – лунь степовий (*Circus macrourus*), який перебуває під загрозою зникнення, збереження його малоімовірне і відтворення неможливе без здійснення спеціальних заходів. Серед вразливих видів, які в найближчому майбутньому можуть бути віднесені до категорії «зникаючих», коли продовжиться дія факторів, що впливають на їх стан зафіксовано 2 види. Це: куріпка сіра (*Perdix perdix*) та шуліка чорний (*Milvus migrans*) [4].

Червоний список МСОП (IUCN). Під охорону Міжнародного союзу охорони природи (International Union for Conservation of Nature) потрапив один вид у статусі близькі до стану загрози зникнення (Near Threatened (NT)) – лунь степовий (*Circus macrourus*) [4].

Бернська конвенція. Відповідно до конвенції про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі, 11 види птахів, зафіксованих на території досліджень (перепілка (*Coturnix coturnix*), жайворонок польовий (*Alauda arvensis*), дрізд-омелюх (*Turdus viscivorus*) тощо), підлягають охороні (Додаток № 3), а також 31 вид – особливий охороні згідно з Додатком № 2 (жовна сива (*Picus canus*), сова сіра (*Strix aluco*), сич хатній (*Athene noctua*)) тощо [4].

Бонська конвенція. Відповідно до цієї конвенції про збереження мігруючих видів диких тварин, 20 видів орнітофауни парку занесені до Додатку № 2 як вразливі (підсоколик великий (*Falco subbuteo*), боривітер звичайний (*Falco tinnunculus*), мухоловка білошия (*Ficedula albicollis*) тощо). Також 9 видів є зникаючими (Додаток № 1) – гуска сіра (*Anser anser*), канюк звичайний (*Buteo buteo*), орел-карлик (*Hieraaetus pennatus*) тощо [4].

Вашингтонська конвенція про торгівлю дикими видами флори та фауни, що перебувають під загрозою зникнення, відзначає 11 видів орнітофауни території досліджень як вразливі, торгівля ними повинна жорстко регулюватись (луні очеретяний (*Circus aeruginosus*) та лучний (*Circus pygargus*), шуліка чорний (*Milvus migrans*) тощо) [4].

Таким чином, результати проведеного моніторингу орнітофауни окремої ділянки басейну р. Дністер на території Овідіопольського району Одеської області дають підставу для продовження досліджень під час осінньої міграції.

Література

1. Акімов І. А. Червона книга України. Тваринний світ. Київ, 2009 р.
2. Боголюбов А. С. Изучение численности птиц различными методами. Экологический центр «Экосистема». 2002 г.: URL : <http://www.ecosystema.ru/04materials/manuals/30.htm>
3. Второв П. П., Дроздов Н. Н. Определитель птиц фауны СССР. Москва, 1980. 256 с.
4. Годолевська О., Фесенко Г. Фауна України: охоронні категорії. Довідник. Видання друге, перероблене та доповнене. Київ, 2010 г.
5. Иванов А. И., Штегман Б. К. Краткий определитель птиц СССР. Ленинград, 1978 г. 560 с.
6. Ильичев В. Д., Карташев Н. Н. Общая орнитология. Москва, 1982 г. 464 с.
7. Сезонні міграції птахів (карта). Пернаті друзі, птахи України, орнітологія. URL : http://pernatidruzi.org.ua/karta_sezonnykh_mihratsiy_ptakhiv.html
8. Современные методы исследования и охраны хищных птиц. Материалы VI Международная конференция ARRCN (Asian Raptor Research and Conservation Network, Сеть по изучению и охране хищных птиц Азии) (23–27 июня 2010 г., г. Улан-Батор, Монголия). Иркутск, 2010 г. 42 с. URL : http://nature.baikal.ru/files/550/6th-conf-ARRCN-2010_workshops.pdf
9. Фесенко Г. В., Бокотей А. А. Анотований список українських наукових назв птахів фауни України. Київ – Львів, 2002. 44 с.
10. Фесенко Г. В., Бокотей А. А. Птахи фауни України. Київ, 2002. 413 с.
11. Management Consulting Law (MCL). URL : <https://www.mcl.kiev.ua/en/>

УДК 577

ДОСЛІДЖЕННЯ КІНЕТИЧНИХ ПАРАМЕТРІВ ТРАНСПОРТУ ПРОТОНІВ ЗА УЧАСТЮ БІЛКА СМУГИ 3 ЕРИТРОЦИТІВ

О. І. Доценко

Мембрана еритроциту характеризується наявністю потужної системи аніонного транспорту. Основа цієї системи – білок смуги 3 (AE1), який бере участь у підтримці кислотно-лужної рівноваги і є основним структурним білком, що з'єднує плазматичну мембрану й цитоскелет. Відомо, що окислювальний стрес викликає кластеризацію мембранного білка смуги 3, і цей процес грає істотну роль в вилученні пошкоджених і старих еритроцитів з кровообігу. Кластери білка смуги 3, які утворюються у відповідь на підвищення окисного пошкодження, є основними молекулярними маркерами, що ініціюють цей процес. Модифікація взаємодії білка смуги 3 і цитоскелету приводить також до втрати здатності еритроцитів змінювати свою форму при осмотичному впливі й здобувати стійкість до гіпертонічного шоку. Зі сказаного випливає, транспортування протонів суттєво буде залежати від стану білка смуги 3.

Мета роботи полягала у застосуванні кінетичних характеристик транспорту протонів для аналізу перебудови мембрани еритроцитів під дією навколишнього середовища.

У завдання дослідження входило:

– Отримання експериментальних залежностей транспорту протонів через AE1 в еритроцитах в сульфатному середовищі.

– Створення математичної моделі транспорту протонів в еритроцитах під дією сульфатного середовища.

– Апробація моделі на експериментальних даних, пошук кінетичних параметрів транспорту протонів методом оптимізації параметрів.

– Дослідження впливу середовища інкубування, що не містить глюкозу на здатність АЕ1 до транспортування протонів.

В ході роботи досліджено кінетичні характеристики білка смуги 3 (АЕ1), що характеризують транспорт протонів, з залученням методів математичного моделювання. Отримані експериментальні залежності, що відображають транспорт протонів через АЕ1 в еритроцитах у в сульфатному середовищі. Побудована математична модель транспорту протонів, яка апробована на експериментальних даних, здійснений пошук кінетичних параметрів цього процесу методом оптимізації параметрів. Проаналізовані залежності кінетичних параметрів моделі від часу інкубування еритроцитів у безглюкозному середовищі.

Показано, що інкубування еритроцитів в умовах виснаження по глюкозі викликає агрегацію білка смуги 3 і змінення його здатності до транспортування протонів у циклі Якобса-Стюарта.

УДК: 591.51:159.93(043.2)

КОГНІТИВНА ПОВЕДІКА ТВАРИН У ПРОЕКЦІЇ ІСНУЮЧИХ МОДАЛЬНОСТЕЙ ДЛЯ СЕНСОРНИХ СИСТЕМ ЛЮДЕЙ

Е. М. Кавун

Вивчення та аналіз поведінкових реакцій тварин сьогодні привертає увагу в контексті пошуку елементів свідомості у представників хребетних [Mo Costandi, 2007] і навіть безхребетних тварин, таких як головоногі молюски, поведінка яких відрізняється особливою складністю і різноманітністю [John C. Eccles, 1994].

Разом з тим вивчення цього питання так чи інакше пов'язане з розумінням функціонування сприйняття людиною навколишнього світу. Прийнято розрізняти цілий ряд модальностей, які використовує людина для аналізу оточуючого середовища і які являються відображенням і продовженням сенсорної системи людського організму. Це такі модальності як зорова (візуальна), слухова (аудіальна), сенсорна (кінестетична), сюди також відносяться хемосенситивні рівні, такі як відчуття запаху, смаку, а також температури, тиску. Всі вони обумовлюються існуванням в організмі людей відповідних рецепторів які і надають людям можливість отримувати інформацію про навколишнє середовище.

Перцептивні особливості людини залежать з одного боку від рецепторних полів і властивостей самих рецепторів, а з іншого боку свідомість сприймає інформацію про оточуючий світ лише після її обробки центральною нервовою системою. Спосіб обробки інформації певним чином залежить від «вбудованих» програм, які і налаштовують свідомість на специфічне сприйняття оточуючого світу окремими видами тварин. Таке сприйняття залежить щонайменше від двох основних факторів: це особливість будови рецепторів та способу подальшої обробки інформації безпосередньо мозком. Щодо першого моменту можна навести порівняння зорового апарату людини та деяких птахів. Зір людини як і птахів забезпечує бачення монохроматичного світла за рахунок існування у сітківці світлочутливих клітин-паличок, але в цілому кольоровий зір людини являється трихроматичним, тоді як для більшості птахів він тетрахроматичний за рахунок наявності додаткового четвертого світлочутливого йодопсину у світлочутливих клітинах їх сітківки, наприклад у пінгвінів [Jacky Emmerton, 1980]. Це дозволяє птахам бачити світ іншим чином, а саме додатково в ультрафіолетовій області. Сама «кольоровість» зору – це також спосіб обробки інформації

що надходить з рецепторів, оскільки фотони, що сприймаються різняться насправді не кольором, як таким, а лише енергією (частотою електромагнітної хвилі).

Подібне ми можемо зустріти і з перцепцією звукового сигналу. Якщо людина сприймає звукові коливання у діапазоні 16–20 000 Гц, то для інших тварин він може заходити в область як ультразвук, так і інфразвук, причому це стосується як хребетних тварин, так і безхребетних.

Характер зняття і обробки сигналу також має велике значення. Наприклад для хижаків і тварин, що рухаються у складному середовищі, частота відбору інформації з сітківки очей у кілька разів вища ніж у людини, що дозволяє їм впевнено реагувати на високу динаміку процесів, що надходять через візуальний канал. Більшість земноводних реагують лише на рухомі об'єкти, що також свідчить про існування селективних механізмів обробки візуальної інформації, оскільки це важливо з точки зору полювання та виявлення небезпечних факторів.

В області сприйняття хімічних сигналів ситуація теж надзвичайно різноманітна. Навіть для людини теорія сприйняття запахів поки що лишається у дискусійному полі. Але для нас важливо відмітити той очевидний момент, що якість сприйняття хімічного сигналу для кожного виду цілком унікальний. Для одних він може бути привабливим і являтися аттрактантом, для інших – навпаки, він може відлякувати або ж бути нейтральним. Так м'ясо, що розкладається приваблює мух, медведів, ракоподібних та інших тварин, але для людей – це токсичний неприємний запах.

Ці та інші численні дні свідчать про вроджену адаптацію видів щодо певних хімічних сигналів і способів їх розпізнавання. Ця адаптація реалізується на рівні програм обробки сигналів і їх «презентації» суб'єктам сприйняття. Як саме це відбувається поки що залишається незрозумілим.

Зараз існує можливість виявляти як окремі клітини, що беруть участь у розпізнаванні сигналів різної природи, так і області мозку, що відповідають за обробку сигналів. Але з вірогідністю сказати яка саме речовина має приємний запах для кожного виду, я яка відлякує, – вирішується на рівні «жорстких програм» обробки первинної інформації, що лежать рівнях, що вище фізіологічного і, скоріше всього, мають природу, спільну з безумовним рефлексом.

Наведені адаптивні процеси хоч і являються видоспецифічними, але вони дають змогу кожному виду займати свою екологічну нішу, а самі екосистеми від цього лише виграють.

Отже, можна постулювати, що хімічні речовини не мають конкретного запаху, чи смаку. Відчуття запаху, смаку, звуку чи кольору не являється виключно функцією конкретного хімічного чи фізичного впливу. Але сприйняття кольору чи висоти звуку, смаку чи запаху окремих речовин – це складний процес спільної роботи рецепторних клітин та органів вкупі з відповідними зонами головного мозку, що відповідають за обробку поступаючих до них сигналів.

УДК 159.962+963.27] / 9.018(043.2)

МЕТОД ВИЗНАЧЕННЯ ПСИХОСОМАТИЧНИХ СТРУКТУР ТА НЕОБХІДНІ ДЛЯ ЙОГО ПРАКТИЧНОГО ВИКОРИСТАННЯ НАВИЧКИ І КОМПЕТЕНЦІЇ

Е. М. Кавун

Рекомендується для використання розроблений та апробований метод швидкого визначення психосоматичних структур (ПСС) який може бути ефективним інструментом для аналізу та наступної психокорекції глибинних проблем тих чи інших психосоматичних станів.

Під ПСС ми розуміємо візуалізовані через первинні кінестетичні реакції псевдооб'єкти, які являються проекцією психосоматичних проблем здоров'я людини. Доступ до ПСС можливий через транскові стани до проявлення підсвідомих реакцій які і віддзеркалюють ту чи іншу проблему.

Через ПСС можна ефективно працювати у таких напрямках як фобічні реакції, неврози, сексуальні відхилення, окремі випадки неврастенії, афективні розлади, більшість соматоформних проблем, поведінкові та емоційні розлади, а також розлади, що виникають при психічних травмах, тривожних станах, мігренях, серцевних болях, блукаючих, гострих болях та інших. В окремих випадках використання ПСС ефективно і для типових психосоматичних реакціях як то нетримання сечі, деякі алергічні реакції, тощо.

Використання методу можливе, починаючи з 8–10 років, критичним моментом являється чітка робота свідомості. Ускладнення використання методу можливе при наявності жорстких шаблонів мислення, які присутні у дорослих.

Порядок виходу на ПСС у загальному вигляді її детальний опис наступний:

- вихід на чіткі кінестетичні реакції;
- перехід у трансковий стан;
- серія кроків, що призводять до візуалізації ПСС;
- вихід на проблему та подальша робота з ПСС – це методологія рефреймінгу [Bandler, Richard; Reframing 1983] або тілесно-орієнтованих методів з для трансформації/сублімації ПСС шляхом використання субмодальностей та/або системи глосів та субглосів для трансформації образів і через них соматичних станів.

Для виходу на ПСС та наступної ефективної роботи з даним методом необхідно мати теоретичні та практичні навички у наступних напрямках:

- мати базові знання з анатомії та фізіології людини;
- знати основи вищої психічної активності людини та розуміти функціонування свідомості як феномену;
- вміти відслідковувати психічні стани людини по всій сукупності зовнішніх сигналів у реальному часі через всі канали доступу;
- розуміти природу психосоматичних розладів, знати спектр їх проявів;
- мати знання в області теорії психолінгвістики та мати практичні навички використання її окремих розділів;
- вміти працювати з предикатами модальності, субмодальностями, глосами та субглосами;
- володіти методами еріксоніанського гіпнозу;
- знати і вміти використовувати методи рефреймінгу та тілесно-орієнтовані методи у психології.

УДК 520.82

СТВОРЕННЯ НИЗКОБЮДЖЕТНОГО БЕЗПРОВІДНОГО РАДІОМЕТРУ ВИДИМОГО СВІТЛА

А. М. Міщенко, Б. В. Остапишен, О. Р. Бомбела

В дослідженнях, в яких вивчають вплив або реакції на світло біологічних організмів, виникає необхідність квантифікації інтенсивності цього фактору. Метою нашої роботи було розробка та створення дешевого радіометра, який дозволяє вимірювати енергетичну освітленість випромінювання видимого та УФ діапазону з відомим спектром. В якості

фотодатчика був використаний монолітний фотодіод із вбудованим підсилювачем OPT101 фірми Texas Instruments. OPT101 працює з напругами від 2,7 В до 36 В, його темновий струм становить 120 нА. Температурний діапазон роботи становить від 0°C до 70°C. В діапазоні довжин хвиль 400~1100 нм, чутливість фотодіоду є більшою за 10% від максимальної. Максимум чутливості лежить в ближній інфрачервоній області. Фотодіод був підключений в фотодіодному режимі. Вихідна напруга OPT101 є пропорційною інтенсивності світлового потоку, вона приблизно дорівнює добутку струму фотодіода на опір резистора зворотного зв'язку. Величина вбудованого в мікросхему резистору зворотного зв'язку складає 1 МОм. Для такого опору при довжині хвилі 650 нм (видиме червоне світло) чутливість фотодіоду буде складати 0.45 А/Вт. В нашій схемі максимальна вихідна напруга фотодіоду складала 4 В, отже максимальна енергетична освітленість, яку здатен поміряти радіометр, буде складати приблизно 1.7 Вт/м². Чутливість по напрузі може бути змінена шляхом під'єднання до мікросхеми зовнішнього резистору, якій буде заміняти внутрішній. В приборі є можливість вибору іншого резистору з набору, в якому резистор з найменшим опором 50 кОм. Для цього резистору максимальна енергетична освітленість, яку здатен поміряти радіометр на довжині хвилі 650 нм, буде складати приблизно 34 Вт/м².

Для вимірювання вихідної напруги мікросхеми OPT101 використовувався 10-бітний АЦП мікроконтролеру ATmega 328P плати Arduino Nano. Максимальна частота дискретизації складала 1000Гц. Вимірний сигнал передавався на комп'ютер за допомогою Bluetooth модуля HC-05. Живлення системи здійснювалось від акумулятору 3,7 В та підвищуючого DC-DC перетворювача на XL4015.

Прибор застосовувався для вимірювання інтенсивності світла в експериментах по вимірюванню біоелектричних реакцій рослин та комах (ЕРГ) на світлові стимули в ряді лабораторних робіт. Висока чутливість датчика OPT101 в ближній інфрачервоній області робить перспективним його застосування в медичній діагностиці.

УДК 577.353.3

ПРИРОДА В'ЯЗКОПРУЖНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ АКТИВНОГО М'ЯЗОВОГО ВОЛОКНА

А. М. Міщенко, Г. В. Тарадіна

Важливою характеристикою активного м'язового волокна є його в'язкопружні характеристики. Важливість цих характеристик, з одного боку, полягає в тому, що вони відображають ряд фізіологічних властивостей м'язу: явище затриманої активації / деактивації, здатність м'язу працювати осциляторно, продукуючи роботу лише на певній частоті коливань (Machin and Pringle 1960, Maughan, Moore et al. 1998, Josephson, Malamud et al. 2000). З другого боку, вивчення в'язкопружних властивостей дає важливу інформацію стосовно функціонування скорочувального апарату на молекулярному рівні в нативних умовах. Вважається, що параметри в'язкопружних характеристик є безпосередньо пов'язаними з механохімічними властивостями поперечних містків, вони дозволяють отримати інформацію про характер сполучення між хімічними реакціями та механічними процесами в ході роботи м'язу. Але цінність цього методу залежить від правильності інтерпретації його результатів.

Стосовно походження природи фаз силового відгуку м'язового волокна на його східчасті зміни довжини, або так званих експоненційних процесів, сумою яких можна представити цей відгук, точаться дискусії. Дискусії стосуються питань: з якими етапами механохімічного циклу пов'язаний кожен з процесів та як саме зміни довжини саркомеру впливають на кінетику переходів в механохімічному циклі, породжуючи спостережувані на макроскопічному рівні зміни сили. В ряді експериментальних робіт, які ставлять за мету

розв'язати ці питання, для інтерпретації експериментальних результатів використовують спрощені точкові кінетичні моделі, де просторово розподілені компоненти системи заміняють їх середніми.

З використанням методів комп'ютерної оптимізації було створено ряд детерміністичних просторово розподілених моделей (Mishchenko et al. 2018), які відтворюють в'язкопружні властивості активного м'язового волокна кролика. Аналіз просторово часової динаміки розподілів заселеності поперечних містків за їх деформацією в ході симуляції східчастої та гармонійної змін довжини показав, що експоненційні процеси (А), (В) та (С) пов'язані з крайовими ефектами, що виникають на межі суміжних ділянок розподілів поперечних містків з різним рівнем заселеності. Динамічні параметри експоненційних процесів пов'язані з динамічними та геометричними параметрами певних крайових ділянок певних розподілів. Зміни довжини викликають різкі адвективні зміни заселеності крайових ділянок розподілів заселеності. Їх послідує відновлення до ізометричної форми внаслідок хімічних переходів визначає динаміку експоненційних процесів: 1) швидкість експоненційного процесу визначається ефективною швидкістю відновлення крайової ділянки; 2) амплітуда експоненційного процесу залежить від ізометричного рівня заселеності суміжних ділянок та середньої деформації поперечних містків, які їм належать; 3) знак амплітуди експоненційного процесу, чи фаза гармонійного відгуку, визначаються розташуванням краю – правий він (амплітуда позитивна, фаза 0°) чи лівий (амплітуда негативна, фаза -90°). Таким чином, процесам (А) та (С) можуть відповідати праві краї, процесу (В) – лівий.

Показано, що ряд закономірностей, характерних для просторово розподіленої моделі, не можуть бути адекватно відтворені з використанням спрощеної моделі, в якій циклічні взаємодії поперечних містків представлені точковою кінетичною моделлю; їх деформації представлені середнім значенням. Більш адекватною апроксимацією просторово розподіленої моделі може бути кінетична модель, що включає не один, а декілька паралельних механохімічних циклів. Кожен з них буде відображати циклічні перетворення містків на окремих ділянках деформацій їх еластичного елемента, важливих з точки зору генерації силового відгуку на східчасті зміни довжини. При східчастих змінах довжини ці цикли будуть зв'язані між собою через початкові умови (цей зв'язок має відображати зміни заселеності, що відбуваються при адвективних зміщеннях стаціонарної заселеності вздовж простору деформацій).

УДК 581.527 (477.44)

ДОСЛІДЖЕННЯ ФЛОРИ ПРИБЕРЕЖНО-ВОДНИХ РОСЛИН м. ВІННИЦЯ

К. А. Нгуєн, О. В. Маїталер, Г. Г. Абрамова

Перші згадки про дослідження флори Південного Бугу були вказані в роботі І. Борзової у 1927 року. Під керівництвом професора В. В. Альохіна, дослідниками був складений список рослин із 56 видів, серед яких найбільшу кількість становили злаки. Складено також списки рослин заболочених западин, заплавних боліт. Автором підкреслено, що в рослинності гранітних відслонень околиць Вінниці представлений значний відсоток рослин «бур'янового характеру» та значна бідність рідкісними рослинами.

Починаючи від 20-х років минулого століття відзначається інтерес до поглиблення вивчення флори Вінниці та її околиць. Значний внесок у ці дослідження зробив О. Савостіанов. У праці «Ботанічні екскурсії в околицях Вінниці» (1933) автор докладно описав рослинність водних територій і боліт, скель над р. Південний Буг (Добровольська, 2004).

У 1934 році була опублікована стаття Є. Лавренка та Ф. Левиної « Острівне находище бореальної рослинності в околицях міста Вінниці». У цій праці наведено відомості про 82 види рослин, які росли і були зібрані до гербарію в долині р. Південний Буг та р. Десни протягом 1929-1930 років. Акцент у статті зроблений на рослинність бореального типу в

околицях Вінниці серед ландшафту Подільських лісів західно-європейського та південно-європейського типу.

На початку XXI ст. господарське засвоєння заплав річок України проходить стихійно. Гудзевичем А. В. (Гудзевич, 2005) було проведено дослідження рідкісних рослинних угруповань долини річки Південного Бугу в межах Вінницької обл.

В своїй праці Денисик Г. І. (Денисик, 2014) відмітив, що натуральні ландшафти річки Південного Бугу повністю перебудовані на натурально-антропогенні або антропогенні. У новій ландшафтній структурі сучасних заплав, між новими ландшафтними комплексами, формуються нові взаємозв'язки. Різнобарвне різнотрав'я, вільшнякаи та вербнякаи заплави річки замінені сільськогосподарськими та городніми культурами, садами, сіяними сінокосами. Будівництво 12 водосховищ на Південному Бугу, вісім яких у межах Середнього Побужжя, призвели до формуванню масивів боліт та перезволожених територій, що раніше не були притаманні, зокрема для заплави у межах Середнього Побужжя. Селитебні чинники докорінно перебудовують літогенну основу, ґрунти й рослинний світ заплав, сприяють формуванню смітників та забруднених водойм.

Куземко А. А. (Куземко, 2011) в своїй роботі здійснила дослідження та розробила класифікацію лучної рослинності середньої течії Південного Бугу. Автором визначено трансформацію території під впливом антропогенного навантаження – насамперед перевипасу. Разом з тим, низка угруповань потребує охорони зі встановленням оптимального режиму використання.

Про унікальність рослин долин Південного Бугу в рамках природно-заповідного фонду згадується в роботах групи дослідників Федорончука М. М., Чорної Г. А., Куземко А. А. (Федорончук, Чорна, 2010; Чорна, Куземко, 2011).

Метою роботи було – за літературними джерелами та власними польовими спостереженнями дослідити флору прибережно-водних рослин м. Вінниця

Для виконання мети було заплановано наступні завдання: визначити систематичну структуру досліджуваної флори; встановити біоморфологічну структуру досліджуваної флори; дослідити екологічні особливості прибережно-водних рослин; встановити взаємозв'язки між екологічною структурою рослин і їх приуроченістю до місцезростання.

Методи дослідження: маршрутні і польові збори, камеральна обробка результатів на базі лабораторії кафедри ботаніки та екології біологічного факультету ДонНУ імені Василя Стуса. Рослини визначали за стандартними методиками, назви видів наводяться за зведенням С. Л. Мосякіна та М. М. Федорончука (Mosyakin, Fedoronchuk, 1999).

За результатами нашого дослідження було отримано, що флористичний склад прибережно-водної рослинності міста Вінниці представлений 3 відділами (*Equisetophyta*, *Polypodiophyta*, *Magnoliophyta*), 42 родинами, 103 родами і 119 видами.

Нами було виявлено, що провідними родинами які мають найбільшу видову насиченість є: *Poaceae* – 19 видів (14 % від загальної кількості видів), *Asteraceae* – 16 видів (12 % від загальної кількості видів), *Lamiaceae* – 7 видів (5 % від загальної кількості видів), *Caryophyllaceae* 6 видів відповідно (4 % від загальної кількості видів), *Brassicaceae* та *Cyperaceae* по 5 видів відповідно (4 % від загальної кількості видів), *Ranunculaceae*, *Rosaceae* та *Scrophulariaceae* по 4 види (3 %).

В ході аналізу життєвих форм було виявлено переважання полікарпічних трав'янистих рослин, що деякою мірою свідчить, про сталість їх зростання на дослідженій території.

В результаті екологічного аналізу було встановлено, що мезотрофи представляють найчисельнішу групу прибережно-водних рослин м. Вінниця. Вони пристосовані до життя в середовищі з помірним вмістом поживних речовин у ґрунті. Значну кількість рослин складають мезофіти та геліофіти. Ці групи рослин зростають в умовах помірного зволоження на добре освітлених місцях.

За показниками географічної структури було виявлено переважання рослин євразійського типу, що цілком узгоджується з географічним розташуванням території дослідження.

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ РОСТОВИХ ПОКАЗНИКІВ ШТАМІВ ЇСТІВНИХ БАЗИДІЄВИХ ГРИБІВ *FLAMMULINA VELUTIPES* (CURTIS) SINGER TA *LENTINUS EDODES* (BERK.) PEGLER

Д. М. Петришина, Б. Г. Голюк, А. К. Велигодська

Останнім часом зростає актуальність пошуку методів вирощування базидієвих грибів у культурі, що зумовлюється необхідністю впровадження у виробництво нових джерел якісного харчового білка (Вдовенко, 2010). Їстівні гриби визнані цінним дієтичним продуктом харчування, до їх складу входить комплекс білків, вітамінів та високоактивних ферментів з антиоксидантними властивостями, мінеральні речовини та пігменти полієнової природи (Волошко, 2013). Це є підґрунтям для встановлення ряду лікувально-профілактичних властивостей їстівних базидієвих грибів (Гаврюшина, 2017).

Економічна доцільність культивування заснована на можливості цих грибів, як сапрофітів, розкласти різноманітні целюлозні та лігноцелюлозні субстрати, в тому числі такі, що готуються з відходів сільськогосподарського виробництва (солома злакових культур, тирса, лущиння сонячника), а також лісної та переробної промисловості. Таким чином, розробка методів промислового культивування їстівних грибів певною мірою сприяє вирішенню проблеми утилізації відходів при загальному високому виході якісного харчового білку (Федотов, 2018).

Одним з найцінніших їстівних базидієвих грибів, що культивуються штучно, є опеньок зимовий – *Flammulina velutipes*, який містить цілий комплекс незамінних амінокислот, вуглеводи та їх похідні – бета-глюкани, поліненасичені жирні кислоти, органічні кислоти, вітаміни, мінеральні речовини, флавоноїди, що укріплюють серцево-судинну систему, мають імуномодулюючий, протипухлинний ефект та гепатопротекторну дію (Кублінська, 2018). Ще один широко культивований в східних країнах гриб – *Lentinus edodes*, біологічні метаболіти якого мають протипухлинну, гіпоглікемічну та противірусну дію (Соболева, 2010).

Виходячи з цього, метою дослідження було вивчення ростових показників штамів їстівних базидієвих грибів *Flammulina velutipes* та *Lentinus edodes* на агаризованому середовищі.

Вивчення середнього добового приросту та середньої швидкості росту вегетативного міцелію штамів *Flammulina velutipes* F-107, F-03, F-04 та F-vv а також штамів *Lentinus edodes* Le-4 та Le-5 проходило за їх культивування на стандартному картопляно-глюкозному агарі (КГА) у чашках Петрі та біологічних пробірках, за температури $27,5 \pm 0,5$ °C, рН=6,5 од. Дослід проводився у трьох повторностях.

Порівняльний аналіз ростових показників штамів *Flammulina velutipes* F-107, F-03, F-04 та F-vv показав наступне. Досліджені штами були здатні до зростання на стандартному КГА протягом всього терміну культивування, який в середньому становив 7 діб – до повного заростання субстрату. Максимум середнього добового приросту для більшості штамів реєструвався на 6-ту та 7-му добу, найбільший показник зафіксований для штамів F-03 та F-vv, найнижчий – для F-107. Проте середня швидкість радіального росту була максимальною для штаму F-107 та F-03.

Штами *Lentinus edodes* Le-4 та Le-5 також були здатні до засвоєння стандартного картопляно-глюкозного агару, термін повного заростання поверхні середовища у пробірках становив 17 та 12 діб відповідно. Для штаму Le-5 максимальний добовий приріст зафіксований на 5-ту та 6-ту добу культивування. Середня лінійна швидкість росту у досліджених штамів також суттєво відрізнялася: для Le-5 цей показник був на 21 % вище за відповідні дані для Le-4.

Таким чином серед штамів *Lentinus edodes* для подальших досліджень обрано культуру Le-5, яка характеризується найбільш високою здатністю до засвоєння живильного середовища – картопляно-глюкозного агару. В ході дослідження штамів *Flammulina velutipes* були отримані більш неоднозначні дані, однак найперспективнішим для подальших досліджень за загальними показниками визначено культури F-107 та F-03, які мали найвищу середню швидкість радіального росту та стабільні показники приросту протягом всього терміну культивування, в той час як експоненційна фаза росту інших культур починалася пізніше, що негативно характеризує їх життєздатність в цілому.

УДК 581.41: 582.5/9: (477.62)

МОРФОМЕТРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ СОРТІВ *SALVIA SPLENDENS* SELLOW EX SCHULT В УМОВАХ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Т. А. Писаревська, О. В. Маишталер

Значну частину сучасного асортименту декоративних квіткових рослин складають багаторічники, але невивагливі і декоративні однорічники сьогодні все більше звертають найпильнішої уваги до себе. Однорічні рослини вносять різноманітність і надають динамічність ландшафтним експозиціям з деревино-чагарникових рослин і трав'янистих багаторічників, структурні елементи яких повторюються з року в рік. Однорічні декоративні рослини мають кілька суттєвих переваг: вони мають тривалі строки цвітіння; саме завдяки ним можна швидко заповнити в молодому саду вільні ділянки яскравими квітковими рослинами; вони характеризуються надзвичайно широкою екологічною амплітудою та сортовим різноманіттям; палітра барв, кольорів та відтінків також є вражаючими.

В сучасних експозиціях ландшафтного типу дедалі більшу увагу приділяють сортам декоративного однорічника *Salvia splendens* Sellow ex Schult. (сальвія блискуча).

Об'єкт дослідження – сорти виду *Salvia splendens* Sellow ex Schult та їхні біологічні особливості в умовах вирощування м. Макіївка Донецької області.

Предмет дослідження – морфометричні ознаки сортів *Salvia splendens* Sellow ex Schult 'Gnom', 'Violacea', 'Amore Purpur', 'Pink', 'Orange', 'White'.

Мета – дослідження морфометричних ознак сортів *Salvia splendens* Sellow ex Schult. в умовах Донецької області.

Методи дослідження – флористичні, фітоценотичні, інтродукційні, статистичні.

Камеральна обробка результаті здійснювалася в лабораторії кафедри ботаніки та екології біологічного факультету ДонНУ імені Василя Стуса.

Salvia splendens належить до родини *Lamiaceae*, представники якої поширені у тропічних і помірних регіонах. Назва «Сальвія» – походить від латинського слова «salvus», що означає «бути здоровим», і це пояснюється тим, що деякі види цієї рослини з давніх часів застосовуються в лікувальних цілях. Шавлія лікарська відома людям ще з часів Римської імперії, а ось декоративна рослина сальвія була завезена в Європу тільки в XVIII столітті, в епоху декоративного «буму» в садівництві. Сальвію блискучу (*Salvia splendens* Sellow ex Schult) культивують у Греції, Італії, Росії, Молдові та Україні.

Дослідженнями інтродукції представників роду *Salvia* L. в певні періоди займалися вітчизняні науковці на базі ботанічних садів Києва, Одеси, Житомира, Львова, Дніпра та Донецька.

За агротехнічними характеристиками і біологічними особливостями *Salvia splendens* Sellow ex Schult. вирощується в кліматі Донецької області як однорічник, що любить вологий ґрунт і не витримує заморозків, навіть короткотривалих. Для дослідження нами було обрано наступні сорти сальвії блискучої:

– *Salvia splendens* Sellow ex Schult 'Gnom' – заввишки від 20 до 30 см густо облистяні компактні кущі, листя супротивне, цілісне, яйцеподібне, черешкове, темно-зелене зверху і світло-зелене на нижній частині листової пластини. Квітки великі, неправильної форми з подвійною оцвітиною зібрані мільчасто по 2–6 штук, суцвіття 14–25 см завдовжки і чашечка, і віночок найчастіше яскраво-червоні, але бувають рожево-червоні. Цвіте з червня до осінніх заморозків;

– *Salvia splendens* Sellow ex Schult 'Violacea' – відрізняється від яскраво-червоної не таким щільним суцвіттям і тим, що має фіолетовий колір суцвіття. Кущі густо облистяні, компактні, заввишки 30–60 см. Пагони світло-зелені. Листки цілісні, яйцевидні, загострені, темно-зелені зверху і знизу світло-зелені. Квітки в мутовках по 2–6 штук, великі, неправильні, з подвійною оцвітиною, зібрані у китицю довжиною 15–25 см. Віночок і чашечка фіолетові. Чашечка не опадає і залишається яскравою до дозрівання насіння. Рослини цього сорту дуже помітні, оскільки густо-фіолетове забарвлення квіток підсилює їхню оксамитовість, що створюється густим опушенням. Цвіте з другої половини червня до листопада;

– *Salvia splendens* Sellow ex Schult 'Amore Purpur' – відрізняється незвичайним пурпурним кольором, більш коротким суцвіттям, ніж сальвія червона, а віночок і чашечка забарвлені однаково в пурпурний колір, але віночок має оксамитувату текстуру. Бутонізація рослин припадає на кінець червня. Цвітіння рослини настає через 100–120 днів після сходів і не припиняється до осінніх заморозків;

– *Salvia splendens* Sellow ex Schult 'Pink' – Пагони прямі, кущі пірамідальної форми, довжиною 20–30 см. Квіти до 1 см діаметром, ніжно-рожевого кольору, неправильної видовженої форми, зібрані в компактні суцвіття. Квіточки рожеві зі світлими краями пелюсток, неправильної форми, довжиною близько 3 см. Віночок квіток оксамитовий, завдяки густому опушенню. Суцвіття середнє по щільності.

– *Salvia splendens* Sellow ex Schult 'Orange' – висотою 25–30 см. Пагони потужні, світло-зеленого кольору. Кущики пірамідальної форми, компактні. Квітки подовжено-втягнутої форми, великі, розміщуються по 2–6 шт., зібрані в кістеподібне суцвіття довжиною 15–25 см, яскраво-помаранчевого кольору. Цвітіння рясне і тривале – з червня і до заморозків;

– *Salvia splendens* Sellow ex Schult 'White' – Пагони прямі, довжиною від 15 до 25 см, квітки від 3,5 см довжини, до 1 см діаметром, форма подовжена, білого кольору. Сальвія блискуча біла відрізняється компактною формою кущика і щільним суцвіттям.

Для оцінки посівних якостей насіння, нами були визначені схожість та енергія проростання насіння досліджуваних сортів. За результатами цього експерименту найкращу енергію проростання має сорт *Salvia splendens* 'Orange' – 44 % від усієї кількості насіння сорту. Енергія проростання сорту *Salvia splendens* 'Pink' становить 42 %. Найбільшу схожість мав сорт *Salvia splendens* 'Pink' – 48 %, а найменшу *Salvia splendens* 'Violacea' – 24 %.

Енергія проростання та схожість насіння сортів *Salvia splendens* 'Pink' та *Salvia splendens* 'Orange' – найвищі, тому у подальшому доцільно враховувати ці біоекологічні особливості видів *Salvia splendens* при використанні досліджуваних сортів у складанні ландшафтних експозицій в озелененні міста.

У ході досліджень визначили також наступні морфологічні ознаки: довжина та ширина листка, його колір, приріст пагону, забарвлення та розміри віночка. За результатами досліджень найбільшу довжину пагону мав сорт *S. splendens* 'Amore Purpur' – 233 мм, а найкоротший пагін - *S. splendens* 'Gnom' – 207 мм. Найменшу довжину листа було отримано для сорту *S. splendens* 'Amore Purpur' – 56 мм., найбільший показник мав сорт *S. splendens* 'Gnom' – 73 мм.

Забарвлення та розміри віночка сортів *S. splendens* визначалися у період початку плодоношення – найменший розмір (41 мм), має віночок сорту *S. splendens* 'Gnom' і яскраве червоне забарвлення. Показник розміру віночка сортів *S. splendens* 'Amore Purpur' і 'Violacea' майже не відрізнялись – 47 мм і 48 мм, відповідно. Колір віночка *S. splendens* 'Amore Purpur' – ніжно пурпурний, у віночка 'Violacea' – насичений темно-фіолетовий відтінок.

Також слід додати, що дуже важливу роль для оцінки декоративності рослин відіграють періоди декоративності. При цьому декоративність може бути обумовлена одним або декількома морфологічними ознаками. Декоративність досліджуваних сортів *S. splendens* проявляється, як в період вегетації, так і в період цвітіння. Вони є доволі витривалі до погодних катаклізмів і за певного догляду зберігають тривалу декоративність в умовах міста.

УДК 58.02:581.522.4

НАКОПИЧЕННЯ ФТОРУ РОСЛИНАМИ ЗА ЗАБРУДНЕННЯМ ПОВІТРЯ HF

Ю. Г. Приседський

Здатність поглинати газоподібні фітотоксиканти і осаджувати пилові частки важливо враховувати під час проектування озеленення територій і санітарно-захисних зон промислових підприємств. Особливе значення мають відомості про газопоглинальну здатність токсичних речовин деревними рослинами, оскільки саме вони забезпечують максимальну очистку повітря у індустріальних регіонах. Найменш вивченою є здатність рослиндо накопичення іонів фтору за умов забруднення повітря фторидом водню. Цей тип забруднення повітря характерний для промислових зон підприємств з виробництва алюмінію, емалей та емальованих виробів, фосфорної кислоти та фосфатів. На Україні такі виробництва досить поширені: Запорізький виробничий алюмінієвий комбінат, Київський завод алюмінієвих будівельних конструкцій, Костянтинівський хімічний завод, Сумське виробниче об'єднання «Хімпром», Рівненське виробниче об'єднання «Азот» та ін.

У зв'язку зчим було досліджено характеристики поглинання та накопичення іонів фтору 32 видів деревних та чагарникових рослин за умов експериментальної дії забруднення повітря фторидом водню. Дослідні рослини піддавалися фумігації фтористим воднем у концентрації 10 мг/м³ до появи перших ознак ушкодження листків (1–3 % некротизованої площі листка). Тривалість впливу поллютанта залежно від ситійкості виду коливалася від 4 до 15 год. Кількість фторид-іону, накопичену листками рослин визначали за допомогою іон-селективного електроду EF-VI.

Отримані дані свідчили про значні розбіжності у ємності накопичення і швидкості проникнення фтору у різних видів деревних та чагарникових рослин. Так, стійкі до впливу фториду водню види деревних рослин можна поділити на дві групи:

1. Види, які характеризувалися дуже низькою швидкістю проникнення фтору (0,07–0,12 мг/г·год) і малою ємністю накопичення його (0,6–0,8 мг/г) – абрикос звичайний (0,635 мг/г), вишня звичайна (0,659 мг/г), дерен білий (1,310 мг/г), гледичія колюча (1,450 мг/г), тополя китайська (1,444 мг/г).

2. Види, які характеризувалися відносно низькою швидкістю (проникнення 0,2–0,5 мг/г·год) і високою (3,5–8,3 мг/г) ємністю накопичення, фтору: карагана деревоподібна (6,841 мг/г), клен гостролистний (5,060 мг/г), клен сріблястий (4,529 мг/г), робінія звичайна (5,780 мг/г), троянда гібридна (8,305 мг/г), тополя бальзамічна (6,817 мг/г).

Стійкість першої групи, ймовірно, обумовлювалася наявністю механізмів, що перешкоджалт проникненню газу в листок. Такі рослини мали істотні відмінності в анатомічній будові листків, і перш за все підвищену товщину кутикули. У другій групі рослин стійкість була тісно пов'язаною з фізіологічними і біохімічними особливостями, спрямованими на інтоксикацію забруднювача, який проник у клітини.

Нестійкі види мали досить низькою ємністю накопичення фтору, що коливалася в межах від 1,7 до 2,9 мг/г. Швидкість поглинання фітотоксиканту у цих видів була вищою ніж у стійких видів. Таким чином, нестійкі види характеризувалися низьким летальним рівнем накопичення фтору, що можна пояснити великою чутливістю фізіологічних і біохімічних процесів, низькою буферністю цитоплазми. Зокрема, у цих видів спостерігалось значне зниження рН клітинного соку та підвищення окисно-відновного потенціалу у відповідь на вплив HF, що призводило до порушення процесів життєдіяльності рослинних організмів.

Результати досліджень показали, що найбільшою газопоглинальною здатністю до фторису водню характеризувалися карагана деревоподібна, клен гостролистий, клен сріблястий, робінія звичайна, троянда гібридна, тополя бальзамічна, тополя канадська. Ці види рослин можливо рекомендувати для використовувати під час проектування та створення штучних фітоценозів санітарно-гігієнічного характеру на територіях підприємств, що викидають в атмосферу газоподібні сполуки фтору.

УДК 582.28:635.8.

ВПЛИВ СКЛАДУ СУБСТРАТУ НА РОСТОВІ ПАРАМЕТРИ ГРИБІВ РОДУ *PLEUROTUS* ПРИ ТВЕРДОФАЗНОМУ КУЛЬТИВУВАННІ

К. С. Решетник, Д. С. Юськов

Макроміцет *Pleurotus ostreatus* (Jacq.:Fr.) Kumm. використовують в якості перспективного продуцента серед вищих їстівних базидіоміцетів. За обсягами культивування плодових тіл *P. ostreatus* займає друге місце після печериць у Європі, Україні та США (Alekseeva, 2000). Останнім часом значно розширився перелік відходів сільського господарства, які використовують як джерело вуглецевомісного субстрату для отримання ксилотрофних грибів, зокрема гливи (Ильина, 2009; Дунаєвський, 2006), оскільки істотними перевагами вирощування цього виду гриба є висока швидкість росту міцелію, стійкість до сторонньої мікрофлори та не складна технологія культивування (Curvetto, 2002). Основними субстратами для культивування грибів роду *Pleurotus* на території України є соняшникове лушпиння, солома злакових, тирса, відходи від виробництва насіння кукурудзи. Питання впливу хімічного складу субстрату на вегетативний ріст, морфогенез та онтогенез вищих грибів потребує подальшого дослідження у зв'язку з широким використанням цих організмів у грибівництві та галузях біотехнології, пов'язаних з отриманням біологічно активних речовин і біопрепаратів. Метою нашої роботи було дослідити ростові параметри *Pleurotus* при твердофазному культивуванні на різних видах субстратів: соняшниковому лушпинні, солоні пшениці та плівці кукурудзяного початка.

Субстратами для твердофазного культивування було обрано відходи сільського господарства: соняшникове лушпиння (СЛ), солоні пшениці (СП) та плівку кукурудзяного початка (ПКП). Контролем слугував субстрат із соняшникового лушпиння (100%). Підготовку та стерилізацію субстратів проводили загальноприйнятими методами (Бисько, 1983). Компоненти субстратів зважувалися сухими, для кращого та рівномірного зволоження їх подрібнювали за допомогою гомогенізатора ST-CM1031 Lefkadata (компанія Saturn, Китай) та змішували у різних співвідношеннях (табл. 1).

Склад субстрату для твердофазного культивування *P. ostreatus*

Варіант досліджу	Співвідношення компонентів субстрату, %			Маса сухого субстрату у чашках Петрі/банках, г		
	СЛ	СП	ПКП	СЛ	СП	ПКП
1	100	0	0	10/50	0	0
2	0	100	0	0	10/50	0
3	0	0	100	0	0	10/50
4	50	25	25	5/25	2,5/12,5	2,5/12,5
5	25	50	25	2,5/12,5	5/25	2,5/12,5
6	25	25	50	2,5/12,5	2,5/12,5	5/25

З метою вивчення впливу хімічного складу субстрату на ріст, міцелій штаму Р – 192 культивували протягом 7 днів на сушло-агаровому середовищі (4° за Балингом) у стандартних чашках Петрі (діаметром 9 см). З метою оцінки росту культур вищих базидіоміцетів використовували метод заснований на дослідженні та аналізі динаміки збільшення радіусу колоній від часу культивування. Швидкість радіального росту – Vr визначали формулою (Бухало, 2004):

$$Vr = \frac{a - b}{t_1 - t_0},$$

де a – радіус колонії наприкінці росту, мм; b – радіус колонії на початку фази лінійного росту, мм; $t_1 - t_0$ – тривалість лінійного росту, дб.

Усі досліді проводили у трикратній повторюваності. Для визначення вірогідності впливу лазерного опромінення застосовували метод дисперсійного аналізу. Порівняння середніх значень вели за методом Даннета (Приседський, 2005). Обробку проводили за допомогою пакета статистичних програм, створених на кафедрі фізіології рослин Донецького національного університету імені Василя Стуса (Приседський, 1999).

У результаті проведених досліджень було виявлено мінливість морфології колоній штаму Р-192 гриба *P. ostreatus* під час культивування на субстратах різного складу. Залежно від складу субстрату різнилась і лінійна швидкість радіального росту культур. Так, найшвидший ріст міцелію було зафіксовано на субстраті, який на 100% складався з плівки кукурудзяного початку – $18,14 \pm 0,53$ мм/добу. (рис. 1).

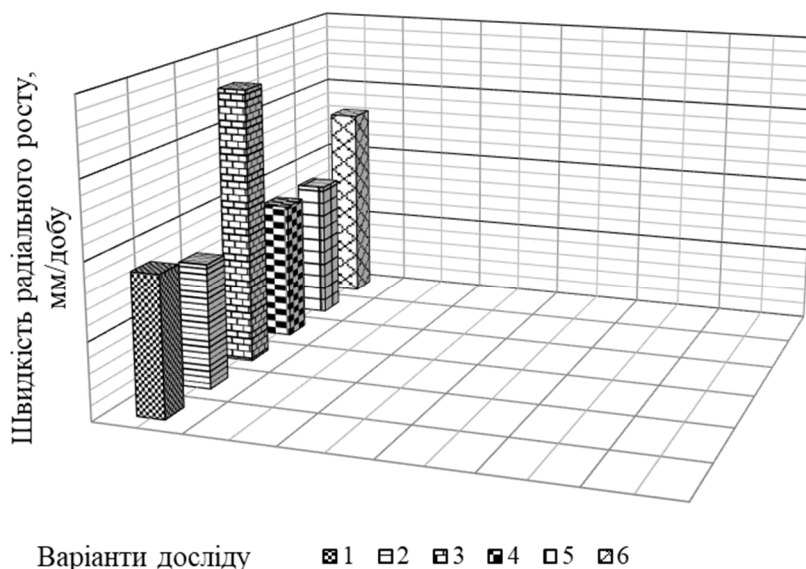

Рис. 1. Ріст міцелію штаму Р-192 гриба *P. ostreatus* при культивуванні на субстратах різного складу; (варіанти досліджу згідно з табл. 1.).

Дещо повільнішим був ріст міцелію на субстраті, який складався з СЛ:СП:ПКП (25:25:50 %) – $13,17 \pm 0,52$ мм/добу. На інших субстратах спостерігався повільніший вірогідний ріст міцелію: на СЛ:СП:ПКП (50:25:25 %), СЛ (100 %) та СЛ:СП:ПКП (25:50:25 %) від $9,13 \pm 0,52$ до $9,16 \pm 0,46$ мм/добу відповідно. На субстраті, який на 100 % складався з соломи пшениці *Vr* становила – $8,16 \pm 0,57$ мм/добу.

Отже, з отриманих результатів можна зробити висновок, що найпродуктивнішими субстратами для культивування *P. ostreatus* є півка кукурудзяного початку (100 %) та СЛ:СП:ПКП у співвідношенні 25:25:50 %. Отримані дані свідчать про доцільність використання цих субстратів під час культивування макроміцета *P. ostreatus*.

УДК 581.9:582.284.51

ВИДОВИЙ СКЛАД КСИЛОТРОФНИХ БАЗИДІЄВИХ ГРИБІВ ЛІСОВИХ НАСАДЖЕНЬ ШАРГОРОДСЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

М. С. Шундель, А. К. Велигодська

Лісовий біоценоз – це угруповання дерев, чагарників, трав'янистої рослинності, ґрунту, тваринних і інших організмів, одним з найважливіших компонентів якого є гриби – найчисленніша безхлорофільна група гетеротрофних організмів – сапротрофів, облігатних та факультативних паразитів. При цьому міцелій грибів у ґрунті нерідко поширюється на сотні та тисячі квадратних метрів, а вік одного грибного організму може складати тисячі років (Мухин, 2000). В лісових біоценозах вони сприяють посиленню кругообігу мінеральних речовин, енергії, розкладаючи природні опади, перетворюючи органічні речовини в мінеральні, котрі потім використовуються для харчування зеленими рослинами. Вони також відіграють важливу роль у живленні деревних, чагарникових і деяких трав'янистих рослин, здійснюючи його за допомогою мікоризи, утвореної на коренях (Третьякова, 2010). Багатогранні функції, виконувані грибами, істотно визначають життєдіяльність лісових біоценозів. Багато видів грибів, паразитуючи на хвої, листках, пагонах, гілках у кроні, нерідко прискорюють диференціацію дерев у деревостойі й відмирання відсталих у рості екземплярів (Мухин, 2005).

Ксилотрофні базидієві гриби – види, що оселяються на деревині та здатні в тій чи іншій мірі переробляти целюлозні та лігноцелюлозні залишки. Це спеціалізована екологічна група грибів, яка виділяється в межах сучасної мікології за субстратом – живою або мертвою деревиною. Цей субстрат для ксилотрофів може бути як єдиним можливим так і додатковим (Костицина, 2017). Дослідження ксилотрофних макроміцетів деревних насаджень Шаргородського району Вінницької області дозволить спеціалізованим структурам вчасно виявляти осередки небезпечних грибних хвороб різноманітних порід дерев, розробляти заходи боротьби з ними та зберігати лісові насадження у здоровому стані.

Виходячи з цього метою роботи було визначити та проаналізувати видовий склад ксилотрофних базидієвих грибів лісових насаджень Шаргородського району Вінницької області.

У якості методів дослідження використовувалися метод спостереження, порівняльні методи, моніторинг. Матеріалами дослідження були плодові тіла (карпофори) вищих ксилотрофних базидієвих грибів, які знайдені на деревах та рослинних залишках лісових насаджень Шаргородського району. Видова приналежність та систематична структура знайдених на досліджених територіях макроміцетів визначалися за загальноприйнятими методиками (Kirk, 2010).

Єдиним представником порядку *Agaricales*, поміченим у зимово-весняний період на деревах та сухих залишках, були плодові тіла розщипки звичайної – *Schizophyllum commune* Fr, що викликає білу гниль деревини.

Також одним видом – *Gloeophyllum sepiarium* (Wulfen) P.Karst. (трутовик заборний) – був представлений на дослідженій території порядок *Gloeophyllales*. Це широко розповсюджений гриб, який викликає буру гниль деревини.

На дослідженій території також знайдено два види – представники порядку *Hymenochaetales*. Це паразитичні види з роду *Phellinus*: трутовик несправжній обпалений (*Ph. Igniarius* (L.) Quél.), що викликає жовто-білу гниль деревини, та трутовик несправжній дубовий – *Phellinus robustus* (P. Karst.), що викликає білу гниль деревини дубу черешчатого.

Найбільш різноманітний за знайденими представниками на території Шаргородського району – порядок *Polyporales*. Серед них трутовики, що викликають білу гниль деревини – *Fomes fomentarius* (L.) Fr. (трутовик справжній), *Ganoderma applanatum* (Persoon) Patouillard (трутовик плоский) та *Bjerkandera adusta* (Willd.) P.Karst. (беркандера обпалена). Дуже широко представлений рід *Trametes* – на дослідженій території знайдено 5 видів цих базидієвих грибів, що викликають білу гниль деревини та належать до цього роду: *T. gibbosa* (Pers.) Fr. (траметес горбатий), *T. pubescens* (Schumach.) Pilat (траметес пухнастий), *T. versicolor* (L.) Lloyd (траметес різнокольоровий), *T. elegans* (Spreng.) Fr. (траметес витончений) та *T. ochracea* (Pers.) Gilb. & Ryvarde (траметес охряний).

Таким чином, у лісових насадженнях Шаргородського району у період пізньої зими та ранньої весни 2019 р. було знайдено 12 видів ксилотрофних базидієвих грибів, переважна кількість яких належить до порядку *Polyporales* та викликає білу гниль деревини.

СЕКЦІЯ «ІСТОРИЧНІ І ПОЛІТИЧНІ НАУКИ»

УДК 94(477):314.151.3-05.73/-054.65:341.43»19»

FOREIGN REFUGEES AND PRISONERS OF WAR IN SOVIET UKRAINE IN THE 1920S: LEGAL STATUS, ADAPTATION PROBLEMS, AND THE ISSUE OF RETURNING TO THEIR HOMELAND

O. Bielikov

The relevance of the research is connected, first of all, with the fact that the problem of forced migration in the modern world has gained particular importance, and the problem of attitude to such migrants, their adaptation in the new socio-cultural environment is becoming more and more acute. Equally important is the question of how to ensure mutual tolerance and adaptation of migrants and the local population? And, of course, a very significant question is how to ensure that migrants are not a material burden for a certain “settled” population. Society that has faced such problems is forced to seek solutions in the historical past.

The repatriation of prisoners of war and refugees from the territory of the Soviet republics was formally completed in 1925. However, the facts show that thousands of them remained to live in the territory of Soviet Ukraine and found a new homeland there. Soviet authorities were extremely needed in human material – competent specialists, soldiers, intellectuals. The uniqueness of the social category of foreigners lies in the fact that the immigrants from different countries were carriers of different cultures, mentalities, political traditions, production skills, everyday habits. The Soviet government also hoped with the help of foreigners, who fell into their hands, to solve problems of an international character, including the World Revolution.

The purpose of the article is to recreate a complete picture of the situation of forced migrants in Soviet Ukraine, to trace how it has changed and what was their path to their homeland. In this regard to achieve the goal of our work is possible through the use of comprehensive scientific study using a variety of processing and analysis methods (traditional, descriptive, quantitative, psychological, legal, sociological, linguistic, and others).

An analysis of domestic and foreign historiography of past years shows that the cause of unexplored many topics on this problem is not only the limited source base and ideological framework, but to a large extent the insufficient methodological equipment of historians.

The object of research work - forced migrants of the First World War - foreign refugees and enemy prisoners of war, who were on the territory of Soviet Ukraine from 1919 to 1925.

The subject of the research is relationships and interactions, occurred in the period under review between the central, local authorities, indigenous people and forced migrants; socio-economic, socio-political reality, its transformation and perception of refugees and prisoners of war; social and legal policy of the Soviet government.

There is necessary to consider the following problems:

– to identify the main migration flows, give them quantitative and qualitative characteristics in dynamics, identify the main groups of foreigners in the 1920s. according to their legal status, national, age, professional and other characteristics;

– to trace the main forms and methods of survival of refugees and prisoners of war of the First World War in Soviet Ukraine in the absence of re-evacuation;

- to highlight the creation of the Soviet evacuation apparatus, which was responsible for the forced migrants of wartime, and to consider the main directions of its activities;
- to highlight the stages and methods of returning refugees and foreign prisoners of war to their homeland, to analyze the effectiveness of the Centrofacking / Centrevac re-evacuation activities;
- to identify the attitude of refugees to help and care for them in Soviet Ukraine;
- to highlight the spontaneous resettlement of refugees and prisoners of war in grain-producing areas or self-repatriation and the attitude of the central and local authorities to this movement;
- to reveal the features of the perception of foreign migrants of the Soviet reality, their adaptation to the standards of behavior in the Soviet country and the impact of the ideological press.

On the basis of studying there are several conclusions:

The Bolsheviks approached the definition of the concept of «foreigners» from the standpoint of the proletarian revolution, which considered the idea of «solidarity of the working masses of the whole world» as one of the main ideas. The slogan «proletarians of all countries, unite!» was not only an agitational slogan of the Bolshevik Party, but it also lay at the heart of the Soviet Constitution being a kind of state motto. This basic idea of the Soviet constitution gave the basis for the definition of the concept of «foreigners». Soviet power abolished the former concept of a foreigner, recognizing the political rights of Soviet citizens for all workers, regardless of their nationality.

Way to release from captivity the form of change of citizenship was beneficial to the Soviet leadership, since gave the opportunity to replenish the ranks of the Red Army contingent who had military training, avoiding criticism from the world community. For this only required the desire of the prisoner of war and his declaration of positive attitude to the Soviet regime. The transformation of foreign prisoners of war in Russian citizens freed the Soviet government from cares and evacuation home about 2 million people. The mass spontaneous movement of prisoners of war to their homeland, which turned into a real flight, was caused by their unwillingness to participate in the Civil War in Russia and the impossibility of both living under conditions of Soviet reality and organized repatriation in the foreseeable future. As a result, the liberation of more than 50% of the central provinces European Russia from refugees in 1920s provided mainly unauthorized departure of refugees.

From March 1, 1922, the free evacuation of the German military and civilian prisoners were terminated. In February 1924, the government of the USSR informed the government of Austria that in the territory of the USSR among prisoners of war remained single persons wishing to return to Austria, “therefore the Soviet government considers evacuation of Austrian prisoners of war finished on May 1, 1924.

The legal mechanism for the departure of foreigners from Soviet Ukraine was established until the end of 1922. The process itself was not organized and was inhibited in every way. The numerous hardships associated with dispatching refugees, such as late notification, non-delivery to the train station of departure, lack of food on the way, non-return of valuables collected before being sent by escorts, allegedly for preservation, accusations of selling goods by refugees by speculation experiences related to abuses of official position and bribery of railway officials. At the same time, employees of evacuation agencies often could not protect refugees from arbitrariness.

In summary, the Soviet government sought not so much to help forced migrants as to rather stop providing them free aid, to shift the financial burden to the foreigners themselves.

During the next two or three years, many who wished to emigrate did this. However, many forced migrants (for various reasons) remained in Soviet Ukraine, and the Bolsheviks continued to use foreign human resources for their own purposes.

РЕЛІГІЙНІСТЬ РОМІВ УКРАЇНИ: ДО ПИТАННЯ ЩОДО МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ

Н. Ю. Белікова

Питання щодо релігійності ромів підіймалось дослідниками неодноразово. Майже кожна ромознавча публікація містить певну інформацію з цього приводу, не говорячи вже про наявність спеціальних праць [1]. Проте узагальнюючі вітчизняні роботи з визначеної проблематики – відсутні. Наукові нароби можна звести до низки статей або загального плану [2], або навпаки – вузької, етнографічної [3] чи конфесійної спрямованості [4]. Зважаючи на це, вважаємо необхідним розширити дослідницьку роботу у цьому напрямку.

Визначаючи методологічні засади досліджень ромської релігійності, слід наголосити на необхідності чіткого дотримання принципу історизму (який, на жаль, не завжди присутній у ромських релігієзнавчих студіях): із врахуванням специфіки конкретного історичного етапу та конкретного історичного фону – роми XV століття відрізнялися від ромів XX століття, роми-християни – від ромів-мусульман, а угорські рома – від українських сервів. Слід пам'ятати, що релігійні традиції ромів не є застиглими у часі; зберігаючи певну традиційність й, навіть, консервативність, вони, під впливом різних факторів, змінювалися, демонструючи нові тенденції свого розвитку. Тому у черговий раз аналізувати старі фольклорні та етнографічні дані – не варіант. Необхідно працювати на стику дисциплін – історії (в т. ч. історії повсякденності), релігієзнавства (в т. ч. соціології і психології релігії), етнографії, мовознавства, розширяти коло проблем (як приклад – дослідження буденної релігійної свідомості), джерел (як приклад – матеріали ромських соціальних мереж) та методів (наприклад, методи усної історії).

При вивченні релігійної культури циганського населення України вважаємо доцільним скористатися наопрацюваннями П. М. Бондарчука [5], який займався дослідженням релігійної свідомості віруючих УРСР, та колективу науковців під керівництвом І. І. Лимана, що досліджували проблеми трансформації релігійності в умовах полікультурного регіону [6]. Перша робота є корисною для нас, у першу чергу, з точки зору методології й загальних підходів. Автор виокремлює й відповідно досліджує такі проблеми як мотивація й емоційно-почуттєві аспекти релігійності (стимули та мотиви релігійності; вияви релігійних почуттів та настроїв), особливості сприйняття церковного віровчення (уявлення про бога, інші догматично-канонічні норми, загальне знання віровчення, ставлення до виконання церковних обрядів); позацерковні релігійні уявлення у свідомості віруючих (в т. ч. язичницькі світоглядні елементи), ставлення віруючих до суспільства, сім'ї, побуту, сприйняття світських культурних цінностей. Друга робота містить розроблений авторами й апробований ними під час археографічних експедицій Північним Приазов'ям запитальник, окремі позиції якого можна використати для роботи серед ромського населення. Так, запропонований нами варіант включає наступні питання:

«1. Чи є ви віруючою людиною? Розкажіть, чим є для Вас віра? 2. Якого Ви віросповідання? 3. Коли Ви вперше почули про Бога? Як Ви його собі уявляли у дитинстві? 4. Як часто Ви ходите до церкви? А Ваші рідні? 5. А які взаємини у Вас, у Ваших рідних та знайомих були (є) із місцевим священиком (пастором)? Яке було ставлення до нього? 6. Що розповідали Вам батьки, бабусі і дідусі про власну віру, про необхідність дотримуватись певних традицій та обрядів? 7. До яких святих зверталися Ваші батьки (Ви самі), у кого просили допомоги у різних життєвих обставинах? 8. Чи є у Вас сімейні реліквії (ікони, Біблія), що передаються від батьків дітям? Що про них відомо? 9. Чи дотримуються у Вашій родині постів? А чому? 10. А чи існували (чи існують зараз) якісь особливі страви, що готують до певних подій, свят? 11. Які релігійні свята святкували у Вас у родині, які святкують зараз? Що вважалось обов'язковим у дотриманні обрядів? 12. Як часто Ви

звертаєтеся до Бога? Чи вважаєте Ви за потрібне молитися? Які молитви Ви знаєте? А як молилися Ваші батьки? 13. Як у Вашій родині святкували Різдво? Хрещення? Пасху? Чи були (є) якісь особливі приписи щодо поведінки у ці свята? Особливі обряди? 14. Чи вірите Ви в існування душі? Що відбувається із нею після смерті людини? 15. Як Ви вважаєте, що таке гріх? Хто має карати грішників? 16. Чи необхідно захищатися від відьом, лісовиків, перевертнів тощо? Як саме? Звідки Ви знаєте про це? 17. Чи були у Вашому житті чи у житті рідних, знайомих випадки зустрічей із чимось надприродним, таємничим, загадковим? 18. Чи знаєте Ви, хто такі шувани? 19. Розкажіть, які обереги Ви знаєте? Як охоронити дитину від злого ока? А житло? Як це робили Ваші батьки? 20. А яким чином можна притягнути удачу? 21. Розкажіть про добрі та погані прикмети, які Ви знаєте. Чи можна визначити долю людини? Як саме? 22. Як Ви ставитеся до ворожіння? Чи користуєтеся у побутовому житті порадами ворожок? 23. Чи використовуєте Ви чи Ваші близькі замовляння проти хвороб? Чи допомагають вони? 24. Як Ви вважаєте, що у житті людини є найбільш цінним?»

Отже, враховуючи відсутність узагальнюючих робіт з проблеми релігійної культури ромів України, вважаємо актуальним поглиблене міждисциплінарне дослідження цієї проблематики із залученням методів різних суспільних наук. Першим кроком у цьому напрямку може стати проведення опитувань, які мають допомогти висвітлити певні аспекти релігійності ромів. У подальшому – необхідна розробка комплексної програми дослідження ромської релігійної культури (із додаванням до неї соціологічних опитувань, включеного спостереження, поглибленої роботи з усних опитувань із розширеним переліком питань), яка має дати найбільш повну наукову картину досліджуваного феномену.

Література

1. Marushiakova E. & Popov V. *Myth as Process Scholarship and the Gypsy Struggle. Commitment in Romani Studies*. 2000. Hatfield: University of Hertfordshire Press, P. 81–93; Roma Religious Culture. Ed. Đorđević, D. B. – Niš: Punta, 2003; Религија и верски обичаји Рома. Ниш, ЈУНИР, 2003; Славкова М. Циганите евангелисти в България. София: Парадигма, 2007; Бессонов Н. Миф о цыганском религиозном конформизме. URL : <http://gypsy-life.net/mif-25.htm>; Трофимова К. Религиозные представления и обряды цыган Юго-Восточной Европы. Автореферат диссертации на соискание ученой степени канд. философ. наук. Специальность 09.00.14. Москва, 2013.

2. Релігійний світогляд циган в Україні. *Історія релігії в Україні: Навчальний посібник* / за ред. А. Колодного, П. Яроцького. Київ, 1996. С. 492–497; Данілкин О. Культура циган України: минуле і сучасність. Київ, 2001; Беліков О. В. Релігійні вірування українських циган *Історія релігій в Україні*. Матеріали VIII міжнародного круглого столу. Львів : Логос, 1998. С. 20–21; Беліков О. В. Вірування ромів України як історико-релігієзнавче джерело. *Історія релігій в Україні*. Матеріали IX міжнародної конференції. Кн. 1. Львів : Логос, 1999. С. 36–39.

3. Зиневич Н. О. Родильна обрядовість циган України *Буковинський історико-етнографічний вісник*. 2001. Вип. 3. С. 30–32; Беліков О. В., Белікова Н. Ю. Уявлення циган про здоров'я людини та їх зв'язок з релігійним світоглядом. *Медицина в художніх образах*. Донецьк, 2004. Вип. 3. С. 364–368; Белікова Н. Ю. До питання щодо сучасної сімейно-побутової обрядовості сервів Рома в Україні. *Історичний та етнокультурний розвиток циган (рома) України (XVI–XX ст.)*. Севастополь, «Вебер», 2006. С. 36–43.

4. Марчук Е. Цыгане и протестантизм *Наукові записки Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського*. Т. 15. Роми України: із минулого в майбутнє. Київ, 2008. С. 299–314.

5. Бондарчук П. Релігійна свідомість віруючих УРСР (1940–1980-і роки): повсякденні прояви, трансформації. Київ: Інститут історії України НАН України, 2012. 322 с.

6. Трансформації релігійності в умовах полікультурного регіону (матеріали археографічних експедицій Північним Приазов'ям) / Упорядник І. І. Лиман. Запоріжжя : АА Тандем, 2011. 360 с.

ЩО ТАКЕ «ПУТІНІЗМ» І ЧИ ІСНУЄ ВІН ВЗАГАЛІ?

І. В. Богінська

В лютому 2019 р. помічник президента РФ В. Сурков опублікував у «Независимой газете» статтю під назвою «Тривала держава Путіна». Підзаголовок статті – «Про те, що тут взагалі відбувається» – наштовхує на думку, що її поява пов'язана з необхідністю пояснити широкому загалу суть поточного моменту і створити певні «уявлення» про майбутнє Росії. Дійсно, стаття В. Суркова є віддзеркаленням теперішнього становища РФ зі всіма його складнощами і невизначеністю. Як буде виглядати влада в Росії після 2024 р., коли закінчиться формально другий (а фактично п'ятий) термін президентських повноважень В. Путіна? За відсутності якихось правил передачі влади ситуація невизначеності породжує тривожність і в суспільстві, і в середовищі навколотовладних груп.

В. Сурков намагається переконати в тому, що «це лише здається, що вибір у нас є». Адже на його думку, ілюзія вибору характеризує насамперед західну демократію, інтерес до якої в російському суспільстві вже зник. Він вкотре нагадує, що перенесення чужого досвіду державного будівництва шкодило Росії, яка з рівня СРСР впала до рівня РФ. Проте наразі цей розпад вдалося зупинити, «держава Росія продовжується, і тепер це держава нового типу, якої в нас ще не було». Цю нову модель держави В. Сурков називає «державою Путіна», а самого російського президента ставить в один історичний ланцюг з Іваном III, Петром I та Ленінінм. Описуючи «путінську модель влади», В. Сурков лише один раз вживає слово «путінізм», називаючи ним «ідеологію майбутнього». Концепт «путінізм» не є центральним в його статті, але він тісно пов'язаний з полемікою навколо проблеми створення конкурентної конструкції влади. Звідси і запевнення, що «держава Путіна» - це надовго і після Путіна. Політичне забарвлення концепту «путінізм» яскраво виявляється на тлі нищівної критики демократії і тієї «глибинної держави», фасадом якої, на думку В. Суркова, вона начебто виступає. Емоційна складова концепту стає зрозумілою при його описі автором в категоріях «вміння чути і розуміти народ, бачити його наскрізь, на всю глибину і діяти відповідно», «довірливого спілкування і взаємодії верховного правителя з громадянами».

Про маніпулятивний характер «путінізму» свідчать не лише лінгвістичні особливості «занурення» цього концепту у політичний дискурс, причому особою, наближеною до російського президента (що може сприйматися як спроба довести правильність того шляху, яким рухається Росія). Важливим у даному випадку є очікуваний імпактором вплив на широку аудиторію, до якої В. Сурков зараховує і «всіх, хто не є Путіним, але хотів би бути, як він», і всіх інших, зауважуючи на експортному потенціалі створеної в Росії політичної системи. Для цього, за власним визнанням, він навіть спеціально обрав мову, яку б і «російський офіціоз, і антиросійський офіціоз сприймали б як помірковано єретичну».

В. Сурков не є автором концепту «путінізм». Неспівпадіння в розумінні та використанні цього концепту спостерігаються вже на рівні «початкових знань» про нього і зайвий раз свідчать про його маніпулятивну природу. Хто перший запровадив в обіг «путінізм»? Російськомовна версія Wikipedia посилається на В. Ніконова, який в 2003 р. назвав «путінізмом» політичну систему, що сформувалася в Росії після приходу до влади В. Путіна. Проте ще в січні 2000 р. російський математик і публіцист А. Піонтковський опублікував статтю під назвою «Путінізм, як вища і заключна стадія бандитського капіталізму в Росії». (Примітно, що російський ліберал і прибічник демократичних цінностей, отримавши відмову від інших ЗМІ, змушений був опублікувати цю статтю в газеті «Советская Россия»). В ній він називає «путінізмом» набір засобів, які влада використовує для свого відтворення. Перелік цих засобів: відмова від демократичних прав і свобод людини, війна, наступ на свободу слова і інформаційне зомбування, ізоляція від зовнішнього світу, економічна деградація тощо вочевидь спрямований на формування негативних уявлень про зазначений концепт. Україномовна Wikipedia надає комплексне

визначення «путінізму» як загальних рис політичного режиму, політичної ментальності та російської державної ідеології, які склалися в РФ з початку 2000-х рр., а «пальму першості» віддає Річарду Гвіну (*Richard Gwyn*), який в січні 2000 р. використав слово «путінізм» на сторінках «Toronto Star». Англомовна версія Wikipedia визначає «путінізм» в якості політичної системи, сформованої за часів президентства В. Путіна. З посиланням на думку оглядача «The Washington Times» Арнольда Бейхмана (*Arnold Beichman*), цей концепт подається в одному ланцюжку зі сталінізмом.

В яких інших випадках згадується «путінізм» у політичному дискурсі? Найбільш поширеним є погляд на «путінізм» як на політичний режим, який характеризується набором притаманних лише йому особливостей. При цьому одні автори пов'язують його виключно з особистістю В. Путіна, його стилем управління державою, намагаючись дати відповідь на запитання: «Who is Mr. Putin?». Інші – пропонують розуміти цей концепт ширше: як політичну систему, яка почала формуватися в РФ ще до приходу у владу В. Путіна, викристалізувалася на початку його правління, і вірогідно, «зможе пережити Путіна». Менш поширеною є думка про «путінізм» як ідеологію. При чому думки стосовно приналежності «путінізму» до певного ідеологічного спектру суттєво відрізняються в діапазоні від «відгалуження рашизму», «близькості фашизму» до «лібералізму»: кожен імпактор вбачає по-своєму. А дехто з «поміркованих» сприймають «путінізм» свідомо задуманим його піарниками симулякром великого ідеологічного стилю, тобто пропагандистським міфом. Існують і такі, що ставляться до «путінізму» як різновиду популізму. Нарешті, є і такі, хто вважає, що ніякого «путінізму» як ідеологічного концепту не існує, а є лише політтехнологічні пропозиції. Важко не погодитися з тим, що «путінізм» не втілює якихось політичних ідей або утопічних уявлень, боротьбу народу або еліт, розвиток капіталу або способи його освоєння. Позбавлений конкретного позитивного змісту та бачення перспективи розвитку, концепт «путінізм» є близьким до поняття політичного режиму, але сам поняттям так і не став. На відміну від поняття, концепт передбачає трансляцію розуміння або оцінки явища, факту, події з метою створення у свідомості аудиторії (слухачів, читачів, глядачів) бажаного для іпактора «уявлення». Залишаючись «знаряддям» боротьби за «розум і почуття» людей, концепт має свій термін придатності з огляду на спроможність і масштаби впливу. Для ефективного впливу концепт має бути ефективно представленим, щоб забезпечити високий рівень його сприйняття та схвалення. Зрозуміло, що це залежить насамперед від іпактора, а не аудиторії, яка зазнає впливу.

«Путінізмом», транспортованим у політичний дискурс, зазвичай називаються різні явища – від культу особи Путіна до ідеології та моделі державного управління. Він чітко позначає прихильників і супротивників як російського президента, так і претензій Росії на особливий шлях розвитку і її амбіції щодо експорту власної політичної моделі. Водночас незалежно від цього «путінізм» розуміють як антитезу демократії та ліберальних цінностей (в сенсі несумісності). «Путінізм» - це не підміна демократії і не її різновид (як у випадку з так званою «суверенною демократією»). Водночас спроби подати цей концепт як прогресивну модель розвитку (хоча б і в майбутньому) допоки залишаються невдалими.

УДК: 327:32.019.5

ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР РЕАЛІЗАЦІЇ ДОКТРИНИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

С. В. Бондаренко

В сучасних умовах нелінійності та непередбачуваності розвитку суспільно-політичних процесів, втрати монополії на владу традиційними політичними інститутами (у т. ч. в інформаційно-комунікаційній сфері), збільшення впливу на прийняття рішень

неполітичних акторів нової актуальності набуває переосмислення ролі та сутності інституційного виміру забезпечення інформаційної безпеки держави.

Сьогодні Україна є однією із територій де відбувається боротьба між глобальними центрами впливу, яка знаходить своє відображення у політико-образному та політико-смысловому просторах. Під політико-смысловим простором розуміється вся сукупність матеріальних та нематеріальних образів та процесів, які ідентифікують державу, створюють емоційний зв'язок з цільовими аудиторіями задля просування та захисту національних інтересів. Під політико-смысловим - сукупність сутнісних характеристик тих чи інших явищ та процесів, які формують інтерпретації дійсності та створюють політико-релевантне знання [1, с. 28], яке забезпечує розуміння сутності та змісту держави, її органів управління тощо.

В умовах війн «четвертого покоління» [2, с. 160] активна боротьба розгортається саме в цих двох просторах. Вони орієнтовані не на фізичне знищення ворога та руйнацію інфраструктури. Сучасні війни/конфлікти націлені на придушення волі населення, дискредитацію та зневіру до органів управління власної держави, її змісту та цінності. Активна фаза війни «нового покоління» Російської Федерації проти України (2013–2014 роки) спонукала до пошуку та вироблення нових підходів протидії загрозам в політико-образному та політико-смысловому просторах. Парадигмальні зміни у змісті інформаційної безпеки знайшли своє відображення у нових редакціях стратегічних документах таких як Стратегія національної безпеки України (2015 рік) [5], Воєнна доктрина України (2015 рік) [3] та Доктрина інформаційної безпеки України (2017 рік) [4].

Ключові параметри захисту політико-смысового та політико-образного просторів в інформаційно-комунікаційній сфері відображені саме в Доктрині інформаційної безпеки (далі – Доктрина). Згідно офіційних даних, цей документ визначає національні інтереси України, загрози їх реалізації, напрями і пріоритети державної політики в інформаційній сфері. Метою Доктрини є уточнення засад формування та реалізації державної інформаційної політики, насамперед щодо протидії руйнівному інформаційному впливу Російської Федерації в умовах розв'язаної нею гібридної війни [4].

В контексті дослідження особливий інтерес викликають питання пов'язані з визначенням інституційного виміру реалізації Доктрини, його структура та пріоритетні напрями. Під інституційним виміром слід розуміти всю сукупність інститутів, які відповідають за формування та реалізацію державної політики у сфері забезпечення інформаційної безпеки України.

Серед ключових пріоритетів розвитку інституційного виміру інформаційної безпеки слід виділити: удосконалення повноважень державних регуляторних органів, які здійснюють діяльність щодо інформаційного простору держави, з метою досягнення адекватного рівня спроможності держави відповідати реальним та потенційним загрозам національним інтересам України в інформаційній сфері; визначення механізмів регулювання роботи підприємств телекомунікацій, поліграфічних підприємств, видавництв, телерадіоорганізацій, телерадіоцентрів та інших підприємств, установ, організацій, закладів культури та засобів масової інформації, а також використання місцевих радіостанцій, телевізійних центрів та друкарень для військових потреб і проведення роз'яснювальної роботи серед військ та населення; створення і розвиток структур, що відповідають за інформаційно-психологічну безпеку, насамперед у Збройних Силах України, з урахуванням практики держав – членів НАТО; побудову дієвої та ефективної системи стратегічних комунікацій; розвиток механізмів взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства щодо протидії інформаційній агресії проти України; посилення спроможностей сектору безпеки і оборони щодо протидії спеціальним інформаційним операціям тощо [4].

Іншими словами, ключовим завданням є розробка системи узгоджених дій всіх інститутів, які включені до формування та реалізацію державної інформаційної політики у контексті забезпечення безпеки України. Аналіз вітчизняного та закордонного досвіду свідчить про те, що цей напрям, в умовах нелінійності та непередбачуваності, втрати монополії держави щодо контролю за виробленням та розповсюдженням інформаційного

продукту, є вкрай важливим. Ця важливість полягає в утриманні якщо не повного контролю, то в забезпеченні скоординованих дій всіх елементів (інститутів) політичної системи та утримання їх у стані рівноваги.

Ключовими інститутами, які забезпечують реалізацію Доктрини інформаційної безпеки України є: Рада національної безпеки та оборони, Кабінет міністрів України, Міністерство інформаційної політики України, Міністерство закордонних справ України, Міністерство культури України, Державне агентство України з питань кіно, Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення, Державний комітет телебачення і радіомовлення України, Служба безпеки України, Розвідувальні органи України; Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України; Національний інститут стратегічних досліджень [4].

Аналіз тексту Доктрини свідчить, що її слабким місцем є відсутність чіткого визначення ролі та місця місцевих органів влади та місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, ЗМІ та ін. зацікавлених сторін. Враховуючи важливість забезпечення сталого розвитку інститутів, які повинні забезпечувати інформаційну безпеку України, цей напрям потребує подальшого системного дослідження, як на стратегічному, так і тактичному (локальному) рівні.

Література

1. Бондаренко С. В. Інформаційний напрям політики захисту національних інтересів держави: дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / ДонНУ імені Василя Стуса. Вінниця, 2017. 244 с.

2. Даник Ю. Г., Пермяков О. Ю. *Сучасні інформаційні технології в забезпеченні національної безпеки і оборони: реалії та тенденції розвитку*. 2018. № 1. С. 159–176.

3. *Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України!»* Указ Президента України від 24.09.2015 № 555/2015. Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015>

4. *Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України»*: Указ Президента України від 25 лютого 2017 року № 47/2017. Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017>

5. *Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»*: Указ Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015. Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>

УДК 327.82+ 791.43/.45

КІНЕМАТОГРАФ ЯК ІНСТРУМЕНТ КУЛЬТУРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ: КОМПАРАТИВНИЙ ПІДХІД

К. І. Булега, І. Ю. Чарських

Кіновиробництво сьогодні стає одним з надійних та впливових інструментів «м'якої сили» та культурної дипломатії зокрема. Низка великих західних країн давно оцінили весь потенціал даного інструменту публічної політики. Намагаються не відставати і менші держави, серед яких – Південна Корея і Україна. Порівняльний аналіз організаційних засад кіноіндустрій двох країн сприятиме виявленню резервів використання українського кінематографу як складової культурної дипломатії.

Органи, відповідальні за кіновиробництво. Українською кіноіндустрією опікуються такі інституції: Державне агентство з питань кіно, Українська кіноасоціація, Рада з державної підтримки кінематографії (РДПК). Сучасним корейським кінематографом опікується KOFIC, Корейська рада кіно, заснована у 1973 році. Онлайн-інструментом зв'язку KOFICу з міжнародною мережею кіно є Korean Film Biz Zone (KoBiz). Цей сайт є онлайн-представництвом ради та найбільшою базою даних про корейську кіноіндустрію.

Кількість випущених фільмів. За 2017 рік Україна випустила 34 фільми, Південна Корея – 48, за 2018 рік в Україні в прокат вийшло 25 стрічок, 44 в Південній Кореї, і станом на квітень 2019-го, Південна Корея вже випустила 13 картин, а Україна – 9, не враховуючи короткометражних та документальних фільмів.

Співробітництво у кіновиробництві. Кіновиробники України поділяються на приватних та державних. Серед найбільших: кіностудія імені Довженка, Українська студія телевізійних фільмів Укртелефільм, Одеська кіностудія, Укранимафільм, Укркіно, Directory Films, Fresh Production, Pronto.kiev, студія «Квартал 95». Співпрацю у сфері кіновиробництва Україна має з Нідерландами, Німеччиною, США, Чехією, Естонією, Латвією, Італією, Румунією, Великобританією. Найактивніше, партнерство у сфері кіновиробництва до 2014 року підтримувалося із Російською Федерацією. Більшість кінопродукту, випущеного у співпраці з даною країною, належить студії «Квартал 95», їх співпраця продовжувалася навіть після подій 2014 року. Для Кореї пріоритетними є робота з такими державами: США, Китай, Японія, Франція. В рамках співробітництва відбуваються не тільки спільні зйомки, але й проводяться консультації, надається технічна, фінансова, перекладацька допомога. Фіндопомога надається не тільки власним кіновиробникам, а й іноземним компаніям, що знімають на території Південної Кореї. Корейська рада кіно має свої офіси в Пекіні та Лос-Анжелесі, представників у Японії та Франції.

Кінофестивалі. У 2017 році Україна взяла гран-прі на Берлінському Generation 14plus за спільний українсько-німецький фільм «Школа №3», Приз за найкращий короткометражний фільм на Локарнському міжнародному кінофестивалі за фільм «Випуск '97», гран-прі за українсько-італійський фільм «Ізі» на Фестивалі італійського кіно в Ансі. За 2018-й рік, режисер Сергій Лозниця отримав приз за найкращу режисуру у номінації «Особливий погляд» на Канському кінофестивалі, куди Україна приїхала з фільмом «Донбас». Фільм «Ізі» знову отримав нагороду, тепер Kineo Diamond Award у Венеції, в номінації «Кращий дебют», а стрічка «Міф» отримала нагороду на фестивалі Figueira Film Art в Португалії. Україна братиме участь і в цьогорічному 72-му Канському фестивалі, що проходить з 14 по 25 травня. Відомо, що у Cinefondation Residence Україну представить сценарист та режисер Дмитро Сухолиткий-Собчук із проектом фільму «Памфір». В номінацію «Особливий погляд» відібрано фільм Наримана Алієва «Додому». Україна брала участь і у Пекінському кінофестивалі та у Beijing Film Market, що пройшов 16 квітня в рамках цього ж заходу і відзначився презентацією креативних та виробничих можливостей України у сфері кіно.

В історії південнокорейського кінематографу є 3 режисери, що зібрали найбільше статуеток на зарубіжних кінофестивалях: Пак Чхан Ук, І Чхандон та Кім Гідок. Пак Чхан Ук з фільмом «Штрихи вогню» отримав нагороду за найкращу режисуру у 2002 році. «Олдбой» взяв гран-прі у 2004, а «Жага» – приз журі у 2009 році. І Чхандон із фільмом «Поезія» у 2010 році забрав нагороду за «Кращий сценарій». Раніше Чхандон вже отримував фестивальні нагороди. За фільм «Оазис» у 2002 році він виборов номінації «Краща режисура» та «Акторський дебют» за акторку Мун Сорі на Венеційському кінофестивалі. Кім Гідок заробив свої перші статуетки у 2004 році: на Берлінському кінофестивалі кінокартина «Самаритянка» отримала нагороду за режисуру і на Венеційському конкурсі – фільм «Пустий дім» так само взяв статуетку за режисерську роботу. У 2012 році Гіда взяв «Золотого лева» за роботу «П'єта», на тому ж Венеційському фестивалі. У 2013 Корея отримала першу «Золоту пальмову гілку» за фільм «Safe».

Фінансування. У 2017 році «Держкіно» на підтримку українських стрічок виділило 500 млн грн. Для порівняння, 2011 року ця сума була у п'ятеро меншою і складала 95 млн

грн. А на 2018 рік, за словами міністра культури Євгена Нищука, на кіновиробництво виділили 1 мільярд гривень: цією сумою буде розпоряджатися Міністерство культури і Держкіно. Більше того, з 2019 року повинна запрацювати програма, за якою іноземні кіновиробники, що працюватимуть на території України, матимуть змогу повернути 17 % від суми витрат. Така програма має стати стимулом для розвитку спільного кіновиробництва на території України. Фінансування кіноіндустрії України відбувається як з держбюджету, так і з приватних джерел. Так, Держкіно у 2016 році вклали в індустрію 256 мільйонів гривень, у 2017-му – 513 мільйонів, розрахунки на 2018 рік також склали трохи більше 500 мільйонів. У 2018 році створено Український культурний фонд. Він профінансував 36 стрічок на 42 млн. гривень.

В Південній Кореї фінансування кіноіндустрії відбувається з державного бюджету, кінопрокату, від малих та великих корейських корпорацій, серед яких – Samsung, Daewoo, Hyundai, CJ, Orion і Lotte. Окрім допомоги грошми, компанії також беруть участь у випуску продукту на цифрових носіях, його імпорті. Так, у 2000-му році, інвестиції становили 68,5 мільйонів доларів, у 2004 – 62, у 2010 склали 25, а у 2014 – 17 мільйонів. Серед державних органів, фінансову підтримку надає Сеульська кінокомісія. Вона надає близько 30 %, або до 300 млн. вон (приблизно \$ 265 тис.) фінансування для кінопроектів, що знімають в Сеулі. Вже згадана KOFIC пропонує покрити 25 % витрат іноземних кіновиробників, що зніматимуть фільм на території Південної Кореї та витратять на нього більше \$100 тис.

Таким чином, кіноіндустрія як зовнішньополітичний інструмент в Україні сьогодні є організаційно та фінансово слабшою, ніж у Південній Кореї. Це зумовлено різницею у темпах та ступені розвитку кіноіндустрії двох країн, а також різницею у фінансуванні та державній підтримці кіновиробництва. Більше того, розвиненість або нерозвиненість сфери кіно, як і будь-якої іншої, залежить від кількості та якості спеціалістів, що має країна. Кіноосвіта в Україні слабка, має застарілу модель навчання, недостатнє фінансування. Такі відмінності пояснюються в першу чергу тим, що Корея почала розкривати потенціал кіно як інструмент впливу на міжнародній арені ще наприкінці 1990-х – початку 2000-х, а Україна – лише після 2014 року. Україні варто взяти до уваги південнокорейську модель конфігурації інституцій, що відповідають за розвиток та ефективне використання кінематографа, зокрема – і як зовнішньополітичного інструменту, а також – систему фінансування кіно не тільки власним коштом кінокомпаній і державними вливаннями, а й залученням приватних меценатів: великих національних та іноземних компаній, представників середнього бізнесу тощо.

УДК 902:930:393

ВИВЧЕННЯ ТЕОРІЇ ПОХОВАЛЬНОЇ ОБРЯДОВОСТІ В РОБОТАХ ЗАКОРДОННИХ ДОСЛІДНИКІВ

О. М. Грищук

Поховальний обряд у ритуальній практиці прадавніх племен відноситься дослідниками до традиційних обрядів переходу. Це одна з категорії обрядових дій, за допомогою яких суспільство санкціонує перехід людини з одного якісного стану в інший. Вони мають на меті підготувати померлого для життя у потойбічному світі і, одночасно, є засобом переходу до цього світу. Багатоваріативність поховального обряду, в свою чергу, пояснюється відмінностями у сприйнятті потойбіччя різними народами у різні епохи, а також географічними, кліматичними та культурними відмінностями повсякдення. Зацікавленість в ньому дослідників, особливо археологів, пов'язана з тим, що це один з двох традиційних видів археологічних джерел. В умовах дослідження спільнот, що не мали, або не лишили писемних джерел, поховальна обрядовість дає можливість реконструювати основні аспекти (побут, матеріальна та духовна

культура, соціальний устрій та інше) зниклих культур. Розпочинаючи вивчення поховального обряду, потрібно зауважити, що власне обряд не є археологічним джерелом. Джерелом виступає результат обрядових дій – поховальна пам'ятка. Тому власне обряд зазвичай розглядається в контексті етнографічних досліджень.

В радянській, а потім і в сучасній російській та українській археології та історії до сьогодні відсутнє єдине визначення поховального обряду. Немає єдності в цьому питанні і серед європейських і американських дослідників. Тим не менш, враховуючі різні підходи та вивчення деякі вчені намагались структурувати наявні дефініції в єдину систему. Одну з таких структур в радянській і російській науці було зроблено Є.В. Лагуткіною. Дослідниця виокремила основні визначення термінам «Поховальний обряд» і «Поховальна пам'ятка» та структури, які були запропоновані іншими дослідниками. За її визначенням ми маємо п'ять підходів до визначення поховальної обрядовості в радянській та російській археології:

1. Ю. А. Смирнов. Поховальний обряд – це дії з матеріально-ритуального визначення померлих, де поховальна пам'ятка виступає результатом проведення ритуалу по відношенню до померлого з боку живих. Його структура включає в себе 15 ритуальних дій або етапів. Власне пам'ятка має 4 елементи (споруда, рештки, інвентар та додаткова структура). Класифікація обряду визначається як модель форм поведінки з померлим і їх поєднання. В основі класифікації – дихотомія, знищення тіла та збереження тіла.

2. В. Ф. Генінг, К. П. Бунятян, С. Ж. Пустовалов, Н. А. Ричков. Поховальний обряд – це традиційні раціональні та ірраціональні дії, пов'язані з похованням померлих. Поховальна пам'ятка – це сукупність рештків, в яких було матеріалізовано поховальний обряд. Структура обряду тут має форму дерева, що розподіляється на рівні: 1) конструкція кургану, тризна, поховання; 2) конструкція поховання, предмети, кістки тварин, культ вогню, ліжко. Структура пам'ятки, як і в попередньому варіанті має 4 елементи (споруда, рештки, інвентар і ліжко та залишки ритуальних дій).

3. В. С. Ольховський. Поховальний обряд – це сукупність стереотипно символічних дій, в процесі підготовки та проведення поховання померлого. Поховальна пам'ятка – це багатокомпонентна система елементів, що є результатом проведення поховальних дій. Чіткої структури обряду не зазначено, його віднесено до ідеологічної та практичної сфер. А от структура поховальної пам'ятки має аж 7 елементів: поховальна споруда, рештки похованого, поховальний інвентар, надмогильна споруда та залишки ритуальних дій, підкурганна споруда, позакурганна споруда та метаструктура комплексу. В основі – класифікація дій, пов'язаних з поховальною практикою. База відносин – до ментальної та фізичної діяльності людини.

4. І. Л. Кизласов. Поховальний обряд – це навмисні обрядово-визначені дії з усунення померлого заради його збереження в колективі. Поховальна пам'ятка тут – це форма прямого використання центрів переродження, їх відтворення або похідна форма. Структура обряду та пам'ятки не визначається. Класифікація обряду має форму «дерева», в основі якого дихотомія: форма розуміння, центри переродження, якими виступають власне конкретні поховання.

5. В. І. Мельник. Поховальний обряд – це живі дії. Поховальна пам'ятка – це традиційно-побутовий об'єкт. Структура обряду складається з трьох дій – просторово-часових, часових, просторових. Структура пам'ятки складається з 5 елементів: споруда, поховання, поховальне майно, супровід і сателіти.

Для європейської та американської археологічної науки етапи вивчення поховального обряду було визначено в статті В. І. Гуляєва, де розлого описані всі етапи трансформації поглядів на поховальну обрядовість західними вченими. Спираючись на його розробки, вважаємо доцільним виокремити основні віхи вивчення поховального обряду в Європі та Америці.

На початковому етапі, в період перших систематичних розкопок поховань та появи перших ґрунтовних робіт етнографів наприкінці XVIII – початку 60-х років ХХ століття, завдяки археологічним дослідженням було накопичено значний матеріал, завдяки чому почали з'являтися перші дослідження, які намагались систематизувати та зрозуміти

матеріали поховань в різних інтерпретаційних напрямках. Початок таких досліджень було покладено Едвардом Тейлором («Первісна культура») та Джеймсом Фрезером («Золота гілка») [Фрезер 1998]. Дослідники вважали, що особливості та різновиди поховального обряду різняться відповідно до первісної міфології та релігійних вірувань. На початку ХХ століття з'являються праці Роберта Гертца та Арнольда ван Геннепа. Франц Боас і Альфред Крьобер, представники культурно-історичної школи, взагалі вважали, що поховальних обряд є найменш корисним при реконструкції історії культури, через свою нестабільність та постійні зміни. На противагу вищезгаданим дослідникам виступив засновник школи «нової» або «процесуальної» археології – Л. Бінфорд, який спираючись на археологічні матеріали, довів консервативність поховальної обрядовості для суспільства.

Мабуть, найбільш цікавим, в контексті саме нашого дослідження, є напрям, який виник в середині 80-х років ХХ століття в Англії на чолі з археологом Іеном Ходдером, що активно критикував засади «нової археології». Представники пост-процесуальної школи намагались за даними археології відтворити, серед іншого, духовну культуру та релігію прадавніх суспільств. Шведський дослідник Андерс Калифф вважає, що поховальна практика може інтерпретуватись як система ритуалів, що базуються на розумінні (сприйнятті) людьми минулих епох проблем життя та смерті. Він вважає, що пам'ятки старовини, які ми називаємо могильниками, виконували, окрім своєї основної функції – місця поховання – також і функцію ритуальних центрів. Олександр Грамш, в своїх дослідженнях повертається до ідеї «обрядів переходу». Він вважає, що суть усіх релігійних дій, що проводяться під час і після поховальної церемонії, спрямована на відтворення єдності та стабільності спільноти перед обличчям смерті.

У всіх визначеннях, які були запропоновані вище, поховальний обряд класифікується, як ряд дій, що проводяться живими представниками спільноти по відношенню до померлого одноплемінника. Ці дії можуть мати, як раціональне, так й ірраціональне значення. Мета їх зазвичай обумовлюється рядом факторів з повсякденного життя колективу.

УДК 352.07:316.346.32-053.9 (477)

ДИЛЕМИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ЛЮДЕЙ ПОВАЖНОГО ВІКУ

В. П. Кіпень

Україна входить до 30 найстаріших країн світу. Згідно з національним демографічним прогнозом, на період до 2025 року частка осіб віком від 60 років становитиме 25 %, а у 2030 році – понад 26 %. Нині люди після 60 років становлять 23 % населення країни. Від ефективної державної політики щодо такої значної частини суспільства залежить великою мірою розвиток і благополуччя всієї країни. У січні 2018 року Кабінет міністрів України своїм розпорядженням схвалив Стратегію державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року [1]. Документ передбачає комплексні заходи щодо підтримки громадян похилого віку, забезпечення їх активної участі в суспільному розвитку, підвищення якості життя, захисту прав. Поки що абсолютна більшість людей у віці державною політикою та своїм становищем незадоволені, що переконливо показали президентські вибори.

Нагальною потребою постає необхідність суттєвих змін в державній політиці. Кроком в цьому напрямі буде імплементація Стратегії як на національному, так і на локальному рівні, розробка і впровадження системи заходів в місцевих громадах, що в значній мірі залежить від органів місцевого самоврядування. Така робота повинна базуватись на конкретних дослідженнях. Зроблене нами дослідження в п'яти містах (Вінниці, Житомирі,

Миколаєві, Полтаві та Слов'янську) стану справ щодо політики на місцевому рівні відносно людей поважного віку проявило низку дилем [2].

Найбільш гострими сьогодні проблемами більшості людей поважного віку в Україні, як показало соціологічне опитування, є задоволення базових вітальних життєвих потреб – у відповідному для свого віку харчуванні та підтриманні здоров'я через обмежений доступ до медикаментів та лікування. Високу гостроту для половини опитаних ЛПВ має проблема комунікації з органами влади та соціальними службами, де приходиться вирішувати різні життєві потреби. Оцінки ЛПВ щодо того, як до них ставляться державні і місцеві органи влади, як слухають їх при зверненнях, як враховують їх потреби не дають підстав для особливого оптимізму. Абсолютна більшість респондентів, опитаних в містах країни, стверджують, що державні і місцеві органи влади взагалі не дослухаються до людей похилого віку, не запитують про потреби конкретних осіб, навіть коли можуть це робити. Ще одним свідченням складностей у людей поважного віку є розповсюджені відчуття упередженого ставлення до себе, як літньої людини, при зверненнях до органів місцевої влади чи соціальних служб, з чим стикались часто чи інколи абсолютна більшість – 57%. Дослідження показує внутрішню направленість в своїх соціокультурних орієнтаціях більшості ЛПВ на той чи інший спосіб активності для повноцінного життя та заперечення ними трактування свого стану і своєї соціальної групи як обтяжливого для всіх і безплідного згасання.

При вимірі розповсюдженості базових установок на життєву позицію найменш розповсюдженою виявилась активістська життєва позиція, згідно якої «люди поважного віку мають бути відкриті до змін, намагатися самостійно вирішувати проблеми, пов'язані з віковими змінами, у відповідності до своїх фізичних можливостей». Її поділяють 10% опитаних. Протилежну позицію пасивно-патерналістської направленості поділяють майже в 4 рази більше людей – 38%, вибравши відповідь «люди поважного віку мають право очікувати від держави вирішення їх проблем, відповідальності різних соціальних інститутів за забезпечення їх старості». Найбільшою популярністю серед опитаних користується проміжна, серединна позиція щодо прийнятної для старшого віку життєвої позиції, коли «потрібно, щоб і самі люди докладали зусиль для вирішення своїх проблем, і держава допомагала активно літнім людям». Її вибрали 45% респондентів.

Очікування людей у віці від різних соціальних інститутів демонструють наступне. Найбільш підтримуваними позиціями стали пов'язані з матеріально-фінансовими сторонами життя літніх людей. Беззаперечне перше місце з двома третинами голосів опитаних – 67% – отримав посил до влади «проводити осучаснення та підвищення пенсійних виплат людям». Друге місце з 39% підтримуючих за рекомендацією «виділяти цільове фінансування спеціальних програм для людей похилого віку». Пріоритет цих позицій цілком закономірний, враховуючи складний матеріальний стан дуже значної частки ЛПВ. Разом з тим, дуже важливим є підтримка значною часткою опитаних заходів і кроків, безпосередньо не пов'язаних із збільшенням матеріальних виплат. Зокрема, майже третина вважають, що треба «забезпечити ефективність та доступність всіх заходів і програм для літніх людей» (32%) та «надавати людям поважного віку більше можливостей для праці і заробітку» (31%). Більше чверті хотіли, щоб «більше цікавились думкою людей поважного віку щодо питань розвитку громади» (27%).

Опитування людей поважного віку зафіксувало значні труднощі при їх взаємодії з органами місцевої влади та службами. Лише 8% вказали, що складнощів та перешкод не існує. Серед відповідей інших найчастіше підкреслювали наступні труднощі: черги (37%), тривалий час на відповідь (20%), відповіді як формальні відписки (19%) та байдужість і хамство у спілкуванні (17%). Виправлення цих недоліків – нагальна задача.

Проаналізовані нами прийняті міськими радами програми соціального захисту населення важливі, проте недостатні. Основна їх направленість на матеріальну підтримку найбільш вразливих категорій населення. Серед цих категорій і значна частка людей поважного віку. Проте для всіх розглянутих міських програм характерними є дві особливості, що роблять їх недієвими інструментами впливу на активізацію та включення

літніх людей в життєдіяльність громад. Перша – програми мало націлені на сприяння розвитку активності літніх людей, залученості їх до соціально дієвої позиції в громаді. Друга - дана група розмита серед інших вразливих груп і особливі потреби, специфіка інтересів та запитів людей поважного віку не враховуються в достатній мірі.

Проблема залученості людей у віці в своїх громадах усвідомлюється частиною суспільства і органів місцевої влади, але залишається мало актуалізованою для значної кількості державних і недержавних організацій. Тому її актуалізація в роботі місцевих органів влади та структур громадянського суспільства є важливим напрямом формування більш ефективних політик на місцевому рівні щодо літніх людей. Доцільно для цього розгорнути відповідну інформаційну кампанію та роботу з відповідальними працівниками органів місцевого самоврядування. Зініціювати серії громадських слухань та тренінгів зі спеціалістами, що працюють з людьми поважного віку. При роботі з людьми поважного віку громадському сектору та відповідним комунальним структурам варто також приділяти увагу подоланню розповсюджених стереотипів вивченої безпорадності, пасивності та відчуження, пропонуючи нові позитивні стратегії особистої поведінки літніх людей. Більш активно залучати з громадських організацій фахівців з формування громадянських компетенцій і фахівців з активізації людей поважного віку.

В рамках виконання Стратегії необхідно розробити місцеві цільові комплексні програми активізації потенціалу людей поважного віку. Включити до їх розробки на паритетних засадах спеціалістів органів місцевого самоврядування та представників структур громадянського суспільства, що працюють з людьми поважного віку.

Література

1. Стратегія державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року. URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/10-2018-p

2. Кіпень В. П. Люди поважного віку в Україні: потреби, цінності та взаємодія з органами влади. Вінниця : Видав. ФОП Дмитрієва С.О, 2019. 56 с.

УДК 32-027.21:316.77

МЕРЕЖА ВПЛИВУ ЮЛІЇ ТИМОШЕНКО У ВІННИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ НАПЕРЕДОДНІ ВИБОРІВ ДО ПАРЛАМЕНТУ 2019 р.

В. Ф. Кокорський

Ставлячи за мету визначення потенціалу Ю.Тимошенко на Вінничині перед парламентськими виборами 2019 р. ми підтримуємо визначення політичної мережі або мережі впливу як набору відносно стійких неієрархічних взаємозалежних відносин, що поєднують множину акторів, які поділяють спільні інтереси щодо політики і обмінюються ресурсами для досягнення визначеної мети шляхом налагодження відносин співробітництва [1]. Вона сформована навколо обласного представництв партії та депутатського корпусу, представленого в місцевих радах регіону. За даними «Опори», партійна організації ВО «Батьківщина» в області включає 772 осередки і є п'ятою за розгалуженістю в Україні [2]. Формальний і неформальний контроль над процесами, що відбуваються в них, а також діяльністю депутатів місцевих рад здійснює багаторічний голова обласної організації партії Людмила Щербаківська. Вона була призначена на посаду виконуючого обов'язки голови обласної організації в 2010 році, а до цього з січня 2009 року очолювала вінницьку міську організацію «Батьківщини» [3].

Її досить скандальне входження в нинішню владу почалося з Революцією гідності, коли 25 січня 2014 р багатотисячний Майдан зайняв приміщення ОДА та створив Вінницьку

Народну раду, членом якої Л. Щербаківська була як глава фракції облради і керівник обласної організації біло-сердечних. В обмін на звільнення зайнятої будівлі вона лобювала призначення своїх однопартійців на посади заступника голови обласної ради (Наталія Солейко) і керівника постійної комісії з питань соціально-економічного розвитку, бюджету та фінансів (Ігор Вернигор). Сама ж претендувала на посаду губернатора, але в підсумку задовольнилася отриманою за коаліційною квотою посадою заступниці голови ОДА з гуманітарних питань, яку обіймала 3 місяці.

У 2015 р. Л. Щербаківська безуспішно конкурувала з нинішнім мером Вінниці Сергієм Моргуновим на виборах міського голови, а після місцевих виборів 2015 року сіла в крісло заступниці голови обласної ради до 19 травня 2017 року, коли її повноваження були достроково припинені у зв'язку зі звинуваченнями в чисельних фактах використання коштів і комунального майна з корисливою метою і лобювання призначень родичів і однопартійців на керівні посади в установи, підпорядковані обласній раді. Вінницькі ЗМІ також публікували інформацію про поїздку Людмили Щербаківської на партійний захід до Одеси за рахунок обласного бюджету [4]. Крім того, скандальним стало і призначення за її згоди керівником фракції «Батьківщини» у Вінницькій обласній раді Олега Мейдича – відомого кримінального авторитета «Монгола» [5].

Попри сумнівну репутацію, за досить тривалий період керівництва Л. Щербаківської обласною «Батьківщиною» і перебування у структурах влади вона сформувала розгалужену систему зв'язків як в столиці, так і на Вінничині. До того ж представники цієї партії очолюють 4 районних ради, а в цілому в районах області «Батьківщина» контролює не менше 182 депутатів (21 % мандатів), у Вінницькій обласній раді - 16 депутатів (19 % місць). Зазвичай така кількість виявляється цілком дозволяє використовувати опозиційну нішу для критики і навіть протидії команді Петра Порошенка в обласній державній адміністрації.

Так, Вінницька область стала першою в Україні, де скликали сесію з питань відставки Арсена Авакова і прийняття «Закону про імпичмент Президента». Крім того, під час травневої сесії 2018 року після виступу представника від «Батьківщини» Владислава Роя депутатський корпус більшістю голосів заблокував облаштування в приміщенні облдержадміністрації центрального обласного «Прозорого офісу» [6]. Показовим є те, що необхідність його відкриття тривалий час опрацьовувалася губернатором В. Коровієм. Вражаючими були і результати голосування: 46 з 59 присутніх депутатів, тобто більшість обласної ради, підтримали пропозицію опозиції, фактично сприяючи зростанню напередодні активної фази передвиборчого періоду протестної амплітуди.

З іншого боку, загалом рівень опозиційності в обласній раді знизився. Порівняно з 2016 роком кількість питань, які отримали підтримку депутатів від опозиції, зросла на третину [7]. Та й в ряді районів формально опозиційна «Батьківщина» активно співпрацює з партією влади та її сателітами (Немирівський, Піщанський, Томашпільський, Тростянецький, Хмільницький райони) в керівництві рад на рівні заступників їх голів від БПП. У той же час, в Тиврівському районі, де головує представник від БПП, постійні комісії очолюються опозиційними «Батьківщиною» і «Громадянською позицією». В цілому розподіл керівних посад в області демонструє, що реальний розклад сил в радах є результатом політичних домовленостей та часто не відповідає волевиявленню громадян.

Підсумовуючи, слід зазначити, що попри певну токсичність керівника «Батьківщини» Вінниччини Людмили Щербаківської команда Юлії Тимошенко має в області широко розгалужену партійну мережу і вагоме представництво в місцевих радах, володіючи значним рівнем довіри з боку населення. У цьому сенсі показовими стали дуже важливі для партії влади (чинний губернатор Валерій Коровій родом з Тростянця) вибори до Тростянецької ОТГ 29 квітня 2018 р. За їх результатами голоси виборців розподілилися наступним чином: «Батьківщина» отримала 9 депутатських мандатів, БПП – 8, самовисуванці – 4, «Самопоміч» – 2, РПЛ і Аграрна партія – по одному. Позитивна динаміка підтримки партії під час цих та інших виборів до об'єднаних територіальних громад

свідчить про серйозну конкуренцію, яку вона може скласти мережі Петра Порошенка в кампанії 2019 року в області.

Література

1. Молодцов О. В. Сутність політичної мережі як моделі представництва та реалізації інтересів суб'єктів територіального розвитку. URL : <http://academy.gov.ua/ej/ej3/txts/POLITICHNI/05-MOLODCOV.pdf>

2. Партійне покриття регіонів України: хто має найбільше представництв? URL : <https://rada.oporaua.org/analityka/zviti/10841-partiine-pokryttia-rehioniv-ukrainy-khto-maie-naibilshe-predstavnytstv>

3. В Винницьком БЮТе снова переворот? URL : <http://www.vinnitsa.info/news/politics/v-vinnitskom-byute-snova-perevorot.html>

4. Головну «тимошенківку» Вінниччини хочуть звільнити з посади заступниці голови обласної ради. URL : <https://vn.depo.ua/ukr/vn/golovnu-timoshenkivku-vinnichchini-hochut-zvilniti-z-posadi-zastupnici-golovi-oblasnoyi-radi-20170519574084>

5. Виговський О. У партії Юлії Тимошенко кримінальне поповнення. URL : <https://informator.news/v-partiji-yuliji-tymoshenko-kriminalne-popovnennya/>

6. Горковчук В. Партійний офіс «Блоку Петра Порошенка» у Вінниці залили кров'ю. URL: <http://politarena.info/featured/partiinyi-ofis-bloku-petra-poroshenka-u-vinnytsi-zalyly-krov-iu/>; Горковчук В. Опозиція у Вінницькій обласній раді заблокувала відкриття головного обласного «Прозорого офісу». URL : <http://politarena.info/featured/opozytsiia-u-vinnytskii-oblasnii-radi-zablokuvala-vidkryttia-holovnoho-oblasnoho-prozoroho-ofisu/>

7. Гайда Т. «Маркерна область» допрогулювалася до ручки: майже 20 % у Вінницькій облраді можна відкликати. URL : <http://www.chesno.org/post/677/>

УДК 903.05:393:314,148 (1-12)

КУЛЬТУРНЕ КОЛО БАБИНЕ: ПОТЕНЦІАЛ ПАЛЕОДЕМОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Р. О. Литвиненко

Одним з напрямів праісторичних досліджень, що ґрунтуються насамперед на археологічних за своїм походженням джерелах, є палеодемографія давніх популяцій. Не можна сказати, що ця проблематика є надто популярною і добре розробленою для первісної, зокрема й бронзового віку, археології півдня Східної Європи, натомість певні напрацювання в ній все-таки існують [Алексеев 1989, с. 63–90; Гаврилюк и др. 1994; Гей 1990; Долуханов 1978; Иванова 2001; Кислый 1989; 1995; 2011; Кислий 2005; Литвиненко Р., Литвиненко М. 2011; Пустовалов 2005, с. 131–137; Пустовалов, Степанова 1990; Сергеева 2007; Синюк 1996; та ін.].

Зазвичай палеодемографія використовує два основні різновиди археологічних джерел – некрополі й поселення, застосовуючи при цьому абсолютно різні методики досліджень і отримуючи суттєво відмінні за своєю сутністю, а не за показниками, результати. Наприклад, для бронзового і ранньозалізного віків східноєвропейського Степу і Лісостепу, представлених культурами скотарських у своїй основі народів (з різними формами ГКТ), базовим джерелом зазвичай виступають могильники, здебільшого курганні.

А джерельна база по основних хронологічно послідовних археологічних утвореннях бронзового віку Надчорноморського-Каспійської області – ямної, катакомбної, бабинської та лолінської, а також зрубної культурних областей – є доволі презентабельною. На жаль, точних і навіть приблизних кількісних оцінок масивів ямних, катакомбних і зрубних

пам'яток на сьогодні ми не маємо. Є лише доволі точна статистика щодо посткатакомбних культурних утворень: за нашими даними, культурне коло Бабине наразі включає щонайменше 4200 поховань від Пруту до Волги (з них у межах України досліджено до 3100 комплексів); за даними Р. О. Мимохода, культурне коло Лола – близько 450 поховань (Степове Передкавказзя, Доно-Волго-Уральський регіон). Масиви поховань інших культур бронзової доби також оцінюються в межах кількох тисяч. Для ілюстрації такого припущення наведемо дані Л.А. Черних, якою в межах території України опрацьовано статистичні вибірки: для ямної КІО – 5424 поховання [2009, с. 45], для катакомбної КІО – 4465 поховань [2011, с. 26]. В докторській дисертації В. В. Отрощенко [2002, табл. 2] для зрубної КІО загалом оперував вибіркою у 7908 поховань, а в межах України – 3000 захоронень. При цьому слід враховувати, що всі наведені дані не є вичерпними.

Проте ледве не ключовим чинником, що визначає можливість здійснення палеодемографічних досліджень на матеріалами курганних некрополів, є наявність для них статевікових визначень. Протягом ХХ ст. єдино можливим методом статевої ідентифікації був антропологічний. Натомість можливості антропологічної методики у статевої ідентифікації об'єктивно обмежені лише дорослими віковими групами, у яких статевий диморфізм є сформованим. Також можливості антропології напряму залежать від ступеню збереженості кістяків. Але ж питома вага опрацьованих антропологами масивів курганних поховань Східноєвропейського Степу–Лісостепу, на жаль, є незначною, хоча й не однаковою для різних регіонів. Наприклад, для курганів ямної культури Північно-Західного Причорномор'я повідомляється про наявність антропологічних визначень для 14,9% поховань [Иванова 2001, с. 26, 123]. У вибірці катакомбних могильників інгульської культури наводиться 35% поховань з антропологічними визначеннями, а для «східнокатакомбного масиву» – 23% [Пустовалов 2005, с. 211, табл. 4.6]. Для масивів поховань покровської (ПЗК) і бережнівсько-маївської (БМЗК) зрубних культур наводяться дані, відповідно, про 24% і 27% опрацьованих антропологами комплексів [Отрощенко 2002, табл. 5; 6]. Підтверджують цю тенденцію дані про забезпеченість менше ніж на чверть антропологічними визначеннями зрубних могильників Північного Приазов'я [Забавін 2018, с. 48]. А зрубні могильники басейну Сіверського Дінця забезпечені антропологічними визначеннями на 21% [Литвиненко 1996, с. 63]. Для могильників культурного кола Бабине антропологами опрацьовано і визначено 16,3% поховань, а для окремих бабинських культур ці показники є наступними: дніпро-донська (ДДБК) – 25,4%, дніпро-прутьська (ДПБК) – 15,4% [Литвиненко 2007, с. 156, 166]. Таким чином, наведена статистика засвідчує, що досліджені до сьогодні масиви курганних поховань бронзового віку забезпечені антропологічними статевіковими визначеннями здебільшого на 15–25%.

У ХХІ ст. на допомогу археологам прийшли генетичні методи, які здійснили справжній революційний прорив у різних напрямках праісторичних досліджень. Зокрема вони надали можливість визначення статевої приналежності небіжчиків, незалежно від їхнього віку і збереженості кістяка. Ці можливості, наприклад, доволі впевнено впроваджуються в дослідженнях ґрунтових і курганних могильників енеоліту – бронзового віку Західної, Центральної та Південно-Східної Європи. Натомість у країнах пострадянського простору, зокрема в Україні, впровадження таких методів є малодоступними через їхню коштовність.

За таких реалій на тлі східноєвропейського бронзового віку вигідно вирізняються культури Бабинського кола, насамперед дніпро-донська (ДДБК), поховальний обряд якої передбачав статево диференціацію на рівні обрядових та інвентарних характеристик [Отрощенко 1992; Литвиненко 2007]. Коріння цієї виразної особливості приховане в «механізмах» бабинської культурогенези, в якій чітко фіксується культуротворчий зовнішній імпульс (можливо, міграційний за характером) зі середовища епішнурових культур раннього бронзового віку (період Вг А1, за П. Рейнеке) Центральної Європи, звідки й потрапила в бабинське середовище бінарна опозитність за статевою ознакою у позях небіжчиків і цілий комплекс характерних елементів матеріальної культури (насамперед

гарнітур прикрас і вбрання) [Литвиненко 2009, с. 59–61; 2013, с. 374; Lytvynenko 2013]. Щоправда, цей гендерний біритуалізм характеризує лише I (ранній) період ДДБК, тоді як на наступних етапах II і III він проявляється невиразно. В дніпро-прутській бабинській культурі (ДПБК) ця особливість проявляється в розмитому вигляді, подібно тому, як це має місце в пізній ДДБК [Литвиненко 2009, с. 163–166, 169–171]. Натомість сам факт статевої диференціації на рівні поховального обряду вирізняє культурне коло Бабине серед раніших і пізніших східноєвропейських культур бронзової доби, де подібної традиції не існувало. А завдяки цій особливості бабинської поховальної парадигми суттєво розширюється масив статево-ідентифікованих комплексів за рахунок об'єднання антропологічних і археологічних критеріїв. Наприклад, для ДДБК долучення статево-діагностичних археологічних критеріїв дозволило збільшити чоловічий масив поховань, порівняно з антропологічно діагностованою групою, у 6,6 рази (468 проти 71 поховання); жіночу ж групу вдалося розширити у 5,3 рази (123 проти 23). Причому, нагадаємо, що до обох гендерних груп увійшли значні дитяче-підліткові серії, ідентифікація яких за антропологічними критеріями була би просто неможливою [Литвиненко 2007, с. 158]. І хоча суттєве поповнення статовікових груп відбулося саме для раннього горизонту могильників ДДБК, воно вдвічі збільшило відповідний показник для культури загалом, піднявши його до 51,4 % (проти 25,4 %). А ці об'єктивні обставини виразно виокремлюють ДДБК на тлі решти східноєвропейських культур бронзового віку, розкриваючи для неї додатковий дослідницький потенціал в палеодемографічній проблематиці. Деякі з цих можливостей уже почали використовуватися [Литвиненко Р., Литвиненко М. 2011; Литвиненко 2012, с. 61–63], проте залишаються чималі дослідницькі перспективи.

УДК 930.1 930.2

РОЗВИТОК ПУБЛІЧНОЇ ІСТОРІЇ В УКРАЇНІ

А. О. Лягуша

XXI століття стало епохою віртуальності, цифровізації та викликів, зокрема, для гуманітарного знання. З'явилися нові форми роботи з минулим, нові методологічні підходи досліджень цього минулого, нові форми фіксації інформації. Вже складно розділити теоретичне знання та його практичну реалізацію, чи не щодня ми спостерігаємо трансформацію форм історії – від академічної аудиторії до історичних мемів. Цей простір «бутування» історії стає одночасно і знанням, і аттракцією, і пропрацюванням минулого, і маніпулятивною технологією тощо. А поширення історичного знання неакадемічними методами можна визначити як публічну історію. Вона різниться від історії альтернативної та популярної, вона вимагає нового способу осмислення. Тобто, можна розглядати публічну історію як переклад академічного знання про історію в зрозуміліші форми, зокрема медійні та культурні.

Саме тому, в академії постала проблема вивчення публічної історії. Її інституціоналізації в світі розпочалася з США ще у 1970-х роках. А один із теоретиків публічної історії Джером де Гру заявив, що публічна історія не окрема дисципліна, а ціле міждисциплінарне поле, адже для розуміння, вивчення та реалізації репрезентації минулого людина має володіти знаннями з історії, соціології, мистецтвознавства, комунікативістики, медіатехнологій тощо. Це певний виклик як для науковців, так і для практиків. Саме тому найкраще з репрезентацією історії в різних її публічних варіантах/просторах займаються аматори та неісторики, які мало замислюються над проблемою відповідальності при відтворенні, конструюванні минулого. Тут має місце політизація, маніпуляції, викривлення тощо.

Розвиток публічної історії в Україні почався зі Львова. Там Центр міської історії Центрально-Східної Європи, заснований в 2004 році займається академічною та

культурною діяльністю. Таким чином, поєднуючи дослідження та культурні практики. На сторінці інституції йдеться про те, що «як структура, що живе у ритмі міста, Центр прагне виходити за рамки академічної діяльності та сприяти громадським ініціативам», а у «співпраці між академічною сферою та різними громадськими середовищами особлива увага приділяється питанням спадщини та музейних практик, цифрової історії та творення нових архівів, зав'язків між мистецтвом та складними питаннями минулого і потенціалу міста та громадських просторів».

Єдина магістерська програма з публічної історії в Україні є в Українському католицькому університеті. На цій програмі, виходячи з її презентації, готують універсальних істориків, які поєднують компетенції академічного дослідника і експерта, здатного працювати з проблематикою історії, пам'яті і спадщини у сучасному публічному просторі. Програма є складовою магістерської програми з історії Гуманітарного факультету УКУ і реалізується у співпраці з Львівською бізнес-школою та Школою журналістики УКУ. Це поки що єдина академічна програма, яка поєднує історію, бізнес та медіа.

Курси, як правило, магістерські викладаються в кількох університетах України, зокрема в Київському національному університеті імені Т.Г.Шевченка, Дніпровському національному університеті імені Олеся Гончара, Донецькому національному університеті імені Василя Стуса. В нашому університеті цим займається кафедра всесвітньої історії. Працюючи зі студентами та досліджуючи різні аспекти публічної історії, ми намагаємось дати відповіді на питання: як зрозуміти, що придумують журналісти? Де закінчується історія і починається міф? Що таке маніпулятивні технології? Навіщо нам говорити про минуле в публічному просторі? Дати основи знань про репрезентацію минулого в публічних просторах, комп'ютерних іграх, художньому і документальному кіно, навчити використовувати міждисциплінарні підходи і методи історичного дослідження для реалізації проектів, що поєднують критичне осмислення історичних знань з розумінням публічних дискусій та сприйняттям минулого у сучасних суспільствах. Досліджуючи різні форми публічної історії, ми намагаємось у студентів розвинути навички, необхідні для роботи у засобах масової інформації, архівних, бібліотечних, музейних, туристичних та інших інституціях культури, освіти та бізнесу, які задіяні у творенні сучасної історичної культури.

Інший вимір публічної історії в Україні – це практичний. З одного боку, це або разові проекти, дослідження з проблем культурної спадщини, радянської історії, локальної історії, такі як «Мономіста Донбасу. Книга про історію Донбасу через призму життя мешканців і творців промислових мономіст», «Як говорити з дітьми про історію», «Донбаські студії», «Студії живої історії». З іншого – це атракція історії, де використовуються різні технології, способи та форми репрезентації та пізнання минулого, зокрема документальні фільми, комп'ютерні та настільні ігри, інтерактивні мапи міст з історичними місцями, комікси, анімації тощо.

Третій вимір – суто медійний. Це існування в українському медіапросторі історичних популярних ресурсів таких як «Історична правда», «ЛІКБЕЗ. Історичний фронт», WAS, Піблікі та спільноти в соціальних мережах «Історія України в схемах і мемах», «Культвідродження», «Symbolon. Центр середньовічних та ранньомодерних студій», «Страдающее средневековье» тощо.

Таким чином, з одного боку ми бачимо шалений розвиток історії, яку потребує неспеціальна аудиторія, історії, яка стає цікавою для обивателя, з іншого – історія трансформується в зброю, набуваючи різних форм, використовується в маніпуляціях масовою свідомістю, а її поле боя стає медіа. А це означає, що скільки б ми не пручались, ми маємо розвивати медіатизацію історії, досліджувати різні форми репрезентацій минулого, реагувати на виклики цифровізації, інакше це робитимуть аматори, а історія стане просто атракціоном.

УКРАЇНСЬКЕ ЖІНОЧЕ ВБРАННЯ: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ І ВЗАЄМОВПЛИВИ

І. І. Мартинчук

Формування українського традиційного костюму залежало від звичаїв та вірувань, міжетнічних зв'язків, віддзеркалюючи світогляд суспільства, родини. Костюм віддзеркалював ставлення людей до різних зовнішніх факторів, підкреслював їхній віковий, соціальний стан. Окрім того, у традиційному костюмі втілювались художньо-естетичні погляди та етичні оцінки людей, що робило його важливим елементом народної культури. Тому дослідження повсякденного життя через характеристику народного вбрання допомагає у вивченні та розумінні досягнень і цінностей культури народу.

Зображення українського костюма, на нашу думку, найкраще представлено у наукових доробках В. В. Миронова та А. Ю. Перепелиці «Український костюм», В. А. Сушко і С. М. Кривоустової «Український та російський костюм на Слобожанщині», О. Ю. Косміної «Украинские народные костюмы» і «Традиційне вбрання українців», К. І. Матейко «Український народний одяг». Ці та інші праці відбивають історію формування комплексу українського традиційного одягу та містять описи окремих його деталей костюма.

Метою дослідження є розкриття значення традиційного костюму як виразу етнічної спільності українців різних регіонів на прикладі жіночого вбрання.

Форма і деталі українського жіночого одягу дуже різноманітні. На їх різноманіття вплинули і регіональні особливості, і багаті традиції українського повсякденного та святкового життя. Своєрідність жіночого костюма виявляється і в крої предметів одягу, і в загальному силуеті вбрання, і в складі частин костюма. Відзначається також різноманітність кольорових поєднань, декоративних обробок та прикрас.

Найбільшою строкатістю типів і різновидів елементів одягу, орнаментальних мотивів і прийомів у оздобленні народного одягу характеризується жіноче вбрання українок Закарпаття. Це розмаїття зумовлено географічним розташуванням, різноманітними історичними процесами, тривалим перебуванням краю в складі інших держав, мозаїчністю етносів і етнографічних груп, які спричинили культурні взаємовпливи у регіоні.

Комплект жіночого народного вбрання Закарпаття складається з сорочки, двоплатової пілки («запаски»), поясу («окрайка»), безрукавки («кептар»), сукняної куртки («сердак»), кожуха, хустки, прикрас та взуття. Гуцулки, одягались у запаски з цільними орнаментальними композиціями й гармонійним колоритом, виткані широкими контрастними однотонними смугами.

До коротких сорочок гуцулки одягали широкі спідниці («подолки») з домотканого лляного полотна. Крім того, заможні жінки одягали широкі сукняні спідниці («літники») вагою 7–8 кг. Ідентифікуючою ознакою гуцульських жіночих поясів («окрайок») були перетикані гладкі поперечні смужки («прутики») та декоративні стряпки на поздовжніх краях. За ними можна було відрізнити гуцулку від румунки. З поширенням запасок спідниці одягали лише жінки старшого віку. Поступово запаски стали основним поясным вбранням.

Найбільш оригінальним верхнім вбранням лемків була чуга («чуганя», гунька) – символ достатку та добробуту. Її носили навіть влітку на великі свята до церкви, крім цього вона була обов'язковим обрядовим елементом весільного одягу. Чуги носились накинутими на плечі, їх зашиті рукави часто використовувались як кишень, а тканий, спадаючий на плечі комір, при негоді слугував за комір. Заціпалася чуга на два ремені, які пришивалися спереду біля горловини і зачіплювалися за пряжку. Всі чугані були однакового крою, прямі, з

великим квадратним чи овальним коміром, що спадав на плечі, різнилися вони тільки оздобою, за якою можна було дізнатися звідки походить власник чугані. Цікаво, що вже з другої половини XIX ст. з суто жіночого вбрання, чугані перетворюються у чоловічій верхній одяг русинів, гуралів, бойків і гуцулів, що проживають на території сучасної Польщі, України, Угорщини та Румунії.

У XIX – на початку XX ст. жіночим плечовим вбранням Закарпаття були кофти («блужики») та жилети («лайблики») з фабричної тканини. З другої половини XIX ст. у селах масового поширення набувають хутрянні безрукавки («кожушки»). Допоміжним елементом виступають зелені та темно-вишневі трілисники.

У будові та формуванні одягу українців Карпат позначається західноєвропейський різностильовий вплив, де важливу роль відіграє традиційне угорське мистецтво із символікою слов'янських народів. Однак, незважаючи на незначні запозичення елементів одягу від інших народів, в цілому жіночий український костюм характеризується виразною етнічністю і оригінальними елементами, які не можна зустріти в жодному іншому національному костюмі.

У Поліссі найпоширенішими елементами жіночого одягу в XIX ст. були андарки, спідниці смугастого орнаменту. Заміна поясного одягу спідницею, найшвидше відбувалася в тих регіонах, де добре розвивалося фабричне виробництво. Наприкінці століття з'являються плахта, дерга, запаска. Заможні жінки носили коротку юпочку з краму, оздоблювали її бісером та вишивкою, шили з добротних тканин. Сорочка заможних панянок мала глибокий виріз, поверх якого одягали ліф з рукавами, що зашнуровувалися. Особливістю тодішнього та сучасного смаку є використання найяскравіших кольорів матерій та сукна. Темні кольори вживалися та й досі вживаються переважно для сумних подій.

Аналіз мотивів орнаментики, композиційних прийомів, розташування декору, функціональне призначення тісно пов'язані та взаємообумовлені, що дозволило з'ясувати фактори впливу на локалізацію народного строю. Так, на формування жіночого костюму Карпатської України здебільшого мали вплив угорці, які населяли окраїни Закарпатської низовини вздовж кордону, де відчутні найсамобутніші риси в структурі та будові костюму. В оздобленні традиційного одягу Полісся, Середнього Подніпров'я знаходимо декоративні елементи білоруського, російського строю, які не підміняють українські мотиви, а несуть допоміжну декоративну роль, збагачують загальний образ всього ансамблю.

На наш погляд, різниця костюмів у регіонах України пояснюється близьким спілкуванням з сусідніми народами, тому в північно-західних областях жіночий костюм має схожі риси з польським костюмом, для Поділля характерними є елементи та орнаменти молдавського костюму, його мотиви. А от такі регіони, як Полісся та Середнє Придніпров'я більше зберегли етнічні кольори та стилістику. Тому традиційне вбрання саме цих регіонів прийнято вважати етнічно українським.

Безсумнівною вважаємо той факт, що на формування традиційного костюму українців вплинуло прикордонне розташування, культурно-побутові взаємини з сусідніми народами. Тому й у традиційному жіночому костюмі сучасної Росії, Білорусі, Угорщини, Польщі присутні українські елементи й мотиви.

Отже, формування українського традиційного одягу відбувалось у тісному взаємозв'язку із сусідніми європейськими народами. В цілому український стрій характеризується виразною етнічністю і оригінальними елементами, є наслідком не прямого запозичення, а результатом етнокультурної спорідненості народів.

Традиційні та найбільш поширені форми українського жіночого костюма були сформовані до початку XIX ст., але й до сьогодні залишаються актуальними, тому є важливим джерелом пізнання етнічних процесів.

ОЦІНКА РЕЗУЛЬТАТІВ ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ В УКРАЇНІ 2019 РОКУ МІЖНАРОДНИМИ СПОСТЕРЕЖНИМИ МІСІЯМИ

Т. І. Неприцька

Президентська виборча кампанія 2019 року в Україні по багатьох аспектах стала унікальною в історії українських виборів. Це і найбільша кількість зареєстрованих кандидатів у першому турі, і безпрецедентно великий відсоток голосів відданих за переможця виборчих перегонів та, власне, і нестандартна для політика біографія та життєвий шлях фаворита. Окрім того, це були вибори, що проводилися в умовах воєнного конфлікту на території держав, що безумовно накладало свій особливий відбиток на процес організації виборчого процесу (організація голосування на прифронтових територіях, забезпечення права голосу для ВПО і т.п.) та викликало певні застереження щодо можливості організації прозорих та чесних виборів.

Метою ж нашої статті є розглянути те, як оцінюють процес організації та проведення виборчої кампанії та голосування під час виборів Президента України 2019 року міжнародні спостережні місії, зокрема ОБСЄ/БДПЛ та ENEMO. Ми обрали саме ці дві організації через те, що вони надали найбільшу кількість довго- та короткострокових спостерігачів та працювали на всій території держави, що дало їм можливість дати комплексну, глибоку та всеохоплюючу оцінку вищезгаданих процесів. Обидві місії працювали протягом двох турів голосування.

Що стосується ENEMO, то у своєму аналізі виборчої кампанії вони торкнулися наступних питань: виборчі комісії, робота державного реєстру виборців, перебіг та фінансування виборчої кампанії, скарги та апеляції, засоби масової інформації, день виборів (голосування, підрахунок голосів та передача виборчої документації з ДВК в ОВК).

Загальний висновок ENEMO щодо виборчої кампанії на виборів Президента України 2019 року звучить наступним чином: «ENEMO наголошує, що другий тур виборів було переважною мірою проведено у відповідності до міжнародних виборчих стандартів, незважаючи на недоліки законодавства, котрі використовувалися кандидатами для застосування сумнівних засобів агітації та брудних технологій. Після отримання попередніх результатів, очікується, що передача влади пройде мирним шляхом, адже програвший кандидат одразу визнав свою поразку. ENEMO високо оцінює процес проведення голосування, котрий був переважно добре організований, з незначними порушеннями, котрі не впливали на загальний результат голосування. Попередні застереження стосовно викликів, пов'язаних з формуванням дільничних виборчих комісій під час другого туру були знівельовані значними зусиллями виборчих адміністрацій» [1, с. 1].

При цьому, у звіті присутні і певні негативні відгуки про перебіг кампанії. Так, наприклад, у звіті сказано, що «ENEMO висловлює певну стурбованість фактом використання незаконних та суперечливих агітаційних матеріалів, як друкованих так і цифрових, котрі використовували неправдиві дані з метою дискредитації репутації та приниження гідності кандидатів. Окрім того, не було чітко представлено виборцям агітаційні платформи та політичні позиції кандидатів, адже замість цього вони зосереджувалися на дискредитації один одного» [1, с. 2].

Що стосується ролі ЗМІ під час перебігу виборчої кампанії, ENEMO звертає увагу на те, що відсутність законодавчих норм, що регулюють порядок ведення агітації в соціальних мережах, дозволила кандидатам проводити пряму та непряму агітацію поза законодавчо встановленими часовими межами та в день тиші. Кандидати активно використовували соціальні мережу, зокрема Facebook та Telegram у своїй виборчій кампанії.

Що стосується попереднього звіту спостережної місії ОБСЄ/БДПЛ, то їх загальний висновок звучить наступним чином: «Вибори президента України 2019 року були

конкурентними та супроводжувались повагою до фундаментальних свобод. Впорядкована передача влади повинна створити можливість для посилення демократичних інститутів та їх підзвітності, хоча виборчій кампанії обох турів бракувало справжньої дискусії з питань, що представляють суспільний інтерес. Медіа середовище та висвітлення кампанії продемонстрували домінування економічних інтересів у суспільному та політичному житті. Повторне голосування було організоване належним чином, незважаючи на процедурні проблеми та обмежені строки» [2, с. 1].

Якщо подивитися на оцінку роботи ЗМІ, котру надала дана організація, то бачимо, що «Результати медіа-моніторингу ЗМІ, який проводився МСВ БДПЛ, продемонстрували, що всі приватні телеканали здійснювали незбалансоване та заангажоване висвітлення двох кандидатів. Зокрема, “5 канал” та канал “1+1” продовжували демонструвати істотну підтримку Петру Порошенку та Володимирі Зеленському відповідно» [2, с.].

Якщо продовжити паралельний аналіз звітів, то бачимо, що за оцінкою експертів, виборча кампанія характеризувалася масштабною та систематичною негативною кампанією та різкими взаємними звинуваченнями.

Окрім того, спостережною місією ОБСЄ було зареєстровано факти використання адміністративного ресурсу під час перебігу виборчої кампанії, проте дані факти не мали системного характеру.

Отже, проаналізувавши попередні звіти двох найбільших спостережних місій, що працювали під час проведення виборів Президента України у 2019 році, можемо сказати, що за їх висновками, вибори загалом пройшли організовано, прозоро та демократично, з незначними порушеннями, що не мали системного характеру. Найбільше застережень викликає законодавчо неврегульоване поле соціальних мереж та організаційна сторона роботи ДВК.

Література

1. ENEMO International Election Observation Mission. Presidential Election – Ukraine 2019. STATEMENT OF PRELIMINARY FINDINGS AND CONCLUSIONS FOR THE SECOND ROUND. April 22nd 2019. Kyiv. 18 p.

2. ОБСЄ/БДПЛ. МІЖНАРОДНА МІСІЯ ЗІ СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА ВИБОРАМИ Україна – Вибори Президента, другий тур, 21 квітня 2019 року. ЗАЯВА ПРО ПОПЕРЕДНІ ВИСНОВКИ ТА РЕЗУЛЬТАТИ. Київ. 14 с.

УДК 323.213

ЗАПРОВАДЖЕННЯ Е-УРЯДУВАННЯ НА ПРИКЛАДІ МІСТА ВІННИЦЯ

Ю. В. Окуньовська

На сучасному етапі розвитку державного управління актуальним є використання електронного урядування. Основною метою якого є забезпечення успішного реформування та підвищення конкурентоспроможності держави.

Електронне урядування (Далі – е-урядування) являється формою організації державного управління, яка сприяє підвищенню ефективності, відкритості та прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій для формування нового типу держави, орієнтованої на задоволення потреб громадян.

Основою вдалого впровадження е-урядування на місцевому рівні забезпечується наявністю взаємодії між громадою міста, бізнес середовищем та місцевими органами влади. Найпопулярнішими проявами е-урядування у містах є «розумне місто», «електронне місто», «електронний регіон». У даному випадку місто виступає каталізатором змін та нововведень щодо розвитку електронного уряду на загальнодержавному рівні.

Вивченням впровадження е-урядування в Україні на місцевому рівні, займаються Коаліція неурядових організацій у складі ГО «Подільська агенція регіонального розвитку», Асоціація міст України, ВГО «Громадянська мережа «ОПОРА» та Transparency International Україна, за підтримки Програми розвитку ООН в Україні та фінансової підтримки Європейського Союзу [1].

Даними організаціями було здійснено моніторинг стану запровадження та розвитку інструментів електронного урядування в 100 найбільших містах України. Впродовж моніторингу експертною групою проекту було оцінено рівень розвитку офіційних веб-сайтів та систем електронного документообігу органів місцевого самоврядування, а також організацію діяльності Центрів надання адміністративних послуг міст України. Найбільших успіхів у сфері впровадження е-урядування досягли такі міста, як Вінниця, Славутич, Дніпро; цікавим є досвід Києва, Львова, Луцька, Харкова та ін.

Для прикладу вдалого впровадження е-урядування було досліджено місто Вінниця. Воно має цікавий досвід впровадження електронного урядування. Програма розвитку електронного урядування на 2015–2017 роки, затверджена рішенням міської ради від 23.01.2015 року № 1989, була розроблена з метою реалізації заходів, спрямованих на впровадження інформаційних технологій та розвиток інтегрованої системи муніципального управління, покращення розуміння потреб клієнта, спрощення процедури отримання і надання послуг у різних сферах завдяки використанню технологій та інструментів електронного управління [2].

Починаючи з 2015 року було впроваджено ряд нових актуальних електронних послуг та сервісів для громадян міста на офіційному сайті міської ради. Для прозорості та відкритості використання бюджетних коштів міста було створено «Відкритий бюджет м. Вінниці» та «Мапі коштів Вінницької громади».

Наступними інструментом е-урядування стало впровадження електронних петицій на сайті Вінницької міської ради. Станом на квітень 2019 р. 310 петицій дістали відповідь, 13 петицій перебувають на стадії збору підписів, 1 петиція перебуває на розгляді. [3]

На сайті міської ради створені й інші необхідні інструменти е-урядування, які сприяють вінничанам визначити розміру податку за допомогою сервісу «Калькулятор місцевого податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки». Дізнатись про проведення ремонтних робіт відповідними міськими службами громадяни мають можливість за допомогою нового сервісу «Календар планових робіт» на «Мапі звернень громадян міста Вінниці». Розширено перелік послуг, які надаються в електронному вигляді через «Персональний кабінет громадянина» – наразі в режимі онлайн вінничани можуть отримати 25 адміністративних та інших послуг. Також на сайті «Прозорий офіс» міської ради громадянам надано можливість скористатись актуальними електронними сервісами надання онлайн-послуг державними органами. Це витяги з державного земельного кадастру, електронні сервіси Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, електронні адміністративні послуги Державної архітектурно-будівельної інспекції України, подання в режимі онлайн заяви на призначення субсидії.

Місто Вінниця активно працює над Програма цифрового розвитку на 2018–2022 роки, яка розроблена на виконання Стратегії розвитку «Вінниця-2020». Мета Програми – підвищення ефективності муніципального управління, якості життєдіяльності у місті, доступності цифрових можливостей для громадян, формування безпечного міського середовища на базі сучасних цифрових технологій, впровадження інноваційних ІТ-ініціатив.

З березня 2019 р. почалась робота над видачою «Муніципальної карти Вінничанина», а уже у травні розпочнеться процес оформлення загальної картки вінничанина, буде відкрита можливість реєстрації в онлайн черзі або оформлення картки на сайті «Вінницякартсервіс». «Картка Вінничанина» – персоналізованої електронної картки, яка дозволяє швидше і зручніше користуватися сервісами міста. Подібні картки запроваджуються в багатьох містах України і є важливим елементом впровадження е-урядування на місцевому рівні.

Таким чином, місто Вінниця є одним із найуспішніших центрів впровадження е-урядування на місцевому рівні. Інструменти е-урядування, які запроваджуються у всіх сферах міського розвитку є відображенням прозорості діяльності органів влади та показником участі громади та бізнесу у житті міста.

Література

1. Розвиток електронного урядування на місцевому та регіональному рівнях. URL : https://onat.edu.ua/wp-content/uploads/2018/05/Part_007_Feb_2018.pdf

2. Програма розвитку електронного урядування на 2015–2017 роки у м. Вінниці. URL : <http://www.vmr.gov.ua/Executives/Lists/DepartmentOfInformationalTecholgies/ShowContent.aspx?ID=17>

3. Єдина система місцевих петицій. Сайт Вінницької міської рада. URL : <http://www.vmr.gov.ua/Lists/Officials/Default.aspx>

4. Програма цифрового розвитку на 2018-2022 рр. URL : <http://www.vmr.gov.ua/Executives/Lists/DepartmentOfInformationalTecholgies/ShowContent.aspx?ID=45>

УДК 82-94(477)''16''(043.2)

УКРАЇНСЬКІ МЕМУАРИ XVII ст.

О. В. Отземко

Українська мемуаристика як складова джерел особового походження бере свій початок у XVIII ст. Утім, окремі приклади мемуарних творів різних жанрів відомі з давніх часів.

Українські мемуари XVII ст. стали об'єктом публікації та вивчення з кінця XIX ст. До їх дослідження долучилися В. Б. Антонович, М. С. Грушевський, на сучасному етапі – І. В. Жиленко, В. О. Шевчук, Н. І. Любовець.

На початку XVII ст. з'явилися записки київського міщанина Богдана (Божка) Балики «Про Москву, про Дмитрия, царика московського ложного». М. С. Грушевський пов'язує це з духовним і культурним відродженням к. XVI – поч. XVII ст., яке виявилось в розвитку релігійної та світської літератури, а також розширенні кола авторів, зокрема залученні до цього процесу міщанства. Богдан Балика брав участь у походах Війська Запорізького, в тому числі, на Московську державу під час «смутного времени». Разом із козаками та польськими військом він був учасником облоги Московського Кремля в 1612 р., про яку і залишив цікаві спогади, «зроблені, очевидно, по гарячій пам'яті» (М. С. Грушевський). Зважаючи на відсутність сталої мемуарної традиції в Україні початку XVII ст., невеличкий твір Балики вражає природньою, живою мовою та свіжістю вражень.

Типовими для цих часів можна вважати записки мемуарного характеру представників духовенства – Гнату Євлевичу, Петру Могилі, Афанасію Филиповичу. Архімандриту Полоцькому Гнату Євлевичу належать короткі, але дуже емкі за змістом спомини про навчання, що охоплюють 1630–1647 рр. Окрім надзвичайно важливої інформації про Київську братську школу початку 30-х років, особливості навчання в ній та її об'єднання зі

школою Києво-Печерської лаври в 1632 р., Євлевич, описуючи своє 17-річне навчання, малює типову картину освіти українського школяра: «Потім був у Львові, в Ярославі, в Кракові, в Скиту, в Кам'янцю-Подільськiм і в Яссах, і Сучаві на Волощині, побувавши в Могилеві, в Орші, вислухав знову дволітній курс філософії під о. Гізелем. Побував в гостині в Вільні і в Могилеві...». Як зауважує М. С. Грушевський, тільки люди з твердою волею, здібностями і любов'ю до освіти доводили свою науку до верхів сучасного шкільного і взагалі культурного рівня, докінчуючи свою шкільну науку мандрівками по школах, монастирях і культурних центрах.

Записи про події 1620–1630 рр. залишив і Петро Могила. Це власноручні нотатки київського митрополита (припиняються в 1632 р.), які містять записи чудес та вислови духовних старців, чернетки богослужбових творів, роздуми щодо приписів чернецтва, господарські записи, копії документів тощо. Вони складені церковно-слов'янською мовою з українізмами та полонізмами, з відзначенням дати і місця події, запису імен дійових осіб та оповідачів. З одного боку це типовий записник, з іншого, у цих записах виявляються його переживання, особливе ставлення до Києво-Печерського монастиря.

Автором одного із найстаріших українських мемуарів був Афанасій Филипович, ігумен Свято-Симеонівського монастиря в Бересті, борець проти уніатської церкви та єзуїтів. «Діаріуш...» Афанасія Филиповича, написаний 1646 р. під час перебування в Києво-Печерському монастирі, більше нагадує автобіографічну повість. Автор подає опис свого життя, яке він ототожнював з православною вірою. Тож, «Діаріуш...» є важливим джерелом з історії боротьби проти унії на українських землях.

Національно-визвольна війна середини XVII ст. спричинилася до появи величезного обсягу мемуарних джерел – щоденників (діаріушів), спогадів, записок. Проте всі вони іноземного походження.

До мемуарів українського походження О. В. Любовець великими засторогами відносить «Записки» Силуяна Мужилівського, радника Б. Хмельницького, який виконував його дипломатичні доручення. Фактично, це меморандум, поданий Мужилівським руському цареві від імені Війська Запорізького під час місії до Москви на початку 1649 р. Попри те, що автор виступає тут виразником інтересів Війська Запорізького, рис мемуарного твору його записці надає описання автором політичних подій, свідком та учасником яких він був.

Твір українського православного шляхтича Юхима Єрлича, який служив Речі Посполитій, написаний у середині 60-х – на початку 70-х років XVII ст. Перша його частина, являє собою історичну хроніку подій минулого. У другій частині викладено події, сучасні авторові з акцентом на Національно-визвольній війні. Це фактично спогади Єрлича, зафіксовані через 10–15 років після війни.

Ставлення мемуариста до Національно-визвольної війни вороже. Водночас, він як православний, виступає захисником своєї віри, схвалює більш толерантне ставлення до православ'я короля Владислава IV. З іншого боку, автор уникає критики релігійної політики уряду Речі Посполитої, замовчуючи переслідування православних.

Цінними є особисті спогади автора про становище в Києві у 1648–1649 рр., виступи селян, невдоволених умовами Зборівського та Білоцерківського договорів. Оцінюючи ситуацію після програшу поляками Жовтоводської, Корсунської, Зборівської битв, Єрлич звинувачує у самовпевненості, недбалості, бездарності коронних гетьманів М. Потоцького та М. Калиновського, а короля Яна Казимира в боягузтві за те що той намагався втекти з обложеного українськими військами табору. Тут його думки суголосні табірним та особовим щоденникам польських шляхтичів, які змушені були визнати, що Річ Посполита була не готова до такої війни і дорого заплатила за свою самовпевненість.

Мемуари Юхима Єрлича також містять цінну інформацію для вивчення селянських рухів на Волині на початку Національно-визвольної війни, битви під Берестечком, діяльності сеймиків та волинської шляхти, дипломатичних місій А. Киселя, діяльність якого він схвалює.

Відзначимо також луцького писаря, спольщеного українського шляхтича, королівського намісника Луцька Кшиштофа Перетятковича, який брав участь в підготовці та укладенні Гадяцької угоди, про що пізніше написав у спогадах.

Таким чином, попри нечисленність, українські мемуарні твори XVII ст., по-перше, за авторським складом (міщанин, духовні особи, шляхтичі) віддзеркалюють загальні тенденції розвитку суспільного та духовного життя, по-друге, мають надзвичайно важливе значення для вивчення XVII ст., оскільки відображають особистісний погляд на події.

УДК 378:323:327.51(477+НАТО)

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ» В КОНТЕКСТІ ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

І. Г. Паніна

«Незворотність європейського та євроатлантичного курсу України» 7 лютого 2019 року закріплена в Конституції України, і ці два напрямки визнані пріоритетом зовнішньої політики нашої держави. Сьогодні на порядку денному стоїть не лише питання виконання Україною необхідних вимог для членства в НАТО, а й підтримки громадськістю офіційного курсу держави. За даними опитування Київського міжнародного інституту соціології, станом на лютий 2019 року за вступ до НАТО проголосувало 40 % населення. Якби референдум із відповідного питання проводився у лютому 2019 року, за вступ до НАТО віддали свої голоси 56 % населення. Вказані цифри весь час коливаються, що актуалізує питання інформування населення про євроатлантичну інтеграцію та активної участі громадян в гарантуванні безпеки.

Значну роль у цьому процесі відіграє вища освіта. Упродовж 2017–2019 років Донецький національний університет імені Василя Стуса активно реалізовував «Концепцію вдосконалення інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2017–2020 роки», затверджену указом Президента України від 21 лютого 2017 року № 43/2017. Згідно з Концепцією, на історичному факультеті на різних спеціальностях і курсах викладаються навчальні дисципліни, що значно підвищують обізнаність студентів з питань відносин НАТО і України. Зауважимо, що ця практика була започаткована українськими ВНЗ ще з 2006–2007 навчального року, але після визначення євроатлантичної інтеграції України в якості пріоритету навчальні курси в ДонНУ імені Василя Стуса були модернізовані.

Розглянемо це питання на прикладі навчальної дисципліни «Національна безпека України», яка є основоположною у процесі інформування студентів і ширшої аудиторії про євроатлантичну інтеграцію нашої держави. Вона є вибірковою дисципліною циклу дисциплін професійної та практичної підготовки освітньої програми «Міжнародні відносини» спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» і викладається на третьому році навчання СВО «Бакалавр» денної та заочної форм навчання. Метою вивчення навчальної дисципліни «Національна безпека України» є формування наукового уявлення про сучасний стан національної безпеки України, її пріоритетні сфери, розуміння її специфіки у порівнянні зі світовою практикою.

Вивчення дисципліни передбачає формування та розвиток у студентів компетентностей таких, як здатність аналізувати стан та розвиток міжнародних відносин, розуміти і впливати на суспільні процеси, в тому числі інтеграційні, а також програмних результатів навчання: знати особливості і тенденції розвитку інформаційного суспільства, роль та функції міжнародних організацій, процесу ухвалення рішень в безпековій сфері, оцінювати й прогнозувати політичні, економічні, соціальні події та явища, аналізувати

суспільні процеси, просувати суспільні ініціативи і їхнє втілення в життя, формувати стратегічне мислення, організувати стратегічне планування й управління, застосувати чинне міжнародне законодавство.

Змістовне наповнення дисципліни є повністю узгодженим із основними пріоритетами зовнішньої політики України та її безпекового й інтеграційного курсу, оскільки акцент зроблено кращих безпекових практиках країн-членів НАТО, на взаємодії Україна-НАТО і подальших перспективах членства.

Серед особливостей викладання навчальної дисципліни виділимо наступні:

1. *Динамічність дисципліни*, обумовлена пластичністю нормативної бази, на яку спирається дисципліна. Так, для обов'язкового вивчення було додано стратегічні документи, концепції, закони та постанови Кабміну, прийняті протягом 2015–2019 років і цей перелік постійно розширюється. Студенти детально знайомляться із нормативною базою у безпековій сфері, порівнюють стратегії та доктрини національної безпеки із застосуванням методу контент-аналізу та досліджують трансформацію законодавства відносно євроатлантичного курсу України.

2. *Широке предметне поле вивчення*, адже опанування дисципліни передбачає наявність базових знань і у воєнній сфері, і у сфері юриспруденції, і в економіці тощо. Безпека стала тією категорією, яка доповнює майже всі сфери нашого буття і включає низку екологічних, економічних, соціальних й інших аспектів. Зокрема, питання інтеграції України до НАТО – це не лише реформа оборонного сектору, і студенти в цьому переконуються, детально ознайомившись із ходом реформ у всіх супутніх сферах.

3. *Необхідність системних знань із дисциплін «Міжнародні організації» та «Аналіз зовнішньої політики»*, адже студенти під час семінарських занять аналізують і порівнюють стан безпеки в різних країнах і регіонах і демонструють свої результати у презентаціях і аналітичних виступах. Студенти розглядають самостійно і під час роботи в групах діяльність міжнародних організацій щодо гарантування безпеки і особливо детально досліджують моделі національної безпеки країн-членів НАТО.

4. *Вміння опрацьовувати інформацію з різних джерел*. Студентам пропонується виконати низку індивідуальних і творчих завдань, зокрема, написати есе щодо механізмів гарантування інформаційної безпеки в країнах-членах НАТО і можливостей їх застосування в Україні та розробити власну модель національної безпеки України в рамках вже імplementованого євроатлантичного курсу нашої держави. Виконання зазначених завдань передбачає залучення студента до роботи з великим масивом даних про НАТО і країни-члени організації, до обробки інформації щодо реалізації річних програм Україна-НАТО та відповідної аналітики, до аналізу вітчизняних і закордонних ЗМІ, даних соціологічних опитувань щодо діяльності НАТО або української влади та громадськості у сфері євроатлантичної інтеграції.

5. *Потреба бути постійно обізнаним із новинним контентом*, тому що професіонал-міжнародник завжди має тримати «руку на пульсі», аналізувати реакцію світового співтовариства на політику нашої держави, зокрема у напрямку інтеграції до НАТО, що є зараз предметом особливої зацікавленості в країнах-членах альянсу.

Важливим у методиці викладання навчальної дисципліни «Національна безпека України» є встановлення постійного діалогу та взаємодії між викладачем і студентом. Для досягнення такої мети викладач застосовує такі інтерактивні методики:

- колективна робота під час семінарських занять, про яку вже зазначалося вище;
- дискусії під час лекцій і семінарів як обов'язкова умова для формування вміння відстоювати власну точку зору;
- презентації моделей національної безпеки країн-членів НАТО з фокусуванням уваги на найкращих механізмах й інструментах, що можуть бути імplementовані в Україні;
- моделювання засідань, наприклад, засідання Парламентської асамблеї НАТО або Комісії Україна-НАТО.

Зазначена методика викладання навчальної дисципліни «Національна безпека України», вважаємо, є доцільною і такою, що сприяє підвищенню рівня обізнаності серед студентів про євроатлантичну інтеграцію України. Дисципліна стимулює інтерес до безпекових аспектів міжнародних відносин і підвищує рівень залученості студентів до заходів такої тематики, більша частина яких в Україні присвячена діяльності Північноатлантичного альянсу, або проходження виробничої практики у відповідних відомствах і агенціях. Студенти поступово перетворюються на «агентів впливу», які зможуть працювати у безпековій сфері над розв'язанням «старих» воєнних і «нових» невоєнних загроз завдяки своєму гуманістичному й інтегративному підходу до безпеки. Найважливіше – студенти стають свідомими й активними громадянами, які професійно інформують громадськість про євроатлантичну інтеграцію України без міфів і стереотипів і тим самим просувають інтеграційний курс нашої держави.

УДК 323.284-021.131.(043.2)

SOCIAL AND POLITICAL IMPLICATIONS OF ISLAMIC STATE'S EMERGENCE IN VIRTUAL SPACE AFTER DEFEATS ON PHYSICAL BATTLEFIELD

M. M. Pervushyn

In spite of Islamic State's fundamentalism and alleged rejection of Western way of life, this jihadist militant group is notoriously active and effective in using of the opportunities, provided by social networks and messengers, as well as servers of democratic states [1] for several purposes, such as spreading of islamist propaganda, recruiting, intimidation of non-combatants and human trafficking. Such a situation forces members of Western coalition to look for the ways of countering Islamic State's propaganda and blocking fundamentalist content. Some of the tendencies and regularities, which arise as a result of this struggle, are listed below.

First of all, it's clear that Islamic States tries to compensate its defeats in regular battles by increasing its subversive activity in social networks [2]. Even the loss of Islamic State's capital Raqqa, which also meant loss of capacities for mass production of propaganda materials and videos, didn't force the terrorists to decrease their activity in the Internet, instead encouraging them to change its direction. In recent years main emphasis is put not on spreading of Islamic State's ideas in the Middle East, but on pressuring and intimidation of Western states. Sometimes the Internet can also help to create a certain sense of unity between different terrorist fractions, as it happened when members of Islamic State and other terrorist organizations gleefully welcomed the attack on Charlie Hebdo, using the hashtag #Paris_burns [3]. This, in turn, encourages regulatory bodies as well as leading Internet corporations to search for ways of blocking of the islamist propaganda online.

In this context, its worth to note that initiatives of activists and volunteers, aimed at countering of ISIS and its subversive activity on the Net, prove to be quite effective [see 4], while measures, introduced by Western governments and social networks, are often inept and frequently become a subject of criticism in media and among experts. For example, a proposal to completely block access to every islamist web-site on the USA territory by implementing censorship tools available to Federal Communications Commission, put forward by a member of the House of Representative J. Barton, was characterized as overtly radical. It also demonstrated Congressman Barton's inability to fully comprehend the complexity of mechanisms, which enable spreading of information in the Internet [5]. The strategy, outlined by H. Clinton during her presidential campaign, was equally dubious and simplistic. It implied that the task of blocking of Islamic State's web-sites and accounts should be carried out not by federal government, but by Internet

corporations themselves [6]. Some experts also argue that Islamic State's activity on the Net shouldn't be hindered and should be used against it instead. Posts and videos of ISIS supporters can serve as a source of valuable intelligence data for Western armies and security agencies, at the same time allowing to make an impression of personal characteristics of actual and potential supporters of Islamic terrorists [7].

Second important implication of Islamic State's online activity is the fact that it encourages citizens of democratic states to reevaluate the role of Internet in everyday life towards more negative perception. Recent polls suggest that Europeans are less inclined to trust the Internet and pay more attention to preserving confidentiality of their personal data and increasing safety online, than to usage of cyber-space as a vehicle for expression of their thoughts [8].

Apart from that, such a situation clearly leads to aggravation of the contradiction between the right to be safe and the freedom of expression. Spreading of the Islamic State's ideology online encouraged some Western experts to consider the possibility and necessity of expanding the boundaries of First Amendment to the Constitution of the USA, as in some cases blocking of dissemination of some dangerous ideas or calls to violent action on the Net could do more good than harm.

Thus, despite the fact that military defeat of Islamic State seems imminent, the organization successfully combines orthodox ideology with modern technologies to sow divisions within democratic society, mobilize and organize its supporters and spread its own ideas. At the same time, the ability of sovereign states and Internet corporations to counter such an activity with their own strategy of informational warfare appears to be limited due to absence of clearly defined national boundaries in the virtual space, as well as lack of proper understanding of the Internet among Western politicians and decision makers.

References

1. Noack R. Why the Islamic State is Interested in Iceland. *The Washington Post*. 2014. URL : https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2014/10/14/why-the-islamic-state-is-interested-in-iceland/?utm_term=.9860e7adeaa1
2. Chiacu D. U.S. officials warn of ISIS' new caliphate: cyberspace. *Reuters*. 2017. URL: <https://www.reuters.com/article/us-islamic-state-cyber/u-s-officials-warn-of-isis-new-caliphate-cyberspace-idUSKBN1E033G>
3. Hubbard B. Jihadists and Supporters Take to Social Media to Praise Attack on Charlie Hebdo. *The New York Times*. 2015. URL: <https://www.nytimes.com/2015/01/11/world/europe/islamic-extremists-take-to-social-media-to-praise-charlie-hebdo-attack.html>
4. Gladstone R. Behind a Veil of Anonymity, Online Vigilantes Battle the Islamic State. *The New York Times*. 2015. URL : <https://www.nytimes.com/2015/03/25/world/middleeast/behind-a-veil-of-anonymity-online-vigilantes-battle-the-islamic-state.html?module=inline>
5. Fung B. One GOP lawmaker's plan to stop ISIS: Censor the Internet. *The Washington Post*. 2015. URL : https://www.washingtonpost.com/news/the-switch/wp/2015/11/17/one-gop-lawmakers-plan-to-stop-isis-censor-the-internet/?utm_term=.09aa0b0f2a5c
6. Borchers C. Hillary Clinton wants to shut down terrorists' social media accounts. Would that even work? *The Washington Post*. 2015. URL: https://www.washingtonpost.com/news/the-fix/wp/2015/11/22/hillary-clinton-wants-to-shut-down-terrorists-social-media-accounts-would-that-even-work/?utm_term=.50a01b4acab4
7. Byman D., Shapiro J. We shouldn't stop terrorists from tweeting. *The Washington Post*. 2014. URL : https://www.washingtonpost.com/opinions/we-shouldnt-stop-terrorists-from-tweeting/2014/10/09/106939b6-4d9f-11e4-8c24-487e92bc997b_story.html?utm_term=.584ab490b5b4
8. Ewing J. Views About Internet Turn Negative. *The New York Times*. 2015. URL : <https://www.nytimes.com/2015/09/15/world/views-about-internet-turn-negative.html>

ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЦЕС НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917–1921 рр. В УКРАЇНІ: ОДНА ТОЧКА БІФУРКАЦІЇ ЧИ КІЛЬКА?

М. А. Польовий

Завданням повідомлення є спроба оцінити гіпотезу щодо того, що в політичному процесі України доби національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. виникли послідовно кілька точок біфуркації, які змінювались відповідними періодами детермінованого розвитку.

Згідно загальноновизнаним оцінкам, в добу національно-визвольних змагань в Україні маємо ситуацію закінчення періоду сталої траєкторії розвитку суспільно-політичної системи Російської імперії та початку входу її у непевний період під назвою точка біфуркації. Якщо за показник істотності соціально-політичних змін брати зміну системи державного управління, то безперечним свідченням настання точки біфуркації стає лютнева революція 1917 р., коли самодержавство було замінено республіканською формою правління на чолі з Тимчасовим урядом.

В аналізі проблеми тривалості точки біфуркації, яка настала в Російській Імперії та в Україні в лютому – на початку березня 1917 р., слід виокремити два масштаби аналізу цієї проблеми: з макропогляду, з точки зору всієї Російської Імперії, ця точка біфуркації тривала протягом понад 4-х років до початку 1921 року. У мікрівимірі – в масштабі України – слід зазначити, що маємо справу з кількома явними періодами детермінованого розвитку та, відповідно, кількома точками біфуркації, які, на нашу думку, спостерігаються у жовтні-листопаді 1917 р., квітні 1918 р., листопаді-грудні 1918 р., серпні-вересні 1919 р. В подальшому викладі нас цікавить саме цей мікрівимір.

Отже, чим, з синергетичної точки зору, може бути пояснене таке вкрай нетривале існування детермінованого розвитку та, відповідно, густина появи точок біфуркації? Адже, напередодні 1917 р. та в наступний після 1921 р. час тривалість періодів детермінованого розвитку біла значно більшою.

На поверхні лежить гіпотеза, що більша тривалість детермінованого розвитку, в періоди до 1917 р. та після 1921 р. (або після грудня 1922 р. – створення СРСР), пов'язана із значно більшою територією та сукупною чисельністю населення єдиного суспільно-політичного утворення, у відношенні якого мала б сенс постановка питання про характер політичного розвитку. З цієї точки зору стає синергетично обґрунтованим існування більш коротких періодів детермінованого розвитку протягом 1917–1921 рр. Водночас поява в цей період аж трьох точок біфуркації показує, що справа не лише у змінній території та кількості населення. На нашу думку, кардинальне зменшення тривалості періодів детермінованого розвитку та, відповідно, часті появи точок біфуркації викликаються «дрібненням» сукупного політичного суб'єкту. Йдеться про сукупність політичних акторів, яка розпадається не стільки у кількісному плані, скільки в якісному – виникає добре відома за описами сучасників ситуація некерованості: навіть за часів отаманщини 1919 р. майже цілісна (можна було б сказати – «самодержавна») влада окремих отаманів компенсується вкрай малою територією її прикладення, умовністю часових рамок здійснення та наявністю таких самих сусідніх отаманів; наявність значної кількості акторів вищого рангу у Центральній раді (до 822 осіб) компенсується відсутністю в них рис справжніх акторів – ані разом, ані поодиноці вони фактично ні на що не впливають, вимушені обмежуватись, наприклад, закликами до «національно свідомої людності» щодо запровадження добровільного збору грошей «на українську справу». Отже, в ситуації «дрібнення» політичного суб'єкту втрачається якість системи політичного управління загалом – саме як системи, яка втрачає якщо не окремі елементи (хоча на уламках Російської імперії

відбувалося й таке), то саме якість емерджентних властивостей – властивостей політичної системи, які виникають в неї, як в єдиної системи саме внаслідок її системного існування.

Таким чином, на нашу думку, саме радикальне зменшення «щільності» політичної влади, викликане тими чи іншими суспільно-політичними обставинами, настільки ж радикально змінює в бік зменшення період детермінованого розвитку, перетворюючи політичний процес у суцільну мішанину точок біфуркації. Але слід зазначити, що настання подібної епохи не відмінняє синергетичної, об'єктивно обумовленої необхідності існування не лише точок біфуркації, а й проміжків часу між ними, які все ж таки характеризуються дещо детермінованим розвитком. Дійсно, для періоду, який ми аналізуємо, від березня 1917 р. до кінця жовтня – початку листопада 1917 р. суспільно-політичний розвиток України визначався певною сталістю, не зважаючи на відомі суперечки Центральної ради з Тимчасовим урядом Росії щодо повноважень та окремих Універсалів, невдалі події на фронті, корнілівський заколот тощо. Водночас короткотривалою виявилась і точка біфуркації – два тижні вистачило для визначення з «хазяїном» України на майбутнє, як виявилось, лише кілька місяців – внаслідок взаємного ослаблення більшовицьких сил та військ, які підкорялись Штабові округу, Центральна Рада отримала владу в незабаром проголошеній УНР. Отриманий тренд детермінованого цим результатом точки біфуркації розвитку виявився нетривалим, але достатньо стійким, щоб витримати спробу державного заколоту під час другого з'їзду рад в Києві на початку грудня 1917 р. та наступні військові дії з боку РНК Російської республіки.

Наступна, безсумнівна, з погляду суспільно-політичного ладу, точка біфуркації настає наприкінці квітня 1918 р. та займає також до двох тижнів – від початку підготовки заколоту Скоропадського до формування гетьманського уряду без соціалістів. Детермінований розвиток, який настав за цією точкою та, напрямок якого, згідно з синергетичним підходом, був обумовлений суспільно-політичним вибором, здійсненим в цій точці, також не був довгим. Зазначимо, що відома відносно більша жорсткість (можна сказати – владність у нормальному сенсі цього слова) гетьманської влади порівняно з владою Центральної ради компенсувалась, втім, ще більшою непевністю суспільного консенсусу відносно своєї легітимності: майже всі політичні діячі найбільш популярного в країні – соціалістичного – спрямування відвернулись від неї, так само як і значні маси населення.

Про приреченість до зміни суспільно-політичної ситуації в країні по кількох місяцях (тобто про об'єктивність настання чергової точки біфуркації) свідчить навіть не створення Директорії 13 листопада 1918 р. та не початок збройної боротьби проти гетьманщини – успіхи цієї боротьби протягом майже місяця представляються вкрай незначними, якщо зважити на відстань між Білою Церквою, звідки почався «наступ» на Київ, до Києва: цю відстань було ледве подолано за місяць. Про цю приреченість свідчить відсутність у гетьманської влади можливостей подолати такий незначний раптовий спротив. Знову ж таки йдеться про вкрай низьку щільність влади. Наступна точка біфуркації також виявилась вкрай швидкою: взяття влади Директорією та відновлення УНР зайняло близько двох тижнів, так само як і визначена в цій точці тенденція розвитку простяглась лише до початку літа 1919 р.

Отже, можна констатувати, що політичний процес періоду національно-визвольних загань 1917–1921 рр. з синергетичної точки зору характеризувався чергуванням точок біфуркації та періодів детермінованого розвитку, причому перші складали не більше трьох тижнів, а другі – п'ять – сім з половиною місяців. Найбільш правдоподібним поясненням такого стану речей представляється звернення до категорії «щільність влади» та емерджентності політичної системи. Негативна динаміка обох цих характеристик викликає, на нашу думку, зменшення тривалості періоду детермінованого хаосу та, відповідно, настання нових точок біфуркації у соціально-політичному розвитку.

ПАРТІЇ ТА ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА

М. В. Примуш

Електоральна поведінка виборців стає нестабільною, партійна ідентифікація знижується. Це лише дві зміни, корені яких – у більшій індивідуалізації суспільства. Партії стикаються з цими змінами і мають знайти спосіб зберегти свою привабливість для електорату.

Є чіткі розуміння довгострокового соціального розвитку, який так докорінно змінив виборців і, відповідно, електоральну поведінку останніми десятиліттями. І партійно-політичній системі ці соціальні перетворення виявляються, зокрема, у втраті стійкої прихильності до партій і її впливу на поведінку людей, як і у випадках профспілок, чисельність членів партій зменшується, функціонери старішають, нових людей приходиться мало. Після демократичних перетворень рівень прихильності до партій у країнах Центральної та Східної Європи залишається низьким.

Європейські суспільства тривалий час зазнавали помітних змін, які підірвали раніше існуючу визначеність стосовно виборців, глибинних факторів електоральної поведінки, змін, у партійних системах і складі урядів. Та, попри це, багато аналітиків намагаються насамперед, визначити «базових виборців», «табори» та «середовища».

Аналітики та політичні експерти, які досі оперують концепціями ідеологічно мотивованих базових виборців, нехтують тим фактом, що в Європі з'являються і зникають нові партії, що новостворені партії показують добрі результати на виборах. У багатьох країнах ЄС народні партії від провочентристських до лівоцентристських зараз мають підтримку менше половини виборців.

Це проявляється у подальших спробах політиків і політологів «втиснути» у ліво-праву шкалу такі нові явища, як Італійський Рух п'яти зірок, Словенську Партію модерного центру, німецьку «Альтернативу для Німеччини». У численних дискусіях, за участі членів партій і партійних функціонерів по всій Європі, партії досі часто закликають активніше повертатися до перевірених концепцій членства в партіях із чіткою ідеологічною орієнтацією.

Аналізуючи результати виборів, представники партій часто помилково вважають, що виборці їм «належать». А отже втрату виборців часто тлумачать так, ніби виборці які «належать» до партії, «просто відійшли» і можуть бути «повернуті у стійло» зміною позиції партії з певних питань. Право виборців вирішувати, кому віддати свої голоси, не враховується. Сьогодні картина характеризується невизначеністю виборців, низькою явкою і зростаючою готовністю виборців до експериментів.

Під час національних виборів більшість європейських виборців, віддають голоси за іншу партію, ніж на попередніх виборах. Багато виборців не можуть вирішити, за яку партію голосувати аж до дня виборів. Наявними є великі виборчі «зсуви», умови сприяють раптовій появі нових партій.

Якщо припустити, що нинішні тенденції триватимуть, виглядає так, що досягнення добрих результатів на виборах менше залежатиме від апеляцій партій до тих, кого вони помилково продовжують вважати своїми «базовими» виборцями. Натомість, буде важливо щоразу переконувати «мінливих» виборців. Це означає, що кожна компанія ставитиме змаганням за вплив на всіх виборців.

В індивідуалістичних суспільствах, значною мірою позбавлених ідеологій, успішне вирішення владою проблем буде головним засобом переконання виборців. Сучасні виборці хочуть, щоб партії вирішували їх конкретні проблеми, а не пояснювали їм світоустрій. Ідеологічне обґрунтування позиції у політичних дебатах за цих обставин зумовлює ризик фрагментації підтримки. Через самі лише демографічні зміни партії будуть змушені

намагатися залучити нових виборців, хоча б для того, щоб зберегти свій результат на виборах.

На жаль, європейські вибори часто виконують функцію інкубатора оскільки прихильність до партій у цьому контексті традиційно відіграє дедалі меншу роль, і явка виборців, які вважаються другорядними, є нижчою. У багатьох країнах мінливість електорату сприяє появі та зникненню нових політичних партій, багато з яких не піддаються традиційних класифікацій у ліво-правому спектрі.

Довгострокові тенденції свідчать, що нові партії, найвірогідніше, й надалі швидко з'являтимуться та зникатимуть через те, що індивідуалістичні, незаідеологізовані виборці дедалі більше хитатимуться між партіями та виявлятимуть готовність експериментувати, голосуючи за різні партії. В індивідуалістичному суспільстві «жорстка лінія» чи міцна ідеологічна позиція, імовірно, призведе до фрагментації та маргіналізації.

Попри тривалу тенденцію до швидкої індивідуалізації суспільства для партій є можливість апелювати до усього суспільства та представляти його в усьому розмаїтті.

Наслідки персоналізації, насамперед, можуть стабілізувати партії з мінливим електоратом. Об'єднуючі лідери, які здатні переконати членів власної партії і, водночас, мають харизму, щоб справити враження на різні елементи суспільства в цілому можуть допомогти партіям стати привабливішими.

Те, що стосується кадрів, стосується також і політичних питань: у майбутньому партіям доведеться активізувати зусилля з пошуку процесів, які забезпечать позиціонування і прийняття рішень з урахуванням думки не лише згуртованих членів партії, але й суспільства, що стає дедалі більш неоднорідним. Сучасні партії, імовірно, звертатимуть більше уваги на залучення не членів: від проведення регулярних цільових досліджень до надання можливостей співучасті у прийнятті рішень.

Здатність вирушувати проблеми партії можуть продемонструвати лише тоді, коли будуть здатними виявити проблеми, що стосуються широкого кола виборців, і вироблять підходи до вирішення цих проблем. Зокрема, якщо народні партії не бажають відстати від суспільних змін, вони мають бути здатними дійти до всіх сегментів індивідуалістичного суспільства.

Успішним партіям майбутнього доведеться запропонувати своїм членам різні форми участі: від пасивного членства і класичної участі в місцевому осередку до суто цільового залучення, віртуальних організаційних структур і тимчасової участі в конкретних проектах.

Здатність політичних партій в Європі і зокрема народних партій, досягти відчутних успіхів значною мірою залежатиме від їх здатності адаптуватися до суспільних змін.

УДК 329.327

ІДЕОЛОГІЧНИЙ ЧИННИК У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ ст.

М. І. Прихненко

Холодна війна в сучасній політичній науці сприймається як певна квінтесенція ідеологічного протиборства між двома різними концептуальними баченнями того, яким чином повинен бути організований світ, і те, якими повинні бути взаємовідносини між індивідами, народами та державами. Її закінчення ознаменувало проголошений Френсісом Фукуямом «кінець історії», який розглядається як перемога ліберальної демократії. Але якщо розглянути це питання зараз, коли пройшло вже близько 27 років, то можна наголосити на тезі, що перед ліберальною демократією постала нова, більш серйозна загроза, аніж протистояння із комуністичним/соціалістичним табором. «Ми знаходимося в

центрі боротьби поколінь проти ідеології, яка є надзвичайним спотворенням ісламської віри, і яка вважає, що масові вбивства і терор не тільки прийнятні, але й необхідні. Ми повинні викоринювати це отруйне мислення вдома і за кордоном і протистояти спробам ідеологів розділити світ шляхом зіткнення цивілізацій» (Британський прем'єр-міністр Девід Кемерон, коментуючи кризу із захопленням заручників в Алжирі у січні 2013 р.).

Британський прем'єр назвав цю загрозу «викориненням отруйного мислення». І через це виникає питання: в чому полягає ця загроза і чи впливає це «отруєне мислення» на сучасний стан міжнародних відносин.

Соціальна психологія має давні традиції досліджень міжгрупових відносин в межах яких вивчають декілька взаємопов'язаних між собою питань: (1) яким чином процес соціалізації впливає на формування індивідуальної та колективної ідентичності; (2) на основі чого формується індивідуальна взаємодія між групами індивідів; (3) яким чином виникають і підтримуються конфлікти між індивідами та групами індивідів.

Намагаючись дати відповідь на це питання такі мислителі як: Хейман Штейнталь (німецький філософ, «Філологія, психологія та історія в їх взаємних відносинах»); Моріц Лацарус (німецький філософ та психолог; «Психологія державного життя») та Вільгельм Вундт (німецький психолог; «Психологія народів») у своїх роботах сформували різні контури теорії, яку сьогодні визначають як «теорію різноманітності». В межах цієї теорії акцент робиться на різноманітності системи переконань індивідів або групи індивідів, співвідношення яких між собою буде створювати позитивний або негативний фон соціальних стосунків. В даному контексті цілісна система переконань, яка містить «роз'яснення місії існування», набір «ціннісних характеристик та ідей», а також механізми їх реалізації і буде називатися ідеологічною концепцією, яка виступає ідентифікатором суб'єктів соціальних стосунків будь-то індивіди, групи індивідів, народів, націй та держав.

В доволі спрощеному вигляді ідеологічні концепції на міжнародній арені можна поділити на три основні групи:

- еволюційні (наприклад: національні ідеї, релігія), які формувалися в процесі розвитку людства;

- штучні (наприклад: ліберальна демократія; марксизм; «соціалізм із людським обличчям» тощо), які було сформовано та адаптовано відповідно до потреб, що виникають в процесі конкретних задач;

- змішані (американська ідея, «об'єднана Європа», ідея «пан-Азії» тощо), які поєднують в собі характеристики попередніх двох груп.

При цьому можна спостерігати постійну еволюцію та ускладнення ідеологічних концепцій, що, в першу чергу, пов'язано із розвитком держави як соціального інституту та еволюцією структури міжнародних систем.

Основна задача держави як соціального інституту сформованого в результаті соціального договору полягає в забезпеченні потреб індивідів і, в першу чергу, їх фізичного виживання шляхом перерозподілу існуючих ресурсів та створення умов до появи нових. В даному контексті політика виступає в якості засобу, а не мети існування суспільства і державних інститутів, які його представляють. Тому відбулася спроба замінити хаотичні взаємовідносини, які панували у світі до закінчення Тридцятирічної війни та базувалися на прагматизмі ресурсного забезпечення в результаті підписання Вестфальського миру, на більш структуровані та передбачувані.

Цей період заклав основу ідеологізації міжнародних відносин, який на першому етапі виражався в закріпленні національних ідей та національних ідентичностей в межах конкретних державних кордонів. Подальші політичні процеси пов'язані із виконанням державами умов соціального договору призвели до початку розмивання ідентичностей та інтеграції до більш широких «універсальних цінностей» і, відповідно, ідей формування світоустрою, що й призвело до початку Холодної війни як квінтесенції ідеологічного протистояння та перемоги ліберально-демократичних цінностей.

Сьогодні спостерігається новий виток «ідеологічних гойдалок». Через розпад Союзу Радянських Соціалістичних Республік та формування ідеологічного вакууму на територіях певних держав, через підсилення нових ідеологічних напрямків (таких як, наприклад, «Русский мир»; ісламізм; повернення до примату національної ідеї деякими державами тощо) відбувається протистояння вже не ідеологічних концепцій як основи світоустрою, а протистояння ідеологій в контексті боротьби усталених поглядів з новими трактуваннями та ідеями. У зв'язку із цим у міжнародних відносинах сьогодні підсилюється чинник ідейного забезпечення внутрішньої та зовнішньої політики, який визначає «коло самоідентифікації» держави на міжнародній арені та ступінь її афільованості до тієї чи іншої групи держав, державних, наддержавних, міждержавних, недержавних гравців на міжнародній арені, що є ключовим в процесі забезпечення фізичного існування держави в сучасних реаліях.

УДК 929.7 (477) «18»

«ЗАПИСКИ О ЮЖНОЙ РУСИ» П. КУЛІША ПРО ІСТОРІЮ ГЕТЬМАНЩИНИ XVIII ст.

Л. І. Салагуб

На кінець XVIII – початок XIX ст. припав початок національно-культурного відродження в Україні. Суть цього процесу полягає у відновленні різних сфер буття народу після їх занепаду. В умовах складної геополітичної ситуації сьогодення важливим є звернення до витоків українського національно-культурного відродження. Погляди П. Куліша на події, що відбувалися на теренах Гетьманщини, у цьому контексті мають важливе значення для усвідомлення тогочасної ситуації, споконвічних державотворчих процесів і розуміння сучасних реалій.

Постать П. Куліша та висвітлення його наукового доробку представлені переважно в монографіях і статтях таких дослідників як: Є. Нахлік, Г. Вдовиченко, Л. Домбровська, Н. Петриченко, Д. Кондратьєва, О. Ясь та ін. Водночас жодна розвідка не є системним висвітленням поглядів П. Куліша щодо становища Гетьманщини XVIII ст. у впорядкованому та виданому ним збірнику фольклорних і літературних творів та історичних матеріалів «Записки о Южной Руси», який є джерельною базою дослідження.

Метою розвідки є висвітлення історії Гетьманщини XVIII ст. у «Записках о Южной Руси» П. Куліша. В основу дослідження покладено історико-типологічний та історико-порівняльний методи.

Середина та друга половина XIX ст. пов'язані з подальшим утвердженням наукових засад української історичної думки, трансформацією її в науку, формуванням національних традицій. У 60–80-х рр. XIX ст. зміцнювалися контакти істориків і громадських діячів Наддніпрянської України та Галичини, яка починала відігравати дедалі більшу роль у загальноукраїнському русі. Одне з чільних місць серед плеяди відомих українських постатей вищезазначеного періоду української історіографії посідає П. Куліш. Про нього можна говорити як про історика та етнографа, поета та прозаїка, перекладача й мовознавця, публіциста й культурно-освітнього діяча. Протягом 1856–1857 рр. він опублікував «Записки о Южной Руси» – своєрідну енциклопедію українознавства, роман «Чорна рада, хроніка 1663 р.» українською мовою, підручник «Грамматика» та ін.

У «Третій легенді про Мазепу та Палія», що міститься в «Записках о Южной Руси», є цікаві відомості про українського гетьмана. Зокрема, повідомляється про те, що цар називав І. Мазепу «батьошкою». Коли В. Кочубей та І. Іскра довідалися про прагнення гетьмана виступити проти «восточного Царя», вони пішли до нього з цією новиною. Згідно з

легендою, в якій Петра I показано «благодійником», російський керманіч не повірив у це. Через певний час до нього прийшов інший «гонець», який повідомив про підготовку виступу І. Мазепи. Описано, що його попередників гетьман стратив – відсік голови. Простежується чітко негативне ставлення до вчинку українського керманіча: «Ото, якъ ставъ битъ Мазепа на Царя, то Богъ знае, що й робить. Ажъ на розділъ на церкву постягувавъ у Батурині пушки да бивъ». Повідомляється про зацікавленість царя Петра I знайти людину, яка б знала, яким чином можна подолати І. Мазепу. Згідно з легендою, старий запорожець пішов до царя та назвав ім'я С. Палія. Водночас прослідковується характеристика російського правителя: «... А первый Императоръ былъ такой строгій, что только солги, то и голову снимет». Довідуємося, що через вчинок І. Мазепи цар мав намір спустошити територію Гетьманщини.

Про гетьмана І. Мазепу знаходимо відомості, що промовляють не на його користь. Автор наголошує на властивостях Палія, які викликали народну любов. Водночас П. Куліш пише про нелюбов до І. Мазепи. Знаходимо відомості про гетьмана та зв'язки його спорідненості з царем Петром I. Про це довідуємося з того, що російський керманіч охрестив сина українського гетьмана.

Царат використовував «малоросійських козаків» у межах своєї політики. Описані події 1790 р., коли у Польщі відбувалися заворушення. Зважаючи на цю обставину, російська сторона видала указ зібрати «малоросійських казаковъ». Їхні сили мобілізували в Чернігові, а в 1791 р. та 1792 р. вони таборувалися в Києві. З трьох губерній Потьомкін набрав по дев'ять тисяч осіб. Він був першим радником у цариці. Про ці події складено пісню:

«Ой Потемкинъ генераль
Много войска потеряль».

У «Записках о Южной Руси» подано ставлення російського державного діяча Г. Теплова до подій, що відбувалися на теренах Гетьманщини. Повідомляється про те, що він не був негативно налаштований проти Гетьманщини, а навпаки, «любив Малоросію». У роботі це обґрунтовується тим, що в іншому випадку він би не намагався виставити перед царицею Єлизаветою Петрівною зловживання старшини і панів, від яких страждала більшість населення. Доволі несприятливою для тогочасного політикуму Гетьманщини є твердження П. Куліша щодо можливостей більш тривалого існування Гетьманщини, якби вона трималася на «общемъ благъ Малоросійскаго населенія». Прагнення старшини розходилися з користю для населення. Кожен її представник діяв на свою користь, а не заради суспільства. Панство, користуючись спорідненістю з впливовими особами та спираючись на багатство, перетворилося для простого населення на «феодальнихъ бароновъ». Акцентується увага на зловживаннях старшини проти козаків, мешканців міста. Наведені відомості про Новгород-Сіверського сотника Лісовського, який так пригнічував населення, що гетьман І. Скоропадський узяв з нього письмову асекурацію припинити свої дії. Однак після повторного вступу на посаду сотника він знову почав чинити безчинства. На думку автора, розповіді Г. Теплова про те, що «малоросійські» пани, які посідали різні керівні посади в Гетьманщині, привласнювали собі козацькі землі, не мають перебільшень. Простежується певний бінарний аналіз щодо становища Гетьманщини, в якому ні перший, ні другий вектори не є на користь державного утворення. Зазначається, що з одного боку Гетьманщина була осередком для різних зловживань «власти и силы», а з іншої – школою «ябедниковъ и сутягъ, которыхъ расплодилось въ ней множество». Згідно з П. Кулішем, записка Г. Теплова доводить це фактами, які не йдуть у розріз ані з документами, ані зі спогадами старожилів. Автор проводить паралель між часом, у якому він жив, та подіями, що відбувалися на теренах Гетьманщини. На противагу рівним правам громадянського суспільства історія Гетьманщини вимальовується «сірими фарбами», наголошується на суцільній відсутності ідеї добра та справедливості серед представників вищого класу, грабінницьких діячів щодо простого населення.

Отже, П. Куліш був одним із перших, хто на основі опрацювання першоджерел відходив від ідеалізованих стереотипів сприйняття історичного минулого. Однак його

концепція щодо історії Гетьманщини XVIII ст. є відмінною від поширених поглядів серед тогочасних українських істориків. Зокрема, ставлення автора «Записок о Южной Руси» до політичних кроків І. Мазепи є доволі негативним. Натомість, дії російського діяча Г. Теплова щодо Гетьманщини та її населення П. Куліш виправдовує. «Записки о Южной Руси» пронизані звинуваченнями української старшини в тогочасних негараздах. На нашу думку, такий концепт висвітлення історії Гетьманщини XVIII ст. є наслідком впливу на П. Куліша тогочасних панівних поглядів та атмосфери, що панувала в наближеному до нього оточенні.

УДК 930;330.349.14(477)“17”

ОСНОВНІ ФОРМИ ПОЛЬСЬКОГО ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ У XVIII ст.: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ДИСКУРС

Н. А. Стоберська

До актуальних проблем історичної науки відноситься співіснування різних форм польського землеволодіння на Правобережній Україні. Існуючи наприкінці XVIII ст. у різних формах власності – державній, приватній, церковній, загалом воно сприяло економічному розвитку українських земель.

Серед науковців, які зверталися до даної теми, можемо назвати імена А. Анфімова, С. Борисевича, О. Буравського, І. Кривошеї, Д. Бовуа та інших. Проте системні дослідження процесу вивчення основних форм польського землеволодіння наразі відсутні. Тому метою даної розвідки є аналіз поглядів дослідників на розвиток основних форм польського землеволодіння.

Одним із дореволюційних авторів був І. Рудченко, який досить ґрунтовно висвітлив питання щодо польського землеволодіння і встановив його взаємозв'язок з російським. Він подає дані, які засвідчують доволі сприятливе становище польського землеволодіння порівняно з російським напередодні та після другого польського повстання. Так, у Київській губернії пересічний розмір польського землеволодіння становив 1 723 дес., російського – 403 дес., у Подільській – відповідно 1 439 і 194 дес., у Волинській – 2 776 і 145 дес. В цілому станом на 1865 р. польським землевласникам належало 89 % земель у Південно-Західному краї.

Фахівець з економічної статистики М. Порш зафіксував поділ землеволодіння на приватне, надільне та земель скарбниці, уділів, церков, монастирів, міст та інституцій. Автор подає співвідношення земель на Правобережній Україні у розрахунку на 100 дес.: станом на 1877 р.: приватна власність – 48,0 дес.; надільна власність – 43,0 дес.; земель державних та інституцій – 9,0 дес.; станом на 1905 р.: приватна власність – 46,5 дес.; надільна – 43,8 дес.; земель державних та інституцій – 9,7 дес. Приватна власність, у свою чергу, ділилася на особисту та власність громад і товариств. Співставивши їх, М. Порш показав, що протягом 1877–1905 рр. частка приватновласницької землі зменшилася.

Вивчаючи поміщицьке господарство Європейської Росії, радянський дослідник А. Амфімов дотично згадував і польське землеволодіння Потоцьких, Браницьких, Сангушків, які на 1905 р. володіли понад 800 тис. дес. землі. Автор, окрім приватновласницьких, надільних, державних земель, відзначив сервітутне землеволодіння. Він зазначає, що на 1911 р. у Київській губернії було в наявності 1209 землеволодінь, з яких 603 із сервітутами, у Подільській – 2154, з них 605 із сервітутами, у Волинській – 3585 із 2065.

Найактивніше опрацювання проблем польського землеволодіння здійснюється сучасними дослідниками. Зокрема О. Буравський привернув увагу до маєтку-фільварку.

Автор показав зростання селянського землеволодіння за рахунок купівлі поміщицьких ділянок, наголосивши при цьому на його тісному зв'язку з магнатським господарством. Селянське землекористування існувало у приватній і надільній формі. У пореформений період в українських землях селяни інтенсивно викупували наділи, що ставали їхньою приватною власністю. Дослідником показано, що наприкінці XIX ст. заможні орендарі купували земельні наділи у великих землевласників і переходили до хутірської системи господарювання. О. Буравський наголосив, на тому що, ця форма здобула поширення серед польських селян. Він зауважив, що польське землеволодіння зазнало помітних змін після реформи 1861 р. та повстання 1863 р.

В. Борисенко зазначив, що існування цих форм пояснювалася розкиданістю магнатської земельної власності, абсентизмом і нестачею коштів, а посесія стала відігравати першочергову роль в експлуатації маєтків. Автор зауважив, що напередодні включення українських земель до складу Російської держави приватне спадкове поміщицьке землеволодіння було здебільшого середнім і дрібним. Одночасно з приватним існувало старостинське землеволодіння. Після входження українських земель до Росії основним джерелом формування поміщицького землеволодіння стали володіння польської шляхти. Існували приватні маєтки, які ще називали поєзуйтськими. Тимчасове землеволодіння мало різні форми та було пов'язане з казенним землеволодінням і заставними приватними маєтками. Дослідник відзначив ленне землеволодіння, яке подальшого розвитку не здобуло. Царське керівництво використовувало таку тимчасову форму землеволодіння як дарування маєтків.

С. Борисевич привернув увагу до чиншових відносин. Він показав, що найчисельнішою верствою серед чиншовиків була шляхта. Ця верства виникла наприкінці XVII ст. в результаті дроблення шляхетської землі у Речі Посполитій, внаслідок чого утворилася безземельна шляхта, яка втратила всі титули, привілеї, землю, але була вигідною для магнатів як ресурс працівників. Чисельність чиншових власників землі помітно збільшилася у XVIII ст. Після скасування кріпосного права чиншовики ставали переважно безземельними та залежними повинностями від поміщика. Чиншове право було усунуто сенатом з правом викупу землі.

На Правобережній Україні існувало церковне землеволодіння. Ще в часи Речі Посполитої церкві надавалося право купівлі, продажу, дарування та застави майна. Так, І. Кривошея зазначив, що велику роль у релігійному житті відігравали польські магнати Браницькі, Потоцькі та інші. Монастирі та церкви будувалися за кошти польських магнатів. Наприклад, в Ушицькому повіті Потоцьким було утворено Дунаєвицький монастир, Грохольськими – Вінницький домініканський монастир та інші. Домінуючою формою організації церковних господарств був маєток-фільварок із землями. Але із захопленням українських земель Російською імперією становище католицької церкви значно змінилося. Як зазначив Д. Бовуа, «католицька віра землевласників ослабла й втратила свій колишній бойовий дух». А. Зінченко показав складність становища селян у церковних маєтках. За участь духівництва у повстанні 1830–1831 рр. частину католицьких та уніатських монастирів на Правобережній Україні було зачинено, а їхні володіння передано у казенне відомство, іншими словами секуляризовано. Більшість таких маєтків було передано в оренду польським дворянам і називалися помонастирськими.

Отже, форми польського землеволодіння у Правобережній Україні здобули увагу дослідників різних поколінь. Дореволюційні автори цей сюжет вивчали винятково у контексті Російської імперії. Автори цього періоду основні форми польського землеволодіння згадували в статистичних даних, описах та розвідках очевидців, що є важливим джерелом вивчення польського землеволодіння для сучасного покоління дослідників. У їхніх працях подана характеристика приватного, надільного та земель скарбниці, уділів, церков, монастирів, міст та інституцій. Радянські науковці наголошували на існуванні приватновласницьких, надільних, державних земель і сервітутного землеволодіння у загальноросійському вимірі. Сучасні вітчизняні дослідники виокремлюють існування основних форм власності польського землеволодіння в межах українських

земель. Автори аналізують польське землеволодіння в державному, приватному та церковному форматах. Також дослідники привертають увагу до існування маєтків-фільварків і польсько-селянського землеволодіння, тісно пов'язаного з магнатським через чиншові відносини. Подальше опрацювання проблеми пов'язане з розширенням кола дослідників, які вивчали історію польського землеволодіння.

УДК 93/94

ВИКОРИСТАННЯ ПОНЯТТЯ «СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР» У ПУБЛІЧНОМУ ПОЛІ

Б. Ю. Теміров

Дефініція «соціокультурний простір» є часто вживаною в сучасному науковому середовищі. Вона здобула вагомий статус і для історичного дослідження. Дефініція застосовується в різних сферах, через що здобуває різні інтерпретації. Поняття «соціокультурний простір» нині особливо важливе в контексті подій в ОРДЛО, оскільки чимало аналітиків відзначають формування «власного соціокультурного простору» у цій частині України. Більше того, категорія «соціокультурний простір» лежить в основі вивчення формування історичної пам'яті. Вона поширюється на історичне, філософське, соціологічне, політологічне, культурологічне, наукове поле. З огляду на розлогий вжиток і розмаїття тлумачення дефініції є потреба у з'ясування її змістовного наповнення.

З даної проблематики наявний доробок В. Литвина, А. Савченко, Н. Гапон, Т. Тюльпи та інших науковців. Джерелами розвідки є дослідження, присвячені смисловому наповненню поняття «соціокультурний простір». В основу розвідки покладено аналітико-синтетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний методи, які дозволяють виявити, впорядкувати, співставити сучасні визначення обраної дефініції.

Соціологічний вимір поняття проаналізувала Ірина Лукіян, яка у дослідженні «Пострадянський соціокультурний простір: тенденції розвитку» наводить приклад його залучення до аналізу пострадянського суспільства. Вона акцентує увагу на ліквідації комуністичної системи та початку пострадянської епохи. У цьому випадку «соціокультурний простір» означає геополітичну характеристику. Останнє також вбирає в себе риси суспільно-політичного ладу, який постав на зміну соціалістичному. Якщо йдеться про тенденції розвитку, то здійснюється спроба прогнозу розвитку суспільно-політичного ладу та його складових.

Анжеліка Савченко дає пряме визначення поняттю «соціокультурний простір». Вона включає сюди рівень розвитку суспільства, його соціальні структури, ідеологічні складові, вірування та погляди, що підтримуються та визнані суспільством. Соціокультурний простір у цьому сенсі є індикатором розвитку суспільства. Він відповідно до вказаного вище дослідження є рушійною силою розвитку цивілізації (з усіма вже названими елементами). Це дає можливість проаналізувати кожен елемент соціокультурного простору на предмет його еволюції.

Іншою призмою для з'ясування змісту соціокультурного простору є місто з його культурними особливостями. Надія Гапон у статті «Соціально-філософські проблеми гуманізації соціального простору міста» вважає місто духовним елементом соціокультурного простору. Місто в даному випадку є сакральним втіленням прагнень людства, які виражаються в архітектурі, інфраструктурі тощо. Це означає, що місто виступає елементом соціокультурного простору, де перетинаються суспільні відносини. Зокрема, місто є прикладом найбільшого за чисельністю населення елементом соціокультурного простору.

Поняття «соціокультурний простір» присутнє і в педагогічній науці. Так, Тетяна Тюльпа розглядає його освітні аспекти, що дозволяє розкривати потенціал студентів. Останні є супровідниками соціокультурного простору на теренах України. На її погляд, саме у педагогічному ЗВО наявні всі елементи соціокультурного простору: структурність, протяжність, взаємозв'язок елементів. Навчання у виші подібне до процесу формування особистості, що незворотно підвищує статус соціокультурного простору.

Отже, під «соціокультурним простором» розуміється суспільство як єдність культури та соціальності, що виникають у процесі діяльності людини. При цьому ключовим елементом виступає особистість, що пов'язана з суспільством системою відносин і культурою як сукупністю цінностей і норм.

УДК 327.378

ПОНЯТТЯ «МОДЕЛЬ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ» І КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ «АНАЛІЗ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ»

Ю. Т. Теміров

Один з серйозних недоліків викладання студентам спеціальності «міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» зовнішньої політики країн в регіональному контексті (наприклад «Зовнішня політика країн Західної Європи та Північної Америки») полягає в історичній концептуалізації предмету, як правило, у вигляді історії зовнішньої політики держав певного регіону. Як наслідок, маргіналізується політологічна концептуалізація дисципліни, яка, на наш погляд, пов'язана з принципово іншим предметним та методологічним виміром, а саме – аналізом зовнішньої політики.

В цьому невеличкому за обсягом методичному нарисі ми спробуємо окреслити напрями реконцептуалізації зазначеної вище дисципліни за допомогою поняття «модель зовнішньої політики».

З метою створення нормативних передумов такої реконцептуалізації, на кафедрі міжнародних відносин і зовнішньої політики Донецького національного університету імені Василя Стуса був кардинально і системно переосмислений підхід до викладання зовнішньої політики країн по регіонах, включно зі зміною назви предмету на «Аналіз зовнішньої політики». Таким чином, замість ознайомлення з історією зовнішньої політики держав, студентів і викладачів переорієнтовано на визначення походження, сутності особливостей зовнішньополітичної поведінки та інститутів, наслідків згаданих особливостей для самих держав та світової політики. Безумовно, історичний вимір зберігає своє значення, але лише як один з факторів аналізу зовнішньої політики.

На нашу думку, ефективним методологічним і методичним інструментом переосмислення вивчення зовнішньої політики може бути концепція «моделі зовнішньої політики». В якості моделі зовнішньої політики ми маємо на увазі системну діяльність держави на міжнародній арені, що базується на цілісному комплексі принципів, які стратегічно визначають засоби, напрями та пріоритети такої діяльності. Як бачимо, необхідними умовами кваліфікації зовнішньої політики держави в якості моделі виступають, передусім, наявність цілісного комплексу принципів та послідовне застосування їх в практиці міжнародної діяльності. Як правило, цілісний комплекс принципів має ідеологічну основу: тетчеризм (неоконсерватизм), блеризм (новий лейборизм), голлізм. В такому разі моделі зовнішньої політики нерідко персоніфікуються, ототожнюються з певним видатним політиком. Як результат, назва моделі зовнішньої політики часто, але не обов'язково, має так званий «ізм»: голлізм, тетчеризм, блеризм тощо.

Персоніфікація моделі насамперед пояснюється тим, що саме видатний державний діяч не тільки уособлює певну специфічну ідеологію, але й, головне, є носієм політичної волі, яка необхідна для послідовної реалізації ідей в практиці зовнішньої політики.

Прикладом неперсоніфікованої моделі може слугувати нейтралістська модель зовнішньої політики. В цьому випадку підґрунтя комплексу принципів є нормативним, пов'язаним з міжнародно-правовим статусом держави, при чому історичне походження статусу може перебувати в діапазоні від добровільного вибору самої країни (Швейцарія, Швеція) до примусового, визначеного, наприклад, переможцями в певних обставинах міжнародних відносин (Австрія).

Зрозуміло, що зовнішня політика не кожного уряду відповідає зазначеним вимогам і може бути кваліфікована як модель. Розглянемо цю ситуацію на прикладі зовнішньої політики Великої Британії після Другої світової війни. Становлення біполярної системи часів холодної війни супроводжувалося появою нової категорії акторів світової політики – наддержав, а також кардинальною зміною статусу держав, які раніше належали до групи так званих «великих держав» (great powers). Вінстон Черчилль запропонував нове бачення ролі і місця Британії на світовій арені в своїй відомій концепції «трьох сфер». І хоча з'являється термін «черчеллізм», згадана концепція «трьох сфер» не стала практичною основою нової зовнішньополітичної стратегії, інакше кажучи, комплекс принципів не було реалізовано в практиці зовнішньої політики Лондону.

В історії Сполученого Королівства починається період, відомий як «криза Британії», причиною якої стала нездатність правлячих кіл сформулювати стратегію, яка б відповідала національним інтересам і реальному статусу, можливостям держави. «Криза Британії» тривала до кінця 1970-х років і була подолана лише Маргарет Тетчер і тетчеристською моделлю зовнішньої політики. Відповідно, більше тридцяти років Велика Британія мала зовнішню політику, але не мала цілісної моделі зовнішньої політики. Наступна, після тетчеристської, модель була запропонована новими лейбористами і Тоні Блером. Порівняльний аналіз зовнішньої політики різних британських урядів свідчить про наявність достатньо чіткої кореляції між наявністю моделі та ефективністю діяльності на міжнародній арені. При цьому слід мати на увазі, по-перше, малу вірогідність появи неефективної моделі (в наведеному вище розумінні) через неможливість її послідовного системного впровадження; по-друге, необхідність розрізняти ефективність політики та її неоднозначне сприйняття.

Таким чином, в разі застосування запропонованої концептуалізації, в процесі вивчення зовнішньої політики країн ми концентруємо увагу на аналізі базових системних характеристик: кваліфікація в якості моделі; механізми становлення, трансформації та розпаду моделей; походження, сутність та особливості практичного втілення; історичні витоки та фактори впливу; кореляція між змістовним та інституціональним вимірами. Явище і поняття «модель зовнішньої політики» має не тільки теоретико-аналітичне, але й прикладне застосування, особливо в контексті осмислення історичного досвіду та забезпечення ефективної практики зовнішньої політики України.

УДК 94:051Оглоблин(477)

ОЛЕКСАНДР ОГЛОБЛИН: ІСТОРИК У ПОШУКУ УКРАЇНИ

Н. Р. Темірова

2019 рік багатий на історичні ювілеї. Серед них – 120-річчя від дня народження українського історика Олександра Оглоблина. Він відноситься до покоління науковців, життя яких увібрало всю драматичність ХХ ст., особливо зважаючи на його фах історика та проукраїнські переконання, які намагався реалізувати за тоталітарних влад.

О. Оглоблин народився 1899 р. в Києві. 1917 р. вступив на історико-філологічний факультет Університету св. Володимира у Києві, по закінченні якого працював викладачем. У 1926 р. захистив дисертацію «Передкапіталістична фабрика на Україні» на здобуття ступеня доктора історії української культури. Того ж року був обраний членом Всеукраїнської академії наук. У цей час він випускає кілька монографічних досліджень: «Кріпосна фабрика на Україні», «Закавказький транзит на Україну в першій половині XIX ст.», «З історії порцелянової промисловості на Україні» та інші. Але плідна творча діяльність була перервана арештом у 1930 р. за «буржуазне репродукування схеми історії України», проте за кілька місяців його звільнили, хоча цькування його як «буржуазного історика» тривало. Він працював в археографічній комісії ВУАН, а після її ліквідації – в Історико-археографічному інституті, виконував обов'язки директора Київського архіву давніх актів, був науковим співробітником Інституту історії матеріальної культури АН УСРР. У 1937 р. його звільнили з роботи, але вже за кілька місяців очолив сектор історії XIX–XX ст. у новоствореному Інституті історії України. На той момент О. Оглоблин був єдиним у цій установі співробітником з науковим ступенем. У 1941 р. він очолив кафедру історії України Київського держуніверситету. У березні того ж року йому було присуджено науковий ступінь доктора історичних наук без захисту кваліфікаційної дисертації, за сукупністю опублікованих праць.

З початком німецько-нацистської окупації Києва О. Оглоблину було запропоновано посаду очільника Київської міської управи, на що він пристав. На сьогодні дослідники з'ясували, що це рішення було прийнято на прохання активістів Організації українських націоналістів. Обіймаючи посаду протягом місяця – з 23 вересня по 29 жовтня 1941 р., О. Оглоблин розгорнув активну діяльність з відновлення українського простору в Києві. Він спробував відродити Українську академію наук, розпочав створення Музею-архіву переходової доби м. Києва, який мав на меті збирання документів, що засвідчували злочини більшовицької влади. Проте така активність не відповідала намірам окупантів, тому О. Оглоблина звільнили з посади. Він залишався у Києві. Розправи над цивільними, масові розстріли євреїв розвіяли ілюзії історика щодо «визвольної місії» гітлерівської Німеччини.

З наближенням до Києва у ході контрнаступу Червоної армії історик переїхав спочатку до Львова, у березні 1944 р. на запрошення колеги професорів Українського вільного університету – до Праги, а в 1945 р. – до Мюнхена. Тут він був серед ініціаторів відновлення діяльності Українського Вільного університету, Українського історично-філологічного товариства, які вимушено перемістилися з Праги, керував відділом генеалогії Українського науково-дослідного інституту родознавства та знаменознавства, співпрацював з Міжнародною вільною академією наук, що у Парижі, та історичним відділенням Енциклопедії українознавства.

Характерною рисою української еміграції у повоєнні роки стало її переміщення із Західної Європи за океан, передусім до США та Канади. У 1951 р. О. Оглоблин перебрався до США, де розгорнув інтенсивну організаційно-наукову діяльність. Жодна подія в рамках розбудови української історичної науки на чужині не відбувалася без його участі. У 1952 р. він створив історичну секцію Української Вільної академії наук, а протягом 1970–1987 рр. був президентом її представництва у США. З 1965 р. очолював Українське історичне товариство, що виникло на базі редакційної колеги журналу «Український історик». 1967 р. за його активної участі вдалося створити Український науковий інститут Гарвардського університету, який і нині є потужним центром українознавства. О. Оглоблин очолював Українське генеалогічне та геральдичне товариства, співпрацював з Українським науковим богословським товариством. 1988 р. разом з Л. Винаром, О. Субтельним та іншими колегами виступив ініціатором здійснення академічного видання праць М. Грушевського. Серед здобутків О. Оглоблина – підготовка нової генерації дослідників української минувшини, серед яких – Л. Винар, О. Винтоняк, В. Омельченко та інші.

О. Оглоблин дожив до омріяної події – проголошення незалежної України, але через поважний вік не зміг побачити це на власні очі. Помер історик у 1992 р., похований в американському місті Спрінгфілд.

Вагомий внесок у розвиток української історичної науки становлять дослідження О. Оглоблина. Він – автор понад 700 праць, тематика яких охоплює економічну та політичну історію України, історіографію, генеалогію. Як історіограф науковець продовжив дослідження Д. Дорошенка «Огляд української історіографії», у 1956 р. опублікувавши працю «Українська історіографія. 1917–1956 рр.», що до кінця 1990-х рр. залишалася по суті єдиним узагальненням з цієї проблематики. Становищу наукової історії в УРСР науковець присвятив цілу низку інших робіт. Ще з довоєнних років О. Оглоблин долучився до вивчення одного з найзагадковіших творів «Історії Русів», дійшовши висновку про колективне авторство, репрезентоване членами українського патріотичного гуртка Новгород-Сіверщини.

Ще одним напрямком опрацювання історії України стала економічна історія, яку він опрацьовував з молодих літ. Чи не найпомітніший внесок О. Оглоблин зробив у вивчення окремих, але принципово важливих аспектів політичної історії. Зокрема він звернувся до проблем українського державотворення у ранньомодерну добу. Торкаючись періоду так званого «золотого десятиліття», О. Оглоблин на відміну від усталеного в його час погляду дійшов висновку про те, що в ці роки відбувалося економічне зростання та формувалося духовно-культурне життя. На його переконання, саме в першій половині XVII ст. сформувалася ідея українського відродження. Визвольну війну під проводом Б. Хмельницького слідом за В. Липинським історик розглядав як національну революцію, що поклала початок формуванню українського державотворчого процесу. Таким чином, він долучився до опрацювання концепції Української національної революції середини XVII ст., яка вже у 1990-ті рр. здобуде розвиток у працях сучасних українських істориків.

Темою всього життя О. Оглоблина стала постать І. Мазепи, опрацювання якої розпочалося ще в 1920-ті рр. Їй було присвячено 57 праць, які увінчала монографія «Гетьман Іван Мазепа та його доба», видана в 1960 р. Спираючись на широке коло джерел, всупереч радянській концепції показав, що на добу І. Мазепи припало українське відродження, а сам гетьман був визначним державним діячем. Його політику охарактеризовано як мудре лавірування, але орієнтація на шведського короля позбавило його підтримки в Україні. Хоча план І. Мазепи не був реалізований, його діяльність сприяла загальному піднесенню.

О. Оглоблин репрезентував покоління істориків, які вимушено опинилися в еміграції, не маючи можливості реалізувати свій науковий і громадянський потенціал на Батьківщині. Його діяльність поза межами УРСР з підтримання традицій українського історієписання, привернення уваги до українства як такого стала своєрідним плацдармом для відродження української наукової історії у сучасній Україні. У такий спосіб йому вдалося віднайти Україну.

УДК: 323.21

АКТУАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

О. М. Чальцева

Формування нового світопорядку, глобального політичного простору та публічного поля політики обумовило зміни функціональних можливостей політичних інститутів та посприяло оновленню практик взаємодії публічних політичних акторів. Глобальні тенденції відбилися на суб'єктності публічних акторів у різних типах систем, ускладнивши процес

формування публічної політики та виокремивши національні моделі цього багатоскладового явища, які мають свої унікальні особливості, проблеми й результативність.

В українському кейсі національної моделі публічної політики спостерігаються суперечливі процеси, що потребують свого наукового осмислення й детального вивчення. З одного боку, в українській моделі відображаються глобальні тренди формування публічної політики, які містять інноваційні форми взаємодії між акторами; з іншого – реалізуються імітаційні практики, не завжди пов'язані з накопичування ресурсів публічності та розвитком демократичних основ, які не дозволяють країні вийти на новий рівень відносин між суб'єктами і створити сприятливі умови для формування деліберативної демократії і повноцінного суспільного процесу.

Актуальність теми пов'язана також із пошуком залежності ефективності публічної політики від режимного середовища політичної системи, в якому вона здійснюється. Дослідження цих питань допоможе скласти повноцінне уявлення щодо публічного процесу в різних типах систем.

Демократичні держави з їх національними моделями публічної політики стали свого роду орієнтирами для країн, що почали перехід до нових політичних систем – зокрема й для України. Процес запозичення західних моделей не є механічним, тому що проходить адаптацію в умовах національних політичних реалій суспільства, яке їх запозичує. Імпорт державної моделі веде до виникнення так званої «гібридної держави», яка, в свою чергу, формує нові інституціональні практики (імітаційні або інноваційні) і, відповідно, визначає характер взаємодії між акторами («монологовий» або «діалоговий») в залежності від режимності системи. Поєднання імітаційної практики та монологової моделі взаємодії акторів при домінуванні ролі держави говорить про авторитарну режимність і обмежену можливість реалізації публічної політики. Протилежний варіант з'єднує інституціональну інновацію та діалоговість у взаємодії акторів, народжує національні практики публічної політики, відповідні демократичній традиції та ефективному управлінню. Перехідні системи реалізують обидва ці варіанти, формуючи власні унікальні моделі, пов'язані із соціокультурним контекстом національної політики й глобальними тенденціями. Проте, у системах, схильних до посилення авторитарних тенденцій, відбуваються консервація публічної політики та відмова від нормативної демократичної моделі публічної політики. Переформатування національної моделі відповідно до принципів деліберативної демократії, навпаки, сприяє формуванню публічного поля політики з активною та ефективною участю акторів у прийнятті рішень і розвиненим інформаційно-дискурсивним простором.

Можливості демократичного середовища для формування публічної політики забезпечуються за допомогою політичних інститутів, які визначають алгоритм і норми взаємодії різних суб'єктів у процесі формування порядку денного та прийняття рішень, а також виступають основними амортизаторами й регуляторами конфліктів у системі. В силу інституціональних змін у демократичних системах публічне поле політики послідовно розширюється завдяки активній включеності громадян до процесу прийняття рішень, що призводить до форматування нових соціальних практик, спрямованих на співучасть в управлінні. Позначення тенденції активного залучення громадян у публічну практику й інституціоналізації громадського сектору в публічному процесі потребує нових підходів до дослідження цього суб'єкту. Інститут громадянського суспільства в умовах демократії є повноцінним суб'єктом політики, системно впливаючим на процес планування та реалізацію публічної політики, що здійснюється під пильною увагою громадянського контролю з метою аудиту всіх прийнятих владою рішень. Громадянське суспільство, що формується в перехідних системах, ще проходить стадію свого інституціонального оформлення й визначає свої статусні функції в публічному просторі, що актуалізує питання його вивчення.

Публічна політика як науковий концепт увійшла в політичну науку порівняно недавно, але є одним із таких напрямків, що швидко розвивається, є популярним й затребуваним часом. Академічний інтерес викликаний пошуком нових методологічних підходів до

пояснення сучасної публічної політики, вивченням та систематизацією ефективних і адекватних своєму часу й національному контексту моделей цього процесу.

Актуалізація проблеми публічної політики та її теоретичне оформлення було розпочате представниками західної політичної думки, такими як: Ю. Габермас, Х. Арендт, В. Парсонс, П. Кньопфель, П. Флінгстін, А. Гайденгаймер, Г. Гекло, К. Адамс, Е. Остром, Т. Лоуї, П. Сабатьє, Х. Дженкінс-Сміт, Дж. Капано та ін. Сучасні дослідження публічної політики, представлені західноєвропейською й американською політичною наукою, стосуються переважно демократичних держав – відповідно, теорія, висновки й практичні рекомендації відносяться до однойменного політичного режиму. Роботи, присвячені цій проблемі, свідчать про те, що всі сфери аналізу й пояснювальні характеристики публічної політики пов'язані з теорією демократії й деліберативним процесом. З одного боку, ця наукова традиція сприяє деталізації знань про цей процес і допомагає сформуванню уявлення про ідеально-типову теоретичну модель демократичної публічної політики, але, з іншого боку, в деякій мірі стандартизують дослідників, що займаються аналізом публічної політики, визначаючи жорсткі концептуальні рамки дослідження. В силу того, що в чистому варіанті реалізувати на практиці ідеально-типову модель не представляється можливим і в багатьох трансформаційних системах цей процес ще не є завершеним, вивчення публічної політики вимагає врахування численних детермінаційних факторів: внутрішньо- й зовнішньополітичних, економічних, інституціональних, соціальних, культурних, ідеологічних, історичних тощо. Безумовно, при дослідженні публічної політики необхідно враховувати причинно-наслідковий зв'язок між режимністю й моделлю держави та факторами, які впливають на цей процес, проте також слід розуміти, що доведеність каузальних гіпотез на підставі даних однієї країни або групи країн не може бути в чистому вигляді використана для інших систем, тому що кожна держава має свій унікальний набір умов, факторів і обставин, які будуть визначати стратегічне майбутнє його внутрішньої й зовнішньої політики. Проте, необхідність вивчення різних національних політичних практик очевидна, по-перше, для реального політичного життя, тому що вдалі й ефективні політичні курси, що проводяться окремими державами, можуть мати деякі універсальні риси, які можуть бути частково використані в інших національних системах у подібних ситуаціях (особливо в умовах криз). По-друге, для запобігання помилок, які роблять систему нестабільною, нелегітимною для суспільства, вразливою перед внутрішніми та зовнішніми загрозами. По-третє, це дозволить розширити уявлення про розмаїття й численність стратегій запозичення західних моделей держави та публічної політики.

УДК 327+321.02(73)

НЕЛІБЕРАЛЬНИЙ СВІТОВИЙ ПОРЯДОК ТА ВРАЗЛИВІСТЬ ПОЗИЦІЇ «КОЛЕКТИВНОГО ЗАХОДУ»

І. Ю. Чарських

З початку ХХІ ст., а особливо останнім десятиліттям, глобальний ландшафт суттєвим чином змінюється. Обриси того, куди йде світ, загалом відомі. Відбувається ерозія традиційної (усталеної) політичної системи західних держав. Нова «третя сила» посилюється скрізь. До того ж, на нашому континенті в Європі регіонів (ліберальна концепція) намагається брати реванш Європа націй-держав (консервативна концепція). Відбувається бунт більшості проти диктату політично активних меншин, але «deep state» просто так свою владу лідерам консервативного повороту реднеків не віддає. В політичних фігурах, подібних до Трампа, чи Зеленського, мовчазна більшість хоче бачити втілення своїх сподівань. Характерною особливістю сучасної міжнародної ситуації є відсутність довіри.

Довіри нема ані до слів, ані до намірів, ані до документів. В цю ситуацію внесок гегемона, який втрачає гегемонію, був ключовим.

Між тим, уникнувши фальстарту в якості наддержави в 90-ті рр., Китай зараз зовсім небезпідставно претендує на дуже високий міжнародний статус. З іншого боку, РФ – економічно несильна держава – теж зазіхає на статус держави вищого класу, спираючись на свою військову силу й демонструючи рішучість в діях. Звинуваченнями наддержави у минулих порушеннях вона обґрунтовує й своє право порушувати міжнародні норми. Процеси накопичення сили, послаблення ворогів і залучення союзників розгортаються на повну. Залякування й шантаж стали основними прийомами дипломатії. Складаються умови для становлення триполюсної системи у складі однієї наддержави і двох недонаддержав. Те, що прийдешній світоустрій буде неліберальним, що він буде являти собою суперництво великих держав у світі майже без правил, – це очевидно.

Світоустрій, що був ще недавно, відходить. Але, чи був він ліберальним?!

Зовнішня політика США і загалом «сукупного Заходу», в т.ч. – у відношенні до України, дає підстави для сумніву.

Фундаментальні принципи лібералізму включають: а) забезпечення природних прав індивіда – на життя, особисту свободу, на власність; б) гарантованість громадянських прав; в) рівність перед законом; г) встановлення вільної ринкової економіки; д) accountability – забезпечення відповідальності тих, хто управляє, перед тими, ким вони управляють. Якщо в соціальній системі порушений хоча б один з цих фундаментальних принципів, система не може вважатися ліберальною.

На фоні специфічної активності МВФ і посольств західних держав в Україні загальним місцем як численних публіцистичних матеріалів, так і серйозних аналітичних публікацій стало твердження про Україну як країну під зовнішнім управлінням. Після цього, як правило, висувуються претензії діючій українській владі щодо втрати суб'єктності, перетворення її на догідливого виконавця чужої волі і т.п.

Не ставлячи під сумнів ґрунтовність підстав тези про несамостійність української влади у прийнятті не тільки ключових / стратегічних, а дедалі – й другорядних, навіть, внутрішньополітичних рішень, варто, на наш погляд, у цьому контексті звернути увагу й на іншу сторону, а саме – на США, або, радше, на постать т.зв. «сукупного Заходу», якому приписують роль, або який реально виступає у ролі ляльководи.

Справа в тому, що західні держави не мають аргументів, щоб усунути підозри громадської думки «країн транзиту» щодо того, що проект поширення ліберальних цінностей був і є ідеологічним прикриттям комерційних інтересів західних ТНК. США як тимчасовий гегемон намагалися просунути свої інтереси через міжнародні інституції та вільну торгівлю, доки це було їм вигідно. Як тільки Китай на полі вільної торгівлі став їх перегравати, вони змінили позицію на трампістський протекціонізм / «економічний націоналізм». Тобто, прихильність щодо встановлення системи глобальної вільної ринкової економіки була не ідейною, а інструментальною, спричиненою своєкорисливим інтересом, Тому систему міжнародних домовленостей після завершення холодної війни ХХ ст., яка була неможлива без силового домінування США, точніше характеризувати не як «ліберальний світовий порядок», а як механізм реорганізації та розширення сфери впливу Сполучених Штатів. Що цілком вкладається в рамки відомої традиційної парадигми: якщо ти сильніший – домінуй і отримуй вигоду зі свого домінуючого положення. А це не лібералістський, а реалістський підхід, продовження якого з боку західних країн спостерігаємо постійно, в тому числі – і в українському кейсі з євроасоціацією.

Основним драйвером устремлень «колективного Заходу» після завершення холодної війни була не промоція демократії заради встановлення вічного миру. То було лише дотепним ідеологічним прикриттям своєкорисливих інтересів США та їхніх союзників, прагнення домінувати, встановлювати вигідні для себе правила. Й правила ті були не для всіх однакові. США їх постійно порушували, (Нікарагуа, Югославія-Косово, Ірак), уникаючи покарання внаслідок домінуючої військової сили. Доля Лівії та Іраку – з одного

боку, доля Ірану та Північної Кореї – з іншого продемонстрували, що єдиний спосіб не слідувати у фарватері зовнішньої політики США і не бути ними розчавленими – це можливість завдати їм неприйнятної шкоди і здібність переконати їх в цьому і у своїй рішучості зробити це, якщо що.

Ідеї, що їх обстоювали неоліберальні інтернаціоналісти різко конфліктують з принципами, що лежать в основі лібералізму. Численні дріб'язні умови при виділенні кредитів, нав'язування т. зв. «доброго врядування» з реформами на законодавчому рівні та кадровою чехардою неминуче приходять у конфлікт з нормами суверенітету і самовизначення. Чим більше Захід виявляється втягнутим в організацію політичної та економічної інфраструктури країн, що розвиваються, тим менше ці держави та їх урядові структури здатні бути відповідальними перед своїми виборцями. Тим самим руйнується взаємозв'язок між урядом і народом. Тобто перекреслюється основна норма всіх сучасних ліберальних форм представницької демократії.

Колишній віце-президент США Джо Байден відкрито пишається тим, що зняв з посади Генпрокурора України Віктора Шокина. Посол США в Україні Марі Йованович, зі слів Генпрокурора України Юрія Луценка, давала йому вказівки щодо осіб, проти яких неможна порушувати кримінальні справи. Незалежно від того, правда це, чи ні, показовим є те, що нікого в Україні така ситуація не дивує, хоча деякі й обурюються з її приводу. Аналітиків і учасників щойно завершеної виборчої кампанії в Україні найбільше турбувало питання, чи підтримує Вашингтон чинного президента в якості кандидата на другий термін, і як йому або його супернику домогтися прихильності Білого дому. Зовнішня залежність влади та conditionality не узгоджуються з accountability.

Головне в лібералізмі – свобода. А що це за лібералізм, який доктринально позбавляє більшість людства на вільний вибір моделі суспільного розвитку, силоміць нав'язуючи тільки одну?! Це не ліберальний а приховано-реалістський підхід.

Таким чином, світовий світоустрій, що відходить, неправильно характеризувати як ліберальний. Це все одно, що називати СРСР країною переможного соціалізму, а міжнародну систему після його розпаду постбіполярною. Терміни звичні, але неточні, а відтак – ненаукові.

Чому зруйнувався СРСР? В першу чергу тому, що зникла його підтримка з боку людей/населення через зневіру. Бо занадто великим був розрив між словом і ділом, між політичною доктриною і реальним станом справ. Чи не наступає «колективний Захід» на ті ж граблі?

СЕКЦІЯ «ФІЛОЛОГІЯ»

Підсекція «Студії з лінгвоукраїністики»

УДК 81'367:[316.774:ЗМІ](477)

ФУНКЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КОНКРЕТИЗУВАЛЬНИХ ОДИНИЦЬ В УКРАЇНСЬКИХ ЗМК

І. О. Аксьонова

Конкретизувальні звороти в засобах масової комунікації (далі – ЗМК) є одним із найбільш виразних художніх прийомів завдяки своїй багатофункційності. Такі компоненти виконують характеристичну та оцінну функції, є особливим засобом вираження авторського погляду.

Функції конкретизувальних зворотів досліджено в багатьох працях. Наприклад, М. Ахмедханова у своїй дисертації зауважує, що уточнювальні конструкції виконують функції: 1) власне уточнення (уточнювальний компонент конкретизує уточнюване); 2) характеристики (уточнювальний член визначає уточнюване за ознаками статі, віку, зовнішніх або фізичних рис тощо); 3) оцінки (уточнювальний складник виражає суб'єктивну характеристику уточненого). Мовознавець виокремлює і поліфункційні уточнювальні звороти, у яких власне уточнювальну функцію поєднано із функцією характеристики або оцінки.

У ЗМК можна виокремити конструкції, що конкретизують підмет, присудок, додаток, означення, обставину. Синтаксичні конкретизатори використовують для того, щоб представити читачам, глядачам невідомого учасника, охарактеризувати особу за займаною посадою: *Як на Україну вплинули майдан і війна, проаналізувала Ірина Бекешикіна, очільниця фонду «Демократичні ініціативи»* (ICTV, 21.06.2018, 19:06); *Візьмемо, наприклад, Сергія Томіленка, голову Національної спілки журналістів України* (Opinion, 05.10.2018); національністю: *Це він, узбек, викликав охорону* (Opinion, 19.02.2019); рисами характеру: *І я страшенно боюся, що не зможу, не зможу передати її – оту справжню, неповторну, індивідуально-викличну, нещадно точну Оксану Забужко* (Opinion, 08.03.2019); віком: *Мільйони біженців, серед них десятки тисяч дітей, продовжили страждати* (ZIK, 19.10.2018).

Конкретизувальні одиниці в ЗМК пояснюють певні явища, предмети, що потребують уточнення. Наприклад: *Цей прийом, втеча від реальності в письмо, буде його рятівним колом ще кілька десятиліть* (Opinion, 23.10.2018); *Чвари між Україною та Польщею може сіяти спільний ворог, кремлівський режим, допускають деякі з них* (2+2, 06.02.2018, 18:30). Синтаксичні конкретизатори мають і оцінне значення, виражене емоційно-експресивною лексикою: *Один ukr.net, бідний, встигає новини збирати* (Opinion, 10.05.2018). Прикметник бідний посилює значення зображуваної авторської іронії. Деякі конкретизувальні складники дають оцінку популярності особи: *Цього музиканта Честера Беннінгтона, кумира мільйонів, Олександр малював майже місяць* (Україна, 05.12.2017, 19:26).

Різні критерії характеристики особи можуть поєднуватися в одному конкретизувальному звороті: *Ренді Брезник, славетний американський військовий пілот, астронавтом став досить недавно* (СТБ, 16.03.2018, 22:22). Компонент

«славетний американський військовий пілот» передає ознаки професії, національності, а також оцінки його діяльності.

Найбільш функційно навантаженими в ЗМК є багатокомпонентні одиниці, у яких кожен наступний конкретизувальний елемент не тільки пояснює конкретизоване, а й подає його характеристику за різними ознаками. Наприклад: *Керував блокувальниками мій дядько по маминій лінії, Василь, колишній фельдфебель австрійської армії, тоді – війт села Уріж* (Високий замок, 09.10.2018) (перший конкретизатор називає ім'я особи, другий – вказує на колишнє військове звання, третій вказує на займану посаду).

Досить поширеними є одиниці, які конкретизують: 1) обставини місця: *Там, на високому, старому, дуже розлогому дубі, висіла на мотузці головою донизу фігурка людини, підвішена за ноги* (Opinion, 05.06.2018); *А тим часом у моєму рідному селі Уріж, за сто кілометрів від Львова, пройшла чутка, що через наші гори прориватиметься «Беркут» із Закарпаття, який не пропускають основними дорогами на Київ* (Високий замок, 09.10.2018); 2) обставини часу: *Уже в нульові роки, після Помаранчевої революції, мені кілька разів дзвонили, пропонували номінуватися після «Notre Dame d'Ukraine», але я стояла на своєму, як кремій, і казала, що в жодному випадку не хочу нічого спільного мати з Шевченківською премією* (Opinion, 08.03.2019);

3) обставини способу дії: *Твори Богдана Кушніра написані літературно артистично, тобто художньо, повнокровно, на рівні найкращих здобутків сьогодишньої прози* (ZIK, 19.10.2018); 4) обставини міри й ступеня, *У часи Януковича їх було найменше за усі роки незалежності, децю більше третини* (ICTV, 21.06.2018, 19:06). Такі конструкції використані для просторової, темпоральної конкретизації, уточнення способу та міри і ступеня певної дії. Крім цього, синтаксичні конкретизатори є засобом створення експресивності, наприклад: *літературно артистично – художньо, повнокровно*.

Отже, поданий матеріал дає змогу виокремити такі функції синтаксичних конкретизаторів у ЗМК, як власне конкретизації, характеристичну й оцінну.

Література

1. Ахмедханова М. Д. Уточняющие конструкции, их типы и стилистические функции в прозе Н. С. Лескова : дис. канд. филол. наук: спец. 10.02.01 / Дагестанский государственный педагогический университет. Махачкала, 1998. 137 с.

2. Фомина Н. С. Синтаксические конкретизаторы как стилеобразующее средство в прозе Н. С. Лескова: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Петрозаводский государственный университет. Петрозаводск, 2009. 219 с.

3. Оленяк М. Я. Семантико-синтаксичні функції уточнення в англійській, українській та польській мовах: дис. ... канд. філол. наук: спец.10.02.17 / Донецький національний університет. Донецьк, 2011. 202 с.

УДК 811.161.2'367.7

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ МОДАЛЬНОСТІ СПОНУКАННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

К. О. Бортун

Сучасна лінгвістична теорія вирізняється існуванням стійкої тенденції розглядати мову в ширшому контексті, ніж це робилося в недавньому минулому. На сьогодні спостерігаємо поновлення звернення дослідників до різних мовних одиниць, їхнього відображення функцій в мовному просторі, а також до прагматичної характеристики лінгвістичної комунікації.

Прагматичний погляд на мовні явища дозволяє виявити такі особливості семантики висловлення, які раніше залишалися мало або недостатньо вивченими.

Чисельні публікації лінгвістів Л. Бірюліна, І. Вихованця, А. Володіна, К. Городенської, В. Горпинича, Е. Деренича, М. Жовтобрюха, А. Загнітка, А. Ізотова, О. Ісаченка, М. Кулика, В. Михайленка, О. Пешковського, Н. Перцова, О. Почепцова, В. Русанівського, В. Храковського, Д. Штелінга та ін. вказують на активне дослідження імперативних висловлень у структурно-синтаксичній і функційно-семантичній, комунікативно-прагматичній і когнітивній сферах. Однак у багатьох працях не проаналізовані можливості прислівника функціонувати як засіб вираження імперативності у цьому вбачаємо *актуальність* дослідження. Оскільки досить поширені випадки, коли волевиявлення мовця відбито саме за допомогою прислівника в дискурсі з прямою мовою зазвичай у словах автора.

Прислівники можуть замінювати наказові форми дієслова і передавати семантику спонукання навіть при відсутності дієслова, однак імперативну функцію здатні виконувати тільки ті прислівники, які можуть поєднуватися з формою імперативу. Пор. : *Швидше!* = *Біжимо швидше !*; *Тихіше!* = *Розмовляй тихіше!* Напр.: «*Чоловік і жінка мислять по-різному. Колись вважала, ці відмінності надумані. А потім стала помічати їх. Бавлячись із сином, взяла в руки ляльку й заспівала колискову. «Мамо, **тихо**, – попросив 3-річний син. – Чуєш, як гарно трактор гуркоче?»* («Країна», № 18 (371) 11 травня 2017). При цьому спостерігається посилена спонукальна функційність. Значення якості і вищого ступеня настільки природні для спонукальних ситуацій, що навіть при відсутності наказового дієслова вільно виконують імперативну функцію. Конотація таких спонукань полягає в настільки сильному акценті на значенні способу дієлова, що воно стає факультативним [5, с. 16].

Семантика імператива може бути виражена прислівником і в певній мовленнєвій ситуації. На письмі позначається знаком оклику, в усному мовленні – інтонацією. Наприклад: *Вгору!*, *Сюди!*, *Тихо!*, *Швидше!*, *Обережніше!* У нашому матеріалі в частині прикладів прислівники виражають значення імперативності частіше в структурах з прямою мовою (в діалогах): «*А це завжди цікавий досвід, постійний тонус і рух вперед!*» (Високий замок. – 30.11.2017); «*Ану, сюди! – Олександр тикнув пальцем на співрозмовника*» (Високий замок. – № 12. 09.2015.);

«*Люди, **сюди!** – крикнув хлопець*».

«***Тихіше** в залі! – це раз намагається заспокоїти депутатів спікер Верховної Ради. Мені тоді сказали: «**Тихіше**, Оплачко, не поспішайте в табір, устигнете*» (Дзеркало тижня. – 03.04.2017).

З частини наведених прикладів видно, що при вживанні прислівників із просторовою (напрямую руху) семантикою в імперативному значенні імпліковані дієслова руху (переміщення): ідея переміщення (точніше – каузації руху) зрозуміла з контексту, але немає дієслів, що реально позначають у семантичній структурі речення ідею переміщення.

За межами дієслова до морфологічних елементів вираження спонукальної модальності зараховують вигуки типу *геть, зась*: (*Геть звідси!* тощо): «*Геть з моїх очей! І вказав поглядом на двері*» (Українська правда. – 12.02.2014);

«*Сергію, з ювілеєм, гей!*

*сімдесят п'яте свято се
Нехай над світом вознесе
Веселу Вашу іпостась.*

*

*Хоч це для Вас не апогей:
На горизонті мріє сотка –
Для всіх приваблива висотка,
Отож і Вам туди не зась!»*

(автор – Омелян Лупул) («Журналіст України», № 2, 2015).

Вибуки волевияву зазвичай виражають різні команди і заклики, звернені до людей і тварин. Багато з них мають професійний характер і вживаються в мовленні військових, мисливців, моряків, будівельників, дресирувальників: *фу, фас, анкор, апорт, майна, віра, полундра*.

Проаналізований нами матеріал дає можливість виділити низку модальних відтінків значення імперативності, які виражені словами-вибуками: *гайда, гей, тсс*.

У групі прикладів вибуки виражають загальне значення веління, спонукання. В основному в такій функції вживаються вибуки *гайда і тсс*, напр.: «*Якщо матеріали знайдено, гайда до справи!*» (Хрещатик. – 06.01.2011).

Подібне вживання імперативних вибуків спостерігаємо переважно в розмовному стилістично забарвленому мовленні.

Трапляються приклади, в яких уживають вибуки, що служать, на думку вчених, сигналом до уваги, виражають заклик відгукнутися: «*Люди просто прийшли на ділянку й сказали: «Гей, президенте, заради власного самозбереження змінюй політику ...»*» (Дзеркало тижня. – 2012).

У стилістично забарвленому діалогічному мовленні, побудованому в формі структур із прямою мовою, трапляються вибуки, за допомогою яких відганяють або закликають кого-небудь; пор. *он!, геть!, марш!, зась!* тощо: «*Кучму – геть!*» (Високий замок. – 16.11.2009); «*Ша, вже ніхто нікуди не йде*» (Сьогодні. – 04.07.2017).

Вживання вибуків у спонукальній функції в розглянутому нами матеріалі не вирізняються продуктивністю.

Фразеологічні одиниці з семантикою волевияву інтерпретуються в лінгвістичній науці по-різному. Виявлення досліджуваних одиниць в художньому тексті і їх аналіз роблять очевидним той факт, що вони призначені для передачі різного роду побажань.

Конструкції типу *Бережи тебе бог!*; *Будь проклятий!*; *Уразь тебе грім!*; *Та хай ти пропадом!* називають побажаннями-заклинаннями, або реліктовими побажаннями, напр.: «*Серед іноземних лідерів Маккейна підтримав прем'єр – міністр Ізраїлю Бен'ямін Нетаньягу: «Бережи Вас Господь, сенаторе Джоне Маккейне»*» (Цензор.net. – 20.07.2017). О. В. Алтабаєва виділяє такі властивості цих фразеологічних одиниць, як ідіоматичність, абстрактність семантики, зумовленість соціокультурними уявленнями народу, проявляються при зверненні до вищої і / або стихійної сили, а також загальний конструктивний компонент, який традиційно кваліфікуєть як форму наказового способу, і обмеженість функцією за розмовним і художнім стилями мови [1, с. 400]. Терміни, що вживаються в наших прикладах структури фразеологічного характеру у окремих випадках мають національно-культурний характер: «*Дай Боже хоча б цей успіх закріпити*» (Дзеркало тижня. – №4 0 (768) 17–23 жовтня 2009).

Деякі дослідники пропонують поділ цих конструкцій залежно від їх оцінного змісту на позитивні і негативні. Так, Є. З. Ельмесова поділяє конструкції, які виражають побажання, на «фразеологізми зі значенням добробажання» і «фразеологізми зі значенням злобажання» і зазначає, що ці фразеологічні одиниці «утворилися на основі якісної та оцінної характеристик як словосполучення з протилежними значеннями» [3, с. 43]. До так званих *добробажань* відносять формули на кшталт: *Дай Бог; Допоможи Господи / Боже; Будь здоровий; Будь щасливий* тощо. У нашому матеріалі позитивно-оцінні побажання займають певне місце. У таких висловленнях часто вживають слова *Бог, здоров'я, щастя*: «*Біля молодих сидить весільний староста, котрий акуратно записує всі суми в зошит і оголошує всьому весіллю – «Михайло Палійчук з родиною обдарували молодих на двісті доларів і чотириста гривень, дай їм Боже щастя, здоров'я і многая літа»*» (Українська правда. – 13.10.2010); «*Будьте щасливі саме сьогодні, а не живіть спогадами про минуле щастя чи мріями про щастя в майбутньому*» (Дзеркало тижня. – № 5.– 2017).

Отже, імператив є основним засобом вираження волевиявлення в українській мові, тому що він хоча і є дієслівною формою, виражає не процес, не дію, а волю мовця, його наказ або прохання про те, щоб була виконана чи завершена дія. У роботі було розкрито граматичні

особливості морфологічних елементів вираження спонукальної модальності, описано модальні відтінки значення імперативності виражену прислівниками, словами-вигуками, проаналізовано стилістичні особливості вираження модальності спонукування в сучасній українській мові. Водночас зазначено, що інтонація визначає спонукальний характер і не може існувати поза контекстом цього висловлення. А за відсутності спеціалізованих граматичних структур інтонація стає провідною ознакою формування волевиявлення.

Література

1. Алтабаева Е. В. Категория оптативности в современном русском языке: дис. на получение научн. степени д-ра филол. наук: 10.02.01. Москва, 2003. 485 с.
2. Бережан Л. В. Категорія спонукальності в сучасній українській мові: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Чернівці, 1996. 194 с.
3. Эльмесова Э. З. Фразеологизмы со значением доброжелания и зложелания в кабардинском и русском языках. *История языкознания, литературоведения и журналистики как основа современного филологического знания*: Материалы междунар. научной конф. Ростов на Дону; Адлер, 2003. Вып.2: История. Культура. Язык. С. 41–49.
4. Изотов А. И. Императивность как прагмалингвистический феномен: На материале чешского языка. Едиториал УРСС: Москва, 2008. С.13–14.
5. Кайгородова И. Н. Проблемы синтаксической идиоматики (на материале русского языка). Астрахань, Изд-во АГУ, 1999. 94 с.
6. Мелехова Л. А. Коннотация императива: автореф. дисс. кандидата филол. наук: 10.02.01. Москва, 2012. С. 16.
7. Перцов Н. В. Инварианты в русском словоизменении. Москва: Языки русской культуры, 2001. С. 88–101, 221–244.
8. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. Москва: Яз. славян. культуры, 2001. XXXIII. С. 118, 359.
9. Русанівський В. М. Структура українського дієслова. Київ: Наукова думка, 1971. С. 263–272.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Високий замок. URL : <https://wz.lviv.ua>.
2. Дзеркало тижня. URL : <https://dt.ua>.
3. Сьогодні. URL : <https://segodnya.ua>.
4. Українська правда. URL : <https://www.pravda.com.ua>.
5. Хрещатик. URL : <http://www.kreschatic.kiev.ua>.
6. Журналіст України. URL : <http://nsju.org>.
7. Цензор.net. URL : <https://censor.net.ua>.
8. Країна. URL : <https://gazeta.ua/ru/journal>.

УДК 811.161.2'373.7-312.9

ТЕКСТОТВІРНІ ФУНКЦІЇ АФОРИСТИЧНИХ ВИСЛОВІВ У ХИМЕРНИХ РОМАНАХ ЄВГЕНА ГУЦАЛА

О. Г. Важеніна

Складником фразеологічної системи химерних романів Євгена Гуцала є афористичні вислови – такі словесні формули, авторські узагальнення, здатні до мовно-естетичного функціонування і поза текстом письменника. Такі фрази, з одного боку, можна вважати

своєрідними сигналами естетичної інформації про весь твір і його автора, а з іншого – зараховувати до художніх канонів певної епохи. Вони посилюють виразовість химерного тла мовлення Євгена Гуцала і виражають важливий, подекуди філософський зміст тексту. Афоризми досліджуваної химеріади репрезентовані 8 семантичними групами: **Людина:** *Людська душа – це темна комора, в якій світло запалюється зрідка та й то не для стороннього ока* (ПЖФ). *Немає для людини нічого таємничішого і загадковішого, ніж вона сама* (ПЖФ); **Жінка:** *Жіноцтво завжди жіноцтво!* (ПЖФ). *Язык у жінки завжди сильніший за жінку* (ПЧ). *Кожна жінка – це загадка, до якої може бути не одна відгадка, а сто* (ПЧ) тощо; **Філософія життя:** *Маємо вчитись на чужих помилках, щоб уникнути своїх власних* (ПП). *Журба – не матінка, від неї ласки не жди, вона всміхатись не годна* (ПЖФ); **Слово. Мова:** *Слово де не посій, там воно вродить, навіть на яловій землі, яка сама їсти просить* (ПЖФ); **Праця:** *Чим більше й краще працюємо – тим ближче наше майбутнє* (ПП); **Мистецтво:** *Мистецтво – це життя, і життя – це мистецтво* (ПЖФ). *Новий день треба славити новими піснями* (ПЖФ); **Сміх:** ... *сміх не повинен виходити за рамки. Сміх завжди має бути в рамках! Сміх ворога мені ворожий. Сміх – це здоров'я, чим більше смієшся – тим здоровіший* (ПЖФ). *Треба знати, коли сміятися, скільки сміятися. А також – як сміятися і з кого сміятися. Сміх... є дошкульна зброя, а до зброї треба розумно братися. Щоб бодай у своїх не вистрелити й самим собі не завдати шкоди* (ПЖФ); **Слава:** *Слава – це ярмо, якому ти й належиш, а не собі. Всі, що прагнуть слави, насправді прагнуть рабства, уярмлення. Слава – це чорт, який завжди чортом буде, з яким і не треба змагатись і з якого ніколи не буде солодкого м'яса. Домагатися слави – це свідомо запродавати чортові душу. Слава крутить людиною, мов чорт дорогою, слава так вириває людське коріння, як ото чорт гречку рве з корінням на перевесло!* (ПЖФ).

До типових фігур афоризмів Євгена Гуцала належать антитеза, гіпербола, паралелізм, порівняння, що письменник запозичує зі стихії народного мовлення загальнонародної фразеології. Вони експресіонізують авторський зміст та подають його в оптимально лаконічній формі. Часто в основі афористичних висловів Є. Гуцала використовується парадокс, що суперечить здоровому глузду, але є характерний для химерування письменника.

Афоризми Євгена Гуцала виконують у текстах досліджуваних романів різноманітні стилістичні функції: загальнодидактичну (застерігають, вчать), пізнавальну (сприяти глибшому проникненню у філософську сутність буття), інтерпретативну (оцінюють конкретну ситуації), полемічну (підкріплюють і посилюють аргументи у суперечці), але провідною функцією залишається – комічна. Образними висловами письменник художньо естетизує такі поняття, як *людина, жінка, слово, мова, праця, мистецтво, сміх, слава*. Ними письменник утверджує споконвічні уявлення про абсолютні людські ідеали, що мають залишатися пріоритетними в усі часи у характерному для химерної оповіді сатирико-гумористичному струмені. Авторські афоризми в химерній прозі Євгена Гуцала створюють лейтмотивність твору, постаючи його смисловими домінантами й засобом авторського химерування.

Література

1. Виноградов В. В. О языке художественной литературы. Москва: Гослитиздат, 1959. С. 84–166.
2. Попович А. С. Мовностилістичні особливості української сатирично-гумористичної прози (на матеріалі романів Є. Гуцала та О. Чорногуза): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Анжеліка Станіславівна Попович. Київ, 2001. 20 с.
3. Русанівський В. М. Мова химерного роману. *Мовознавство*. 2006. № 4. С. 3–21.
4. Русанівський В. М. Український гумор і його мова. *Мовознавство*. 2005. № 2. С. 3–17.

5. Семен Г. Я. Функционирование парадокса в контексте. *Фразеологическая семантика в парадигматике и синтагматике*: сборник научных трудов. Москва, 1984. Вып. 226. С. 189–202.

6. Сологуб Н. Поняття «індивідуальний стиль письменника» в контексті сучасної лінгвістики. *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Слов'янська філологія*. Чернівці : Рута, 2001. Вип. 117–118. С. 34–38.

7. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови : монографія. Запоріжжя : ЗДУ. 2002. 351 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. ПЧ: Гуцало Є. Позичений чоловік. Твори в п'яти томах. К. : Дніпро, 1997. Т. 3. С. 147–460.

2. ПЖФ: Гуцало Є. Приватне життя феномена. Твори в п'яти томах. К. : Дніпро, 1997. Т. 4. С. 5–394.

3. ПП: Є. Гуцало. Парад планет. Євген Гуцало. Твори в п'яти томах. К.: Дніпро, 1997. Т. 4. С. 395–685.

УДК 81'373.423

ВИЯВ БАГАТОЗНАЧНОСТІ ТА ОМОНІМІЇ З-ПОМІЖ СУКУПНИХ ЛЕКСЕМ

І. Р. Домрачева

Запропоноване дослідження є продовженням попередніх розвідок щодо аналізу сукупних одиниць. Однак є певні моменти, про які хочеться зауважити і про які зовсім мало зазначено у науковій літературі.

У мові є лексеми, у яких значення сукупності виявляється у зв'язку з розщепленням багатозначного слова. Як свідчать спостереження, значна кількість субстантивів (власне сукупних лексем) репрезентують сукупне значення на другому, третьому або й на сьомому рівнях. Такі лексеми займають периферію функційно-семантичного поля (ФСП) сукупності, оскільки семантика сукупності в них виражена вторинно. Кожне багатозначне слово становить сукупність кількох значенневих одиниць, або лексико-семантичних варіантів [2, с. 134]. При поєднанні останніх встановлюються ієрархічні відношення. Розрізняються головні (стрижневі, домінантні) значення та похідні, які семантично залежать від номінативного. Наприклад, у слові *випуск* – домінантною семою є значення – «дія за значенням *випускати*» (1, 3, 4). Друге і четверте значення – 2. «Сукупність виробів, виготовлених одночасно і за одним зразком»; 4. «Група осіб (учнів, студентів), що закінчили навчальний заклад одночасно» – є похідними лексико-семантичними варіантами ядерного несукупного значення, семантично зв'язані із периферійними значеннями дієслова *випускати* (3, 4). А в межах однієї частини мови перебувають у складі двох лексико-семантичних груп: «Назви певної кількості виробів, предметів, виготовлених одночасно і за одним зразком» та «Сукупність осіб, що одночасно продовжують або закінчили навчання».

Явище, коли сукупне значення іменника займає іншу – другу позицію, інколи пояснюється тим, що лексема є похідною, утворена, наприклад, від дієслова. Першим значенням такого субстантива є абстрактне поняття, похідне від дії, процесу. Зазвичай, такі лексеми позбавлені множини, бо не співвідносні з конкретними речами. Здатність утворювати множину абстрактні іменники набувають лише при конкретизації їхнього значення, а також при вживанні їх в експресивній функції [4, с. 34]. Відомо, що деякі

дослідники, наприклад, розглядають збірні іменники в колі абстрактних на тій підставі, що основу їхнього лексичного значення становить абстрактне поняття сукупності і збігається низка словотворчих і граматичних показників [4, с. 35]. Щодо вторинної позиції сукупної лексеми висловився і О. О. Потебня, вважаючи збірність вторинною відносно абстрактності. Учений констатує, що абстрактність може породити збірність, коли цю властивість, якість можна прикласти до багатьох однорідних предметів або осіб: «... за початкову точку відліку чи взірць можна взяти випадки, коли якість, що розуміється як особина (особа), яка належить іншій особині, слугує символом багатьох, яким притаманна якість особин» [1, с. 36].

Одним із критеріїв поповнення значень є переосмислення, перенесення на основі подібності, схожості ознак, дій, явищ, процесів. Інколи ці переносні значення бувають сукупними, а іноді виражають одиничність чого-небудь. Однак завдяки формуванню багатозначності засобами метафори, метонімії тощо з'являються лексеми з двома і більше значеннями, серед яких присутнє і сукупне, що пояснює наявність у нашій роботі відповідних позначок поряд з іменниками чи іншими носіями сукупності: *малина* – 1. «Багаторічна чагарникова ягідна рослина з кисло-солодкими ягодами, звичайно темно-червоного кольору»; 2. збірн. «Ягоди цієї рослини» (СУМ, т. IV, с. 607).

Кількість сукупних значень у лексемі може бути довільною. Вони можуть поєднуватися в одну лексико-семантичну групу (ЛСГ) або в різні відповідно до застосування. Якщо змоделювати співвідношення сукупних і несуккупних значень у мові, то можна скласти такі структурні схеми полісемічних слів:

1) $A_x + B_x$ або $B_x + A_x$; 2) $NA_x + NB_x$ або $NB_x + NA_x$; 3) $NA_x + B_x$ або $B_x + NA_x$; 4) $A_x + NB_x$ або $NB_x + A_x$, де A – лексема з несуккупним значенням (несуккупне значення); B – сукупне значення; x – кількість одиниць (значень), яка може бути довільною; N – кількість ЛСГ.

У цих схемах не враховується розташування значень у словниковій статті. Метою є виявлення, аналіз сукупних значень і їхніх різноманітних типів. Сукупні і несуккупні значення іноді чергуються. Існують лексеми, які містять тільки сукупне значення: *поїзд* – 1. «Ряд з'єднаних між собою залізничних вагонів, що рухаються з допомогою локомотива»; 2. «Ряд візків, саней, що їдуть в одному напрямку» – B_2 .

До I групи належать: *кухня* – 1. нес. – «Спеціально пристосоване приміщення з піччю, плитою і т.ін. для готування їжі»; 2. «Набір страв, харчування» – $A + B$; *караул* – 1. «Те саме, що варта»; 2. «Вигук: рятуйте, гвалт» – $B + A$; *санкція* – 1. нес. «Затвердження чого-небудь вищою інстанцією»; 2. сукуп. – юр. «Заходи впливу, покарання за порушення закону»; 3. сукуп. – ек. «У кредитних відносинах – заходи впливу, застосовувані банком до порушників фінансової або кредитної дисципліни» – $A_x + B_x - A + B_2$; *дружина* – 1. «Одружена жінка щодо до свого чоловіка»; 2. «Одружений чоловік щодо своєї жінки»; 3. «Група, загін, добровільне об'єднання людей, створене з якоюсь метою»; 4. «У стародавньому Римі – збройний загін, що становив постійну військову силу князя і брав участь в управлінні князівством» – $A_x + B_x - A_2 + B_2$.

До II групи належать: *курс* – 1. «Напрямок руху, шлях (судна, літака і т.ін.)»; 2. перен. «Основна настанова, напрям (у політиці)»; 3. «Систематичний виклад основ якої-небудь науки або її частини у вищій школі, а також підручник, що являє собою такий виклад»; 4. «Закінчений цикл навчання, його обсяг і час, за який цей цикл навчання відбувається» – *Незабаром він знов займає перше місце і вже не кидає його за весь гімназійний курс* (М.Коцюбинський); 5. «Рік, ступінь навчання (у вищому і середньому спеціальному закладі)»; 6. «Закінчений ряд, цикл лікувальних процедур»; 7. «Вартість цінних паперів, установлювана спеціальними державними нормативними актами» – $NA_x + NB_x - 5A_5 + 2B_2$; *команда* – 1. «Короткий наказ командира за встановленою формою»; 2. «Керівництво якою-небудь військовою командою; командування»; 3. «Невелика військова частина, виділена в окрему одиницю або сформована для якогось призначення»; 4. «Екіпаж судна, особовий склад його»; 5. «Спортивний колектив на чолі з капітаном»; 6. «Група людей,

що виконує якусь роботу» – $NA_x + NB_x - 2A_2 + 2B_4$; *зміна* – 1. «Перехід, перетворення чого-небудь у щось якісно інше; змінювання»; 2. «Заміна кого-, чого-небудь кимось, чимось іншим»; 3. «Частина доби, протягом якої одна група людей виконує певну роботу і змінюється іншою, коли минає час»; 4. «Група людей, які виконують одночасно певну роботу»; 5. «Молоде покоління, що має змінити старших»; 6. «Комплект одягу, білизни, який міняють час від часу» – $NA_x + NB_x - 3A_3 + 3B_3$; *клас* – 1. «Сукупність предметів, явищ, що мають спільні ознаки, однакові якості; розряд, категорія»; 2. «Визначення групи людей»; 3. «Підрозділ початкової, середньої школи або гімназії, що охоплює учнів одного року навчання та одного рівня знань» // «учні такого підрозділу»; 4. «Кімната в школі»; 5. «Міра якості, рівень чого-небудь»; 7. «Дитяча гра» – $NB_x + NA_x - 2B_3 + 4A_4$.

До III групи належать: *комісія* – 1. «Група осіб, який доручено розв'язувати певні питання»; 2. «Орган державного управління, який виконує певні функції»; 3. «Доручення, яке пов'язане з купівлею (продажем), за виконання якого встановлюється певна винагорода» – $B_x + NA_x - B + 2A_2$; *ремісництво* – 1. «Заняття ремеслом» (у 1 значенні); 2. перен. «Робота за шаблоном, без творчої ініціативи»; 3. збірн. «Ремісники» (у 2 значенні) – $NA_x + B_x - 2A_2 + B$; *експедиція* – 1. «Відправлення, розсилання товарів, кореспонденції»; 2. «Установа або відділ установи, підприємства, що відає відправленням, розсиланням товарів, кореспонденції»; 4. «Подорож, поїздка, відрядження групи людей, загону з спеціальною метою, завданням»; 5. «Група, загін людей, що здійснюють подорож, поїздку, відрядження з спеціальною метою, завданням» – $NA_x + B_x - 3A_3 + B_2$.

IV групу утворюють: *обслуга* – 1. «Група людей, що обслуговує певний об'єкт»; 2. «Військова група, що обслуговує гармату, міномет т.ін.»; 3. рідко = «обслуговування» – $NB_x + A_x - 2B_2 + A$.

Другий рівень периферійності складають слова, які є сукупними внаслідок виникнення омонімічних форм і перебувають в омонімічному зв'язку з несуккупними лексемами. За семантичною структурою і співвідношенням систем своїх форм омоніми різко відмежовані один від одного. Їх значення якісно відрізняються від взаємопов'язаних основного і похідного [2, с. 150]. Віддаленість сукупного значення з погляду специфіки денотата, втрата ним відношення мотивації дає змогу кваліфікувати відповідне слово як омонім до інших несуккупних значень [Там само]. Необхідно також додати, що подібно до лексико-семантичних варіантів багатозначних слів значення омонімів конкретизується в контексті [2, с. 155]. На наш погляд, омоніми належать до слів з неозначеною множинністю: *бабка*⁷ – «купка складених на полі снопів жита, льону і т.ін.» – *Свіжовибраний льон вручну в'язали в снопи і розставляли їх у бабки для просушування* (З газ.). Перше значення цього субстантива – «Те саме, що *баба* – мати батька або матері». Залежно від часу виникнення нового значення у слова місце розташування сукупного значення у ряді словникових значень може змінюватися: на початку, всередині чи вкінці. Сукупна лексема *бабка*⁷ займає сьому позицію, після якої ще є слово з несуккупним значенням – *бабка*⁸ – «петелька, на яку застібають гаплик».

Отже, у сучасній українській мові значення сукупної дискретної множинності містять ті лексеми, у яких сема сукупності, єдності виступає стрижневою, домінантною. У такому разі на першому місці перебуває якісний критерій виокремлення субстантивів серед інших іменників з неозначеною множинністю.

Література

1. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. Москва: Просвещение, 1968. Т. 3. 552 с.
2. Сучасна українська літературна мова / за ред. А. П. Грищенка. Київ: Вища шк., 1997. 494 с.
3. Словник української мови: В 11 т. Київ: Наук. думка, 1970–1980.
4. Томіліна Г. Я. Семантичні та структурно-граматичні особливості збірних іменників. *Укр. мова і літ. в шк.* 1971. № 4. С. 32–36.

СЕМАНТИЧНО ЕЛЕМЕНТАРНЕ РЕЧЕННЯ ЯК КОРЕЛЯТ ГОЛОВНОГО КОМПОНЕНТА ГЕНІТИВНОЇ КОНСТРУКЦІЇ З НЕПРЕДИКАТНИМ ІМЕННИКОМ

Л. М. Коваль

У художньому, публіцистичному та розмовному стилях сучасної української літературної мови досить поширені генітивні речення з простим головним компонентом, вираженим непередикатним іменником, напр.: *А малини – красної, білої* (О. Довженко); *Батьків, дідів, бабів, сестер, братів* (М. Стельмах); *Гусей тих і качок* (О. Довженко); *Всю дорогу уявляла обіцяне море полуниць. Коли ж побачила те поле насправді, лиш розчаровано протягла: «Ну й полуниць..!»* («Сільські вісті», 28.11.2013). Така формально-синтаксична модель генітивної конструкції ґрунтується на семантично елементарному реченні, сформованому предикатом зі значенням великої неозначеної кількості та суб'єктом із таким самим значенням, пор.: *Полуниць! ← Полуниць є багато*. Проблема глибинної структури генітивного речення не була окремим предметом мовознавчих студій, хоч про неї побіжно й згадувано в працях І. Вихованця, К. Городенської, Л. Рабанюк, що й зумовлює актуальність нашої розвідки як для сучасного теоретичного мовознавства, так і для логіко-лінгвістичних міждисциплінарних досліджень.

Непередикатні та предикатні іменникові лексеми в ролі простого головного компонента генітивного речення по-різному передають кількісну ознаку, що зумовлено відмінністю в їхній категорійній семантиці: предикатні виражають ознаковість, а непередикатні – предметність. Саме тому простий головний компонент – предикатний іменник репрезентує інтенсивний вияв певної ознаки (пор.: *Крику! Шуму! Радості!*), тоді як простий ГК – непередикатним іменником визначає величезну кількість предметів (пор.: *Книг! Грибів!*). Незважаючи на ці відмінності в категорійній семантиці, обидва семантичні класи іменників мають однакові потенції щодо репрезентації значеннєвих різновидів предикатів кількості базових речень. Простий головний компонент генітивного речення, реалізований непередикатним іменником, так само як і простий головний компонент генітивного речення, експлікований предикатним іменником, може корелювати із семантично елементарним реченням, ядро якого становить предикат великої неозначеної кількості, предикат малої неозначеної кількості та предикат відсутності кого-, чого-небудь.

Семантичний діапазон непередикатних іменників у функції простого головного компонента генітивного речення охоплює різноманітні назви конкретних людей, тварин, рослин, предметів неорганічного світу, речовин, матеріалів тощо (*А будинків!* (І. Роздобудько); *А соняшника, а маку, буряків, лободи, укрупу, моркви!* (О. Довженко); *Вишень!* (А. Подолинний); *Ох і грудок же!* (В. Кожелянко) та людей (*Ну й людей!* («Сільські вісті», 20.12.2013); *Партизанів отих!* (О. Довженко); *А красунечок-дівчаток! Ого-го!* («Студентська територія», 14.02.2012).

Іменники з конкретним предметним значенням представляють також простий головний компонент генітивного речення, співвідносний із семантично елементарним реченням, сформованим предикатом малої неозначеної кількості. Маркером цього значеннєвого різновиду предикатів кількості у формально-граматичній структурі генітивного речення постає контекст та відповідна, часто іронічна, модальність висловлення на комунікативному рівні, а пр.: *Ну й туристів! Пусті пляжі. А де ж обіцяні потоки відпочивальників?* («День», 24.01.2012).

Про предикатну семантику відсутності кого-, чого-небудь у формально-граматичній структурі генітивного речення, простий головний компонент якого виражений предметним та займенниковим іменником, сигналізують негатор *ні* (пор.: *Ні лісів, ні лісосмуг!* («Сільські вісті», 19.12.2013); *Ні гір, ні проваль!* (О. Довженко) та займенникові

іменники *ніхто*, *ніщо* у формі родового відмінка (пор.: **Нікого!** (П. Загребельний); – *І що там?* – **А нічого** (В. Нестайко). Щодо відмінкової форми *нічого* займенникового іменника *ніщо*, то інтерпретація її семантико-синтаксичного наповнення (предикатність – непередикатність) залежить від семантичного змісту співвідносного займенника (пор.: *Цілий тиждень чекаємо дощу. І знову ранок. І знову нічого!* Та *Сподівалася на розуміння й вдячність. А нічого! Ні того, ні того!* (С. Пиркало). Це дає підстави кваліфікувати таку форму як універсальну для вираження простого головного компонента, експлікованого є передикатним та передикатним іменником. Загалом кореляція простого головного компонента генітивного речення, вербалізованого є передикатним іменником, із семантично елементарним реченням зразка «передикат відсутності кого-, чого-небудь + суб'єкт відсутності кого-, чого-небудь» типова для сучасної української мови.

Значеннєвий діапазон є передикатним іменникових лексем у ролі простого головного компонента генітивного речення досить широкий. Він охоплює іменники зі значенням географічних об'єктів та фізичних феноменів, природних явищ на воді, атмосферних опадів, температурних, оптичних, електричних, стихійних природних явищ, наявності вологи в атмосфері (*І ось уже й ні хмари, ні блискавки* (В. Малик), іменники – назви осіб, елементів їхньої зовнішності, соціального, родинного, професійного статусів тощо (*Ну й бородавок у неї!* («Вінниччина», 04.12.2013); *А що вже в його побратимів!* (П. Загребельний), іменникові лексеми, що називають різноманітні артефакти, пов'язані з людиною, – одяг, прикраси, предмети побутового вжитку тощо, які характеризують її як власника (*А що вже в неї намиста, серезжок, браслетів та всіляких інших прикрас!* (І. Карпа); *Вже ні прикрас, ні гламуру* (І. Карпа); *У нього ні снарядів, ні патронів* (О. Довженко).

Співвідношення формально-синтаксичних та семантико-синтаксичних ознак простого головного компонента генітивної конструкції, репрезентованого є передикатним іменником, залежать від поширеності структури такої конструкції. Непоширене генітивне речення корелює із семантично елементарним реченням, воно є результатом згортання його предиката великої (малої) неозначеної кількості чи предиката відсутності кого-, чого-небудь. Генітивні речення, поширені атрибутивним, детермінантним або керованим другорядним членом, постали внаслідок згортання двох семантично елементарних речення пор.: *Найдивовижніших страв!* ← *Страв є багато + Страви найдивовижніші;* *Ну й суконь у Наталки!* ← *Наталка має сукні і Суконь є багато;* *Ну й суконь у цій крамниці!* ← *Сукні є в цій крамниці і Суконь є багато;* *Ну й прикрас на ялинці!* ← *Прикраси є (висять) на ялинці і Прикрас є багато.*

Отже, у сучасній українській літературній мові базовим корелятом простого головного компонента генітивного речення, експлікованого є передикатним іменником, постає семантично елементарне речення, сформоване предикатом кількості та суб'єктом кількості. Семантичний спектр предиката кількості охоплений трьома різновидами – предикат великої неозначеної кількості, предикат малої неозначеної кількості, предикат відсутності кого-, чого-небудь.

Література

1. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.
2. Городенська К. Г. Семантичний і морфологічний потенціал предикатів кількості. *Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки*. Луцьк: Вежа, 2002. № 5. С. 23 – 26.
3. Рабанюк Л. С. Генітивні речення в сучасній українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01. Чернівці, 1998. 20 с.

ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИКОЛОГІЧНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ СТУДЕНТІВ НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ В. СТУСА

Н. А. Митько

Формування мовленнєвих умінь і навичок особистості є однією з актуальних проблем у вітчизняній лінгводидактиці. Різноманітне використання текстового матеріалу як засобу навчання із значним дидактичним і виховним потенціалом є важливою ознакою мовленнєвої підготовки студентів. У працях лінгводидактів (З. Бакум, Н. Голуб, О. Горошкіна, Т. Груба, О. Караман, С. Караман, О. Копусь, О. Кучерук, Л. Мамчур) наголошено на важливості систематичної роботи з текстовим матеріалом, а також на необхідності вдосконалення монологічного й діалогічного мовлення учнів і студентів. Методисти вважають текстуальний дидактичний матеріал, добір якого доцільно здійснювати з урахуванням потреб майбутніх фахівців, основою для формування комунікативної компетентності філологів. Усвідомлений добір дидактичного матеріалу сприяє свідомому засвоєнню теоретичних положень, розвитку мислення, мовленнєвої пам'яті, мовного чуття [2, с. 34]. Критеріями добору текстів називають їх новизну, емоційність, естетичність, виховний, лінгвокультурний потенціал.

Твори В. Стуса повною мірою відповідають таким вимогам. Тексти поезій є своєрідним емоційно-образним унаочненням для пізнання законів мови. Засвоєння мовної теми залежить від опори на текст, ефективного використання його розвивальних і дидактичних функцій.

Тексти дібрано з урахуванням наявності лексикологічних мовних явищ. Системне використання дидактичного матеріалу не тільки допомагає викладачеві виробити й удосконалити лексикологічні компетентності студентів, а й ознайомлює їх з різними творами поета.

Викладач пропонує для самостійної роботи вдома знайти у двох поезіях слова, вжиті в переносних значеннях. Одній групі студентів запропоновано вірш «Увечері везли віолончель», другій – «Варіація». З першого вірша виписано такі словосполучення: *запліталась порохом дорога, бився волохатий жаль, автострада тихла, шастали колеса, крихкотіли зорі на льоду тощо*. У другому вірші студенти називають такі словосполучення: *незграбно кружеляють сосни, промерзлий крик гаптує пні, грудка виснажених снів, шляхом шастали сузір'я, давились коміром вітри, кружеляв зболілий ліс тощо*.

Під час вивчення типів лексичних значень можна запропонувати такі вправи.

Знайти слова, вжиті в переносному значенні. З'ясувати значення, користуючись тлумачним словником. *Осліпле листя відчувало яр і палене збігло до потоку, брело стежками... [3, с. 42]. Мені зоря сіяла нині вранці, устромлена в вікно [3, с. 128]. Але й після цього досада не минає [3, с. 115]. У сивій завірюсі голосінь ці грона болю, що падуть в глибіню, безсмертною бідою окошились [3, с. 103]. О, тим і дорога мені – перегортаю сторінки книжок, іду в крамницю, слухаю Бортнянського – про тебе дума [3, с. 46]. Сніг хоче спати. Влежаний, він вже не пам'ятає голубу дорогу з небес і до землі [3, с. 52].*

Визначити вид переносних значень підкреслених слів. Назвати вид метафори за образністю (стерта, образна загальнономовна чи індивідуально-авторська), вид метонімії.

Натрудились руки: шумлять сади – там, де стриміли скелі [3, с. 390]. У Мар'їнці стоять кукурудзи [3, с. 90]. Хай добавлять чи нехай відбавлять – не буде тут моєї і ноги. Піду на шахту [3, с. 90]. Рятуючись од сумнівів, б'ю телеграму собі самому [3, с. 115]. Сонце йде за ліс [3, с. 46]. У лісі ледь перші проліски зойком вибухнули з-під снігу [3, с. 59]. В проваллях ночі, коли Київ спить, а друга десь обстрілюють старанно, склепить очей не можу ні на мить [3, с. 85]. Пустіть мене в просмолене дитинство [3, с. 84]. Там ридає Україна над головою сина: прощай [3, с. 96]. Око обережно обмацує дорогу між проваль [3, с. 78].

Студенти отримують завдання для самостійної роботи вдома вписати з поезій В. Стуса приклади різних видів переносних значень. З творів поета наводять приклади метафор: *Так тонко-тонко сни мене вели повз кучугури й урвища – додому, туди, назустріч горю молодому, де в кілька вод мої жалі текли устами матері, дружини, сина («Так тонко-тонко сни мене вели»)*, *І світло випурхнуло птахом і розпластало два крила над віковим страпатим страхом жалкого як голки зела («Посоловів од співу сад»)*, *Пахтять кульбаби золоті меди, і, ніби хмарка буриштинова, бджоли злітаються до мене знадокола («Пахтять кульбаби золоті меди»)*. У поезіях знаходять такі приклади метонімії: *Церква святої Ірини криком кричить із імлі («Церква святої Ірини»)*, *В плечі штовхають нас автомати («Уже Софія відструменіла...»)*, *На всерозхресті люті і жаху, на всепрозрінні смертного скрику дай, Україно, гордого шляху, дай, Україно, гордого лику! («Уже Софія відструменіла...»)*. Студенти наводять знайдені у творах приклади синекдохи: *Колеса глухо стукотять, мов хвиля об паром, стрічай, товаришу Хароне, з лихом і з добром («Колеса глухо стукотять»)*, *Нехай гризуть дніпрові гострі кручі моє зболіле серце («Останній лист Довженка»)*, *Побачив, що біля моїх дверей зупинилось дві ноги, дві руки й тулуб («Я знав майже напевно...»)*.

Вивчаючи парадигматичні відношення в лексиці, студенти виконують такі завдання.

Знайти постійні й контекстуальні синоніми. Визначити типи постійних синонімів.

А світ весь витих, витух, відпалав, не вгамувавши вікової спраги [3, с. 71]. І дерева, як тіні предковічні, мене до себе кличуть і зовуть [3, с. 84]. Чи людська добрість – тільки доти добрість, поки без сил, без мужності, без прав запомогти, зарадити, вступитись, стражденного в нещасті прихистить, і зважитись боротися, щоб жити, і зважитись померти, аби жити? [3, с. 86]. Вже відбриніло, відквітло, відгасло, відграло навкруг [3, с. 99].

Вписати з поезії «Ця п'єса почалася вже давно» антоніми. Назвати постійні й контекстуальні антоніми. З'ясувати їхню стилістичну роль у творі.

Студенти вписують такі антонімічні слова: *сон – ява, йти – стояти, сміятися – плакати, актор – глядач, початок – кінець, раз єдиний – все життя, життя – смерть, грішник – праведний, радіє – журиться, гнів – любов.*

Відшуковуючи у творах В. Стуса антоніми, студенти вписують такі рядки: *Шумуйте, весни – дні, ярійте, вечори, поранки, шліть нам усмішки лукаві! [3, с. 94], Ти ждеш іще народження для себе, а смерть ввійшла у тебе вже давно [3, с. 97], Я вже не знаю, чи я вже помер, чи живу, чи живцем помираю, бо вже відбриніло, відквітло, відгасло, відграло навкруг [3, с. 99], Регочи на кутні – буде легше (а як буде важче – теж не гріх) [3, с. 56].*

Розкриваючи поняття оксюмору, можна проілюструвати це рядками з поезій: *Ні – стояти. Тільки тут. У цьому полі, що наче льон. І власної неволі спізнати тут, на рідній чужині [3, с. 120]; Ударив грім – і зразу шкереберть пішло життя. І ось ти – все, що снилось, як смертеіснування й життєсмерть [3, с. 264].*

Такий дидактичний матеріал збагачує мовлення студентів, дає можливість викладачеві збагатити і поглибити знання складних мовних явищ.

Література

1. Караман С. О. Методика навчання української мови в гімназії: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. освіти. Київ : Ленвіт, 2000. 272 с.
2. Кондратенко Н. Текст як засіб формування комунікативної компетентності майбутніх журналістів на засадах лінгвокультурології. *Укр. мова і літ. в шк. України*. 2018. № 1. С. 34–36.
3. Стус В. Палімпсест: Вибране. Київ : Факт, 2006. 432 с.

Підсекція загального та прикладного мовознавства

УДК 81'23

МЕТОД ГЛИБИННОГО НАВЧАННЯ В МОДЕЛЮВАННІ ЛІНГВОПЕРСОНИ

І. Г. Данилюк

Підходи до вивчення мовної особистості включають її: 1) психологічний аналіз; 2) соціологічний аналіз; 3) культурологічний аналіз – моделювання лінгвокультурних типажів – узагальнених відомих представників певних груп суспільства, поведінка яких втілює в собі норми лінгвокультури загалом і впливає на поведінку всіх представників суспільства; 4) лінгвістичний аналіз (опис комунікативної поведінки носіїв елітарної або масової мовної культури, характеристика людей з позицій їхньої комунікативної компетенції, аналіз креативної і стандартної мовного свідомості); 5) прагмалінгвістичний аналіз мовної особистості, в основі якого лежить виділення типів комунікативної тональності, характерної для того чи іншого дискурсу.

Глибинне навчання (ГН) є галуззю машинного навчання, яка використовує для реалізації своїх завдань *багатошарові* штучні нейронні мережі (ШНМ). Починаючи з 2012 року, зокрема після публікації результатів тренування ШНМ для розпізнавання зображень проекту ImageNet з використанням *згорткової* багатошарової мережі, де кожен наступний шар є результатом згортання (тобто пропускання через фільтр) даних попереднього. Передумовою стала також можливість навчати мережі з багатьох шарів, що потребує великої кількості обчислень на центральному процесорі або процесорі комп'ютерної відеокарти.

Ефективність методу ГН підтверджена зростанням якості виконання типових завдань машинного навчання – розпізнавання образів і класифікація, кластеризація, прогнозування, – якщо порівнювати з одношаровими ШНМ чи класичними алгоритмами, що ґрунтуються на правилах. До сьогодні зберігається надзвичайно високий інтерес з боку науковців до ГН. Розроблено бібліотеки, як-от TensorFlow чи Keras, що спрощують процес програмування глибинних мереж і дають змогу зосередитися більше на процесі підготування вхідних даних (введення) й аналізу результатів (виведення). Загалом найчастіше мета системи ГН – встановити зіставні зв'язки між вхідними та вихідними даними, і чим більше інформації буде використано для тренування, тим потенційно точнішими будуть результати роботи з новими даними.

Відомі обмеження глибинного навчання. Кількість тренувальних даних. Системи ГН потребують великої кількості даних. У навчанні без учителя ці дані мають бути структуровані та нормалізовані, а в навчанні з учителем – ще й правильно розмічені. Сьогодні збирання та підготування даних є окремим напрямом дослідження, цілою бізнесовою галуззю, у якій дані продають та купують. Для моделювання мовних та мовленнєвих явищ наявність розмічених даних є неоднаковою для різних мов. **Нові дані.** Низький рівень узагальнення для нових даних впливає з попередньої проблеми. Якщо тренувальна вибірка містить небагато прикладів якогось правила, система ГН може не встановити потрібне узагальнення. **Нечіткі та синкретичні дані.** Значною проблемою для аналізу мовлення та моделювання мовної особистості є економія мовних засобів, синкретизм, омонімія та багатозначність. Для умовного розуміння речення *Замók зámok на замók, щоби зámok не замók* потрібні знання як лінгвістичні (щодо частин мови чи структури речення), так і екстралінгвістичні. Є корпуси, що мають розмітку таких даних (Bowman та ін.), однак треба усвідомлювати, що побудувати навіть не вичерпний, а мінімально достатній корпус для однієї мови сьогодні є навряд чи реальним завданням.

Ієрархічна структура даних. Системи ГН працюють з текстовими даними, реченнями як з простими ланцюжками слів, не враховуючи ієрархічну будову мови, за якої більші одиниці будуються з менших. Завдяки цій властивості потенційно довжина речення і кількість можливих речень є необмеженими, і водночас побудованими зі скінченного, як видається, набору структур. Текст для системи ГН має вигляд плаского поля або неструктурованого однорангового списку, відповідно, встановлені кореляції між словами чи реченнями будуть неієрархічними. **Лінгвістичні знання.** Сучасні системи ГН мають самодостатній характер та ізольовані від уже відомих та систематизованих знань. З одного боку, це дає змогу абстрагуватися від надмірного ускладнення системи численними правилами. Зокрема, сучасна якість розпізнавання мовлення з ГН на великій кількості розмічених прикладів вища за всі побудовані раніше системи, що містили моделі фонем, звука, наголосу, акомодатії тощо. З іншого боку, обмеженість тільки тренувальною вибіркою й даними, що можуть бути отримані з неї, унеможливує для системи ГН встановлення кореляцій для мовних одиниць, яких у ній немає. Натомість навіть простий граматичний словник або схема побудови складного речення з простих містять таку інформацію в готовому вигляді.

Перспективні напрями. Указані проблеми глибинного навчання, як нам видається, містять у собі відповідь на запитання, як їх подолати чи обійти. Зокрема, відмінним до контрольованого глибинного навчання, яке потребує величезної кількості розмічених тренувальних даних, може бути *спонтанне навчання*, або навчання без вчителя. Нагадаємо, що виділяють 3 типи машинного навчання: а) *з учителем*: використовуючи набір об'єктів (прикладів) і правильних реакцій (відповідей) до них навчитися на давати правильну реакцію (відповідь) на заданий об'єкт (приклад). Як-от: на основі розміченого вручну корпусу текстів навчитися визначати частину мови й основні граматичні категорії в інших (не включених до корпусу) текстах; б) *без вчителя*: використовуючи набір об'єктів (прикладів), знайти в них приховані (невідомі наперед) закономірності. Як-от: поділити слова в корпусі текстів на певні класи (групи); в) *з підкріпленням*: використовуючи в певному середовищі контрольованого комп'ютером агента, вчиняти такі дії, щоби досягти максимально можливої кількості позитивних реакцій (відповідей) від середовища. Як-от: у діалоговій системі домогтися подання якнайточнішої відповіді на поставлене природною мовою запитання.

Одним з відомих підходів спонтанного навчання є просте накопичення вхідних даних, які мають схожі властивості, але явно не розмічені, як-от система розпізнавання котів від Google. Накопичення персонотекстів, записів спонтанного мовлення лінгвоперсони, зразків почерку, результатів підготовлених експериментів з лінгвоперсоною, на нашу думку, є саме цим перспективним підходом.

Інший напрям пов'язаний із заміною наборів навчальних даних фільмами, які змінюються в часі. Суть у тому, що треновані на відеороликах системи можуть використовувати будь-яку пару послідовних кадрів як тренувальні дані в навчанні, метою якого є передбачити наступний кадр. Так, кадр t стає прогнозом для кадру t_1 , без жодної потреби необхідності розмічувати ці дані.

Нарешті, третій підхід до спонтанного навчання запропоновано Г. Маркусом – розроблення системи, призначеної самостійно ставити завдання, розв'язувати відповідно проблеми високого рівня та інтегрувати абстрактні знання.

Окрім спонтанного навчання, ми вважаємо перспективним також гібридний підхід, що поєднуватиме ГН з класичними директивними системами, у яких абстрактні дані замінено символами, а з ними можливі відповідні логічні, математичні чи подібні операції. Переконливим аргументом на їх користь нам видається те, що вони максимально близькі до того, як функціонує така символна система, як мова, а також незалежність від того, чи траплялися усі можливі комбінації даних у тренувальній вибірці.

ОБ'ЄКТИВНО-ГРАМАТИЧНИЙ СТАТУС ЧАСТИНОМОВНОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ¹

А. П. Загітко, Н. Г. Загітко

1. Історія лінгвістичних учень сповнена різних підходів і концепцій частиномовних класифікацій, що легко простежити в давньоіндійських, давньоарабських, давньокитайських, давньояпонських і давньоєвропейських (античних) студіюваннях, відповідних граматиках заявлених наукових парадигм. Наріжним питанням розподілу лексем за частинами мови постає їх поліфункційний вияв: *ну* – вигук (– *Марисунцю, таже їжте, та ну, та не дайтеся просити* (І. Керницький)); *ну* – частка (– *Посієш вітер, пожнеш бурю!* <..> *Ось вам! Ну що, задоволені?* (І. Росоховатський)). Іншим складним виміром проблеми постає суб'єктивне визначення критеріїв частиномовної класифікації – морфологічного, синтаксичного, семантичного (і/чи номінативного), дистрибутивно-заступального (і/чи дистрибутивно-замішувального), словотвірного чи їх сукупності й надання одному (і/чи двом) із них визначальних критеріїв, що й зумовлює виділення різної кількості частиномовних класів – від двох до двадцяти двох і більше, що визначувано об'єктивно-граматичними функціями лексем.

2. Від давньоєвропейської (античної) традиції успадкована чотириелементна частиномовна класифікація з послідовним розмежуванням *імені, дієслова, займенника й сполучника*. Заявлена класифікація постала опертям розвитку й деталізації класів слів (пор., напр., розмежування в англійській, українській лінгвістиці XVII ст. дев'яти частин мови: *імені, дієслова, займенника, сполучника, прикметника, дієприкметника, числівника, прислівника, артикля*). Намітилося декілька проблемних позицій: 1) частиномовний статус дієприкметника; 2) диференціювання відмінкових і невідмінкових слів (Ч. Батлер), відмінюваних і невідмінюваних (іменник, прикметник ↔ прислівник та ін. (В. Буллокар)); 3) врахування значень лексем, їхніх форм і функцій (Г. Суїт, О. Єсперсен) та ін. Домінуючим принципом класифікації був морфологічний.

3. Кваліфікація синтаксичного принципу частиномовного диференціювання як визначального була одним із етапних моментів розвитку лінгвотеретичного вчення (Л. Блумфільд, Дж. Трейгер, Л. Сміт та ін.). У межах синтаксичного критерію опертям постає синтаксична позиція. Для Ч. Фриза формальна характеристика (категорійність частиномовного класу) мотивована: 1) синтаксичною позицією слова; 2) контекстним оточенням лексеми, який часто зумовлює міжчастинимовну трансформацію: *двадцятирічний* – ‘прикм. 1. Який триває, здійснюється, виконується протягом двадцяти років’: *За двадцятирічне гетьманування доклав [І. Мазепа] багато зусиль, щоб вивести Україну з “руїни”, припинити політичне безладдя* (О. Апанович) і відтінок ‘у знач. ім. *двадцятирічний, ного, ч.; двадцятирічна, ної, ж.* Той (та), хто має вік двадцять років’: *А ось переді мною фото Майї та Юрка, коли їм було по двадцять. Що в них лишилося від тих, двадцятирічних?* (І. Росоховатський) (СУМ: В 20-ти т. Т. 4, с. 49).

4. Класифікаційні основи частиномовного тлумачення істотно еволюціонували в період протиставлення морфології й синтаксису з наданням особливого статусу у формуванні частиномовних класів внутрішньореченневому статусу лексем. Для В. Брьондаля, наприклад, істотною є наявність універсальної основи, що мотивує частиномовне диференціювання в усіх індоєвропейських мовах. Тому частиномовна система залежить від комбінування чотирьох фундаментальних категорій: субстанції,

¹ Дослідження виконано в межах фундаментального наукового проекту “Об'єктивна і суб'єктивна мовносоціумна граMATика: комунікативно-когнітивний та прагматико-лінгвокомп'ютерний виміри” (0118U003137) – Донецький національний університет імені Василя Стуса Міністерства освіти і науки України.

відношення, кількості та якості, що підтверджує тяглість аристотелівської класифікаційної системи.

Протиставлення морфології й синтаксису актуалізує розмежування конгруентної (конструктивно зумовленої) та інконгруентної (конструктивно незумовленої) функцій (за А. Гардинером), які розкривають механізм міжчастиномовних трансформацій. Частиномовна класифікація в основі своїй може мати підхід «від значення до форми» або ж підхід «від форми до значення», що й умотивувало постання семантичного, формально-граматичного, лексико-граматичного й структурного семантичного (пор. погляди М. Смотрицького, Я. Головацького, С. Смаль-Стоцького, О. Потебні, Д. Овсянико-Куликовського, В. Виноградова, І. Вихованця та ін.) принципів. Прихильники семантичної класифікації (М. Смотрицький, О. Потебня, Д. Овсянико-Куликовський) мали опертям підхід «від значення до форми», а для послідовників формально-граматичного тлумачення частиномовних класів (Є. Тимченко, П. Фортунатов, О. Шахматов, О. Пешковський) підґрунтям є врахування «від форми до значення», пор. розмежування *змінюваних* і *незмінюваних* слів.

5. На думку Л. Єльмслева, мова «може відкрити дорогу й до розуміння стилю особистості й до подій життя минулих поколінь» (Єльмслев Л. Прологемени до теорії мови // Загнітко А. Мовознавство: загальне мовознавство. Вінниця: Твори, 2019. С. 88), подібно й історія частиномовної класифікації, її еволюція привідкриває особливості філософського узагальнення форми і значення мовних одиниць, їхніх функцій та ін. Підсумковою можна вважати лексико-граматичну класифікацію, яка узагальнює морфологічні ознаки лексем і статус категорій останніх, диференціювання формотворення і словотворення слів, їхні синтаксичні функції. У підсумку потрібно говорити про значущість семантичного (значення), морфологічного (форма) й синтаксичного (функція) критеріїв. Переосмислення критеріїв частиномовного диференціювання уможливило протиставлення лексем за субстанційною основою (*іменник* ↔ *дієслово* – ядро (центр) і *прикметник* ↔ *прислівник* (напівпериферія), за І. Вихованцем), процесуальністю, інтенсивністю вияву ознаки та ін.

6. Актуальною є частиномовна класифікація за номінативно-граматичним принципом, основу якої становить єдність змісту й форми (лексичні й граматичні ознаки слова в їхній єдності). Номінативно-граматичний принцип актуалізований у межах номінативно-екзистенційної (функційно-когнітивної) лінгвістичної наукової парадигми. За цим принципом усі слова категоризовані відповідно до тих фактів об'єктивної дійсності, який (чи які) вони номінують, постаючи носіями номінативного значення, що й мотивує диференціювання лексичної, граматичної, ситуаційної, модальної, емоційно-імперативної та прямої номінацій. Розмежування заявлених різновидів номінації мотивує виділення тринадцяти частин мови: іменник, прикметник, числівник, дієслово, прислівник, предикатив (лексична номінація); займенник (ситуативна номінація); модальні слова ↔ модальник (модальна номінація); вигук (емоційно-імперативна номінація); звуконаслідувальна (пряма); прийменник, сполучник, частка (граматична номінація) (Лукин М. Ф. О номинативно-грамматическом принципе классификации частей речи в современном русском языке // Рус. яз. в шк. 1982. № 1, с. 82–87). Заявлений принцип не постає викінченим, оскільки у своїй основі є різнофункційним.

5. Перспективним постає вивчення частиномовного диференціювання з опертям на 1) взаємпроникнення різних принципів, формування окремих гібридних підкласів (*дієприкметник*, *предикатив*, *модальник* і *под.*) та ін.; 2) статус статичного й динамічного в частиномовній системі; 3) білатеральність мовного знака, значущості асиметрії форми й значення; 4) співвідносність і/чи неспіввідносність первинних і вторинних функцій, їх переформатування, формування множин зразка «у функцій», «еквівалент», «оказіональна категоризація» та ін.; 5) визначення передумов перекатегоризації.

КВАЛІФІКАЦІЯ ЦІННІСНОЇ КАРТИНИ СВІТУ В ЛІНГВІСТИЧНІЙ ПАРАДИГМІ

Ж. В. Краснобаєва-Чорна

1. Ціннісна картина світу (далі ЦКС) перебуває в центрі уваги спеціальних розвідок, ґрунтованих здебільшого на ідеях В. Карасика, згідно з якими ЦКС – це система моральних цінностей, етичних норм і поведінкових правил, реконструйована як взаємопов'язані оцінні судження, співвідносні з юридичними, релігійними, моральними кодексами, загальноприйнятими судженнями здорового глузду, типовими фольклорними та відомими літературними сюжетами [Карасик 1996: 5], а її конститутивними ознаками постають:

а) ЦКС у мові формують загальнолюдський і специфічний складники, останній зведено до різноманітних номінативної щільності об'єктів, оцінної кваліфікації об'єктів, комбінаторики цінностей;

б) між оцінними судженнями наявні відношення включення й асоціативного перетину, внаслідок чого можна встановити ціннісні парадигми відповідної культури;

в) ЦКС властиві найбільш істотні для певної культури смисли, ціннісні доміанти, сукупність яких утворює певний тип культури, збережений у мові;

г) ЦКС у межах однієї мовної культури постає неоднорідною, оскільки в різних соціальних групах можуть бути різні цінності;

ґ) ЦКС існує як у колективній, так і в індивідуальній свідомості.

2. У вітчизняному та закордонному мовознавстві ХХІ століття актуалізовано такі напрями дослідження ЦКС:

а) експериментальне студіювання слів-цінностей як засобу доступу до ЦКС, що ґрунтоване на психолінгвістичному підході й уможлиблює встановлення зв'язку між вербальним описом усвідомлюваних ціннісних уявлень із психікою людини [Федосюткіна 2005];

б) опис аксіологічної тріади «віра, надія, любов» (на матеріалі східнослов'янських лінгвістичних словників), яка служить для позначення найвищих християнських чеснот, належить до сфери людських стосунків і ставлення до Бога й тому найповніше відображає духовне багатство народу [Герасимович 2013];

в) вивчення потенціалу прецедентних феноменів як засобів вираження нових ціннісних орієнтирів молоді в умовах культурної та мовної експансії [Фокина 2014];

г) позиціонування структури різновиду 'Life is about people' як засобу доступу до ЦКС, як однієї з словесних моделей цінностей, створюваних носіями мови (на основі даних сайту Ngram Viewer, прикладів із Британського національного корпусу і текстів сучасних англійських художніх творів) [Емельянова 2015];

ґ) опрацювання адекватної дослідницької методики вивчення фрагментів ЦКС на фраземному рівні з простеженням структурної та прагматичної специфіки соціальних (свобода, любов, успіх, мир, дружба), вітальних (здоров'я), правових (закон), етичних (чесність і справедливість), естетичних (краса), матеріальних (гроші) цінностей у фраземіці [Краснобаєва-Чорна 2016];

д) аналіз оцінної семантики прислів'їв із компонентами *вогонь, вода, земля і повітря* з метою виявити цінності української, російської, англійської, німецької ЦКС, що містяться у внутрішній формі фольклорних афоризмів [Сулейманова 2018] тощо.

3. Під ЦКС розуміємо осмислення світу людиною, його фрагментів і статусу людської особистості в цьому світі через оцінну категоризацію в опозиції цінностей і нецінностей. Вихідною інформацією про ЦКС вважаємо: а) виняткову роль оцінної категоризації – формування цінностей унаслідок оцінного осмислення об'єктів довкілля; б) рівневу структуру: цінності в ЦКС розташовані за ярусами (наприклад, соціальним,

вітальним, матеріальним, етичним, правовим, естетичним), підґрунтям виділення яких постають типологічні параметри загальнолюдських цінностей (влада, гроші, дружба, закон, життя, здоров'я, краса, любов, мир, повага, свобода, родина, справедливість, успіх, чесність тощо); в) опозитивний характер складників ЦКС.

4. Основним джерелом, що визначає категоризацію цінностей у ЦКС та виявляє глибинні етнокультурні нашарування, визнано асоціати, позиціоновані як маркери кодів культури: соматизми – соматичний / тілесний код культури, зоосемізми та фітокомпоненти – біоморфний / субстанціальний із виокремленням рослинного / фітоморфного і зооморфного, метеокомпоненти – природний, колоративи – колоративний, числові компоненти – квантитативний, назви продуктів харчування та страв – гастрономічний, оніми – онімний, лексеми з темпоральною семантикою – темпоральний / часовий, лексеми з просторовою семантикою – просторовий тощо.

5. Значну роль у формуванні та збереженні самосвідомості народу, його ідентифікації в ЦКС відіграє фраземний фонд мови, оскільки у внутрішній формі фраземи втілено національно-культурне світобачення; у фраземах кожен елемент вагомий, насичений інформацією, що безпосередньо пов'язано з оцінними властивостями цих одиниць.

Література

1. Карасик В. И. Культурные доминанты в языке. *Языковая личность: культурные концепты*. Волгоград-Архангельск : Перемена, 1996. С. 3–16.
2. Герасимович О.В. Восточнославянская семантическая аксиология (вера, надежда, любовь). Минск : Беларуская навука, 2013. 249 с.
3. Фокина М. А. Категория прецедентности в массмедийном дискурсе и ценностная картина мира современной молодежи. *Язык. Текст. Дискурс: [научный альманах]*. Ч. 2. Вып. 12. Ставрополь : Издательство СКФУ, 2014. С. 58–68.
4. Емельянова О. А. Об одной модели выражения ценностных представлений в современном английском языке (Life is about people). *Вестник СПбГУ. Сер. 9. Филология. Востоковедение. Журналистика*. 2015. Вып. 2. С. 105–112.
5. Краснобаева-Чорна Ж. В. Лінгвофраземна аксіологія: парадигмально-категорійний вимір. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 416 с.
6. Сулейманова Я. О. Аксиологічна семантика паремій з компонентами на позначення природних стихій: вода, вогонь, повітря і земля (на матеріалі англійської, німецької, української та російської мов) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство». Одеса, 2018. 288 с.

УДК 81'1:811.161.1'276.16

ФРАЗЕОЛОГІЗОВАНІ РЕЧЕННЯ У ЛІНГВОПЕРСОНОЛОГІЙНОМУ ПОРТРЕТІ ЮРІЯ ШЕВЕЛЬОВА¹

Г. В. Ситар

1. У межах лінгвоперсонології як порівняно нової галузі мовознавчої науки увага дослідників сфокусована на вивченні мовної особистості як особливого цілісного феномена, під яким розуміють «сукупність усіх мовних здібностей і реалізацій

---

¹ Дослідження виконано в межах фундаментального наукового проекту «Об'єктивна і суб'єктивна мовносоціумна граматики: комунікативно-когнітивний та прагматико-лінгвокомп'ютерний виміри» (0118U003137) Донецького національного університету імені Василя Стуса Міністерства освіти і науки України.

особистості» [Загнітко 2017: 4]. Лінгвоперсонологійний портрет мовної особистості об'єднує зовнішній і внутрішній вияви, передбачає кілька рівнів аналізу: семантичний, комунікативний, когнітивний та ін.

2. Принцип системності аналізу мовної особистості (крім цього, виділяють також принцип контрастивності) [Загнітко 2017: 4] зумовлює залучення сучасних комп'ютерних технологій опрацювання мовних даних. Іншими словами, дослідження мовної особистості є принципово корпуснозорієнтованим. Необхідною передумовою такого студіювання є створення спеціального дослідницького корпусу, що охоплює всі доступні мовленнєві реалізації або ж об'єднує певні фрагменти (вибірки), добирання яких підкоряється законам статистики (див. дослідження В. Перебийніс, Н. Дарчук, Є. Карпіловської, О. Демської, Т. Бобкової та ін.). Пропоноване дослідження виконане на матеріалі корпусу текстів Юрія Шевельова (Шереха), створеного колективом кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології ДонНУ імені Василя Стуса та доступного за адресою http://corpora.donnu.edu.ua/bonito/run.cgi/corp_info?corpname=sherex2. Корпус містить усі видані на сьогодні тексти Юрія Шевельова (104 документи), загальний обсяг корпусу – 1346424 слововживань.

3. Об'єктом цього дослідження є фразеологізовані речення в корпусі текстів Юрія Шевельова. Фразеологізовані речення є важливим складником мовлення будь-якої мовної особистості, оскільки є специфічними одиницями, що перебувають на межі синтаксису і фразеології, складаються з ідіоматично пов'язаних та фіксовано розташованих постійного і змінного компонентів, мають низьку абсолютну частоту вживання і є яскравим втіленням особливостей мовлення на синтаксичному рівні [Ситар 2017], у силу чого вони можуть виступати маркерами лінгвоперсонологійного портрету мовця, своєрідними ідентифікаторами певної персони.

4. Здійснений аналіз корпусу текстів Юрія Шевельова підтвердив припущення про низьку продуктивність фразеологізованих речень у ньому. З усього переліку моделей синтаксичних фразеологізмів, виділених у праці [Ситар 2017], у корпусі зафіксовано тільки 6 моделей:

4.1. Модель *Не до N₂ Corp_f*, наприклад: ***Проте у той час було зовсім не до сміху і не один загинув тоді для науки, перетворюючись у психічно ненормальну людину, алкоголіка, шизофреніка*** (Юрій Шевельов. Кімната номер 101).

4.2. Модель *Чим не N₁ Corp_f*, наприклад: ***Вони познайомилися листовно, Їе закохався в неї [Анну], не бачивши, і в листі попросив її руки (чим не сюжет для письменника?). Вона відповіла згодою*** (Юрій Шевельов. Микола Їе і Тарас Шевченко: мистець у відмінному контексті).

4.3. Модель *Чому не Inf*: ***Тут — моя роля. Я і сільське господарство! Людина, що провела на селі за все життя, може, два тижні! Але чому ні? Якщо я був тоchtig у праві, чому не бути в сільському господарстві? Ми знову йдемо до Мірчукового кабінету і легко досягаємо згоди*** (Юрій Шевельов. Я, мені, мене... (і довкруги)).

4.4. Модель *Що за N₁ Corp_f*, наприклад: ***Під час прогулянки, коли їх супутник ужив у розмові малоросійський вираз «бринить» (до молоденьких дерев, що почали брунькуватися), М. М. Їе вигукнув: «Бринить!» що за слово! а яке змістовне! тут ціла картина! «Бринить!» Це означає — ледь виднітися, ледь прокльонутися, отак, як зоря займається*** (Юрій Шевельов. Микола Їе і Тарас Шевченко: мистець у відмінному контексті).

4.5. Модель *Як не Inf*, наприклад: ***А поки що, — коли реукраїнізація України є частина її (і всього Союзу) переходу до демократії, то як не почути зойку одного з кореспондентів «Літературної України» (1989, ч. 6) про те, що нема на Україні (а отже, і в Союзі) ні однієї фабрики, яка виробляла б друкарські машинки з українським шрифтом*** (Юрій Шевельов. На берегах хроніки поточних подій).

4.6. Модель *Який N₁ Corp_f*, наприклад: ***Стосунки українського барокка до польського ренесансу й барокка – яка широка й вдячна тема!*** (Юрій Шевельов. На риштованнях історії літератури).

Найбільше мовленнєвих реалізацій має остання модель (абсолютна частота 7 з урахуванням всіх можливих варіантів: який/яка/яке/які, який же, яка вже і под.).

6. Вибірковість уживаних Юрієм Шевельовим моделей фразеологізованих речень підтверджує можливість їх кваліфікації як маркерів мовлення особистості, є яскравим свідченням синтаксичної специфіки його мовлення. Водночас обмеженість використання речень цього типу може бути також наслідком стильової обмеженості текстів у корпусі, що об'єднує тексти наукового, епістолярного й публіцистичного стилів. Фразеологізовані ж речення є одиницями, притаманними художньому, публіцистичному та розмовному стилям. Тому залучення до аналізу зразків усного мовлення може дати нові штрихи до лінгвоперсонологійного портрету видатного вченого.

Література

1. Загнітко А. П. Теорія лінгвоперсонології. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 136 с.
2. Ситар Г. В. Синтаксичні фразеологізми в розрізі конструкційної граматики: монографія: [наук. і відп. ред. А. П. Загнітко]. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 458 с.

UDC 811.161.2'367.32'42

SPEECH ACT OF REFUSAL: OBJECTIVE-GRAMMAR TYPOLOGY¹

A. P. Zahnitko, M. O. Tereshchuk

In modern linguistics, a speech act (hereinafter referred to as “SA” is qualified as the minimum unit of communication (J. Searle) with an emphasis on the connection between the expression and its illocutionary ability, where such a connection is motivated by the settlement and / or unsettlement of the national (↔ corporate) convention (statements, objections, reports, etc.): *«Я стверджую, що наразі підіймати всіх Конорів на боротьбу з Послідовниками недоцільно»* (O. Avramenko); *«Не заперечую. Ми розляглися в суміжній нетопленій кімнаті»* (R. Andriashuk); *«Я також інформую вас, наміснику, що Сенат збереться на своє надзвичайне засідання за сорок вісім годин»* (V. Yeshkiliev). The defining characteristics of the SA are the social status of the speaker, his intentions, situational factors, etc. J. Searle differentiated representational, directive, commissive, expressive and declarative SA. SA of refusal appears as a response to a directive (command, requirement, order – a prompt itself, a recipe, a label, an order, a recommendation – prescripts and instructions, the ban, encouragement, advice, wishes, a caution, curses, reproach and under.) and / or commissive (promise, etc.) illicutive (in the terminology of J. Searle) acts: – *О Кассім! Ти скажеш мені, що се була за річ, ще страшніша, ніж Джігад <..>? – Все опріч того скажу, о радісна мати принца! А того не можу сказати <..>!* (O. Nazaruk); [Неріса:] *Якби ти в Рим дістався з Меценатом <..>, –/ бо Рим же вміє талани вінчати! <..>* [Антей:] *Топтати рідних лаврів я не хочу. / Триумфи в Римі – то для мене ганьба* (Lesja Ukrainka).

SA can contain a direct and indirect refusal, which can be detected in the corresponding functional status of predicates. The core of the predicate is the lexemes with the common categorical sema – *відмовити(ся)* “and their lexical and grammatical variants (verbs-markers of the genre)” (Britsyn 2018: 126), somewhat hierarchically lower are “the modal lexemes with a negative particle *не* (*no*) (modal modifiers)”, like *не можу, не хочу, не вмію*, where the value of failure is accompanied by the semantics of causation. Significant is the interaction of the

---

¹ 1 The research was conducted within the confines of the fundamental research program “Objective and subjective linguistic grammar: communicative-cognitive and pragmatical-linguistic computer measurements” (0118U0033137) – Vasyly Stus Donetsk National University of the Ministry of Education and Science of Ukraine.

structuring load of the predicate with its contextual environment and the relationship with other components-factors of the text situation, which amplify / neutralize / counteract its semantics. To a certain extent, the application is observed in the declarations of refusal, which constitute the periphery of the SA of refusal. To the periphery belong the expressions with meaning of the repetition of the denied and the equivalents of sentences with the semantics of refusal: *Він, щось бормочучи, хотів знову схопити її, але вона <..> зашепотіла: – Ні, ні, ні!.. Буду кричати* (V. Vynnychenko). Their spectrum is rather broad with variational expressions such as **Ні; Та ні; Отож ні; Зовсім ні**, not to mention the variety of their contextual varieties in combination with phraseologisms: – *А ми мусимо задовольнятися приємним самодурством. – Ні, Дмитре, ти не зовсім маєш рацію... – Не зовсім? Ні, зовсім! – Ні, не зовсім* (V. Vynnychenko).

The nuclear component of the SA of refusal is the verb-predicate *відмовитися* and its derivatives, which in this status implement a performative act-speech phenomenon: – *Це я мав би спитати вас. <..> – Я відмовляюся слухати наказів цього солдата* (P. Zahrebelnyi); *Я відмовляюся й ставлю на камфорку чайни* (A. Dnistrovyi), which can be amplified by the repetition of the semantics of refusal: – **Ні, я відмовляюся будь-що розуміти!** (O. Avramenko, V. Avramenko). The core of the plural of refusal extends the functional implementation of the verb-predicate *відмовитися* with special modal elements like *зобов'язаний, здатний, змушений, ладен, повинен, радий* – predicate adjectives; *бажати, мусити, уміти, хотіти* – modal verbs; *завершувати, зостатися* – phrase verbs; *треба, можна* – words of the category of state (predicatives): – *Від чого ж мені треба відмовитися* (M. Tsyba); *Від альтернатив добра і зла <..> потрібно відмовитись* (H. Pautiak); *Мої діти матимуть Дар, якщо мій чоловік буде чаклун. А я не хочу цього, не хочу за чаклуна, бо тоді стане ще гірше* (O. Avramenko, V. Avramenko).

Functional refusal covers categorical (direct), semi-categorical (mediate direct), indirect, where the latter covers a variety of motivations and is qualified as implicit. In such implementations, verbal lexemes reveal their indirect semantics: [Prokip:] *Ходім, зятю, за лісок, / Там новий стоїть шинок <..>!* [Stetsko:] *Тю-тю, дурний, відчепися! / Пий горілку, подався!* (H. Kvitka-Osnovianenko), where the verb “відчепитися” has the meaning of “stop bothering, interfere with someone” (Dictionary of Ukrainian in 20 volumes, V. 3, p. 52). In the analytical-transformational realization it appears proportional to *відмовити* (→ *відмовлятися*). Appraisal-qualifying and evaluative-expressive measure of the act of refusal are the phraseologisms of a kind *клепки нема, дати(піднести) гарбуза, дати відкоша, піднести печеного рака, гарбузами годувати: Але як вмерла Олена, Петро засилав старостів сливе до усіх дівчат на селі, і скрізь йому давали гарбуз* (I. Nechui-Levytskyi); – *Та-ак, – нерішуче протягнув Артем. – Хоч ці жінки й могли б дати одкоша першим-ліпшим чоловікам... Та що в них, у скіфів, матриархат був, чи що?* (V. Vladko).

The semi-categorical refusal is implemented by evaluative-expressive questions of rhetorical semantics such as *А де ж знайти розумних?!*, as well as constructions with a clearly defined value of avoiding the answer (*промовчати, не мовив і слова, мовчки похилив голову*): *Дівчина глянула на Тимона. Той мовчки похилив голову. – Ач який – гордує! – подумала вона в серцях і, натягнувши на себе машкару панночки, весело підхопила під руку якогось панка, скося зирнувши на хлопця, – чи дивиться? Але той не дивився* (D. Buzko). Sometimes the addressee, feeling the constant intention of the recipient to avoid the answer, initiates the receipt of information, understanding the rhetoric of his questions: – *Для чого твоя Галя купила тобі червоне пальто з червоним капелюхом? Я тебе запитую, не уникай відповіді... Щоб тебе водії бачили! А ти що робиш?.. Так, і що? І що?.. На ринок люди теж гарно вбираються...* (H. Vdovychenko).

It is essential to establish the status of the subject in the SA of refusal and its differentiation in accordance with the intentions implemented by it on the subject of the modal assessment, the subject of the subject situation (agent), the subject of voluntariness, which, obviously, in the long run can be studied on the corresponding experimental research corpuses of

texts with the use of adequate linguo-computer technologies, etc., since the distinguished varieties appear generalized, which internally cover various manifestations, for example, the subject of voluntariness can be qualified by its methods of expression, on the explicit / implicit basis, on the accentuation / erosion of the evaluation, on the differential scale of the voluntariness itself – as prospective, retrospective, controlled, uncontrolled, etc.

The SA study should be based on the fundamental principles of functional communicative and functional-cognitive linguistic paradigms, which are generally called communicative-cognitive linguistic paradigm, using transformational and interpretive methods, on the basis of factual material, with the definition in the relevant contexts of the significance of situational-pragmatic and communicative-semantic factors.

References

1. Britsyn, Viktor. Prahmatyka Vysloven Vidmovy v Ukrainkomu Khudozhnomu Dialohichnomu Diskursi. Chernivtsi : Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, 2018.
2. Zahnitko, Anatoliy. Slovnyk Suchasnoi Linhvistyky : Poniattia i Terminy : u 4 t. Donetsk : DonNU, 2012. 388 p.
3. Searl, John. Clasificacyia ilocucyonnych aktov. *Novoie v Zarubiezhnoi Lyngvistikie*. Moskow : Progres, 1986. P. 170–194.
4. Searl, John. Chto takoe rechevoi akt. *Novoie v Zarubiezhnoi Lyngvistikie*. Vypusk 17. Moskow : Progres, 1986. P. 151–169.

Підсекція міжкультурної лінгвістики

УДК 81' 373. 231

ПРИЗВИСЬКО ЯК ЕКСПРЕСИВНО-ОЦІННА НОМІНАТИВНА ОДИНИЦЯ

О. В. Антонюк

Загальновідомо, що серед усіх інших антропонімів прізвисько примітне тим, що воно не тільки називає людину, а й розкриває її сутність (з погляду того, хто називає), характеризує за певною (суттєвою чи несуттєвою) ознакою. Воно не просто дзеркально відображає цю ознаку, а й виражає суспільну думку, оцінку її з позицій моралі, етики і навіть естетики (В. Кравченко, Т. Денисова та ін.). Таким чином, через прізвиськову номінацію відбувається оцінка людини, виражається ставлення інших людей до носія прізвиська. Саме тому більшість прізвиськ має оцінний, емоційно-експресивний компонент (конотації). Цю особливість прізвиськ помітив ще Ф. Сумцов, який зауважив, що в них відбивається рівень моральної і громадської культурності, народна свідомість, схильність до гумору.

Серед прізвиськ мало таких, яким притаманна відносна нейтральність. Такими, до прикладу, є найменування, що вказують на професію, рід заняття людини: Бугáлтерша, Вісовщиця, Кóнюх, Лісник, Свинáр, Шахтýр та ін. Але і в них може бути закладена інформація про те, як носій ставляться до виконання своїх обов'язків (по-особливому, добре, погано тощо).

Більшість зібраних нами прізвиськ є пейоративними номінаціями. Вони виражають насмішку, глум: Дубіна, Лáпоть – темний, неосвічений; Кирпíч – тупий, нерозумний; Безкішкий – дуже худий; іронію, жарт: Кабáн – дуже худий, Два Мéтри Красотí –

високого зросту, Торпéда – швидка; М'я́сцé – дуже любить м'ясо; зневагу, осуд: Алка́ш, Алка́шка, Жлоб, Прóбка – жінка ніколи не буває тверезою.

Прізвиська з позитивною оцінкою найменованого трапляються нечасто. Вони можуть виражати доброзичливість, любов, приязне ставлення: Зайчик, Ла́почка, Вішенька – внутрішньосімейні прізвиська дітей; Кúколка, Писаний – прізвиська красивих людей; Мать Терéза – чуйна, добра жінка; Архіме́д – розумний, Пан Лека́рь – чоловік лікує односельчан від усіх хвороб.

Експресивність у прізвиськах досягається різними засобами – лексичними, словотвірними, фонетичними.

Експресивність прізвиськ породжується і підтримується наявними в мові апелятивами, лексичне значення яких, з погляду носіїв мови, містить оцінку предмета, явища. Такі антропоніми збігаються з апелятивною лексикою: Балда́, Бала́ка, Бриклівий, Гундо́с, До́бринький, Забітий, Зуба́стик, Ка́рлик, Косій, Кривій, Лісий, Лівша́, Опéцько, Пуза́ч, Ріжий, Соплівий, Товсту́н, Худя́к, Шепеля́вий, Шу́стрик.

У таких прізвиськах характеристика найменованого здійснюється відповідно до норм, які встановлюють самі люди. Прізвиська виникають на основі протиставлення “нормативність – ненормативність” і підкреслюють, а іноді навіть і перебільшують якості носія найменування, представлені як відхилення від норми (В. Кравченко). Мотивувальними ознаками для утворення таких прізвиськ найперше стають ті ознаки людини, які легко помічають інші, зокрема: зовнішні (фізичні) ознаки: Більма́к, Двоголо́вий, Дрібні́й; внутрішні (психічні) риси: Дікий, Овча́рка.

Експресивно-оцінними є прізвиська з метонімічною, образною основою. Метафоричні ж антропоніми виникають на базі асоціацій за подібністю (схожістю) від назв об'єктів дійсності і самим фактом свого існування свідчать про тісний зв'язок між онімами й апелятивами (В. Кравченко). Пор.: соловей – птах, що гарно співає → Солове́й – чоловік з гарним голосом, любить співати.

Традиційними метафоричними прізвиськами є ті, що утворились за семантичною моделлю тварина → людина. У цих назвах можуть відобразитись спільні для тварини й людини якісні ознаки: баран (конотативний компонент ‘упертий’) → Бара́н – уперта людина; вовк (конотативний компонент ‘злий’) → Вовк – злий, агресивний чоловік; кінь (конотативний компонент ‘терплячий’) → Кінь – терплячий чоловік; лисиця (конотативний компонент ‘хитрий’) → Лиси́ця – хитра, улеслива людина. Немало прізвиськ відображають схожість за зовнішніми ознаками: Блоха́ – мала на зріст жінка; Буга́й – великий і сильний чоловік; Таракáн – має довгі, як у таргана, вуса. Трапляються і прізвиська, у яких відображені асоціації з тваринами одночасно за зовнішніми і внутрішніми ознаками, наприклад: Воро́на – чорнява і дуже незібрана жінка (все щось губить); Кроль – має великі передні зуби, боягуз.

Менше прізвиськ, у яких реалізовано семантичні моделі рослина → людина, предмет → людина, їжа → людина, одяг → людина та ін. Наприклад: Пампу́шка – повна, опецькувата жінка; Танк – упертий, наполегливий; Ре́йка – дуже висока й худа жінка.

Конотативність прізвиськ зумовлюється і словотворенням. Сучасні дослідники розглядають словотвірні ономастичні конотації як суму конотативних компонентів твірної основи і твірного форманта. Як зауважує Л. Буштян, у результаті такої взаємодії виникають нові смислові й емоційні відтінки прізвиська. Шляхом усічення імені або прізвища виникають скорочені антропонімні форми, які не мають відповідників у лексичному складі мови: Бо́ча (Бочаров), Ла́рьо (Лаврентій). У формуванні конотативності таких прізвиськ визначальним постає не зміст імені, а його зовнішнє оформлення: уживання гіпокористичних форм замість повних, використання незвичного звучання. Звичайно ці прізвиська виражають позитивне ставлення до найменованого з відтінком фамільярності, наприклад: Афóня (Афоненко), Бúба (Бубенко), Гу́ня (Гуненко), Де́ня (Денисюк), Зе́ля (Зеленський), Ко́тя (Костенко), Мо́ся (Мосяченко), Нік (Ніколайчук), Неми́р (Немировський), Си́дя (Сидельников), Те́ля (Тетятник), Ше́па (Шепітько), Ши́ма

(Шимковський) та ін. У випадках скорочення імені або прізвища аж до слова можуть виникати негативні асоціації; тоді прізвисько набуває негативних конотацій і виражає відповідне ставлення, наприклад: Зя́ець (Зайченко), Пуп (Пупков), Рогáч (Рогаченко), Сáло (Сальников), Сич (Сичов), Хáря (Харченко), Ящíр (Ящеровський).

Виникнення прізвиськ може відбуватися усиченням основи імені чи прізвища з додаванням суфіксів, наприклад: Кúщик (Кушин), Настéль (Настя), Саву́ня (Савченко). Причому суфікси конотують різні емоційно-сміслові відтінки. Так, суфікси -ок, -юх (а) у прізвиськах Вальбóк (Валько), Ваню́ха (Іваненко) указують на фамільярне ставлення до носія прізвиська; суфікс -ик (-ік) у прізвиську Сьóмік – іронічне ставлення у зв'язку з малим зростом носія, а в прізвиську Пе́цик (Петровський) – нешанобливе ставлення до людини. У прізвиську Рíбочка суфікс -очк (а) конотує тепле ставлення до носія.

Трапляються прізвиська, у яких конотативність досягається складанням основ: Шльопно́га, Длі́нноно́гий; фонетичними засобами, зокрема переміщенням наголосу, звуковими видозмінами слова: Нікіта́, Пета́ (Петя), Ся́ся (Саша), Сюра́ (Шура) та ін.

Отже, у цих студіях ми торкнулися тільки одного аспекту дослідження прізвиськ. Але їх вивчення є актуальним і перспективним, оскільки статус прізвиськ не закріплений юридично, репертуар не задається списком, натомість вони вільно створюються на базі лексичного складу рідної мови й зберігають свою постійну різноманітність; у них містяться відомості про історію народу, його матеріальну й духовну культуру, особливості побуту й соціального життя; це жива народна традиція іменування людини, що збереглася від найдавніших часів.

Література

1. Буштян Л. М. Словообразовательная основа ономастической коннотации. Актуальные вопросы русской ономастики : сб. науч. тр. / Мин-во высш. и сред. спец. образования УССР. Учеб.-метод. кабинет по высш. образованию; Одес. гос. ун-т им. И. И. Мечникова / отв. ред. Ю. А. Карпенко. Київ : УМК ВО, 1988. С. 22–29.
2. Денисова Т. Т. Прозвища как вид антропонимов в современной речевой коммуникации (на материале прозвищ Шумячского и Ершичского районов Смоленской области) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 "Русский язык". Смоленск, 2007. 22 с.
3. Кравченко В. А. Антропонимия приазовских греков : монография. Мариуполь, 2004. 232 с.
4. Сумцов Н. Ф. Уличные клички. Киевская старина. 1889. Т. 24. Февраль.

УДК 81'373.2

ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК СКЛАДОВОЇ ЗАГАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

О. П. Жаровська

Формування інформаційної культури студентів закладів вищої освіти набуває актуальності у зв'язку з процесами інформатизації системи вищої освіти, котра орієнтована на європейський освітній простір. Підготовка висококваліфікованих фахівців для усіх галузей суспільства включає не лише опанування професійними компетентностями, але й володіння інформаційною культурою. Тому зростає роль освіти, яка є основою соціального, економічного та духовного розвитку сучасного фахівця, оскільки інформаційна культура є складовою загальної культури.

Фахівець повинен формувати інформаційну культуру, оскільки культура впливає на соціум саме через поширення інформації. Пояснюючи значущість інформації для сучасної культури і підкреслюючи її відмінність від культури попередніх епох, Д. Іванов зауважує: «Тиражування (не плутати зі створенням) інтелектуального продукту, передача відомостей про нього – ось що докорінно відрізняє сучасне суспільство як інформаційне. І за словом «інформація» приховується саме комунікація, а не знання. Величезна технічна, економічна, політична, культурна роль інформації пояснюється саме тим, що вона не змістовна («знання») і не наочна («продукт»). Інформація операційна. Інформація служить обґрунтуванням / виправданням дій. Тому вона так необхідна сучасній людині, важлива для неї, впливає на неї» [2, с. 360].

Осмислення ролі інформаційної культури дозволяє виокремити два аспекти її аналізу. У соціокультурному сенсі інформаційна культура виступає як складової і системоутворюючий компонент загальної сучасної культури людства у вигляді системи принципів і реальних механізмів, що забезпечують позитивне національних культур, їх інтеграцію в загальний досвід людства. Вона визначає можливості і рівень інформаційного спілкування – принципово нові форми зв'язків без особистої присутності індивідів в режимі діалогу. У техніко-технологічному сенсі інформаційна культура усвідомлюється в діяльностному і рівневому аспекті, в контексті компетентнісного підходу, як більш-менш ефективні способи звернення особистості зі знаками, даними, інформацією в процесі вирішення нею теоретичних і практичних завдань. А в соціально-економічному плані – як освоєння даними конкретним соціумом (і його структурними підрозділами) механізми вдосконалення технічних засобів виробництва, зберігання і передачі інформації. Інформаційна культура в такому аспекті вбирає в себе результати використання наукових досягнень для своєї практичної діяльності [5, с. 120].

Сучасна інформаційна культура увібрала в себе всі свої попередні форми і поєднала їх в єдине засіб. Як особливий аспект соціального життя вона виступає в якості предмета, кошти і результату соціальної активності, відображає характер і рівень практичної діяльності людей. Це результат діяльності суб'єкта і процес збереження створеного, розповсюдження та споживання об'єктів культури. Перш за все, необхідно визначитися з поняттям інформаційна культура – це галузь культури, пов'язана з функціонуванням інформації в суспільстві і формуванням інформаційних якостей особистості. Яка являє собою сукупність сплаву інформаційного світогляду, інформаційної грамотності і грамотності в області інформаційно-комунікаційних технологій [4].

Інформація й культура можуть бути представлені як дві сфери, що взаємоперетинаються, в зоні яких утворюється простір, що позначається як інформаційна культура. Це – культура взаємодії людини з інформацією на рівні суспільства й особистості. Культура й інформація є двома феноменами, в яких існує багато спільних рис. Як зазначають сучасні дослідники в даній сфері, до їх загальних рис, перш за все, слід віднести універсальність і глобальність, які виражаються у наявності і в інформації, і в культурі зв'язків з різними формами людської діяльності [1]. І культура, і інформація пронизують різні сфери діяльності соціальних суб'єктів, забезпечуючи їй такі характерні риси, як ціле покладення, творчий характер та ін. Існування культури й інформації взаємозумовлюють один одного: інформаційні процеси реалізуються через культурні і навпаки. Культура може ефективно впливати на індивіда і соціум тільки через механізм збору і розповсюдження інформації про наявне середовище, в яких вона функціонує, і про саму культуру. І інформація, і культура існують в семіотичних знакових системах. Артефакти є основним продуктом культури, вони одночасно представляють інформаційну значущість. Також культура й інформація утворюють органічну єдність у процесі освіти. Таким чином, ці феномени є єдиними багатоманітними цілими [3, с. 44].

Таким чином, науковці [5, с. 91] зауважують, що основним завданням студентів закладів вищої освіти, майбутніх фахівців, постає завдання підтримки протягом всієї активної життєдіяльності власної компетентності і, відповідно, безперервної освіти і

самоосвіти, в тому числі – в області інформаційних технологій. Тому актуальними для сучасної освіти слугують завдання формування і розвитку інформаційної культури та інформаційної компетентності.

Література

1. Дзьобань О. П. Філософія інформаційних комунікацій: монографія. Харків: Майдан, 2012. 224 с.
2. Иванов Д. Общество как виртуальная реальность / Информационное общество: СПб.-М., 2004. С. 355–427
3. Прудникова О.. Інформаційна культура інформаційного суспільства: філософський вимір. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. № 4 (31). 2016. С. 44–53. URL: <http://fil.nlu.edu.ua/article/viewFile/101656/97213>
4. Уразова А. В. Роль образования в формировании информационной культуры личности. *Молодой ученый*. 2010. № 5. Т. 1. С. 261–263. URL: <https://moluch.ru/archive/16/1583/>.
5. Царева М. И. Информационная культура и информационная компетентность с позиций философии и социологии. *Аспекты и тенденции педагогической науки*. СПб.: Свое издательство, 2017. С. 91–94. URL: <https://moluch.ru/conf/ped/archive/216/12726/>

УДК 81'373.2

СИМВОЛІЗАЦІЯ ІМЕНІ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Е. О. Кравченко

Завершений твір надає докази щодо еволюційного розвитку поетонімів аж до перетворення в інтралінгвальний (узуальний або індивідуально-авторський) / інтерлінгвальний символ, підтверджуючи ідею узгодженості сторін *символізоване* і *символізувальне*. Багатовимірність символу виражена, полімотивована і забезпечена найближчим контекстом твору – глобальним культурним текстом. Ім'я, що “пережило” втілення в індивідуально-авторський символ, по-перше, забезпечує зв'язність елементів поетонімосфери, по-друге, посилює образо- й текстотвірні потенції.

Природа і сутність імені, яке більше себе самого, – предмет спеціальних досліджень, якщо мова йде про імена з високою репутацією. Такі власні імена (ВІ) можуть “оволодіти” текстом, стати міфом – “розгорнутим магічним ім'ям” (О. Ф. Лосєв) в образному світі твору та інтерлінгвальним символом. Сміслова енергія поетонімів-символів накопичується в інших текстах, тому важливо виявити чинники розвитку імені в автохтонному тексті, що впливають на символізацію.

Особливий шлях до символізації підготовлено головному (і єдиному) героєві новели Х. Л. Борхеса «Everything and Nothing». Перетворення в символ започатковано іменуванням *Nadie: Nadie hubo en él* (*Сам по собі він був ніхто*), експліцитно пов'язаним із англomовними заголовними компонентами *everything* ‘ніхто’ і *nothing* ‘ніщо’. Насправді заголовок і перше речення є ключем до розгадування особи, не названої аж до фіналу. «Everything and Nothing» – цитата з листа Дж. Кітса до Р. Вудхауса (1818), співвіднесена з характеристикою поета-творця. Досвічений читач може впізнати у заголовку відлуння репліки з листа Б. Шоу до Ф. Харріса, процитованої в есе Х. Л. Борхеса: “Я ношу в собі все і всіх, але сам я ніщо й ніхто”. Крім того, фраза *Nadie hubo en él* є цитатою з нарису про В. Шекспіра В. Хезлітта, неодноразово згадуваною Х. Л. Борхесом. Усі позатекстові підказки до розшифрування осмислюються лише в самому тексті, коли ім'я *Shakespeare* набуває вираження, а заголовна перифраза входить до парадигми антропоетоніма.

Шлях до означування іменем і символізації починається з безіменності (*Nadie, él*), яку частково анулює перший елемент поетонімосфери. Ідея поетонімосфери полягає в поступовому “відкритті” стрижневого ВІ за допомогою онімів-міток, пов’язаних із життям і творчістю *Shakespeare*. Усі художні об’єкти згруповано за ознаками: 1) реальне – вигадане, 2) дошекспірівська літературна спадщина (*Shakespeare* як актор) – творчість Шекспіра (*Shakespeare* як Творець). Перша мікросистема маркована ім’ям дружини В. Шекспіра *Anne Hathaway*, що встановлює кореляцію *Nadie, él = Shakespeare*, зрозумілу читачеві, знайомому (хоча б поверхнево) з біографією драматурга, і назвою місця, *Londres*, де В. Шекспір здобув всесвітню славу.

Поетонімосфера і текст розвиваються з мікротеми ‘удавання з себе когось із метою не бути Ніким’: *Instintivamente, ya se habia adiestrado en el hábito de similar que era alguien, para que no se descubriera su condición de nadie*. Друга мікросистема містить ВІ на позначення персонажів попередників В. Шекспіра: англійських драматургів Т. Нортон і Т. Секвіла (трагедія «Горбодук») і К. Марло (трагедія «Тамерлан»). Під личиною *Ferrex* і *Tamerlán* безіменний Шекспір-актор перестає бути Ніким, однак із закінченням вистави *Dejaba de ser Ferrex o Tamerlán y volvía a ser nadie*.

Введення елементів, уналежнених до третьої мікросистеми, висвітлює наскрізну ідею шекспірівського тексту: *All the world’s a stage, / And all the men and women merely players* (В. Шекспір. *As You Like It*), проінтерпретовану Х.Л. Борхесом як існування “на тонкій межі яви і сну, життя і смерті”, точніше, з усвідомленням глибинної тотожності життя, сну й вистави: *La identidad fundamental del existir, soñar y representar*. Під тимчасовою безіменністю приховано безліч лічин Шекспіра-Творця: <...> *el alma que lo habitaba era César, que desoye la admonición del augur, y Julieta, que aborrece a la alondra, y Macbeth, que conversa en el páramo con las brujas que también son las parcas*, здатного перевтілюватися, подібно *Proteo*, в багатьох людей (тобто у власні творіння): *Nadie fue tantos hombres como aquel hombre, que a semejanza del egipcio Proteo pudo agotar todas las apariencias del ser*. Імена головних героїв шекспірівських трагедій: *César* («Julius Caesar»), *Julieta* («Romeo and Julieta»), *Macbeth* («Macbeth») стають безперечними “ознаками” всесвітньо відомого імені Нікого, яке ще й досі не “матеріалізовано” в тексті.

Наступна мікротема засвідчує специфіку поетики В. Шекспіра, який не лише заховував у п’єсах своє ім’я, але й натякав на власну присутність у репліках персонажів: *Ricardo afirma que en su sola persona, hace el papel ene muchos, y Yago dice con curiosas palabras no soy lo que soy*. Так з’являються нові “маски” Творця (і компоненти третьої мікросистеми): *Ricard* («Richard II») і *Yago* («Othello»).

Тепер поетонімосфера тексту “відбулася”, але немає “цілого”, до якого зводяться “частини”:

1	2	3
<i>Anne Hathaway</i>	<i>Ferrex</i>	<i>César</i>
<i>Londres</i>	<i>Tamerlán</i>	<i>Macbeth</i>
<i>Julieta</i>		<i>Ricardo</i>
		<i>Yago</i>

Герою Х.Л. Борхеса доведеться зіграти останню роль, коли з життя-театру-сновидства він вирішить повернутися до театру життя, де знов треба стати кимось, щоб не бути Ніким: *Tenia que ser alguien; fue un empresario retirado que ha hecho fortuna y a quién le interesan los préstamos, los litigios y la pequeña usura*.

Зміст заголовка розкриває кінцівка новели, де герой звертається до Діос: *Yo, que tantos hombres he sido en vano, quiero ser uno y yo*. Через відповідь Бога-Творця нарешті вимовлене ім’я усвідомлюється як символ, а сутність заголовка зливається з сутністю поетоніма *Shakespeare*: *La voz de Dios le contestó desde un torbellino: Yo tampoco soy; yo soñé el mundo como tú soñaste tu obra, mi Shakespeare, y entre las formas de mi sueño estabas tú, que como yo eres muchos y nadie*. По-перше, контекст аргументує символізацію в межах

твору (перевтілення в індивідуально-авторський символ), по-друге, виводить ім'я в культурний простір зі значенням, що поглиблює значущість ВІ *Шекспір* як інтерлінгвального символу світової загальнокультурної спадщини завдяки архісемі 'уподібнення Творця тексту до Бога-Творця'. *Dios* і *Shakespeare* зрівнено тотожною предикацією *muchos y nadie*, тобто *Everything and Nothing*. Отже, ідейний зміст новели Х. Л. Борхеса полягає в доведенні божественності Творця Тексту – сновидського світу, увічного іменами.

Експлікація взаємовідношень певного імені з *компонентами поетонімосфери* – *поетонімосферою* у цілому – *текстом* роз'яснює можливості й умови перетворення в символ. Першопочатком процесу може стати безіменність (*Nadie*), отже, шляхи і стадії символізації (символоутворення) будуть різними для кожного окремого поетоніма. Подвійне буття імені як 1) індивідуально-авторського інтралінгвального, 2) інтерлінгвального символу забезпечено найвищою культурною репутацією та символічним статусом протоімені означуваного художнього об'єкта (пор. *Nadie* = *Shakespeare*). За таких умов оказіональний символ ("представник" авторської картини світу) осмислюється як еволюційна стадія інтерлінгвального символу – елемента культурного простору людства.

УДК 81'373.2

ОСОБЛИВОСТІ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ БАШКИРІЇ

Т. А. Пулиняк

В умовах всесвітньої глобалізації проблема дослідження збереження національної самосвідомості та культурно-мовної ідентичності українців в середині чужомовного середовища є актуальною. Етнічна самосвідомість в значній мірі зумовлюється мовною та етнокультурною сферами.

В українців Башкортостану (Російська федерація) зберігається високий рівень національної самосвідомості через досить тривале збереження мови й національних традицій в чужому етнічному середовищі. На думку відомого українознавця Башкирії В.Я. Бабенка, була закладена серйозна наукова діяльність в руслі історико-етнографічних досліджень, фольклористики, а також теоретичного осмислення феномену «українства», реалізації освітньої політики і педагогічних методик в галузі українознавства. На прикладі українців Башкортостану є можливість усебічно вивчати етнографічні, лінгвістичні особливості, зміни в демографічній структурі, матеріальній і духовній культурі українців, що перебувають упродовж тривалого часу в поліетнічному оточенні.

Дослідження етнокультурних особливостей українців Башкирії з кінця ХІХ ст. відбувалося в таких напрямках: 1) вивчення історії переселення етнічних українців в Приуралля на різних історичних етапах; 2) збирання та аналіз українського фольклору в українських селах Башкирії; 3) дослідження духовної культури башкирських українців: обрядів, сімейних стосунків, виховання тощо; 4) дослідження матеріальної культури: побут, житло, їжа тощо; 5) вивчення загальних етносоціальних та етнокультурних процесів в українському середовищі Башкирії; 6) описи українського мовлення як «острівної» говірки, що перебуває в башкирському та російському оточенні; 7) соціолінгвістичні проблеми українців Башкирії: білінгвізм, інтерференція, асимілятивні процеси.

Мовна та культурна ідентичність українського населення Республіки Башкортостан визначалися низкою факторів: причини переселення, поточна соціально-політична

ситуації в Росії, давність перебування в іноетнічному середовищі, чисельність та характер розселення (компактне чи дисперсне), ступінь урбанізації.

Так можна визначити такі причини, що змушували українців переселятися на південний Урал:

1) залучення на військову службу козаків-«черкасів» для охорони південних кордонів Російської держави в Уфимському острозі (XVII ст.), Ілецькому містечку (XVIII ст.);

2) намагання українських селян-кріпаків звільнитися від нестерпного кріпацького гніту та здобути омріяний ґрунт на «вільних землях» Південного Уралу (п. п. XIX ст.);

3) зростаюче безземелля та малоземелля селян в Україні після скасування кріпацтва (др. п. XIX ст.);

4) бажання все таких же бідних селян купити родючий ґрунт (т. зв. «вільні землі») в Уфимській та Оренбургській губерніях, яким наділяли за пільговими цінами в ході аграрної реформи Столипіна (1906–1916 рр.);

5) переселення робітників та науково-технічної інтелігенції з України, зумовлені індустріалізацією Уралу (20–30 рр. XX ст.);

6) намагання селян врятуватися від голоду в Україні на Уралі (1933–1934 рр.);

7) евакуація населення під час Другої світової війни із західних регіонів СРСР, в тому числі з України, на Урал. З 270 тис. чоловік, евакуйованих в Башкортостан, українців налічувалося більше 100 тис. Також тут розмістилися 20 великих промислових підприємств з України. Впродовж 1941–1943 рр. в Уфі перебували Академія наук України та низка її інститутів, Спілки композиторів, художників та письменників України, Дніпропетровський музично-драматичний та Київський театр опери та балету;

8) подальший розвиток промисловості на Уралі, поглиблення занепаду в сільському господарстві, невирішеність соціальних проблем і, як наслідок, негативне ставлення до села молоді зумовили процеси внутрішньої міграції в Башкирській РСР з сільської місцевості до міст. Ліквідацію багатьох сіл, зокрема українських, посилює те, що вони були віднесені до «неперспективних» зі зниженням рівня соціального та культурного обслуговування.

Виїхавши з різних регіонів України (Київщина, Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, Поділля, Волинь, Херсонщина тощо), українці утворювали компактні ареали розселення, в середині яких відбувався процес зникнення культурних, мовних відмінностей різних груп українців, виявлялося прагнення до відокремленості серед багатонаціонального оточення на новій території, до формування спільної мови та культури. У мовленні поступово згладжувалися діалектні особливості різних наріч.

Переселенці, опинившись в іншому етнічному середовищі, намагаються відновити звичну їм етнічну атмосферу, побут. Не виключення й українці в Башкирії. Багато ознак української культури зберігаються до сьогодні: поселення «гніздами», житлові та господарські будівлі під одним дахом, колодязь у дворі, одяг, вишивки, рушники, розписи на грубах, перевага землеробству, заняття садівництвом, городництвом, бджільництвом, різножанровий фольклор, обряди тощо.

Процесу акультурації українців Башкирії в XX ст. сприяли міжнаціональні шлюби. Переважна частина всіх міжнаціональних шлюбів, які уклали українці, припадає на росіян та білорусів: при виборі шлюбного партнера по відношенню до них українці себе не протиставляють. Зростання чисельності шлюбів українців із башкирами, татарами, чувашами та іншими народами характеризує процес міжетнічної інтеграції, яка постійно зростає.

Отже, на різних етапах заселення етнічними українцями Башкирії в їх середовищі відбувалися різні етнокультурні процеси. На початковому етапі спостерігалися процеси внутрішньоетнічної, внутрішньогрупової консолідації. Надалі домінував процес зближення, інтеграції з іншим етнічним оточенням – російським та іншими народами, наслідком чого була етнокультурна та мовна адаптація українців. У повоєнний період (1940-1990-ті рр.) відзначають процеси етнічної акультурації та асиміляції українців росіянами. Проте навіть в умовах розмивання етнокультурної специфіки під впливом міжетнічних інтеграційних процесів, інтенсивність уявлень про рідну землю не слабшає.

Підсекція літературознавства

УДК 81'42 -811.161.1 – Сосюра

ЛЮБИТИ «ВИШНЕВУ» УКРАЇНУ ЧИ «АЛЕЮ ТОРНАДО»: З ІСТОРІЇ ОДНІЄЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ РЕВІЗІЇ

В. А. Просалова

«Любіть Ірванця за його вірші, любіть його як поета. І хоч він і пише віршів порівняно мало і, за власним зізнанням, повільно. Однак те, що він пише, як на мене, чудово витримує випробування часом»

Богдан Задура

Художнє слово має здатність знаходити відгук у нових поколіннях реципієнтів, воно, як писав Михайло Бахтін, хоче бути почутим, хоче відповідати на інші висловлювання й отримувати відповідь. Сприйняття художнього слова залежить від багатьох чинників: суспільно-політичних обставин, самого читача, його віку, життєвого досвіду, смаків, уподобань, внутрішнього стану тощо. З часом змінюються акценти, бачення тих чи інших подій, людей. Тому діалог авторів і творів у «великому часі», збагачується новими оцінками, переростає в безкінечний полілог, що відбувається в діапазоні довіри до чужого слова, визнання його авторитетності чи, навпаки, неприйняття, ретельного відшукування вразливих моментів у своїх попередників.

На прикладі двох віршів – «Любіть Україну» (1944) Володимира Сосюри та «Любіть!..» (1992) Олександра Ірванця – простежимо діалог авторів, виявимо маркери інтертекстуального зв'язку творів, з'ясуємо, які причини змусили Ірванця іронічно відреагувати на заклик Сосюри. Важливо, що обидва вірші були неоднозначно сприйняті, викликали захоплення у читачів і осуд з боку офіційних кіл.

Вірш «Любіть Україну» Володимир Сосюра написав після звільнення України від фашистських загарбників. У вірші ніжного лірика все постає об'єктом замилювання: і квітка, і верба, і хвилі Дніпра, і «хмари оті пурпурові», і «багряний шум» стягів, і діброви, і дитяча посмішка, і дівочі очі... Цей вірш мав значний резонанс, адже поет висловив заповітне, передав безмежну любов до Вітчизни. Автор акцентував на любові не до Радянського Союзу, як було прийнято, а до вишневої України, що й викликало зливу звинувачень на його адресу, бо ж він наважився зазіхнути на «свята святих»... І навіть рядки – «Між братніх народів, мов садом рясним, сіяє вона [тобто Україна. – В.П.] над віками...» – не рятували його від звинувачень у націоналізмі. Звертанням до юнака («Юначе!») та дівчини («Дівчино!») поет переконував, що почуття любові до України найсвятіше для кожного з них.

Майже через півстоліття після появи вірша «Любіть Україну», навесні 1992 року, Ірванець вирішив дати своє розуміння патріотизму, тому зберігає пафосність тексту-джерела й акцентує зв'язок із попередником, удаючись до наказової форми дієслова «любіть», що служить маркером інтертекстуальності й дає назву всій збірці його вибраного – «Любіть!.. Вірші з трьох книг і з-поза них» (2003). Назва збірки ще раз підтвердила важливість ключового слова «любіть» для зіставлення тематично співзвучних творів. У Сосюри – «Любіть Україну, як сонце, любіть, як вітер, і трави, і води...», «Любіть у труді, у коханні, у бою, як пісню, що лине зорею...»; в Ірванця, який полемізує з попередником, зовсім інші акценти: «Любіть Оклахому! Вночі і в обід, / Як неньку і денді достоту!»; «І люби – Оклахому!». Ірванець свідомо закликає любити один із

найбільш кліматично несприятливих регіонів США – Оклахому, щоб кинути виклик щемким зізнанням Сосюри, подратувати розчулену публіку і, таким чином, привернути увагу до невтішної ситуації як у країні, так і в літературі, де патріотична риторика служила перепусткою для публікації твору.

З часом такі художні знахідки Володимира Сосюри, як «вишнева» Україна чи мова «солов'їна», втрачали свою свіжість, перетворювалися на своєрідні кліше. У постмодерністів, які прагнуть піддати ревізії всіх і все, завзято змагаються з класиками за місця на літературному Олімпі, ці образні кліше викликають у кращому разі нудьгу або ж відверте неприйняття. Намагаючись писати (за власним зізнанням) «прикольно», щоб не було нудно читачеві, Олександр Ірванець приземлює патетику, високі реєстри звучання патріотичної теми переводить у буденний план, щоб показати наслідки надмірного емоційного розчулення.

У вірші-відповіді «Любіть!..», що завдяки прийому умовчання лишає враження недовомленості та дає простір читацькій уяві, поет закликає читачів: «Любіть Індіану!// Й так само любіть // Північну й Південну Дакоту.// Любіть Алабаму в загравах пожеж,// Любіть її в радощі й біди!// Айову любіть! Каліфорнію теж!// І пальми крислаті Флориди!». Отже, замість оспіваної попередником України поет закликає любити північноамериканські штати: Айову, Алабаму, Аляску, Джорджію, Індіану, Північну й Південну Дакоту, Оклахому, Каліфорнію, Колумбію, Луїзіану, Монтану, Небраску, Неваду. Виникає питання: яка мета актуалізації цих географічних назв, адже йдеться про дуже віддалені від України території, зовсім інший континент, одну із наймогутніших країн світу? Можливо, щоб акцентувати на зміні вектору зацікавленень своїх співвітчизників. Переліком північноамериканських штатів, що різняться і географічним розташуванням, і ландшафтом, і кліматичними умовами, підкреслюється нездійсненність авторських пропозицій. Тим більше, якщо акцентується «заграва пожеж», що дисонує із захопленою тональністю вірша.

Олександр Ірванець зберігає звертання до молодих людей, як і у вірші Володимира Сосюри, проте продовжує підмінювати поняття: «Дівчино! Як небо її голубе, // люби її кожен хвилину. // Коханий любить не захоче тебе, // коли ти не любиш Вкраїну...» (Володимир Сосюра); «Дівчино! Хай око твоє голубе, // – Та не за фізичної вади – // Коханий любити не встане тебе, // Коли ти не любиш Невади. // Юначе! Ти мусиш любити стократ // Сильніше, ніж любиш кохану, // Колумбію-округ і Джорджію-штат, // Монтану і Луїзіану» (Олександр Ірванець). Згадка про округ Колумбію, до якого входить столиця Вашингтон, актуалізує символіку США, адже цей топонім виник на честь Христофора Колумба, який відкрив Америку.

Олександр Ірванець, здійснюючи ревізію попередника, зачепив за живе патріотично налаштованих українців, які обурювалися з приводу мало відомої для пересічного українця Оклахоми, що є своєрідною «алеєю торнадо», місцем екстремального перепаду температур, і тому навряд чи викликає захоплення в мешканців штату, які періодично переживають стихійні лиха.

Олександр Ірванець, крім того, вдається до словесної гри, зумовленої подібністю імені відомої британської письменниці Вірджинії Вулф (1882–1941), яка страждала від нервових розладів, що призвели до самогубства, та назви американського штату Вірджинія, до якого письменниця не мала ніякого відношення, адже цей штат був названий на честь королеви Єлизавети I, яка ніколи не була у шлюбі, тому назва *Вірджинія* має значення «незайманої країни» («Вірджинію-штат, як Вірджинію Вулф // Люби! І люби – Оклахому!»). Згадка про Вірджинію Вулф не випадкова, адже вона була експериментаром у формі й мові творів, як і Ірванець, який уводить у вірш такі запозичені з англійської мови слова, як, наприклад, «денді». Порівняльний аналіз двох віршів – «Любіть Україну» Володимира Сосюри та поетичної відповіді «Любіть!..» – дозволив простежити іронічну реакцію Олександра Ірванця на патріотичну риторичну попередника, літературну ревізію пріоритетів, своєрідний виклик читачам, які їдуть за кордон у пошуках землі обітваної, а можуть потрапити на «алею торнадо».

ЕМІГРАЦІЙНИЙ ТЕКСТ ВІТАЛІЯ БЕНДЕРА: ІДЕЙНО-ЕСТЕТИЧНІ ДОМІНАНТИ

В. А. Просалова, А. С. Бузов

Звернення до мистецької спадщини Віталія Бендера сьогодні є своєрідним жестом повернення цього імені до літературного обігу. Практика, коли за кордоном митець дістає більше визнання, ніж у рідній країні, загалом характерна для українського літературного процесу ХХ століття, упродовж якого був витворений цілий масив художніх текстів письменниками-емігрантами, більшість із яких мала лише етнічний зв'язок із Україною. Доробок прозаїка і публіциста Віталія Бендера, практично все творче життя якого пройшло у Великій Британії, досі є непоцінованим в Україні. Це підтверджує вкрай незначна кількість розвідок, присвячених літературній і публіцистичній спадщині митця.

Український мистецький екзил витворив потужний пласт оригінальних літературних текстів, багато з яких досі очікують на свого дослідника. Прочитання української еміграційної прози є актуальним, адже комплекс мотивів творчості письменників-діаспорян перебуває в тісному зв'язку з конкретними фактами їх життєпису, насиченого революціями, війнами, вимушеним вигнанням. Не виняток у цьому аспекті й Віталій Бендер, який був активним учасником Другої світової війни – спочатку в складі радянської армії, а потім і в лавах Першої дивізії УНА. Тому перспективним виглядає прочитання малої прози автора в дискурсі еміграційного письма з метою визначення механізмів впливу обставин написання на поетикальну організацію твору.

Події, що ставлять цілий народ на межу виживання, як не парадоксально, сприяють виявленню найкращих рис його характеру, що, власне, і допомагають нації вижити в ситуації вирішальних випробувань. Хвиля еміграції, до якої належав Віталій Бендер, була інспірована подіями Другої Світової війни. Війна та еміграція – дві магістральні проблеми, до яких письменник звертався у своїй малій прозі. Це ті ситуації, в яких особливо гостро відчувається ціна людського існування – те, що забувається в мирні часи. Російський філософ Микола Бердяєв писав про природу загостреного, екзистенційного світоусвідомлення, шлях до якого відкривають граничні стани – війна, необхідність залишати Батьківщину та починати життя наново в несприятливих умовах: «В Євангелії сказано, що треба більше боятися тих, хто вбиває душу, ніж тих, хто убиває тіло. Фізична смерть менш страшна, ніж смерть духовна. А до війни, в мирному житті, вбивалися людські душі, притлумлювався людський дух, і це стало настільки звичним, що всі перестали навіть помічати жах цього вбивства. На війні руйнують фізичну оболонку людини, ядро ж людини, її душа може залишитися не тільки не зруйнованою, але й має шанс навіть відродитися» [2, с. 247].

Еміграція є питомим супутником свідомого українського воїнства у ХХ столітті. Вона ж постає чи не найтравматичнішим досвідом ініціації – спроби включитися до життя в новому просторі, що у кращому випадку є нейтрально-байдужим до новоприбулого, а в гіршому – виявляє свою відверту ворожість до нього. В таких умовах як сам Бендер, так і його герої, в яких достатньо помітною є автобіографічна основа, змушені витворювати нову ідентичність, намагаючись якомога менше втратити вже наявну самість. Єдиною зброєю, доступною цим людям, є своєрідний стоїцизм як форма боротьби за людську гідність.

Мала проза Віталія Бендера, написана в період повоєнної еміграції, суголосна окресленому комплексу екзистенційної проблематики. Її масив являє собою контроверсійне полотно людського буття, неповторність якого виявляється в найбільш типових життєвих ситуаціях. Новела «Клопа-клопо» змальовує зустріч двох українських емігрантів у Лондоні. Симптоматичним виглядає навіть день, коли вона відбувається –

четвер, «тяжкий день, найсумніший та найсіріший» [1, с. 752], адже це останній день перед виплатою заробітної платні в Англії. Відповідно, оповідач спочатку не планує нікуди виходити, аби заощадити залишки грошей. Однак суголосна його млявому настрою сумна мелодія, що лунає з найближчої кнайпи, змушує його долучитися до товариства молодика, який має «апатичне обличчя стомленої людини» [1, с. 752]. Слід зазначити, що оповідач також виявляє риси певної втомленості від життя та спілкування з людьми, які розпочинають розмову «втертим “Як живете?” – “Та... нічого”» [1, с. 753].

Молодий чоловік не один, він має вродливу супутницю, проте особливої уваги їй не приділяє. Він весь поринає у сумну мелодію невідомого оповідачеві мотиву, назва якого є назвою самої новели – «Клопа-клопо». Співрозмовник оповідача відразу попереджає, що мажорні акорди самби, румби чи квік-степу йому чужі, адже він перебуває у постійному стані «клопа-клопо», тобто «безцільно блукає вулицями, сумуючи й нудьгуючи» [1, с. 752]. Молодик свідомий своєї алієнованості стосовно британського ландшафту, він відчуває власну відчуженість не лише від англійської дійсності, а й загалом – від певного стандартного набору людських цінностей, які ніколи не замінять йому втраченої Батьківщини. Цим-таки пояснюється і доволі холодне ставлення юнака до своєї чарівної супутниці. Вони є вихідцями з різних світів, які не мають шансу асимілюватися один до одного, як і молодий українець – до західної дійсності: «Вона... – гарна дівчина, але я ніколи не одружуся з нею... Просто не хочу розвіювати її мрії про родинне життя, бо доки мої думки літатимуть над рідною Одесою..., вона завжди буде на другому місці» [1, с. 754]. Герой Бендера усвідомлює своє «незнаходження» в локації свого фізичного перебування, він там, де його думки, що поглиблюють конфлікт між ідеальним існуванням та ворожою дійсністю, компонентами якої є і четвергова порожня кнайпа на лондонській околиці, та навіть усміхнена дівчина поруч із ним.

Новела «Людина з Чорного моря» – це спогад про зміни в житті людини, яка втратила все і не може пристосуватися до нових умов існування. Таким відчуженням від колишнього щастя персонажем постає дядько оповідача, моряк чорноморської флоту. Усе в його житті змінюється, коли міноносець «Різвий» переплавляють на бронепоезд, а колишнього матроса ставлять ним командувати. В нього немає жодних радощів від такого підвищення, навпаки, він втратив частину себе і не до кінця розуміє, як почуватися і поводити себе в нових, змінених умовах: «Спочиває «Різвий» на дні... Маєш тепер «Южный фронт» і «Дядю Ваню», а Чорне море... – що він хотів сказати, не знаю, але його тяжке зітхання вирвалося, як біль зраненої людини» [1, с. 759]. Моряк переживає втрату бойового корабля і втрату моря як загибель справжнього товариша, і його світ вже ніколи не стане колишнім: «Не можу без моря і скиглення чайок» [1, с. 759].

Отже, можна стверджувати, що свідомо чи несвідомо обраний письменником вимір екзистенціалізму постає наслідком естетичних і філософських пошуків ХХ століття, що були сприйняті Бендером та художньо трансформовані в новелістиці повоєнних років. Екзистенційні проблеми, що їх доводиться розв'язувати героям Віталія Бендера, є відображенням тих глобальних та індивідуальних трагедій та катастроф, що справили величезний вплив на розвиток людської думки та самоусвідомлення й переживання свого буття у світі.

Література

1. Бендер В. Марш молодости. К. : Юніверс, 2005. 888 с.
2. Бердяев Н. А. Судьба России. Москва : АСТ, 2005. 333 с.

МІФОЛОГЕМИ В ТЕТРАЛОГІЇ ДАРИ КОРНІЙ «ЗВОРОТНІ БОКИ»

В. А. Просалова, О. А. Солдатова

Міфологема стає частиною універсального способу світовідчуття: автор-міфотворець поєднує у своєму творі ознаки архаїчної свідомості, історичний і соціальний досвід. Дара Корній розуміє міф не як щось застигле, а як живу реальність, частину свого суб'єктивного світу, тому в циклі «Зворотні боки» художньо реалізує міфологеми води, сонця, Світового дерева. У цій студії розглянемо своєрідність художнього відтворення міфологем, наділених «згорнутою сюжетністю».

Міфологема води. У всіх міфологіях вода – це пасивна первісна матерія жіночої істоти, із якої за допомогою іншої статі виникло все живе. Стародавні культури проводили межу між «верхніми» і «нижніми» водами. Верхні води відповідали потенційному, можливому, нижні – актуальному або вже створеному. Жіноча вода – це вода земних джерел; чоловіча – це дощ, який зрошує землю.

О. Таланчук вважає, що серед стихій, яким поклонялися язичники, вода посідає чільне місце. Семантичне поле міфологеми води безмежне, бо вона охоплює все, чим живе людина [1, с. 92]. Міфологема води у «Зворотних боках» має розгалужену семантику, її значення характеризуються полярністю й багатогранністю. Асоціація життя з водою простежується в уяві Мальви, яка аналізує епізод розплати баби Валі за послугу чаклунки Люцини часточкою своєї душі: *«Мальва уявила собі посудину, щецьть наповнену водою, але коли з неї постійно вихлюпувати воду, навіть якщо по крапельці, то рано чи пізно залишиться тільки на денці, рівно стільки, щоб тіло не вмерло»* [2, с. 153]. Вода як супровідниця дива фігурує в легенді про подарований Птасі Миросладом камінь-плавунець, який допомагає знаходити дорогу в чужій місцевості [3, с. 279].

Вода як символ народження, нового життя допомагає Птасі приймати пологи в сарматки Верхи та жінки зі світу неврів: це настій із м'яти та інших цілющих трав, яким безсмертна напувала породіль. Із водою була пов'язана й Магура (минуле втілення Птахи), адже Слава-Магура зіцлювала живою й омивала мертвою водою неврійських воїнів [3, с. 175]. Жива вода у «Зворотних боках» фігурує й у зв'язку з богинею кохання: це вода Лади, яка дарує життя новонародженим, а також жива вода Біловоддя. Легенда про країну Біловоддя є однією з українських версій міфологічного світотворення. Біловоддя не є раєм, адже туди потрапляють і живі люди, яких зіцлює й повертає до життя Молочна ріка. У Біловодді можна зустріти Білобога і навіть Творця, ця країна наділяє життєвою мудрістю й знанням. Молочна ріка з Біловоддя свого часу зіцлила від болю й ран напівживу Птаху, а пізніше – й Мальву [2, с. 299]. Це ріка, яка з'єднує небо й землю, її існування пов'язане з легендою про молоко небесного Чумацького Шляху Священної Корови Земун. У Біловодді знаходиться священний камінь Алатир, перед яким горить вічний вогонь, а з самого каменю проростає Дуб – Світове Дерево. Ця художня версія Дари Корній збігається з традиційною легендою про світобудову. Отже, жива вода в романному циклі виступає незмінним атрибутом Птахи-Магури – як символ життя.

На противагу живій воді в чотирикнижжі зображується мертва вода, яка теж має кілька виявів: це вода Чорнобогового джерела, Проклятого джерела, і вода Мертвої ріки (колишньої ріки Забутої-Незгаданої). Вода Чорнобогового джерела традиційно може зіцлювати рани (наприклад, нею Мальва вилікувала поранену ногу в Порубіжжі). Натомість Мертва ріка завдяки змішуванню трьох вод і прокляттю русалій набула здатності вбивати темних безсмертних. Через Мертву ріку (ріку Смородинну, або Калинову ріку) безсмертний Знич із Яворороту звів Калиновий міст, на який наклав чари від ворогів темний повелитель покарань Ніян. Тут спостерігаємо інтерпретацію казкового мосту, що є межовим локусом у багатьох історіях про боротьбу добра зі злом.

Міфологема сонця. Однією з найвагоміших міфологем у циклі «Зворотні боки» є міфологема сонця, яка в Дари Корній має найрізноманітніші вияви. Сонце реалізує бінарну

опозицію *світло – темрява*, що є основним принципом саги, адже зворотним боком світла виявляється темрява, а зворотним боком темряви – світло. Тут вбачається й амбівалентність світобудови, виявлена у слов'янській міфології: *«Дві іпостасі великого Сварога, два його крила – Чорнобог та Білобог. Не дві окремі частинки, а дві половинки одного цілого, всемогутнього»* [2, с. 223]. Сонце згадується в багатьох власних назвах у романах: Учитель Посолонь, храм Сонця, світ Сонячної Брами, світ Чотирьох Сонць, світ Замерзлого Сонця, світ Сонячної Мушлі. Згадує авторка й богів сонця: Дажбога, Хорса, Купайла, Ярила. Крім цього, з сонячною символікою пов'язані формули ввічливості безсмертних: вітання, прощання, благословення. Подібні прислів'я промовляють Учитель Посолонь та Мирослад: *«Бережи нас, Дажбоже, та коло Свароже!»* [4, с. 191]. Цю примовку містять і повсякденні вітання безсмертних, причому світлі безсмертні піднімають долоні вгору, імітуючи жест Берегині: *«Йменням Сварожого кола вітаю тебе, піднімаючи вгору руки»*; темні безсмертні розширюють вітання відповідно до своєї віри: *«Йменням Сварожого кола та благословенням Великого Чорнобога вітаю тебе»*; неври акцентують на своєму богові: *«Іменням Сварожого кола та ликом святим Великого Батька Рода вітаю вас»*. Коло Свароже є незмінним постулатом віри.

Міфологема Світового дерева. У Невридії Дари Корній свої особливі закони, які іноді суперечать усталеним життєвим нормам. Наприклад, у цьому світі всі ходять босоніж: *«За старим повір'ям неврів, першу людину батько Род створив зі складки на своїй ступні. Тому в нас не прийнято на місце, де є присутність істини та сили, чіпляти пуга»* [1, с. 165]. Це робиться ще й задля того, щоб не завдавати природі шкоди, не притоптувати траву, бо в цьому світі все живе може помститися кривднику. Берегти довкілля – це обов'язок кожного невра, адже за природою слідкує Зелений Шум і Батько Шум у Чуй-лісі. Таке виокремлення цих дерев і їх ключове значення у збереженні світу підтверджує, що вони є втіленням Світового дерева Невридії.

Світове дерево втілює універсальну концепцію світу. Вертикальна площина дерева співвідноситься із простором і включає минуле, теперішнє й майбутнє, а також асоціюється із трьома стихіями: вогнем, землею, водою. По горизонталі дерево вказує на чотири сторони світу, пори року, частини доби (ранок, день, вечір, ніч). Світове дерево також означає єдність трьох планів буття: горішнього (небо), проміжного (земля) і долішнього (хаос, світові води, підземний світ). Воно символізує безсмертя, нескінченність життя, адже постає, по суті, деревом роду.

Література

1. Завадська В., Музиченко Я., Таланчук О., Шалак О. 100 найвідоміших образів української міфології. Київ, 2002. 448 с.
2. Корній Д. Зворотний бік світла. Харків : «Клуб сімейного дозвілля», 2012. 320 с.
3. Корній Д. Зворотний бік темряви. Харків : «Клуб сімейного дозвілля», 2013. 320 с.
4. Корній Д. Зворотний бік сутіні. Харків : «Клуб сімейного дозвілля», 2016. 288 с.
5. Корній Д. Зворотний бік світів. Харків : «Клуб сімейного дозвілля», 2016. 320 с.

УДК 821.161.2 Стус

СПЕЦКУРС «ВАСИЛЬ СТУС: ПСИХОТИП, КРЕАТОР, ОБРАЗ»: МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ, ПРАКТИКА АПРОБАЦІЇ

О. В. Пуніна

Донині лише спорадично досліджена психологія творчості Василя Стуса потребує повноцінного наукового прочитання. Опісля кропіткої роботи науковців над осмисленням методологічних засад письменницького художнього моделювання дійсності, процесу формування, становлення і розвитку особистості Василя Стуса визріла нагальна

необхідність серйозної концентрації на психологічно-творчій сутності цієї «постаті граничної закінченості» (Євген Сверстюк), виявлення взаємозв'язку між психологічними засновками та результатом її креативності. Звідси – органічне прагнення застосувати щодо письменницької постаті новий, інтердисциплінарний, підхід, який, синтезуючи теоретичні набутки з психології особистості, творчості, креативності, індивідуальної й гуманістичної психології (категорія психологічного типу), літературознавства (категорії креатора і стилю), мистецтвознавства (категорія образу), дозволить наблизитися до психологічної і творчої сутності особистості письменника як органічної єдності. Саме в межах спецкурсу «Василь Стус: психотип, креатор, образ», складеного відповідно до профілю освітньої програми 035.01 *українська мова і література* й запропонованого студентам четвертого курсу спеціальності *філологія*, освітньої програми підготовки *бакалавр галузі знань 03 гуманітарні науки*, вдалося реалізувати на практиці подібний підхід.

Метою спецкурсу є осмислення унікальної постаті Василя Стуса в біографічній, психологічній, творчій площинах, вивчення ґрунтовних й оригінальних версій інтерпретації Стусової життєтворчості. У результаті вивчення навчальної дисципліни (спецкурсу) студенти набули таких результатів навчання, як знання значення постаті Василя Стуса в історії української літератури ХХ століття, в історії Університету, розуміння культурно-історичних умов розвитку творчої особистості, знання біографії письменника, вільне володіння фактажем, пов'язаним із його життєтворчістю, добою митця, володіння психоаналітичною методологією у підході до аналізу письменницького психотипу, виявлення ерудиції і творчого потенціалу в роботі з художніми творами Стуса, володіння літературознавчим інструментарієм під час аналізу лірики, прози, епістолярію, сценаріїв, критичних праць Василя Стуса, аналіз художньо-мистецьких інтерпретацій креатора.

Два змістові модулі спецкурсу (Життєтворчість Василя Стуса. Василь Стус і міжмистецькі зв'язки) ґрунтуються на вивченні такого матеріалу (лекції): контрапункти життя і творчості Василя Стуса, психічно-інтелектуальна сутність автора: бачення Василя Стуса, стусознавство про психологічну природу письменника, мотивація і самоактуалізація творчої особистості, творча сутність Василя Стуса-експресіоніста, художній потенціал прози Василя Стуса, епістолярна спадщина Василя Стуса, Василь Стус як мистецький проект, образ креатора в образотворчих мистецтвах, кінематографічна художньо-інтерпретаційна модель креатора, театральна модель художнього образу Василя Стуса, медійний образ Василя Стуса, Василь Стус – перекладач, Василь Стус і російська література: точки перетину.

Ключовою формою для проведення практичних занять обрано групову форму роботи, яка дозволяє охопити значний обсяг матеріалу для вивчення, подати його різносторонньо і творчо. Саме у такий спосіб студентами засвоєно знання біографії письменника, літературно-побутових матеріалів, художніх творів Василя Стуса (поезія, проза), сценаріїв, епістолярію, літературно-критичних текстів, перекладів, мистецьких пластичних творів, художніх фільмів, театральних вистав, де об'єктом художнього зображення й осмислення є постать Василя Стуса, медійних матеріалів, в яких піднімається життєва і творча проблематика особистості Василя Стуса.

Особливий наголос зроблено на індивідуальних творчих завданнях для студентів. Серед них запропоновано такі авторські форми: а) Проект «Відео-візуальна поезія Стуса». Цей вид творчого завдання полягає в тому, що група студентів (2–3 особи) екранізують одну з поезій Василя Стуса з дотриманням вимог такого виду візуального мистецтва, як відеопоезія (органічне поєднання художнього візуального ряду і поетичного тексту). б) Написання «романізованої» / художньої біографії у жанрі оповідання (циклу новел) на матеріалі життя Василя Стуса будь-якого періоду. в) Написання наукової статті, в якій об'єктом дослідження є творчість (лірика, проза, сценарії, епістолярій, переклади, літературна критика) Василя Стуса або мистецькі твори / проекти, пов'язані з цією творчою особистістю. г) Проведення перформансу / акції під назвою «Стус. Зухвалець» (з метою популяризації цієї творчої особистості серед студентів / містян тощо).

СТИЛЬОВА ДОМІНАНТА ІСТОРИЧНОГО РОМАНУ ЮРІЯ КОСАЧА «ДЕНЬ ГНІВУ»

М. А. Реутова

Постать Юрія Косача помітно вирізняється з когорти письменників української діаспори, чиє творче надбання велике і вимагає систематичного наукового дослідження та осмислення. Художній доробок прозаїка за радянського режиму був представлений з ідеологічно заангажованим ухилом, більшість його творів залишилися поза увагою вчених або й загалом потрапляли до репресованого нарративу. І це тоді, коли один із найавторитетніших літературознавців українського зарубіжжя Юрій Шерех зараховував письменника до тріади (з І. Костецьким і В. Домонтовичем) найвідоміших мурівських «європеїстів», називаючи їхню творчість експериментальною.

Стилістично творчість Ю. Косача відбиває основні риси мистецтва ХХ століття, проте, послуговуючись надбанням доби, письменник формує індивідуальний стиль, підґрунтям якого була настанова на суб'єктивність сприйняття дійсності, зацікавленість внутрішнім станом людини. Повість «День гніву» (1947) – перша книга незавершеної трилогії «Цезар степів». В основу сюжету покладені події національно-визвольної війни від травня до вересня 1648 року.

Експресіоністична модель світу на початку й у середині ХХ століття розглядалася як найбільш прийнятна в осмисленні історичних подій, епохи в цілому, адже була точним еквівалентом дійсності. Вона включала в себе ті механізми, що були покликані адекватно виразити специфічний смисл часу і водночас складну гаму почуттів людей, домінантою яких був стан роз'єднаності, самотності, безумства і страху. Наголосимо, що ситуація національно-визвольних змагань, поразки українського державотворення, хаос громадянської війни зумовили органічність появи експресіоністичного світосприймання. Дійсність виявилася страшнішою та ірраціональнішою за будь-який експресіоністичний гротеск. Власне психіка людини, на очах якої руйнувалися всі символи віри, а поняття гуманізму вихолощувалося і підмінювалося тріскотливими гаслами, піддавалося тяжкому випробуванню. Відтак у духовній атмосфері доби співіснували дві протилежні тенденції: з одного боку, відчуття катастрофи, жах перед хаосом, з іншого – неймовірної сили порив, який живився прагненням до оновлення, життєтворчості в соціальній царині, державотворенні, культурі. Експресіоністичний герой – самотня людина, яка перебуває у межовій ситуації.

На початку твору зображено, що головний герой роману – Богдан Хмельницький – після смерті сина Остапа та викрадення дружини перебуває у п'яному стані й знаходиться в межовій ситуації. Бажання зануритись усередину себе породжує гіпертрофовані почуття провини та агресії у головного героя: «Остапе, сину мій, Остапе, мій золотий!.. Ти ж ніжками маленькими бігав ти по подвір'ячку, а гуси біле своє губили пір'я, аж до суботівської церкви, там на кручі, бігав-еси, побігав, ловив бабине літо. Бодай же той пес, що клав пугою на твоє тіло сині пруги, не дїждав неділі. Бодай же пекельною мукою, безжальним залізом розвернули йому груди, що він твого дитячого стогнання й прошення не слухав» [4, с. 15]. Почуття відчаю переходить в агресію: «Але возмездя аз воздам, аз воздам за кожну рану твою, синочку, за кожний стогін» [4, с. 16]. Далі загострене суб'єктивне світобачення передається через напругу його переживань та емоцій, бурхливу реакцію на дегуманізацію суспільства, знеособлення в ньому людини.

Письменники намагалися акцентувати увагу на тому, що відбувається в душі індивіда, проникати в хаос підсвідомого та інтуїтивного, а відтак і відтворювати крізь призму свідомості буквально все, що має бодай найменшу причетність до людського існування. Психологізм роману «День гніву» виявляється в нарративній структурі твору, зокрема через внутрішнє мовлення, пряму мову, невласне пряма мова. Так, наприклад, у мову наратора плавно проникає невласне пряма мова героя: «Олено моя Олено... П'яна моя голова, контентували мене курінні, заливали моє горе огневицею й сиджу я тут, от і старший сиджу, Хмельницький, аж посивів у війнах, а над сагою нуджу білим світом і горить, він мені криваво в страшних очах моїх» [4, с. 15]. Твору притаманна «нервова» емоційність та

іраціональність, фрагментарність і плакатність письма, позбавленого прикрас, схильного до підкресленого контрастування барв, мотивів тощо. Фрагментарність письма, що реалізується в еліптичних реченнях, недомовленості, реченнях-вигуках, спрямована на розкриття колосальної внутрішньої напруги, яку переживає герой: «За Остапа. За Олену. Випущу як орлят козацтво. Не пущу, поки час не прийде. Дорого ж знати час, о, й дорого. Хміль минає...» [4, с.16]. З епохою експресіонізму стали вживаними нові літературні прийоми, а вже відомі наповнилися новим якісним змістом. Л.Петренко відзначає, що безперечним успіхом експресіонізму було широке засвоєння засобів кіномови: прийом з'єднання різних планів від раптового напливу, що вихоплює окрему деталь до загального погляду на світ, внутрішнього зв'язку між нібито незв'язними подіями, а також прийомів монтажу [7, с. 4]. Про загальну тенденцію розщеплення подієвої структури тексту в модерністських творах пише Л.Назаревич: «Із рецепцією праць Ф. Ніцше літературні твори втрачали цілісність, лінійність, набуваючи рис мозаїчності, стали фрагментарними, уривчастими, часом напруженими та різкими...» [6, с. 7]. Засоби кіномови в романі Косача також слугують для передачі психологічного стану головного героя. Юрій Шерех одним із перших помітив плідне використання цих прийомів Ю. Косачем: «Застосовані вже в “Ноктюрн b-moll”, а особливо ощадно і доцільно в “Дні гніву” засоби кінових “напливів”, швидкого переміщення плянів і монтажу їх, перескоків дії, ефектів прожекторного, так би мовити, освітлення, дають змогу динамічно вихоплювати то одну, то другу частину цілоти, створюючи враження швидкого руху...» [10, с. 43].

В основі художнього монтажу і «напливів» лежать «внутрішні, емоційно-сміслові зв'язки», які «видаються важливішими, ніж зовнішня, причинова зумовленість» [11, с. 34]. Так, перед нами постають картини і ситуації такими, якими їх продукує свідомість гетьмана Богдана, вщерть асоціативна та схильна до постійної фокалізації. Ось Хмельницький бачить Виговського, він «підперши гладке підборіддя рукою, обдивлявся всіх з-під ока», в наступний момент це видиво «майнуло», Хмельницький заплющив очі, й нам передається вже його фізіологічні відчуття – «вино горіло, вії обважніли», «паркет скрипів», крізь вії знов виринає зорово-почуттєва картина, фіксована в свідомості вибірково: «Чадно, п'яно. Завтра говорити треба з ними всіма, не сьогодні». А далі: «Вийшов у ніч. Не спостерегли, майнула комусь постать недавнього комісара, але не затримували, не любили його» [4, с. 34]. Кінематографічна техніка монтажу і напливів дає можливість глибше пізнати таємниці людської психіки, її мінливість, відтворення нею навколишнього світу, а також дозволяє зробити акцент на важливих для розуміння ідеї твору деталях.

В історичному романі «День гніву» знаходять своє відображення жахливі картини війни. Зображення мертвих тіл, процесів розпаду трупів і огидних метаморфозних образів зумовлене і деформацією в естетиці експресіонізму поняття «краси», яка є поверхневою та не дозволяє побачити глибинну суть мистецтва. «Рейтарі, мов вовчурі, порвались через бір, та так, що Римші запирало дух, віття дряпало його по гирі. Яремині німці порубали їхній табір, та так що з вух козаків потекла підлива. Римші від страху звело щелепи, його поволокли опудалом до дубків» [4, с. 98].

Отже, в романі Юрія Косача «День гніву» виявлено ознаки експресіонізму, неоромантизму, сюрреалізму та орнаменталізму, що дає підставити твердити про еkleктичність ідіостилу романіста. Домінують у романі ознаки експресіонізму, що виявляються в засобах образотворення, особливостях художньої картини світу, емоційній напрузі тексту. Принцип суб'єктивної інтерпретації дійсності, що став основою експресіонізму, зумовив тяжіння до ірраціональності, загостреної емоційності. Твору притаманна фрагментарність письма, що реалізується в еліптичних реченнях, недомовленості, реченнях-вигуках. «День гніву» поєднує ознаки різних стилів.

Література

1. Агеева В. Між екзотизмом і традицією. Проза про життя інших : Юрій Косач : тексти, інтерпретації, коментарі. Київ : Факт, 2003. 443 с.
2. Галич О., Назарець В., Васильєв Є. Теорія літератури: підручник / за наук. ред. Олександра Галича. 2-ге вид., стереотип. Київ : Либідь, 2005. 488 с.

3. Експресіонізм. *Літературознавча енциклопедія*: у 2 томах. Т. 1 / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. С. 322–324.
4. Косач Ю. Історичні твори: в 3 кн. Книга 2: День гніву. Київ : ДП «Видавничий дім «Персонал», 2010. – 478 с.
5. Кохан Т. Експресіонізм в контексті видової специфіки мистецтва: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. мистецтвознав: 17.00.01. Київ, 2002. 15–16 с.
6. Назаревич Л. Екзистенційність як філософська та художньо-естетична домінанта української малої прози к. XIX – поч. XX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. філол. н.: спец. 10.01.06 «теорія літератури» Тернопіль, 2008. С. 7–12.
7. Петренко Л. Поетика експресіонізму в українській літературі 20–40-х років XX століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01. Івано-Франківськ, 2008. 27 с.
8. Рихло П. Рецепція німецького експресіонізму в поетичній творчості Рози Ауслендер. *Експресіонізм*: зб. наук. праць [Вип.3] / упорядник Т. Гаврилів. Львів : Класика, 2005. С. 116–130.
9. Січкарь О. Форми, прийоми та засоби втілення психологізму в українській літературі (спроба системного аналізу). *Вісник ЛНУ ім. Т. Шевченка*. 2010. № 4. С. 35–43.
10. Шерех Ю. Слово про Юрія Косача. *Шерех Ю. Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології*: У 3 т. Харків, 1998. Т. 1.
11. Энциклопедия экспрессионизма: Живопись и графика. Скульптура. Архитектура. Литература. Драматургия. Театр. Кино. Музыка. / Л. Ришар; науч. ред. и авт. послесл. В. М. Толмачев. Москва: Республика, 2003. 432 с.
12. Яструбецька Г. Експресіонізм – імпресіонізм: стильова опозиція чи дифузія? *Слово і час*. 2006. № 2. С. 9–13.

УДК 821.161.2'06-31.09

КІНЕЦЬ «БУРЖУАЗНОГО СТИЛЮ»: ДО ПРОБЛЕМИ ДЕГУМАНІЗАЦІЇ У ТВОРЧОСТІ ЕММИ АНДІЄВСЬКОЇ

О. Є. Соловей

... Назвати когось живого – та ще й,
як у даному разі, ледве двадцятирічну
дівчину з її першим виступом – назвати
цілком поважно генієм це ніяке не
захвалювання, а просто констатація
того прокляття, яке лежить на обраній
звище для мучинь людині. Геній це вічна
ненависть самого себе, вічна прірва
між катівнею вигаданого сну і недосягнутим
ступенем мистецької майстерности,
який не дозволяє той сон
бодай на одну десяту відтворити.
Ігор Костецький, 1951

Яскрава представниця Нью-Йоркської літературної групи (хоча сама письменниця категорично заперечує приналежність до групи, вважаючи себе *кішкою, що гуляє сама по собі*), Емма Андієвська, на правду, як мало хто інший, спромоглася витворити не лише

персональний мистецький міт, але й унікальний авторський художній всесвіт, компонентами якого рівноправно виступають літературні ліричні та епічні твори й акриловий живопис. Витворення індивідуального неповторного світу, принаймні в межах однієї мовно-світоглядної (української) конвенції – сьогодні цілком заслуговує на статус генія, яким Ігор Костецький наділив письменницю ще в далекому 1951-му році [3], щойно вона встигла дебютувати зі збіркою «Поезії». Принагідно, згадаю, що авторитетний критик Юрій Шерех поцінував цей дебют діаметрально протилежно, зокрема, зауваживши: «Те, що написала Андієвська, – не поезія, а радше словесний спорт, і зв'язки його з українською мовою, коли не говорити про зовнішнє оформлення слів, – мінімальні» [8, 341]. Жорстко та, як мінімум, не зовсім справедливо. Можна припустити, що така сувора оцінка дебютантки була від'ємним наслідком позитивного відгуку роком раніше першого рецензента І. Костецького, з яким на той час конфліктував Ю. Шерех. Після цієї, принагідної (у зв'язку з аналізом флюктуаціоністичної лірики на прикладі однієї поезії О. Зуєвського), але майже нищівної критичної оцінки ліричного дебюту Е. Андієвської, Юрій Шерех несподівано високо поцінував прозовий дебют молодої авторки, власне, новелістичну збірку «Подорож». Можливо, так сталося тому, що про «Подорож», як і про всю наступну творчість Е. Андієвської, І. Костецький не написав більше жодного слова. У будь-якому разі, дещо дивною виглядає компліментарна рецензія від Ю. Шереха на збірку прозових творів Е. Андієвської, що з'явилася в «Українській літературній газеті» (Мюнхен) в січні 1956-го року. Найдивнішим нюансом цієї рецензії є різкий і невмотивований випад критика проти І. Костецького, хоча водночас Шерех указує на постать останнього, як на одне з трьох незаперечних джерел-інспірацій прозової творчості Е. Андієвської (Кафка – Кокто – Костецький): «Костецький подарував авторці єдине, що він має – світ важкої з переполою голови, недогризених солоних огірків, їджених з хвоста оселедців, заблуканих нічних трамваїв, що везуть одного напівпритомного пасажира невідомо куди, може в вічність, може в район поліції. На щастя, правда, авторка не взяла в Костецького його фрази, його ворожитсько-шарлатанських маніпуляцій із словом» [9, 177–178]. Так Ю. Шерех висловився про свого найближчого колегу часів Мистецького Українського Руху. На складний і неоднозначний характер Ю. Шереха-Шевельова, зокрема в стосунках із колегами, вказує і американський славіст Горас Грей Лант [5]. Утім, Оксана Соловей у своїх спогадах засвідчує цілком усвідомлену високу остаточну оцінку Ю. Шерехом насправду масштабної постати І. Костецького [7]. Крім того, варто звернути увагу на те, що серед трьох К., про які від початку своєї статті говорить Ю. Шерех, одне репрезентує саме Костецького. Тоді як два інших – Кафку й Кокто. Попри згаданий саркастично «світ важкої з переполою голови, недогризених солоних огірків, їджених з хвоста оселедців» Костецького, – критик, все-таки, ставить його рівнозначною фігурою поруч із метрами європейського експресіоністичного й авангардового дискурсів ХХ століття. Попри те, що ця рецензія Шереха була видрукована на початку 1956-го року, як на мене, вона не втратила своєї актуальності і в нашому часі.

Критик розпочинає зі з'ясування генеалогії прозового письма Е. Андієвської, звернувши увагу на дещо дивне ім'я героя, позначеного самим лише ініціалом Д.: «Назвати героя своїх новель ініціалю Д. означає зробити пряме історико-літературне посилання на Кафку. <...> Я не беруся розшифровувати значення ініціалі Д. в новелях Андієвської, і в цьому, мабуть, виявляється різниця між застосуванням цього засобу в Кафки і в неї: в Кафки це був засіб самовиявлення, в Андієвської – літературне посилання» [9, 177]. Крім Кафки, Шерех помічає ще декілька К – від трьох до п'яти, які можуть допомогти в з'ясуванні поетики та світогляду письменниці: «Від Кафки Емма Андієвська вчилася техніки сну, техніки дуже логічного оповідання з несподіваними розривами логіки, виривання непередбачених персонажів з не-знати-відки. Кокто, я маю на увазі головне молодшого Кокто, коли він робив свій фільм „Кров поета”, викладав Андієвській техніку сюрреалізму – лишати речі в їх фотографічній схожості, але ставити їх у життєво неможливий контекст, уміти розтягати металі й топити дерево» [9, 177].

Далі йде вже цитований вище випад проти Костецького, але, звертаю увагу, третє К. – це, все-таки, Костецький із його літературною теорією й практикою, якого Шерех, попри ситуативну нелюбов, поставив поруч із Кафкою й Кокто. Здавалося б, критик суперечить сам собі: якщо Андїєвська направду «не взяла в Костецького його фрази, його ворожбитсько-шарлатанських маніпуляцій із словом» [9, 178], то нащо його згадувати серед трьох К., із яких нібито виростає поетика Андїєвської? Питання це не зовсім риторичне, якщо брати до уваги складну гаму стосунків між Шерехом і Костецьким, а також – між Костецьким і Андїєвською. Для чогось Костецький таки був витягнутий критиком із його чарівної скриньки, а от для чого – на це питання треба шукати відповідь у тогочасному (початок 1950-х років) літературному побуті. У будь-якому разі, ця «рушниця» не може не вистрілити у відповідній ситуації мент. І вона ще вистрілить.

Уважному читачеві не може не впасти в око майже однакове пояснення, що його дають і Андїєвська («Мене змалечку ретельно готували на росіянку. До шести років я взагалі не володіла українською мовою, для мене навіть добирали няньок зі справжнім російським акцентом, аби виховати панську дитину. Не виховали. Чому? Дуже просто. Кожна *нормальна* дитина гостро реагує на несправедливість. Навколо тільки й чулось: рівність, братерство, а тут чомусь українці були – фе! Запльовані й упосліджені. Отож логічно – я мусила бути на боці кривджених, а не кривдників. Так відбувся мій вибір [1, 36]. <...> Що мене українізувало? Зневага до всього українського. Отож я поклала собі, що буду українкою, навіть якщо існуватиму одна-єдина на всю планету. Щось на подобу обітниці Ганнібала. Воювати проти всього світу? Будь ласка. Що на це інші скажуть? Нехай собі кажуть, що їм заманеться, – я знаю, що хочу. – Так це ходити крізь стіни? – Я й ходжу все життя крізь стіни – улюблене моє заняття. Я вірю в силу духу. Перед „бацилою” духу нема перепон. І тільки вона обертає граніт на розквітлий сад. Україна нічого не має? – Для мене найкраща спонука починати з нуля» (Андїєвська 2002, 39), а перед нею Костецький («З українською нацією я зв'язав себе зовсім не дурно. Наші долі мають дуже багато спільного – її і моя. І вона, і я, ми могли стати чим завгодно, не десь у стихійній шумеро-вавилонській мряковині, а таки на очах у сучасного людства. Щодо мене особисто, то я міг з успіхом стати росіянином і поляком, навіть жидом. Для кожної з цих сфер у мене були елементарні духові дані. Я став українцем. Я став українцем не тому, що люблю українців. Радше я їх не люблю. Я знаю дуже мало людей української національності, в розмові з якими я відчував би ту гостру інтелектуальну насолоду, що струмує у взаємненні з інтелігентним росіянином або поляком. Якщо між українцями й трапляються подеколи такі, то вони переважно є виходнями з чужої духовости. <...> Та від того не менш я став таки українцем. Народити Україну як реальне земне тіло, створити ваговиту планету української духової та політичної державности – це значить довести можливість неможливого. Єдина приваба, яка в земному існуванні людини може мати вище виправдання. Зіпертись на цей жалюгідний гурт людей, який сам не знає, чого він хоче, вростися в його найтаємніше, а тоді вийти з нього, щоб продемонструвати, як навіть з найнеталановитішого матеріялу може постати за всіма законами мистецької прецизности зроблений геній – що може бути більш захватним. Чому саме українці. Тому, що їх нема» [4, 519]), пояснюючи свій вибір на користь української культури. Зробивши свій вибір із такими, відверто нестандартними аргументами, ці літератори напружено працювали все своє життя, аби довести, що українська культура можлива, що українці – є. Я впевнений, це третє К. із рецензії Ю. Шереха, неабияк свого часу схильного до масок і містифікацій (попри те, що він і запевнив простодушного читача, що це третє К. потрібне, «щоб різко зменшити масштаби» [9, 177] двох перших, все одно колись вистрілить на користь остаточної історико-літературної істини та справедливости.

Ю. Шерех відзначив вагому стилістичну прикмету новель Андїєвської: «Сон, сюрреалізм і світ затуманеного мозку вона вирішила вкласти в до примітивности прозору фразу, видава – в прозу майже документальної стереотипности й спокою. <...> Цієї компанії (трьох К., на які зіперлася, на думку критика, авторка новель. – О. С.) було

досить, щоб спантеличити нашого рідного читача, того, що виріс серед темної ночі під тихими вербами» [9, 178]. Нещодавно Е. Андіївська підтвердила ці давні міркування критика – й щодо стильових, і стилістичних параметрів її новель: «Тоді, у п'ятдесят п'ятому, вийшли мої „Подорожі” – перші шістнадцять новелет, такі трошки сюр- і не сюр-, бо сюрреалізм Емми Андіївської трохи інакший, ніж загальний. Це насамперед ідеться про не автоматизм, а треба виписати речення, щоб воно було реченням без тельбухів, як нас призвичаювали писати, українців. Одне речення, а тоді щось там... час, вічність... Можна про все писати: і про вічність, і про час, але треба так писати, як ніхто, а як ти так переварюєш лише жуйку, то нецікаво» [2, 6].

«Тим часом, – продовжує Ю. Шерех, – новелі Андіївської часто аж надто прозорі в своїй техніці сюрреалізації реальності, і можна легко скласти каталог засобів цієї техніки. <...> Якщо обминути другорядне, техніка письменниці складається з трьох засобів. Це реалізація гіперболи, реалізація метафори й зсув реалій» [9, 178]. Цікаво, що реалізація метафори в Андіївській є передовсім реалізацією гіпертрофії «ходячого вислову», що на практиці в творах письменниці витворює гротескно-абсурдні ситуації, як от у прикладі, що його використовує критик, у якому все місто фарбується в чорний колір задля ілюстрації банального й зужитого вислову *бачити все чорним*. По суті, маємо в цьому випадку добре відомий від формалістів *прийом поновлення*, але з додатковим гротескним забарвленням. Щодо *зсуву реалій*, то він, за Шерехом, «полягає в приписуванні речам властивостей, яких вони не мають у традиційному уявленні. Що коли термометр стане показувати не температуру, а майбутні події?» [9, 179]. Коротко з'ясувавши питання про технічний арсенал авторки, критик висловлює сумнів, чи насправду техніка є пріоритетною для Андіївської: «Але може для авторки більше важить не техніка, а філософія (формулювання не надто втішне для літературного твору, але ж ми маємо справу з творами, свідомо розрахованими на зсуви з звичного)?» [9, 179]. І критик одразу вказує на центральну проблему в книзі Андіївської, яка їй «болить і муляє»: «Це проблема речі. Речі оточують її героїв, вони перегороджують шляхи, застять небо, полюють на людину. Влада речей безглузда, вона в своїх примхах то жене персонажі новель до безодні й падіння туди, то до невмотивованого добробуту, страшнішого від поразки» [9, 179]. Врешті, критик доходить висновку, що «в своїй істоті всі три чи п'ять К., в книжці Андіївської – тільки містифікація, як багато чого в ній містифікація. В своїй істоті техніка книжки й навіть її проблематика – фольклорні» [9, 181]. «Може найбільша біда сучасної людини, що людина ця не здатна сприймати казку. Дорослі й навіть діти хворі на гіпертрофію здорового глузду й технічно-статистичного мислення. <...> Андіївська шукає шляху до казки. <...> Шлях важкий, але вартий зусиль. За нього можна подарувати містифікації чи радше гру в містифікації, які ціхують багато сторінок видання» [9, 182]. Після цього залишається хіба додати, що 2000-го року у видавництві «Зерна» побачила книга прози письменниці, яка уже мала суто «жанрову» назву – «Казки». Тож Ю. Шерех укотре не помилився у своїй прогностиці.

«Андіївська належить до будівників нового гуманізму, – писав у рецензії 1959-го року Б. Рубчак, – бо її вільне й живе світосприймання підносить протест проти сірої обмеженості й одноманітності світосприймання, що його нас „ноленс воленс” учить наше оточення. Її по-справжньому людська безпосередність запевняє нас, що ще є живий, цікавий і таємний світ, що вміє бути все новим і новим» [6, 125]. Йдеться про живий і чарівний світ літератора і мистця, координати якого знаходяться принципово поза утилітарними практиками профанного життя. Теперішній генерації літературознавців залишається робити висновки й виправляти ситуацію, – принаймні, в царині скрупульозних і чесних досліджень творчості українських еміграційних письменників, до яких, окрім В. Барки й Е. Андіївської, необхідно додати й В. Лесича, й І. Костецького, й О. Зуєвського, й З. Бережана, й О. Ізарського, – письменників, які заледве відомі широкому читацькому загалові, а науковцями, як слід, не досліджені або навіть ще й досі не видані в повному обсязі своєї спадщини. Ба навіть архіви їх досі, як слід, не зібрані та не впорядковані.

Література

1. Андiєвська Е. «Провидіння не любить ледачих...»: Розмову провела Людмила Таран. Жінка як текст: Емма Андiєвська, Соломія Павличко, Оксана Забужко: фрагменти творчості і контексти / упоряд. Л. Таран. Київ : Факт, 2002. С. 35–39.
2. Гнатюк М. Спасове яблуко Емми Андiєвської. *Кур'єр Кривбасу*. 2011. №№ 256–257 (березень-квітень). С. 3–12.
3. Костецький І. Про Емму Андiєвську. *Обрії*. 1951. Число 5. С. 5–6.
4. Костецький І. Начерки передмови до нездійсненого видання зібраних творів. *Костецький І. Тобі належить цілий світ: Вибрані твори*. Київ : Критика, 2005. С. 517–520.
5. Ланг Г. Г. З приводу спогадів Шевельова. *Критика*. 2010. Число 11–12. С. 43–46.
6. Рубчак Б. Поезія звільненої особистості. *Кур'єр Кривбасу*. 2004. № 170. С. 121–125.
7. Соловей О. Слід Леопарда. Про Ігоря Костецького і довкілля. *Сучасність*. 1999. Число 9. С. 146–154.
8. Шерех Ю. Велика стаття про малий вірш. *Шерех Ю. Пороги і заборіжжя. Література. Мистецтво. Ідеології*. Три томи. Т. 1. Харків: Фоліо, 1998. С. 336–342.
9. Шерех Ю. Диптих про книжки з подвійним дном (уривок). *Кур'єр Кривбасу*. 2004. № 171. С. 177–182.

УДК 821.162.1

ХУДОЖНЄ ОСМИСЛЕННЯ ХРИСТИЯНСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ У ЛІРИЦІ БАРОКО

Н. М. Урсані

Ціла когорта дослідників присвятила праці ліричній бароковій поезії, відзначаючи її питому релігійність. Зокрема, цей аспект вивчали І. Франко, В. Перетц, М. Грушевський, Д. Чижевський, В. Шевчук, Л. Ушкалов.

В епоху Бароко віра посідала важливу нішу в духовному просторі людини, тому осмислення християнських цінностей у поезії було вагомим складовою тогочасної художньої творчості.

Війни, повстання, суспільні катаклізми призводили до невпевненості людини Бароко в майбутньому, до пошуку шляхів виходу із духовної кризи. Предметом вивчення нашого дослідження є християнські цінності в бароковій поезії, об'єктом – лірика XVII–XVIII ст. Метою статті є висвітлення християнських цінностей у ліриці Бароко.

Проблеми моралі, богословські настанови яскраво представлені у творчості митців цієї епохи. Вони дотримуються моделі моралі, яку запропонувало світові християнство. Основу цієї моделі складає абсолютне добро – Бог, тому у творах знаходимо звернення поетів до проповідницьких мотивів, які представлені, наприклад, у творчості Лазаря Барановича, зокрема, в поезії «Якби багаті могли бідним полатати лати». Автор протиставляє життя бідних і багатих, закликає до смирення та християнської доброти, звертаючись до притчі про багача і бідняка Лазаря.

Осмислює духовні цінності і Данило Братковський. Особливий інтерес у митця викликає багатство і бідність, представлені у поезіях: «Диспут убого з паном», «Мінливість світу не зрозуміти», «Несталість світу». Автор узагальнює людську жадібність та бажання збагатитися матеріальними статками, що призводить до гонитви за багатством за будь-яку ціну: «Наповнює скрині кров'ю людською / Хто це, питаєш? Цить! Ми, з тобою» [3, с. 342].

Часто поети акцентують увагу на творінні Бога – світові. Висловлюється думка про те, що якби людина змогла би осмислити цей чудодійний акт, то була би більше спрямованою

на праведний шлях. На цьому наголошують Лазар Баранович, Данило Братковський, Климентій Зіновієв тощо. Їхні поезії набувають морально-дидактичного спрямування. Наприклад, у вірші Лазаря Барановича «Автор жалкує і апелює» ліричний герой звертається до Творця: «За все на світі, Боже, тобі шана!/ І моя праця цілою зостане [3, с. 246].

Християнські цінності яскраво виражені в поезіях, присвячених осмисленню земного буття і смерті. Плинність матеріального і його скороминучість спонукають людину замислитися над життєвими орієнтирами, які пропонує християнство. Адже зразком моральної досконалості, навчання і життя для християн є центральна божественна постать Ісуса Христа, земне життя якого залишається ідеальним прикладом для усіх поколінь. А тому в ліриці Бароко безкінечність існування вибудовується у двох площинах: «Праведным шмать дати в небѣ живот вічний, / грішники же вовержут вь огонь безконечный» [2, с. 47].

Вади людського характеру також переосмислюються крізь призму християнських цінностей і набувають алегоричного звучання. Наприклад, бажання гризти ближнього асоціюється із поведінкою kota. Такі твори мають повчальний характер: «Злый злѣ страдает; образ сей нам являет: / всяк ловий, сам уловлен бывает» [2, с. 48].

«...Християни всіх епох, – зазначив У. Джемс – почували щось спільне для них усіх: дух побожності та милосердя, що охоплював всіх, на кого сходила благодать, – той особливий внутрішній стан, який характеризується любов'ю і смиренням, безмежним довір'ям до Бога, суворістю до себе, милосердям до інших» [1, с. 210].

Тема смерті пов'язана не лише із неминучістю її приходу, але й із швидкоплинністю людського життя, міркуваннями про те, що про добрі справи повинен дбати і молодий, і старий.

Таким чином, у ліриці Бароко спостерігаємо художню інтерпретацію осмислення духовних християнських цінностей у контексті земного шляху та життя вічного. Митці звертаються до критеріїв розрізнення добра та зла, морального й аморального, які можна звести до порятунку особистої безсмертної душі для вічного блаженного життя з Богом.

Література

1. Джемс У. Многообразие религиозного смысла. СПб., 1993. 420 с.
2. Українська поезія. Середина XVII століття. Київ, 1992. 669 с.
3. Українська література XVII ст. Київ, 1987. 606 с.

УДК 82.0:791.43.01:821.161

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ МОТИВУ БОЖЕВІДЛЯ У «ПОВІСТІ ПРО САНАТОРІЙНУ ЗОНУ» МИКОЛИ ХВИЛЬОВОГО ТА ЇЇ КІНОВЕРСІЇ «ТАНГО СМЕРТІ»

В. В. Чуйко

«Повість про санаторійну зону» – один із знакових творів М. Хвильового, у якому письменник здійснив психологічний аналіз епохи та свого героя (за Соломією Павличко [3]) й дійшов висновку, що обидва – невиліковно хворі. Наслідки нещадного впливу громадянської війни на духовне здоров'я та психоемоційний стан пореволюційного суспільства незворотні: колишні революціонери, які готові були віддати власне життя за щасливе майбутнє, опинилися у пастці комуністичної системи й стали «зайвими людьми». Відчувши прірву між своїми ідеалами та реальною дійсністю, вони зрозуміли, що їх шлях невизначений, а долі дощенту понівечені.

Мотив божевілля та роздвоєння характерів героїв – амбівалентність (за З. Фройдом) – найбільше привертає увагу багатьох хвильовознавців, зокрема Віри Агеєвої, Ю. Безхутрого, Оксани Вечірко, Тамари Гундорової, Г. Костюка, Раїси Мовчан, Соломії Павличко, Л. Сеника та інших. Вони по-різному визначають особливості цього стану та засоби його відтворення в повісті. Тим не менш, дискурс хвороби в «Повісті про санаторійну зону» сьогодні недостатньо досліджений, що й зумовлює *актуальність* аналізу цієї проблеми.

Мета дослідження – з'ясувати чинники невиліковної хвороби героїв, особливості її вираження та порівняти, як інтерпретується мотив божевілля в повісті та кінематографічній версії О. Муратова «Танго смерті».

Божевілля – провідний мотив «Повісті про санаторійну зону», що підтверджують не лише поведінка та світогляд героїв, а й крик божевільного, на тлі якого, по суті, відбуваються всі події. М. Хвильовий прагнув акцентувати на психологічному стані «зайвих людей», показати їх деградацію та моральне падіння. Паралельно з мотивом божевілля у творі простежуються й інші мотиви, зокрема самотності та двійництва, що й формує специфічну концепцію героїв, які стали уособленням певної ідеї. Їхня самосвідомість – внутрішньо суперечлива, подекуди розірвана, адже вони розуміють, що виходу із ситуації, в якій вони опинилися, немає, і змінити життя та світ неможливо, тому, коли постає вибір між життям та смертю, вони обирають останнє.

Божевілля героїв твору має кілька літературознавчих інтерпретацій. Так, наприклад, на думку Оксани Вечірко [1, 52], такий стан можна трактувати як роздвоєність чуттєвого переживання, що виникає внаслідок зіткнення двох зовсім протилежних почуттів – задоволення і незадоволення, кохання й ненависті, симпатії та антипатії. В. Юрченко [4, 57] розглядає його як наслідок зіткнення вітальної енергетики з аморфністю буття. М. Нестелеєв, у свою чергу, зауважує: «Мотиви двійництва у творі, що реалізуються на кількох рівнях, пояснюють роботу творчої уяви, спроби підсвідомого адекватно відобразити дійсність та викривити її у літературних фантазмах, що втілено як метафізичну спробу зрозуміти ту таємну тайгу підсвідомості, яка непокоїть не тільки анарха, але й самого М. Хвильового» [2, 33].

Зрештою, мотив божевілля в «Повісті про санаторійну зону» можна розглядати як частину сюжету та як світовідчуття, яким керується письменник. М. Хвильовий, отже, не просто подав різні моделі поведінки героїв, розчарованих у житті, наслідках революції, а максимально відтворив власні переживання.

У кінематографічній версії повісті також простежуються мотиви двійництва та роздвоєння особистості, проте не настільки виражено й очевидно, як у першоджерелі. Наприклад, у фільмі, на відміну від повісті, де постійно мова йде про «хворобливість» пацієнтів санаторію, які й самі розуміють свій стан, анарх постає зовні здоровим чоловіком. У його поведінці та словах не простежуються жодні симптоми чи схильності до психічної хвороби, навпаки, досить чітко відбиті риси стримано-флегматичного характеру чоловіка, який не звертає уваги на дріб'язкові спроби інших хворих викликати в нього якісь емоції. Незважаючи на те, що в повісті відсутні чіткі портретні характеристики персонажа, письменник змальовує анарха як людину, яка отримує насолоду переважно від простих біологічних потреб. Його стан, за фройдівською класифікацією, психотичний, адже у психіці анарха принцип задоволення стоїть над реальністю, а боротьба між ними розцінюється як душевний надлом. У фільмі ж сама інтрига – санаторійний роман анарха з Майєю – розчинилася в побутових дрібницях. Тут анарх – втомлена, надломлена власними сумнівами людина, яка упродовж усієї картини лишається незворушливою.

Відрізняється від оригіналу й зображення образу Савонароли. Якщо в повісті він викликає у реципієнта асоціації із зацикленістю на власних принципах, відвертою ворожістю до тих, хто не хоче дотримуватися вибраної канонізованої лінії, то в кінематографічній інтерпретації О. Муратова герої більш стримані, не такий відвертий, без ознак суворості. Цьому позитивному і, на перший погляд, стриманому герою

протистоїть його минуле, з якого він постає жорстоким убивцею, гнівливим бунтарем, борцем за права людини.

Те ж саме можна стверджувати й про зображення у творах самої «санаторійної зони». Якщо в повісті це місце, відділене від усього світу (у багатьох реципієнтів асоціюється з концтабором), охороняється стрільцями, і за його межі без дозволу вийти ніхто не може, то у фільмі постає зовсім інша картина. Санаторій у кіноверсії зовні нагадує справжнє місце відпочинку: гарна будівля, оформлена в бароковому стилі, велика територія, яка виводить і в ліс, і до річки, парасольки й лежачки для відпочинку, біла статуя як елемент декору, великий ганок, де обідають герої, тощо.

Отже, письменник і режисер по-різному відобразили мотив божевілья: у той час як у повісті все натякає (або вказує прямо) на хворобу й безвихідний стан героїв, у фільмі мотив більш завуальований, прихований під яскравою «обгорткою» щасливого життя. Режисер удався до такого прийому для того, щоб створити інтригу, досягти видимості того, що картина буде про курортний роман, а потім поступово розкривати всі проблеми.

Дискурс хвороби в обох творах є сферою художнього осмислення феноменів дійсності, які набувають специфічних форм у різні історичні епохи і мають різний ступінь метафоризації власного вираження. Він допомагає краще зрозуміти світогляд письменника, особливості його життєвого та творчого шляху.

Література

1. Вечірко О. Мотив «роздвоєності» у творчості М. Хвильового (на матеріалі оповідання «Я (Романтика)»). *Наукові записки КДПУ*. Серія: Філологічні науки (літературознавство). Кіровоград : КДПУ ім. В. Винниченка, 2015. Вип. 142. С. 50–54.
2. Нестелєєв М. Романтична візія суїцидальних мотивів у новелістиці Миколи Хвильового. *Слово і час*. 2010. № 10. С. 23–33.
3. Павличко С. Психопатичний дискурс: Микола Хвильовий. К., 1999. С. 272.
4. Юрченко В. Бінарність творчого мислення Миколи Хвильового: Лінія анарх – Карно у повісті «Санаторійна зона». *Дивослово*. 2006. № 1. С. 56–58.

Підсекція журналістики

УДК 070.431:004.738.1(477.43/44)

НАДМІРНА ЕКСПЛІКАЦІЯ ФАКТУ В НОВИННИХ ПОРТАЛАХ ПОДІЛЬСЬКОГО РЕГІОНУ: ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ

В. Борецький

Наразі у ЗМІ подільського регіону все менше місця залишається позановинній інформації. Так, традиційні для регіональної преси елементи нарисовості, звітності, журнальності (корисні поради, рецепти тощо) в електронних медіа практично повністю витіснені малими новинними жанрами – інформаційним повідомленням, заміткою, коментарем. Це пов'язано з високою затребуваністю реципієнтів на новинний контент та високою чутливістю до емоційно наснаженого матеріалу. При цьому задля такої наснаженості на тлі досить обмеженої кількості вартих для висвітлення прецедентів

журналісти гіперично деталізують факт та героїв новинних матеріалів. Це зумовлює актуальність дослідження феномену надмірної експлікації факту та ідентифікації героїв.

Зігфريد Вайшенберг, розглядаючи типи новинної журналістики, виокремлює прецизійну (соціологічну), інтерпретаційну, викривальну (розслідувальну) і «нову» й зазначає, що жодна з них тільки доповнює основну, інформаційну журналістику [1, с. 45–47]. Аналіз понад 100 інформаційних повідомлень інформаційного порталу www.vn.20minut.ua («20 хвилин»), www.myvin.com.ua та www.vinnitsa.info засвідчує, що журналісти вказаних ЗМІ надмірно акцентують саме на соціологічних та інтерпретаційних аспектах, що не дозволяє у низці випадків кваліфікувати новинні матеріали як якісні. У результаті проведеного аналізу також з'ясовано причини надмірної експлікації факту – авторські, редакторські, рецептивні (запит аудиторії), при чому це стосується, в першу чергу, кримінально-побутової проблематики.

У роботі за постулат береться те, що в малих інформаційних жанрах зображується один ключовий факт, а інші виступають його деталізацією, бекграундом тощо, відповідно, під надмірною експлікацією маємо на увазі комунікативно й інформаційно несуттєві деталі, а часто – й елементи позаетичного, дифамаційного характеру.

Розглянемо на прикладах випадки надмірної ідентифікації герої матеріалів:

1. Надмірна ідентифікація без дифамації: *Відкриваючи наукове дійство, ректор ВНТУ, заслужений діяч науки і техніки України, доктор технічних наук, професор Володимир Грабко побажав учасникам плідної роботи і приємного знайомства з найкомфортнішим містом України – Вінницею* (www.myvin.com.ua від 22.05.18). Така ідентифікація характерна саме для регіонального ньюзруму, тоді як загальнонаціональні ЗМІ обмежуються основною регалією при представленні відомих осіб.

2. Надмірна ідентифікація з дифамацією: *Ще на 60 діб продовжили арешт підозрюваному у вбивстві власної сім'ї Анатолію Малцу* (www.vn.20minut.ua від 19.04.19). Дифамація полягає у називанні конкретних прізвищ потенційного злочинця і його стосунків з постраждалими до вироку суду.

А. Капелюшний, описуючи основи редакційно-технічного оформлення матеріалу, описуючи такі дискурси, зазначає, що мовні аспекти ідентифікації (імена, назви, скорочення, числа, дати і цитати) – це фактичні помилки, а саме «перенасичення тексту фактивним матеріалом» [2, с. 106–112]. Насправді ця проблема мовно-комунікаційна. Вербальне оформлення факту вимагає прийняття рішення про його достатню інформативну повноту.

Розглянемо приклади власне фактологічної надмірної експлікації:

1. В інформаційних заголовках факт есплікується іншими автономними фактами, вартими окремого повідомлення: *Маршрутку «2-Б» продовжили. А ще хочуть прийняти до Вінниці амбулаторію і школу Десни* (www.vn.20minut.ua від 9.12.18). Спостерігаємо симулювання розмовного стилю з елементами сторітеллі. У цьому випадку краще зробити два інформаційні повідомлення, оскільки між двома фактами немає безпосереднього зв'язку.

2. Винесення на перший план другорядних фактів: *Замурзаний та у порваній одежі: 13-річного хлопчика знайшли на сіновалі* (www.vn.20minut.ua, від 19.04.19) або *«Батько часто облизує донечку»: у Подільському зоопарку антилопа народила дитинча* (www.vn.20minut.ua від 18.04.19). Мета таких прийомів не повнота факту, а афективно-побутове наближення новини до провінційного реципієнта

Аргументуємо й подаємо у вигляді таблиці доцільність – недоцільність експлікації факту та його героїв на прикладі інформаційного заголовку *«Автомобіль Мерседес на пішохідному переході збив літню жінку»*:

Фактологічна деталь	Пояснення доцільності експлікації
<p>Автомобіль «Мерседес»</p> <p>збив на пішохідному переході літню</p> <p>жінку</p>	<p>Доцільно: це інструмент виконання злочину. Доцільно: вказування марки машини може допомогти визначити її попередній, наступний рух, встановити особу водія тощо.</p> <p>Доцільно: передає суть злочину. Доцільно: вказує на особливу важкість злочину. Недоцільно: вікова характеристика може натякати на стереотипи поведінки людей поважного віку (неуважність, повільність).</p> <p>Недоцільно: гендерний чинник вказується тільки якщо він детермінантний для даного факту.</p>

Так, експлікація «літню» і «жінку» необов'язкова, оскільки факт перебування постраждалої на пішохідному переході уневажливує статеві та вікові ознаки, які за інших умов могли б бути детермінантними (жінки більш повільні, фізично слабші; люди поважного віку часто порушують пішохідні правила дорожнього руху тощо).

В. Одинцов, звертаючи увагу на подібне надуживання деталями, зазначає: «Нульовий композиційний тип найчастіше представлений різними інформаційними повідомленнями й послідовно відповідає на три питання – що, де, коли» [3, с. 120]. Тут же В. Одинцов вказує, що ускладнення нульового композиційного типу використовують задля «збільшення дієвості тексту».

Отже, власники й редактори регіональних електронних ЗМІ зацікавлені у збереженні надмірної чутливості читачів до інстинктивних тем (принцип «7-С»). На регіональних ЗМІ не вистачає новин, щоб конкурувати в інформаційному, а надто емоційному аспекті з республіканськими. У зв'язку з цим журналісти регіональних Інтернет-медіа все більше послуговуються афективним наближенням, тоді як географічне наближення уже визначене й обмежене містом, областю, регіоном. При цьому, гіперічно послуговуючись журналістським стандартом «повнота інформації», журналісти електронних медіа надмірно експлікують факт, часто актуалізуючи другорядні обставини, що може сприйматися реципієнтами як основні й детермінувальні.

З іншого боку, на тлі тривалої або перманентної актуальності військово-політичних, соціальних, релігійних подій у регіональних ЗМІ посилюється інтерес до місцевих подій з аналогічним або близьким до конфліктно-чутливих рівнем експресії. Щодо статистики, то найбільшої надмірної експлікації на аналізованих порталах зазнають новини кримінально-побутового характеру, при чому найякісніше й доцільно в плані деталізації факту працює портал www.myvin.com.ua, а сайт www.vn.20minut.ua лідирує за надмірною експлікацією факту та ідентифікації героїв.

Література

1. Вайшенберг З. Новинна журналістика: навчальний посібник / за загал. ред. В. Ф. Іванова. Київ: Академія Української преси, 2011. 262 с.
2. Капелюшний А. О. Редагування в засобах масової інформації : навч. посібник. Львів: Паіс, 2005. 304 с.
3. Одинцов В. В. Стилистика текста. 2-е изд., стереотип. Москва : Эдиториал УРСС, 2004 . 264 с.
4. URL : www.myvin.com.ua
5. URL : www.vinnitsa.info
6. URL : www.vn.20minut.ua

ФОТОФЕЙКИ: ІСТОРИЧНИЙ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АСПЕКТ

К. М. Родигін

Маніпуляції з фотозображенням можуть відбуватися у різний спосіб: 1) на етапі зйомки, у випадку, коли автор робить постановку; 2) на етапі постобробки, коли можливими є ретуш і монтаж зображення; 3) на етапі контексту, коли світлина отримує заздалегідь хибний підпис або заголовок [1]. Іноді маніпуляції можуть відбуватися на двох або на трьох етапах одразу, посилюючи загальний ефект фейкового повідомлення.

За словами воєнного фотокореспондента Едді Адамса, «Фотографії є найпотужнішою зброєю в світі. Люди вірять їм; але фотографії брешуть, навіть без маніпулювання ними. Вони – лише напівправа» [2]. Інакше кажучи, найчесніше фото може бути нечесним у відриві від контексту.

Переважно під фотофейками будемо розуміти випадки маніпуляцій з візуальним контентом медіа, в яких основний наголос робиться не на втручанні в зміст світлини, а на її специфічній інтерпретації в комплексі «зображення-текст» – свідомій зміні чи підміні контексту тієї чи іншої фотографії, внаслідок чого правдивий та об'єктивний сам по собі знімок стає частиною неправдивого повідомлення.

Виникнення перших фотофейків сягає часів винаходу фотографії. У 1839 р. троє винахідників майже водночас і незалежно один від одного запропонували свої технології отримання фотографічних зображень. Це були француз Жан-Луї Дагер, що отримав лаври першовідкривача, з його методом дагеротипії; англієць Вільям Генрі Фокс Тальбот з методом калотипії або негативно-позитивним процесом, – менш відомий, проте з часом визнаний у статусі винахідника фотографії, – та співвітчизник Дагера Іполіт Байяр (Hippolyte Bayard) з методом прямого позитивного друку. Байяр мав не менше право вважатися одним із першовідкривачів фотографії, але був практично забутий, оскільки Дагер випередив його і раніше встиг представити та запатентувати свій винахід, здобувши всю славу і переваги.

У 1840 р. невизнаний винахідник на знак протесту створив «Портрет у вигляді потопельника», що був, можливо, першим у світі постановочним автопортретом і напевно – першим в історії фотофейком. Байяр супроводив свою світлину таким підписом: «Мертве тіло, яке ви бачите на звороті, належить п. Байяру, винахідникові методу, дивовижні результати якого ви щойно бачили або зараз побачите. Наскільки мені відомо, цей вправний та невтомний винахідник присвятив удосконаленню свого винаходу майже три роки. Академія, король і всі, хто бачив його малюнки, ... були в захваті ... Це прославило його, але не принесло йому ані гроша. Уряд, який щедро винагородив п. Дагера, заявив, що не може нічим допомогти п. Байяру, і нещасний втопився. О мінливість людської природи! Художники, вчені, газети так довго приділяли йому увагу, а сьогодні ... ніхто його не впізнав і не поцікавився ним» [3; 4].

Використання фотофейків як елементів пропаганди та інформаційної війни має давню історію. Зокрема, ще у 1913 р. у нью-йоркській газеті American, що належала медіамагнату Вільяму Рендольфу Герсту (William Randolph Hearst), з'явився знімок групи дітей, що стояли в океані, піднявши руки над головою, – представлений як нібито свідчення воєнних злочинів у Мексиці. У підписі стверджувалось: «Як доказ майже неймовірного стану варварства, що існує в Мексиці, Рассел Гастінгс Мілвард (Russell Hastings Milward), англійський мандрівник, член Королівського географічного товариства Лондона, створив фотографію, показану тут. Батьки цих дітей, як стверджує п. Міллард, були вбиті федеральними солдатами. Діти були загнані у воду, змушені тримати руки над головою, і застрелені в спину. Зауважте вираз жаху на обличчі однієї дитини, яка повернулася, щоб поглянути на своїх катів». Картинка не була змінена, але підпис до неї був цілком неправдивим. Мілвард висловив протест, заявивши, що насправді діти на знімку просто весело грали, і що вони підняли руки на його прохання, щоб зробити картинку кращою. Більше того, фото було зроблено в британському Гондурасі, а не в Мексиці [5].

Зауважимо, що апеляція до образу дітей (в тому числі «дітей» в переносному сенсі) була та є поширеним та дуже дієвим прийомом пропаганди та емоційної маніпуляції в інформаційно-сміслових війнах, оскільки має потужний та універсальний вплив на свідомість, шокує та легко уявляється в усталених межах, що тиражуються без критичного осмислення (показові приклади: «кров християнських немовлят», «медична мафія труїть дітей вакцинами», «на Майдані побили дітей», «влада посилає дітей на смерть», «розп'ятий хлопчик у Слов'янську»).

Маніпуляція з контекстом – використання реальних фотографій з фейковими підписами та інтерпретаціями – є одним із базових та ефективних прийомів створення фотофейків. Зокрема, від 2014 р. неодноразово знімки з «гарячих точок» – зазвичай Чечні або Близького Сходу – представлялися як фотографії з Донбасу. Стосовно світлин з першої та другої Чеченських війн це легко пояснюється певною схожістю пейзажів, військової форми та техніки [1]. У випадку з Близьким Сходом такої схожості немає, але фейки, незважаючи на порівняну легкість їх викриття, все одно мають певний вплив та ефективність через емоційне та некритичне сприйняття інформації аудиторією, що під емоційним враженням не звертає увагу на деталі.

«У 2014 році було дуже багато підробок, – пригадує український фотокореспондент Олексій Фурман. – Найстрашніше, що вся аудиторія, яка сьогодні споживає засоби масової інформації, перебуває у своєрідній ехо-кімнаті. Кожна людина вибирає той засіб інформації, який їй цікаво читати. Це часто можуть бути пабліки в соціальних мережах, які поширюють такі фейки. Російською пропагандою було використано дуже багато фотографій «арабської весни», Чеченської війни. У таких пабліках масово поширювалися фейки і підписувалися якимись страшними підписами» [1].

Таким чином у ХХ–ХХІ ст. фотофейки перетворились на поширену, затребувану та вельми ефективну зброю інформаційно-сміслові війни. За допомогою візуального контенту можна легко просувати маніпулятивні сенси, апелюючи до усталених стереотипів, міфів, фреймів або створюючи нові.

Література

1. Тимошенко Д. Как фотофейки работают на войне. Донбас.Реаліі. 2018, 5 липня. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/donbass-realii/29341812.html>
2. Сияк И. Казнить нельзя помиловать: Как создаются и наказываются постановочные фотографии войны. Bird in Flight. 2016, 27 августа. URL : <https://birdinflight.com/ru/professiya/20160826-znamenitye-photo-postanovki.html>
3. Ворошилова С. А судьи кто: Как изобрести фотографию и остаться никому не известным. Bird in Flight. 2018, 18 января. URL : <https://birdinflight.com/ru/professiya/20180118-bayard.html>
4. Portrait of the Photographer as a Drowned Man. Museum of Hoaxes. URL : http://hoaxes.org/photo_database/image/portrait_of_the_photographer_as_a_drowned_man
5. Ocean Execution. Museum of Hoaxes. URL : http://hoaxes.org/photo_database/image/ocean_execution

УДК 007 : 304 : 659.3

ПОСТКОЛОНІАЛЬНИЙ МІФ У МЕДІА Й ВИМІРИ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

А. С. Рудченко

Міф – це важлива складова будь-якого дискурсу, у тому числі й медійного дискурсу. В українських медіа наявні колоніальний та комуністичний міфи. На противагу їм існує міф національний. Міфи потребують дослідження, виокремлення, розшифровки й

усвідомлення. Така потреба породжує постановку проблеми пошуку й розшифровки колоніальних міфів, що існують в українському медіа дискурсі.

Наявність колоніального міфу в медіа підкріплюється існуванням колоніального міфу в літературі, кінематографі, мистецтві, інших проявах культури й різноманітних сферах соціального життя. Г. Почепцов звертає увагу на поняття *соціальної міфології* – у цьому формулюванні відбувається відділення досліджуваної нами міфології від літературного міфу.

Міф історичний – своєрідна, як правило, спотворена форма історичної свідомості, в якій конкретні знання й інтерпретації процесів, подій, явищ і фактів минувшини передаються за допомогою образів, символів, переказів, легенд та ін. емоційно-психологічних, ірраціональних, інтуїтивних компонентів, що сполучаються з вибраними, тенденційними елементами логіко-раціонального пояснення [1, 759].

Український дослідник Микола Рябчук, теоретик українського постколоніалізму, є автором чималої кількості наукових праць, що характеризують дискурс російський домінування та окреслюють притаманні імперії колоніальні міфи. У своїй науковій статті «До проблеми українсько-російських «асиметричних відносин» М. Рябчук називає один із ключових імперських міфів: «Росіяни натомість вважають українців, як правило, підвидом росіян і, в цьому сенсі, «люблять» самих себе – такий собі імперський міф, із яким українці насправді не бажають мати нічого спільного» [2, 863].

Наявність колоніального міфу в медіа підкріплюється існуванням колоніального міфу в літературі, кінематографі, мистецтві, інших проявах культури й різноманітних сферах соціального життя. Перед науковцями постає необхідність наголосити на існуванні колоніальних міфів у медіадискурсі, виокремити певні, найбільш вживані міфи та довести їхнє використання в медіа на прикладах. Наявність таких факторів формує актуальність існування постколоніальних студій, актуальність проведення досліджень різноманітних проявів постколоніальності, а отже, визначається й актуальність нашого дослідження. Важливо розуміти наявність колоніального в українській культурі, літературі, медіа дискурсі, усвідомлювати наявність впливу цього чинника на медійну реальність, на формування медіакультури українського народу.

У нашому дослідженні ми розглядаємо російські імперські міфи, раніше виокремлені дослідниками й наводимо приклади використання цих міфів у медійному дискурсі. Говорячи про міфи, на яких трималася колоніальна ідеологія Російської імперії та Радянського Союзу, відразу зауважимо, що йтиметься про міфи в сучасному значенні, тобто, як пропагандистські судження пов'язані з політичною природою країни [3, 13].

Оскільки такі міфи є, як правило, спотвореною формою свідомості, їхня присутність в медіадискурсі може характеризуватися як негативний, дестабілізуючий чинник впливу на суспільство. Отже, дослідивши присутність таких міфів в літературі та інших проявах культури, виокремимо (і номінуємо) певні з них: «українське не є модерним», «Росія: все наше на законних правах», «Малоросійство – це нижчий етнічний рівень, а вищий – російський, або ж національний рівень» [3, 15].

Окремої уваги та подальших досліджень потребують міфи щодо меншовартості України та українці, «українності», «малоросійськості» держави, нижчого рівня розвитку й життя українців, приклади яких можна віднайти в українських онлайн-медіа.

Використання імперського, колонізаторського дискурсу в українських медіа є свідченням відсутності розуміння власної ідентичності, кризи самоідентифікації.

Поширеним прикладом використання російського колоніального дискурсу в українських медіа є використання російських термінів на позначення українців, як самоназв. Тобто, терміни «бандерівці», «хунта», «укропи», «фашисти» тощо, що використовуються в публікаціях російських медіа для позначення і дегуманізації українців, присутні й в українському недійному дискурсі, як іронічні самоназви, що свідчить про відсутність системи випрацюваних власне українських смислів.

Присутність в медіа публікаціях таких самоназв свідчить про те, що український медіадискурс продовжує частково перебувати в українському інформаційному полі, що тісно пов'язано з періодом колоніальної підпорядкованості України Російській імперії, нівелюванням українських смислів, стиранням меж української ідентичності.

Література

1. Енциклопедія історії України: Т. 6. Ла - Мі / Редкол .: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2009. 790 с.
2. Дискурс домінування: до проблеми українсько-російських «асиметричних» відносин. *Рідний край*. 2010. № 1. С. 66–73
3. Даниленко В. Імперські міфи і малоросійство в українській літературі. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції. Філологічні науки*. 2015. № 6. С. 13–17.

УДК 070.486

ФАХОВА ПЕРІОДИКА ДЛЯ ЛІНГВІСТІВ У КОМУНІКАТИВНІЙ МАТРИЦІ ВІТЧИЗНЯНОЇ ЖУРНАЛІСТИКИ

Л. В. Супрун, В. М. Супрун

Перманентний і димамічний розвиток сучасного наукового дискурсу вимагає швидких змін у комунікативній парадигмі поширення й кореспондування нових знань серед вузькоспеціалізованих фахівців. Типологічна модель наукової комунікації (пряма / опосередкована, вертикальна / горизонтальна, документна / недокументна, формальна / неформальна) вимагає надійної ресурсної платформи для накопичення й транспортування інформації з певною систематичністю її оприлюднення науковій аудиторії. Надійним джерелом обміну новітніми фаховими відомостями певної галузі знань стають спеціалізовані періодичні видання, які не лише висвітлюють основні тенденції науки, вказують орієнтири її розвитку, але й заповнюють сегмент сучасної вітчизняної якісної журналістики, яка нині, на жаль, унаслідок комерціалізації медіа перебуває в маргінальному стані, хоча повинна виконувати одну з найважливіших суспільних місій – бути інструментом аналізу суспільних проблем та змін.

На жаль, в українському журналістикознавстві донині відсутній чіткий категорійний апарат жанрово-видового атрибутування видань, які на своїх шпальтах подають спеціалізовану інформацію для вузької аудиторії фахової спільноти. Для означення таких видань нині використовують терміни «фахова періодика», «спеціалізована періодика», «галузева періодика», «професійна періодика». Проте жоден з них повною мірою не відповідає функціональній приналежності в системі сучасних засобів масової комунікації, адже, наприклад, спеціалізована періодика включає в себе не лише компонент фаховості, але й за цільовим призначенням може бути розрахована на широке коло читачів, як, скажімо, видання про спорт чи культуру. Тому варто було б ранжувати такі видання за певними критеріями їх призначення й функціонування. На нашу думку, найуніверсальнішою виглядала б класифікація, в основу якої покладено принцип змістово-тематичного наповнення та аудиторного залучення. Відповідно така періодика повинна поділятися на:

- 1) науково-теоретичні видання;
- 2) науково-практичні видання;
- 3) науково-популярні видання;
- 4) соціально-професійні видання.

Окрім того, до цього переліку варто додати критерій адресатної спрямованості, що включає в себе фактор тематичного обмеження (інформація для вузького ареалу реципієнтів), вікового охоплення (для дітей, дорослих, пенсіонерів), гендерного виміру (чоловічі й жіночі видання), професійного обмеження (сюди належить корпоративна періодика, яка обумовлює кількість аудиторії за компетентнісним виміром).

Вітчизняний медіаринок поки що перебуває на шляху становлення фахових видань (і тут не останню роль відіграє фінансовий чинник, що суттєво обмежує потенції журналістики). Проте навіть у складних соціально-економічних умовах української редакційно-видавничої індустрії, маємо кілька цінних для української лінгвістики періодичних видань, на які хочемо звернути увагу спеціально.

До найкращих і найкомпетентніших, на нашу думку, належить науково-теоретичний журнал Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні та українського мовно-інформаційного фонду НАН України «Мовознавство», який виходить з 1967 року шість разів на рік. Журнал висвітлює актуальні проблеми сучасного мовознавства, досліджує лінгвістичну ситуацію в Україні та за її межами, знайомить українського й зарубіжного читача (закордонна автура є постійно на сторінках видання) з основними заходами (конференції, симпозиуми, семінари) в царині мови, що відбулися чи будуть відбуватися найближчим часом. До складу редколегії видання входять провідні українські й закордонні науковці-лінгвісти, які формують фахову концепцію журналу.

До знаних у лінгвістичних колах належить науково-теоретичний журнал Інституту української мови НАН України «Українська мова», який засновано 2001 року з періодичністю виходу чотири рази на рік. На сторінках періодичного видання публікуються статті, в яких досліджуються теоретичні проблеми історії української мови, граматики й лексикології, стилістики та фонетики, мовної культури і мовної ситуації в Україні. Ареал поширення журналу становить не лише Україну, але й щонайменше ближнє та дальнє зарубіжжя із залученням до наукової дискусії провідних мовознавців світу.

Окрему нішу серед спеціалізованих філологічних видань вітчизняної періодики займає науково-методичний журнал Міністерства освіти і науки України «Дивослово», який було засновано 1951 року із щомісячною періодичністю. Специфікою часопису є не лише висвітлення наукових і методичних проблем української філології, але й орієнтація на широке коло реципієнтів: науковців, викладачів вищих закладів освіти, вчителів середніх загальноосвітніх закладів. Основна концепція журналу – утвердження української мови як державної, захист її прав та інтересів, підтримка й популяризація митців, які пишуть рідною мовою.

Таким чином, сучасна комунікативна матриця вітчизняної фахово-спеціалізованої журналістики в галузі мовознавства хоч і не набула квантитативних характеристик, проте має присутні якісно-нішеві параметри, забезпечуючи найвищі стандарти розвитку лінгвістики.

УДК 007 : 304 : 004.9

МІФОЛОГІЗОВАНИЙ РЕГІОНАЛЬНИЙ ПАТРІОТИЗМ: ВИТОКИ ТА КОНФЛІКТНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

О. В. Тараненко

Міфологізація самості, особливості та певної обраності є одним із дієвих інструментів творення ідентичності, у тому числі й групової ідентичності. У цьому сенсі Донбас не став виключенням. У дослідженні історико-культурного та етнічного підґрунтя

формування донбаської ідентичності дослідники найчастіше спираються на одну з трьох стратегій дослідження.

1. Феномен культурного порубіжжя, міжкордонності, певного етнічно-культурного міксу, з якого виростала поліетнічна ідентифікація, яка трактується то як високий рівень толерантності, то як етнічна байдужість, то як панування стихійно-анархічного свободолюбства, що призводить до аполітичності та соціальної амбівалентності («Російська Америка» – Олександр Блок, аналогія з американським Заходом у Гіроаке Куромія, Юрій Ніколаєць та ін.), то як політична маніпуляція з потужним конфліктним потенціалом (зросійщення, насильницька асиміляція, колонізація – Дмитро Титаренко та ін.).

2. Деякі дослідники вважають індустріалізацію з притаманним їй відриванням пролетаріату від національного коріння основною причиною нівелювання етнічної ідентичності. Тож до міжнаціональної конфліктної лінії додаються розмежування міста з селом та типові для міського мешканця відчуття відчуженості від традиційних культурних підвалин (Генадій Коржов) або протистояння індустріалізованого недонаціоналізованого Донбасу і етнічної української ідентичності Галичини (Ярослав Грицак) [1].

3. Марта Студенна-Скруква подає гібридну формулу донбаської ідентичності: «Позаяк регіональна специфіка Донбасу, яку формують «руська» культура України, шахтарська культура та сепаратистський міф є наслідком кількасотрічної людської діяльності на цій території, а не її іманентною властивістю» [3, с. 17]. При цьому «сепаратизм розглядається як дискурс, критичний до суспільно-культурної реальності України, в якому актуалізується певна форма бунту російськомовних українців, ... і стає чимось на кшталт міфу самоідентифікації цієї найчисельніше репрезентованої в Донбасі суспільної групи» [3, с. 23].

Враховуючи вищезначені чинники, ми вбачаємо визначальною причиною ідентифікаційної аморфності Донбасу певну ментальну «зачистку», «обнуління», що було здійснене в 30-ті роки радянською владою на території, яка, з одного боку, стала місцем біженства від розкулачення і голоду (що означало докорінну зміну долі та відмову від родоводу й традиції), а з іншого, місцем знищення будь-якого місцевого культурного коріння, зокрема, і етнічного. На такому «розчищеному» ґрунті була надсаджена штучна радянська ментальність, здійснений певний ментальний експеримент вирощування «особливої людини Донбасу», яка стала повномасштабним ефективним соціальним міфом.

За радянських часів сформувався міф Донбасу як особливого регіону трудової слави. Для формування образу Донбасу (при тому, що власне і поняття «Донбас» має міфологічні ознаки через невизначеність географічних, етнічних, історичних, економічних чи ментальних ознак) в 30-і роки ХХ сторіччя радянський маскульт обирає замість історичних чи етнічних міфологем індустріальну доміную, яка одночасно відповідає радянській ідеології гегемонії пролетаріату та споживчій міфології псевдорівності.

Як соціальний міф узагальнений образ Донбасу характеризують такі риси.

- **Прецедентність:** всупереч історичній хронології, шахтарський дискурс стає прецедентною точкою відліку космогонії, «особливої донецької історії». Образ людини праці, шахтаря (з додатково-дистрибутивним образом металурга) стає центральною міфологемою.

- **Атрибутивність:** вугілля – яскравий конкретно-чуттєвий образ (на відміну від металу) стає міфологічним символом Донбасу, універсальним «симулякром» з безліччю похідних: *гірничий молоток, каска шахтаря, коногонка, вагонетка, терикон* тощо.

- **Статусність:** міфологічна атрибутика автоматично забезпечує підвищення статусу: люди *трудової слави, мешканці шахтарської столиці, героїзм праці металургів та шахтарів, особливий шахтарський характер, цінність для країни чорного золота, особлива гірняцька честь* тощо. З 50–60-х років такий статус стане набувати Донецьк як «столиця Донбасу» – два ордени Леніна Донецької області 1958 та 1970 років, орден Леніна міста Донецьк 1979 року; статус міста першої категорії, міста-мільйонника та флагмана радянської промисловості; відзнаку ЮНЕСКО – включення до десятки

найбільш озелених промислових міст Європи (з якої розпочинає свою історію інша міфологема «*Донецьк – місто мільйона троянд*»); статус «міністерського міста» (єдине «нестолічне» Міністерство вугільної промисловості УРСР в Донецьку з 1954 року) тощо. На основі статусності міста формується споживацька міфологія Донбасу.

- **Гіпертрофованість** за принципом **бінарності**: важкість і небезпечність праці прирівнюються до ознак сили, міцності, сміливості, що автоматично означає правоту і героїзм, абсолютний міфологічний «плюс». Пізніше, з 90-х культ сили та «сильного характеру» легко трансформується з шахтарського на кримінальний, коли Донецьк буде пишатися роллю кримінальної столиці України.

- **Бриколажність**: поступово особливий статус шахтарів за міфологічною логікою розповсюджується на все місто, усіх мешканців краю («*Донецк – это уголь, Донецк – это сталь, Донецк – это люди, смотрящие вдаль*»), виконуючи інтегруючу функцію та базуючись на принципі міфологічної **бінарності «свій» – «чужий»**.

- **Виключна цінність «свого»** на протигагу демонізації «чужого». Принцип «ми – сильні, тож найкращі» реалізується в **міфах обраності**, наприклад, постійних намаганнях Донецька вибороти статус столиці, при чому будь-якої: шахтарської, кримінальної, футбольної, балетної, спортивної «столиць» тощо.

Радянський міф особливих людей-трудівників у поєднанні зі споживацькою міфологією (*ми – особливі, головні, найкращі, тож нам всі винні*), «заробітчанською психологією», за влучним висловом Ігоря Козловського, поступово зростили **гіпертрофований місцевий патріотизм**. Міфологізація самості, особливості та певної обраності стали основним інструментом творення групової ідентичності.

Так, Г. Куромія зазначає, що вже у пізньорадянський час донбаська ідентифікація практично вичерпувалася соціальними ідентичностями та «категорією тутешності» [2, с. 544]. Додамо до цього міфологію обраності, яскраво виражену в слоганах і пареміях: «*Донецк – город не первый, но и не второй*»; «*Донецким Киев не указ*», «*Донбасс порожняк не гонит*», «*Донецк – город угля и миллиона роз*», «*Услышьте голос Донбасса!*», «*Донбасс кормит всю страну*» тощо.

З втратою радянсько-соціалістичних концептів Донецьк змінював (через заміщення) фетиші, зберігаючи статус особливого. Так, чи не релігією став футбольний культ місцевої команди «Шахтар», з яким пов'язано чи не найяскравішу паремію донецької міфології «*Мы – донецкие, с нами Бог!*».

За часів незалежності України на індустріалізованому сході, вихованому на міфах трудової слави та пролетарської гегемонії, місцевою владою (і політичною, і медійною) продовжували плекати міфи втрати, патерналізму та регіонального патріотизму. Ці ідеї не були відверто антиукраїнськими, але й системної українізації з 1991 року Донбас не зазнав. Натомість у масовій свідомості іншої частини України поступово набував сили міф автоматичної тотожності пост-радянського, анти-радянського й українського, і за принципом міфологічної бінарності Донбас сприймався все більше як не-український чи недо-український. Відданий, за влучним висловом Лариси Івшиної, в «лізинг місцевим олігархам та криміналітету», Донбас опинився замкненим у власному світі застарілих міфів, будучи все більше оцінюваним як «чужий» в опозиції «свій – чужий», «український – радянський». Це протистояння стало оформлюватися в справжній розкол (за допомоги тих самих творців міфів) з часів першого Майдану і Помаранчевої революції, потім – часів «донецьких при владі». Подіями Революції Гідності та Євромайдану Донбас залякували вже за відверто міфологічними технологіями, які спрацьовували все більш успішно.

Сучасні політичний та медійний дискурси продовжують маніпулювати і народжувати нові міфи: про розуміння Донбасу як безнадійно хворої частини тіла України, про розуміння регіональної приналежності «з Донбасу» як довічного тавра, про провину всіх мешканців Донбасу за війну в Україні, про їх тотальний сепаратизм, антиукраїнство тощо. У цьому сенсі, сьогодишнє негативне ставлення до ВПО зазвичай аргументується та виправдовується саме за допомогою цих міфів.

Продуктивні сучасні спроби усвідомлення ментальних проблем на Донбасі, зокрема, і донбаської ідентифікації, сьогодні відбуваються у площині розвінчання радянських міфів. Таким яскравим прикладом для нас є фільм «Какофонія Донбасу» (2017), знятий, за словами режисера Ігоря Мінаєва, як пряма відповідь на фільм Дзиги Вертова «Ентузіазм (Симфонія Донбасу)» (1930) – ідеологічний міфологізований конструкт радянського маскульту: «Ми почали з головного міфу про Донбас – фільму Дзиги Вертова /.../ Коли треба було підняти те, що було руїною, Вертову знадобилося створити «симфонію». І на цій абсолютній брехні звели «гігантську» будівлю. Але коли все це почало руйнуватися, повернулися до старого міфу. Це замкнуте коло. І якщо не вийти з нього, все буде повторюватися знову і знову. /.../ Опозиція Вертову – це найголовніше в нашому фільмі. Те, що сьогодні відбувається на Донбасі – це повний розпад симфонії, про яку говорив Вертов. Адже симфонія ґрунтувалася на речах, що не мають до реальності жодного відношення: було створено паралельну реальність» [4].

На сьогодні ми маємо очевидну кризу донбаської самоідентифікації, коли, з одного боку, на тимчасово окупованій території істерично плекаються застарілі міфи особливої людини Донбасу, підкріплюючись міфічними спробами обґрунтування «донбаського етносу», а з іншого, велика кількість переселенців з Донбасу в Україні (близько 1 млн 700 тис.) переважно воліють приховувати чи, навіть, позбутися власної «донбаськості» і інтегруватися в приймаючі громади. Сформована як переселенська, донбаська самоідентифікація певним чином повертається до своїх початків, не втративши свій конфліктний потенціал. Попереду в українського суспільства важкі часи «зшивання» соціуму, і нехтування помилками попередніх періодів може мати дуже серйозні небезпечні наслідки.

Література

1. Грицак Ярослав. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. [Навч. посібник]. Київ : Генеза. 1996. 360 с.
2. Куромія Гіроакі. Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське прикордоння, 1870–1990-і роки / Пер. з англ.: Г. Кьорьян, В. Агеев; Передм. Г. Немирі. Київ : Основи. 2002. 510 с.
3. Студенна-Скруква Марта. Український Донбас: Обличчя регіональної ідентичності. Київ : Наука й інновації. 2014.
4. Яковленко К. «Чудовищної ненависти нет границ»: Игорь Минаев о своем фильме про Донбасс». URL : <https://birdinflight.com/ru/vdohnovenie/opyt/20180416-kakofoniya-donbassa.html>

Підсекція психології

УДК 159.99

ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ ВИДІВ ЗАЛЕЖНОСТЕЙ У СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ

В. Б. Бабій

У повсякденному житті термін «залежність» люди вживають в основному стосовно людей, які зловживають наркотиками, алкоголем та цигарками. Аналізуючи літературу, стало зрозуміло, що в наш час немає єдиного визначення цьому терміну. У широкому значенні, залежність – це набута гостра потреба здійснювати якісь дії або вживати певні

речовини. Тобто, до залежності також відноситься такі види поведінки, як інтернет-залежність, залежність від комп'ютерних ігор, сексуальна залежність і інші.

Науковці визначають такі види залежностей (адикцій): хімічні (алкоголізм, наркоманія, тютюнопаління); нехімічні (сексуальна, залежність від їжі, від здійснення покупок, від азартних ігор, трудового). До нехімічних залежностей належить також технологічна залежність – комп'ютерна, телевізійна, інтернет-залежність, від мобільного зв'язку, від гаджетів.

Деякі автори під психологічною залежністю розуміють бажання вжити ту чи іншу речовину, здійснити ту чи іншу дію, задля того щоб відчути бажані відчуття або ліквідувати явища психологічного дискомфорту. Інші автори розглядають цю проблему як емоційний стан, який характеризується відчуттям негайної потреби у об'єкті залежності, в усьому, що пов'язане з цим об'єктом, або зняття негативних відчуттів [1].

Щоб віднести людину до залежного типу виділяється кілька ознак, п'яти з яких достатньо, щоб підтвердити її залежність [2]:

- нездатність приймати рішення без поради інших людей;
- готовність дозволяти іншим приймати за себе важливі рішення;
- готовність погодитися з іншою людиною, навіть якщо та є не правою, аби не бути знехтуваним;
- важкість почати якусь справу самостійно;
- готовність виконувати принизливу або неприємну роботу, задля отримання підтримки від оточуючих;
- важка переносимість самотності та готовність до будь-яких зусиль, щоб її уникнути;
- відчуття безпомічності та спустошеності, при перериванні зв'язку з близькою людиною;
- легка вразливість, важкі переживання через критику та відсутність підтримки з боку оточуючих.

Люди з адиктивною поведінкою страждають синдромом дефіциту уваги. Життя здається їм сірим та одноманітним, він потребує додаткової стимуляції та витрачає весь час на її пошуки. Він зосереджується на тій сфері, яка на якийсь час допомагає йому вибратися зі стану апатії.

Н. З. Пазешкіан виділяє чотири типи адиктивної поведінки, як втечу від реальності: втеча в тіло – фізичне або психологічне покращення себе; втеча в роботу – концентрація на службових справах; втеча в контакти або самотність – постійне спрямованість до спілкування або, навпаки, до усамітнення; втеча в фантазії – життя в світі ілюзій і фантазій [3].

Г. В. Старшенбаум виділяє 5 етапів формування адикції. На першому етапі людина відчуває небувалий азартний підйом, пов'язаний з ризикованою, азартною поведінкою або хімічним впливом. На другому етапі людина приходиться до засобу адикції від почуття фрустрації, при цьому міжособистісні стосунки поступово переходять на другий план, настає душевний дискомфорт, який провокує адиктивну поведінку. На третьому етапі адиктивні потреби домінують в мотиваційній сфері особистості. На четвертому етапі адикт повністю відсторонюється від суспільства і своєї минулої особистості. П'ятий етап вважається катастрофою: порушується не лише психіка, а і організм; відбувається виснаження всіх життєвих ресурсів. До такого ж результату призводять і нехімічні адикції – через духовне виснаження і постійного стресу, який веде до серцево-судинних розладів [3].

Під час активізації адиктивного процесу основну роль грає адиктивний агент, який є так званим стимулом для розширення свідомості. Зазвичай це певний матеріальний або нематеріальний об'єкт. Але є певний вид залежностей при яких роль агента не грає психоактивна хімічна речовина. Така залежність називається нехімічною.

Залежності поділяють за різними характеристиками, та найбільш відомими класифікаціями є класифікація залежностей за Г. В. Лозовою та М. Г. Рябовою [1]. Одна з

найбільш повних класифікацій належить Г. В. Лозовій: алкогольна, телевізійна, любовна, ігрова, сексуальна, харчова, релігійна, трудова, лікарська, комп'ютерна, тютюнова, залежність від здорового способу життя, наркотична. Та класифікацію найбільш розповсюджених видів залежностей пропонує М. Г. Рябова. До них належить внутрішньоособистісна (залежність від власних думок, ідей та цінностей), міжособистісна (залежність від іншої людини), афективна (залежність від власних емоцій) , залежність від діяльності (гемблінг, трудоголізм, спортивна залежність, компульсивний шопінг) та предметна залежність. Остання має особливе значення у нашому дослідженні [1]. Предметна залежність – це залежність від різного роду предметів навколишньої дійсності. До цього виду залежностей ми можемо віднести телевізійну залежність, комп'ютерну залежність, залежність від їжі, інтернет-залежність, лікарську залежність. Для людини з даним типом залежності весь світ являється у вигляді предметів: моніторів, книг, паперів, телефонів і т.д. Та в наш час одною з найбільш поширеною є залежність від гаджетів (технічних новинок).

Підводячи підсумки можемо сказати, що в наш час існує досить велика кількість класифікацій існуючих залежностей та підходів до вивчення цієї проблеми, а отже ця проблема є досить актуальною. Але досі немає одного суспільно-встановленого визначення, яке б точно характеризувало залежність зі всіх її ракурсів.

Література

1. Рябова М. Г. Смыслообразование в структуре саморегуляции личности с психологической зависимостью в юношеском возрасте: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.13. Тамбов, 2008. 256 с.

2. Краткий психологический словарь: / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. 2-е изд. Москва, 1990. 494 с.

3. Старшенбаум Г. В. Адиктологія: психологія та психотерапія залежностей, Москва, 2006. 368 с.

УДК 159.923.3

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВИБОРУ КОПІНГ-СТРАТЕГІЙ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

О. В. Бацилєва, К. С. Потаєва

Визначальною ознакою сучасного суспільства є динамічні, не завжди позитивні, зміни, які часто стають підґрунтям для дезорієнтації людини в оточуючій її соціальній реальності, що супроводжується ломкою звичних стереотипів життєдіяльності. Стрімкий розвиток суспільства спричиняє зростання кількості й різноманітності складних життєвих ситуацій, що є уразливими для людей різних соціальних груп, призводять невизначеності, необхідності вибору, часто складного та невідкладного, при вирішенні різноманітних питань. У зв'язку з цим актуальними стають дослідження проблеми адаптації та подолання несприятливих, невизначених, важких життєвих ситуацій, тобто вибору і реалізації особистістю ефективних копінг-стратегій.

Проблема копіngu постала в центрі уваги фахівців ще у другій половині ХХ століття та, будучи складним феноменом, копінг розглядався дослідниками в межах різних концепцій та напрямків. При цьому, не зважаючи на велику кількість розробок в межах цієї проблеми, дотепер не існує ані єдиного визначення поняття копіngu, ані однозначного уявлення про механізми вибору особистістю тих чи інших копінг-стратегій.

Так, наприклад, Л. Мерфі характеризував копінг як прагнення індивіда до вирішення певної проблеми. К. Хорні визначала копінг як можливість впоратися із загрозою і

тривожним станом, виокремлюючи гнучкість / ригідність стратегії поведінки як індикатор душевного здоров'я і психічної адаптації. А. Маслоу розглядає копінг як когнітивні та поведінкові спроби впоратися із специфічними зовнішніми або/та внутрішніми вимогами, які оцінюються як напруга або перевищують можливості людини впоратись із ними. Німецькі вчені Х. Вебер, Г. Хайнес, описуючи копінг-поведінку, використовували термін «bewältigung» (подолання). На противагу їм у вітчизняній психологічній літературі поняття «копінг» визначається як опанувальна поведінка або психологічне подолання.

Копінг розглядається і як індивідуальний спосіб подолання людиною стресової ситуації та наявних особистісно-середовищних ресурсів. На думку С. Нартової-Бочавер, копінг – це процес, що розгортається в часі, оскільки особистість і середовище утворюють нерозривний динамічний взаємозв'язок, впливаючи один на одне. Зазначається також, що копінг-поведінка залежить не тільки від властивостей особистості, а й від самої ситуації та виявляється на поведінковому, емоційному й пізнавальному рівнях. Т. Андрусина у своїх дослідженнях стверджує, що копінг-стратегії – сукупність когнітивних, емоційних та поведінкових дій особистості, суть яких полягає в адаптації до життєвих подій та стресових ситуацій. При цьому, їхнє головне завдання – забезпечення і підтримка добробуту людини, фізичного і психічного здоров'я та задоволеності соціальними відносинами.

На думку сучасних дослідників, С. І. Корсун та Т. А. Ткачук, копінг-стратегії – це засоби управління діючим стрес-чинником, які виникають як відповідь особистості на загрозу. Натомість Е. Крайніков та К. Пільков у своїй роботі пропонує ще одне визначення, де копінг-стратегіями позначають свідомі зусилля особистості в ситуації психологічної загрози для подолання стресу та іншими подіями, що породжують тривогу.

Аналіз літературних даних дає змогу виокремити найпоширеніші підходи до розуміння копіngu: психоаналітичний, диспозиційний, трансакційний і ресурсний. Так, згідно до психоаналітичного підходу, копінг – механізм психологічного захисту, який використовується для зняття напруження, як автоматична реакція на ситуацію, без емоційних і когнітивних процесів. Розрізняються поняття «копінг» та «захисні механізми», які вказують на різний ступінь цілеспрямованості, конструктивності та локалізацію загрози. Диспозиційний підхід розглядає копінг як відносно усталену схильність людини відповідно реагувати на загрозу для неї ситуацію, при цьому особа надає перевагу сталому способу долати труднощі впродовж тривалого часу, адже її особистісні характеристики в цей період практично незмінні.

Найпопулярнішим нині є трансакційний підхід, в межах якого копінг-стратегії визначаються як стратегії оволодіння та врегулювання взаємовідносин із навколишнім середовищем. Також в останні десятиріччя популярним є «ресурсний» підхід, де до ресурсів, включають наявність і доступність моральної, емоційної, матеріальної, інструментальної допомоги соціального середовища та власні здібності, навички й уміння людини.

Наразі не існує єдиної класифікації копінг-стратегій. Так, до базових копінг-стратегій відносять «вирішення проблем», «пошук соціальної підтримки» й «уникання». Також виокремлюються такі копінг-стратегії – конфронтації, дистанціювання, самоконтролю, пошуку соціальної підтримки, ухвалення відповідальності, уникнення, планового вирішення проблеми, позитивної переоцінки.

У своїй роботі І. Г. Андрусенко зазначає, що у структурі копінг-поведінки виділяють копінг-стратегії і копінг-ресурси. Копінг-стратегії – це способи подолання стрес-чинників, як реакція особистості й актуальну загрозу; копінг-ресурси – відносно стабільні характеристики індивіда і соціального середовища, які сприяють розвитку способів подолання стресу. Якщо труднощі перевищують ресурси індивіда – це призводить до високого рівня стресу. Базове значення терміна «копінг» – «подолання», тому адаптивні або конструктивні стратегії сприятимуть зниженню впливу стресу й успішному вирішенню ситуації, а дезадаптивні або неконструктивні копінг-стратегії можуть призводити до зниження психологічного і фізичного благополуччя особистості. Саме тому до успішних копінг стратегій дослідники відносять –самоконтроль, пошук

соціальної підтримки, прийняття відповідальності, планування вирішення проблеми, позитивна переоцінка; до неуспішних – конфронтація, дистанціювання, втеча.

Таким чином, копінг досліджують у рамках психологічних захисних можливостей людини, сукупності особистісних рис, у процесі взаємодії з навколишнім середовищем; при цьому копінг-ресурси визначаються як сукупність внутрішніх та зовнішніх ресурсів, завдяки яким людина обирає способи реагування, найбільш прийнятні для неї та ситуації. Не зважаючи на те, що копінг – багатофункціональне поняття, яке має безліч трактувань, загальнопсихологічне значення копінгу полягає у тому, щоб ефективно адаптувати людину до вимог ситуації, дозволяючи оволодіти нею, тим самим знизивши негативні прояви стресу, а під копінг-стратегією розуміють усвідомлену, раціональну, адаптивну поведінку, спрямовану на усунення або психологічне подолання критичної ситуації. У процесі подолання стресу кожна людина використовує власні стратегії (копінг-стратегії) на основі наявного у неї особистісного досвіду і психологічних резервів (особистісні ресурси або копінг-ресурси). Виходячи з вищевикладеного, перспективним напрямом є дослідження особливостей вибору особистістю відповідних копінг-стратегій у різних умовах життєдіяльності та пошук шляхів оптимізації цього вибору.

УДК 159.9.072.422

ЧИННИКИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СУЧАСНИХ ШКОЛЯРІВ

Д. С. Биковська

На сьогоднішній день досить важливим є питання професійного самовизначення людини і розуміння, що ж саме впливає на цей вибір.

У питанні професійного самовизначення важливим аспектом є те, що ж впливає на цей самий вибір. У цьому виборі перетинаються такі аспекти як здібності та наміри людини, бажання, а також попит на професію. Взагалі цей процес досить складний, адже існує безліч різних чинників. За роки дослідження цього явища було сформовано певні класифікації чинників, які мають вплив на нього та досліджено як саме і на яку складову вони діють. Розглядаючи чинники професійного самовизначення, визначимо, що слово «чинник» тлумачиться як «умова, рушійна сила, причина будь-якого процесу, що визначає його характер або одну з основних рис; фактор» [1].

Одну з класифікацій впливів запропонував Є. О. Климов. В ній визначено вісім основних чинників, а саме:

- 1) позиція батьків, старших членів сім'ї;
- 2) позиція друзів;
- 3) позиція шкільних педагогів;
- 4) особисті професійні плани;
- 5) здібності людини;
- 6) рівень домагань на суспільне визнання;
- 7) інформованість про професії;
- 8) схильності людини [2].

Також є класифікація Е. Гінзбера де він виділяє досить багато чинників, що впливають на вибір професії, та основними серед них є:

- 1) вплив батьків, які різними способами здійснюють свій вплив;
- 2) вплив друзів;
- 3) вплив вчителів у старших класах;

- 4) очікування суспільства щодо того, яку роботу повинні здійснювати чоловіки, а яку – жінки (статеворольові стереотипи);
- 5) рівень інтелекту людини, її здібності;
- 6) соціально-економічний попит на професію, можливості навчання і працевлаштування за цією професією, її матеріальна і соціальна значущість;
- 7) шкільна успішність;
- 8) соціальний статус: представники малозабезпечених соціальних груп, національних меншин є менш вільними у виборі професії, ніж представники з більш забезпечених соціальних груп [3].

Д. С'юпер виділяє суб'єктивні чинники вибору професії (Я-концепція) і об'єктивні детермінанти типів кар'єри [3, с. 259]. О. Є. Голомшток вказує, що вибір професії обумовлений впливом багатьох різнопланових чинників: зовнішніх – актуальні потреби суспільства у кадрах, потреби у робочій силі, наявність навчальних закладів у певній місцевості та конкурсу в них, соціальні умови життя, сімейні обставини, місце проживання, популярність професій, вплив дорослих, однолітків, засобів масової інформації; і внутрішніх – погляди, установки на працю, життєва позиція, активність і свідомість діяльності людини [4, с. 411].

М. М. Захаров виділяє 3 групи визначальних чинників:

- 1) загальні чинники макросередовища, зміст яких залежить від суспільно-економічного ладу (соціально – економічні умови життя людей, громадські організації, духовна культура суспільства, засоби масової інформації тощо);

- 2) регіональні (зовнішні) чинники – специфічні особливості економічного і демографічного розвитку будь-якого регіону країни: мережа вищих, середніх і професійно-технічних навчальних закладів; культурно-освітній і професійний рівень сім'ї; форми проведення дозвілля тощо.

- 3) індивідуальні (внутрішні) чинники – індивідуальні психологічні та фізіологічні особливості людини, суб'єктивні (стать, ступінь розвитку індивідуальної свідомості, здібності, інтереси, ідеали, знання [3].

Л. Д. Столяренко відзначає, що у низці чинників вибору професії виділяють суб'єктивні чинники (інтереси, здібності, темперамент, характер) і об'єктивні чинники (рівень підготовки, успішності; стан здоров'я; інформованість про світ професій). Окрім цього виділяють соціальні характеристики: соціальне оточення, домашні умови, освітній рівень батьків [3].

Таким чином можна сказати, що різні дослідники сформували певні класифікації чинників, які впливають на професійне самовизначення людини. У цих класифікаціях є певні схожості та розбіжності. Також автори зробили спроби поділити чинники на групи. У одних – це зовнішні та внутрішні чинники, у інших – суб'єктивні і об'єктивні. Проте існує й помітна плутанина у поділі чинників.

Література

1. Ткаченко М. В. Чинники професійного самовизначення учнів як фактор самореалізації особистості. Освіта та розвиток обдарованої дитини. Київ, 2013. № 19. С. 70–78.

2. Колесников И. А. Профессиональное самоопределение старших школьников как педагогическое понятие. *Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Образование. Педагогические науки.* 2009. № 31. С. 71–76.

3. Болкун Т. А. Чинники, що впливають на професійне самовизначення особистості. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія.* 2010. Вип. 16. С. 257–260.

4. Столяренко Л. Д. Педагогическая психология. Ростов-на-Дону : «Феникс», 2003.

ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ГРУПОВИХ ЦІННОСТЕЙ В СТРУКТУРІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ УЧНІВСЬКОГО КОЛЕКТИВУ

А. О. Вакулюк

В умовах сучасної школи міжособистісні стосунки учнів формуються на основі суб'єктивної думки, ставлення до себе і до окремих людей, до групових норм і цінностей під впливом соціально-психологічного клімату, що виявляються в психологічних умовах, які сприяють або перешкоджають продуктивній діяльності колективу та всебічному розвитку особистості в групі.

Соціально-психологічний клімат не можна розглядати поза межами функціонування колективу, без урахування всієї сукупності явищ, які виникають в колективі. Зміст життєдіяльності колективу перш за все визначається цілями і завданнями спільної діяльності і виражає професійні та особистісні інтереси її суб'єктів.

Беручи до уваги той факт, що на формування сприятливого СПК впливає рівень згуртованості, спробуємо розглянути місце групових цінностей в міжособистісних відносинах. У межах розробленої А. В. Петровським стратометричної концепції групової активності (теорії діяльнісного опосередкування міжособистісних відносин у групі) було запропоновано розглядати групову згуртованість крізь призму ціннісно-орієнтаційної єдності [1]. Він розглядав структуру малої групи з точки зору теорії діяльнісного опосередкування міжособистісних відносин у групі і виходив з того, що до складу структури малої групи входять три основних прошарки (страти), які одночасно є і рівнями розвитку групової згуртованості.

Феномен згуртованості розглядають як характеристику особливих зв'язків у групі, що ґрунтуються на: ставленні кожного індивіда до цілей і цінностей групи-(осереддя) групової структури; міжособистісних відносинах, опосередкованих цілями і цінностями групи, позначається терміном «ціннісно-орієнтаційна єдність» міжособистісних відносинах не опосередкованих цілями і цінностями групи – емоційні міжособистісні стосунки. Саме цілі, мотиви спільної групової діяльності – є колективоутворюючим чинником, а ціннісно-орієнтаційна єдність виражає групову згуртованість. Тобто згуртованість охоплює опосередковані цілями і завданнями діяльності відносини у групі. Саме тому можна сказати групові цінності впливають на рівень згуртованості, в залежності від того на якому із рівнів знаходиться індивід.

Розглядаючи місце групових цінностей в структурі СПК через призму згуртованості, проаналізуємо підходи щодо визначення поняття згуртованості. Існує велика кількість варіантів інтерпретації даного поняття. В руслі соціометричного підходу (Дж. Морено) згуртованість пов'язується з міжособистісними стосунками, якщо для них притаманний високий відсоток виборів, заґрунтованих на взаємній симпатії. На думку Д. Картрайта, згуртованість – це якісна групова характеристика, що визначається частотою та інтенсивністю взаємодії учасників. У руслі когнітивного підходу Т. Ньюкома згуртованість – це поява спільних цінностей в учасників групи [2]. Основоположники концепції групової згуртованості (К. Левін, Л. Фестінгер, Г. Хоманс) вважають її своєрідним врівноваженням сил, які утримують людей в групі. Конкретними показниками групової згуртованості в роботі є ціннісно-орієнтаційна єдність та рівень сприятливості СПК колективу.

Американський психолог Т. Ньюком для аналізу групової згуртованості використовує поняття «згода» (consensus), маючи на увазі однорідність суджень індивідів щодо об'єктів орієнтації. Під поняттям «згода» він розуміє не більше, не менше як існування між двома або більше особами схожих орієнтацій по відношенню до чогонебудь. Рівнем згоди Т. Ньюком характеризує згуртованість будь-якої групи. Згода розглядається також як одна з групових характеристик, що пояснюють механізм

утворення норм та цінностей, або один із способів передачі звичаїв від одного покоління до іншого. Але і в цих випадках згода зв'язується з теорією комунікації та взаємодії. Тобто на основі того, що особи доходять згоди в якихось своїх судженнях, формуються цінності групи та норми, а також традиції групи.

Стабільність і згуртованість групи залежить від того, наскільки індивід засвоїв прийняті групою цінності. Отже, згуртованість групи є її індивідуальною цінністю, оскільки посилює задоволеність групою, стабілізує самооцінки, міжособистісні контакти, знижує тривожність індивідів. Вона не обов'язково передбачає постійність складу групи та однотайність при розв'язанні групових проблем. Головне, щоб згуртованість гарантувала ефективне функціонування групи при різноманітних думках і бажанні розв'язати завдання [3].

Таким чином можна зробити висновок, що групові норми сприяють підвищенню стійкості і стабільності групи, виступають регулятором відносин між членами групи. Норми і цінності прийняті групою автоматично створюють набір правил і якщо всі члени колективу не виступають проти правил, а цілком підтримують їх, то конфліктність групи зменшується і відповідно соціально-психологічний клімат залишається сприятливим.

Література

1. Петровский А.В. Общая психология. Москва, 1976. 479 с.
2. Кричевский Р.Л., Дубовская У.М. Психология малой группы: теоретический и прикладной аспекты. Москва, 1991. 207 с.
3. Орбан-Лембрик Л.Б. Соціальна психологія: підручник. Кн. 1: Київ, 2004. 576 с.

УДК 159.923

ПАРАЛІНГВІСТИЧНІ КРИТЕРІЇ БРЕХНІ В УСНИХ ПОВІДОМЛЕННЯХ

К. М. Васюк

Ефективне спілкування є важливою складовою успішності в сучасному світі. Вплив на співрозмовника за допомогою різних словесних маніпуляцій не випадково набуває популярності, бо володіння адекватною інформацією дає переваги в спілкуванні і мінімізує неетичну маніпуляцію з боку агресивних співрозмовників. Слід зазначити, що в діагностуванні брехні є два основні типи засобів: вербальні та невербальні. Останні десятиліття активно популяризувались невербальні засоби детекції, в той же час незаслужено обходились увагою вербальні засоби, що сприяло серйозній диспропорції у кількості досліджень певного вектору.

Метою нашого дослідження є аналіз вербальних засобів детекції у тому аспекті, який стосується супровідних ознак усного повідомлення. Вони зазвичай називаються пара лінгвістичними. Цінність їх врахування полягає у тому, що ці прояви слабо контролюються свідомістю доповідача, тому є важливими для діагностики, адже суб'єкт не може легко їх зімітувати, як це часто відбувається з невербальними засобами, бо вираз обличчя легше контролювати, ніж інтонації голосу чи обмовки.

Для проведення експериментального дослідження необхідно було визначити діагностичні критерії. Під час їх вибору ми спиралися на декілька базових праць. Зокрема, на монографію О.Фрая, що активно досліджував як вербальні, так і невербальні техніки, який виділяв в якості основних характеристик: підвищення тону голосу, повтори слів, незакінчені речення, обмовки, зміна висоти голосу, збільшення тривалості пауз між питанням і відповіддю і їх загальної кількості за одиницю часу. Фідлер і Валка в 1993 році теж експериментально підтвердили, що в брехливих повідомленнях змінюється тон голосу. Ф.Хьюстон як практик теж підтримував ідею про те, що в брехливих

повідомленнях пара лінгвістичні характеристик мовлення змінюються. єдиний нюанс – він акцентував увагу на хронологічні умови дієвості діагностичних засобів в перші 5 секунд реакції на питання.

З метою перевірки ефективності паралінгвістичних ознак в детекції брехні нами було проведено дослідження, яке включало аналіз усних правдивих і брехливих повідомлень у одних і тих же досліджуваних у кількості 48 осіб. В якості діагностичних параметрів були обрані наступні: тривалість і кількість пауз, повтори слів, незакінчені речення, обмовки, підвищення тону голосу, збільшення кількості вигуків і корегування слів. Обрахунки здійснювались шляхом сумачії фактів появи ознаки і порівняння цієї частоти у брехливих і правдивих повідомленнях. Статистичне порівняння здійснювалось за допомогою G-критерію знаків, який оцінює зсув ознак у зв'язаній вибірці. У результаті були отримані достовірні статистичні показники за ознаками, представленими в таблиці 1.

Таблиця 1

Емпіричні показники G-критерію знаків в аналізі відмінностей пара лінгвістичних ознак правдивих і брехливих повідомлень

№	Ознака	Частота в правдивих повідомленнях	Частота в брехливих повідомленнях	Рівень статистичної достовірності
1	Частота пауз			$p \leq 0,05$
2	Тривалість пауз			$p \leq 0,01$
3	Корегування слів			$p \leq 0,05$
4	Обмовки			недостовірно
5	Підвищення тону голосу			недостовірно
6	Вигуки			недостовірно
7	Повтори слів			недостовірно

Як бачимо з таблиці 1, достовірними паралінгвістичними характеристиками брехні є паузи, які є вираженням імпровізації у випадку непередбаченої брехні, а корегування слів також має суттєву різницю, що відповідає результатам більш ранніх досліджень. Всі інші ознаки виявилися статистично недостовірними, тому їх можна вважати індивідуалізованими діагностичним параметрами, які суттєво залежать від ситуативних чинників.

Таким чином, експеримент показав, що далеко не завжди теоретичні припущення дослідників надійно підтверджуються на практиці, тому подібної ґрунтовної перевірки потребують й інші ознаки з відповідною диференціацією за видами брехні.

Література

1. Фрай О. Ложь: три способа выявления лжи, или как читать мысли лжеца. Санкт-Петербург, 2006. 284 с.
2. Хомуленко Б. В. Історія виникнення поліграфа: давні і сучасні методи верифікації брехні. Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, 2011. Вип 24. С. 28–34.
3. Хьюстон Ф. Я знаю, когда ты лжешь. Москва, 2017. 320 с.

УДК 37.015.3

СТРЕСОСТІЙКІСТЬ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА УСПІШНОГО НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ

Т. В. Генералова

Актуальність обраної теми полягає в тому, що зміна навколишнього середовища, звичних умов, сфери спілкування і ритму життя, підвищення вимог до самостійності і відповідальності, інтенсивні розумові навантаження викликають емоційну напруженість,

тривожний стан, що в свою чергу негативно впливає на особистісний розвиток і психологічне здоров'я студентів.

Стрес є невід'ємною частиною життя сучасної людини. Відповідно для сучасної психології проблема стресу та вивчення його специфіки, ролі та наслідків для різних сфер життя людини є актуальною. Особливої уваги в цьому контексті потребує як сфера вищої освіти загалом, так і студентство зокрема.

На сучасному етапі розвитку вітчизняної системи вищої освіти головним завданням є забезпечення його якості, спрямованого на формування активної, здорової, успішної, конкурентоспроможної, особистості професіонала і громадянина. Однак повноцінне рішення даного завдання видається складним без організації цілеспрямованих зусиль з розвитку окремих параметрів професіоналізму, зокрема, стресостійкості.

Сучасні дослідники звертають особливу увагу на виявлення детермінант стійкості до психічного стресу, її проявів в навчальній діяльності, а також ролі в професійному становленні молодого фахівця. Це відображено в роботах і вітчизняних і зарубіжних авторів (К. К. Платонов, В. Л. Маришук, Л. А. Китаєв-Смик, В. А. Бодров, Л. І. Анциферова, Р. С. Лазарус, С. Фолкман, Л. Перлін і ін.).

Під стресостійкістю Н. Н. Данілова визначає здатність людини переносити великі фізичні та розумові навантаження, успішно вирішувати завдання в екстремальних ситуаціях, зберігати здоров'я в середовищі з поганою екологією, і залежне від функціональної організації головного мозку, яка визначається як його природними властивостями, так і впливом на нього факторів середовища [2].

Стресостійкість виступає одним з аспектів людини, яскраво проявляється у взаємодії з іншими людьми і є важливою складовою особистісного компонента психологічної підготовленості особистості студента до освоєння професією.

Студентство – це період вікової кризи – адаптації до нової соціальної ролі, до нових умов навчальної праці, до нових вимог, що пред'являються до самоорганізації студентів, до роботи особистості над собою, що ґрунтується на новій високого ступеня відповідальності.

Для студентського віку характерна наявність стресогенних факторів, таких як ситуації іспитів, періоди соціальної адаптації, необхідність особистісного самовизначення у майбутньому професійному середовищі і ін. Як показують дослідження Ю. В. Щербатих [4; 5], екзаменаційний стрес займає одне з перших місць серед причин, що викликають психічну напругу у процесі навчання. Здатність студента чинити опір діям стресу багато в чому залежить від особливостей його особистісних рис, зокрема, від комунікативних здібностей.

Під час навчання студентів можна виділити ряд особливостей саме освітнього середовища. По-перше, середовище закладу вищої освіти характеризується наявністю специфічних для студентської молоді факторів, пов'язаних з навчальним навантаженням. Так, навчання у вищій школі вимагає від студентів значного інтелектуального, інформаційного, психоемоційного напруження (наприклад, в ситуації іспиту), яке супроводжується низькою руховою активністю. По-друге, з періодом навчання в закладах вищої освіти пов'язана проблема міжособистісних відносин, так як це етап активного входження в соціальне середовище. Соціальна адаптація супроводжується діями, спрямованими на отримання визначення і високого статусу в групі, причому способи завоювання свого місця серед ровесників часто пов'язані з ризикованою поведінкою.

Різноманітність студентського колективу створює додаткові складності соціальної адаптації. Серед стресових причин, пов'язаних з взаємовідносинами в групі, найбільш часто зустрічаються психологічна несумісність між членами групи через різного рівня знань і навчальної підготовки; особливості рис характеру; відсутність спільної продуктивної діяльності членів групи, що призводить до емоційної депривації і порушення міжособистісних відносин в студентській групі; низький соціально-комунікативний розвиток учнів [1]. По-третє, навчання у закладах вищої освіти є

вирішальним періодом становлення особистості, так як важливі події та рішення, що відбуваються за роки навчання, до яких приходить кожен студент, роблять помітний вплив на його життя і професійну кар'єру [3]. Тому існуюча необхідність особистісного самовизначення у майбутньому професійному середовищі може супроводжуватися низкою негативних переживань. По-четверте, студенти переконані в невичерпності власних фізичних і психічних ресурсів, тому вони не піклуються про власне здоров'я.

В даний час дослідники приділяють багато уваги стресу під час іспитів. Привести до його появи можуть такі фактори: порушення режиму, емоційні переживання, великі розумові навантаження, зменшення рухової активності. Також, в ситуації очікування екзамену психологічна напруга може проявлятися в різних формах: страх перед екзаменатором, страх перед очікуванням оцінки тощо. А на екзамені у неможливості відтворити матеріал, порушенні мовлення, читання тощо.

В даний час феномен стресостійкості студентів у навчальній діяльності ще недостатньо вивчений, а поява дисгармонійних і деформуючих компонентів, що негативно впливають на якість життя студента і становлення його як професіонала, не сприяє розвитку стресостійкості. Отже, стрес може бути позитивним і носити мотивуючий характер, але якщо він тривалий, може призводити до появи захворювань та порушенню особистісного і професійного розвитку особистості. Таким чином, стресостійкість є важливою якістю студентів, тому що сприяє подоланню критичних ситуацій, які супроводжуються високим рівнем психоемоційної напруги.

Література

1. Буйлов В., Куропова Г., Сенаторова Н. Нервнопсихическое состояние студентов как валеологическая проблема. Высшее образование в России. 1996. № 2. С. 65–73.
2. Данилова Н. Н. Стрессоустойчивость как индивидуальная особенность. Москва. 1998. С. 52–60.
3. Пальцев М. А. Образование и здоровье студентов. Высшее образование сегодня. 2002. № 11. С. 36.
4. Щербатых Ю. В. Вегетативные проявления экзаменационного стресса. Санкт-Петербург. 2001. С. 32.
5. Щербатых Ю. В. Связь особенностей личности студентов-медиков с активностью вегетативной нервной системы. 2002. № 1. С. 118–122.

УДК 159.946.4

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ПСИХОГРАФОЛОГІЇ: ВІД МИНУЛОГО ДО СЬОГОДЕННЯ

О. А. Камінська

Проблема вивчення особистості в різних процесах життєдіяльності стає все більш актуальною. Це, перш за все, пов'язано з високою динамікою життя людини. Серед багатьох засобів діагностики особистості, які існують на сьогодні, особливо цінними є ті, які вивчають особистість неупереджено виключаючи її суб'єктивний вплив на результат, при цьому бажано, щоб досліджуваний не знав діагностичних критеріїв і не міг підробити результат за власним бажанням. Одним з таких засобів є графологічний аналіз, тому що почерк людини є досить унікальним і важко піддається підробці під певний запит. Історія становлення психографології як науки була тривалою і досить складною.

Термін «графологія» вперше зустрічається в 1871 році в творах абата І. Мішона. Продовжувачем його справи у Франції став А. Варінард (кінець XIX ст.). Але ще до появи

І. Мішона прославився саксонець А. Генце, він вірно визначав характери по почерку. Він був навіть призначений судовим експертом з розгляду листів. Також відомим фактом є те, що таємницями почерку цікавилися у свій час ще Нерон та Конфуцій. Конфуцій відзначав, що почерк може достовірно вказати, чи походить він від добродушної людини чи вульгарної [1]. Першим, хто звернув увагу на особливості почерку, був Светоній. Він писав про імператора Августа. Перша детальна робота по графології була написана італійським лікарем К. Бальді, який видав в 1622 році «Трактат про те, як по букві листа дізнаватися характер і особливості того, хто пише».

Поступово число людей, зацікавлених графологічним аналізом, стало зростати. У 1722 році німець Й. Громан спробував дати фізіологічне пояснення відповідності між почерком і характером. Він ввів в це вивчення деяку систематичність, і йому вдалося домогтися багатьох дивовижних результатів в області графології [2]. Наступна робота на цю тему була опублікована в 1778 році. Її автором став Й. Лаватер, який вважав, що «кожна людина має індивідуальний неповторний почерк». Крім того, він вивів закономірність між почерком і фізичним і емоційним станом людини в момент письма, а також взаємозв'язок між почерком, ходом і звуками голосу.

На початку ХХ століття графологією зацікавився відомий в той час психолог А. Біне. Вчений довго експериментував, аналізуючи почерки, після чого в 1905 році опублікував свій перший тест, метою якого було визначення інтелектуальних здібностей людини. В. Преер, професор університету в Берліні, вивчав схожість зразків тексту, написаного однією людиною, але по-різному: руками, ротом, ногою, ліктьовим згином і в зворотному напрямку. В ході експерименту з'ясувалося, що у всіх згаданих випадках були присутні основні характеристики особистості незалежно від того, яким способом був написаний текстовий фрагмент [3]. У Сполучених Штатах інтенсивне вивчення почерку і виразних рухів руки при письмі здійснили в 1939 році Г. Олпорт і Ф. Вернон в Гарвардській психологічній клініці. У 1942 році Т. Левінсон і Дж. Зубін зробили спробу надати графології об'єктивний характер.

У 1948 році В. Вульф зайнявся вивченням підписів, в результаті чого з'ясував, що подібні розчерки відображають особливий внутрішній ритм, властивий будь-якій людині і що лежить в межах несвідомого.

У ХХ столітті інтерес до графології зріс, і багато вчених випускали на цю тему цікаві роботи. Серед них такі відомі особистості, як Д. Ентоні, Ф. Клейн, Т. С. Левінсон, А. О. Мендель, І. Маркус, Н. Олянова, У. Соннеманн, які розробляють такі аспекти як наприклад визначення професії, психічних захворювань, властивостей нервової системи, емоційних станів і навіть особистісних якостей за характеристикою почерку людини.

Графологія – вчення, згідно з яким існує стійкий зв'язок між почерком і індивідуальними особливостями особистості. Сама назва «графологія», що розповідає більше про значення письма, ніж про залежність почерку від духовного світу і характеру людини, повинна поступитися місцем більш правильній назві, бо при аналізі почерку на підставі даних цієї науки завжди доводиться враховувати психічний стан особистості. Саме І. Моргенштерн, відомий графолог, психотерапевт, здогадався зв'язати всі особливості почерку в єдине ціле, даючи повний портрет людини, таким яким він є. Тому в даний час графологію прийнято називати психографологією.

Література

1. Соломевич В. И. Почерк и характер. Минск, 2009. 640 с.
2. Моргенштейн И. Психографология. Наука об определении внутреннего мира человека по его почерку. Санкт-Петербург, 1994. 351 с.
3. Гольдберг И. И. Психология почерка. Екатеринбург, 2008. 254 с.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛЮДЕЙ, ЯКІ МАЮТЬ НАДМІРНУ ВАГУ

О. В. Кузнцова

На сьогоднішній день надмірна вага і її наслідки є однією з серйозних проблем охорони здоров'я в усьому світі. Експерти Всесвітньої організації охорони здоров'я підрахували, що з 1980 року число жителів планети, які страждають ожирінням, зросла більш ніж в два рази.

Існує думка, що у людей з надмірною вагою є розлади образу власного тіла. Дослідники приписують йому різні ролі – одні комунікаційну, інші етіологічну, ще інші говорять про біль та страждання, до яких призводить розлад образу власного тіла, а також ненависті до самого себе.

Образ тілесного Я можна розглядати і з позиції сприйняття зовнішніх форм тіла, представленої трьома підходами: 1) тіло як носій особистісних і соціальних значень, у яких вивчається емоційне ставлення особи до своєї зовнішності; 2) тіло як об'єкт, наділений певною формою; акцент у дослідженні робиться на когнітивному компоненті його сприйняття; 3) тіло і його функції як носії певного символічного значення [1].

В образі тіла (тілесне Я) В. Шонфельд виділяє наступні компоненти, на свідомому або несвідомому рівнях визначальний образ людини в його уявленні:

1) актуальні суб'єкти – прийняття тіла, як зовнішності, так і здатності до функціонування;

2) інтерналізовані психологічні фактори, що є результатом власного емоційного досвіду, так само як і спотворення концепції тіла, що проявляються в соматичних ілюзіях;

3) соціологічні фактори, пов'язані з тим, як батьки й суспільство реагують на індивіда;

4) ідеальний образ тіла, що полягає в установках стосовно тіла, у свою чергу пов'язаних з відчуттями, сприйняттями, порівняннями й ідентифікаціями власного тіла з тілами інших людей".

Проблематика особливостей харчової поведінки людей з надмірною вагою розглядається в роботах Т. Г. Вознесенської. Дослідниця виділяє такі види харчової поведінки: емоціогенну, екстернальну, компульсивну та обмежувальну, які пов'язані з емоційним дискомфортом, підвищеною чутливістю до зовнішніх стимулів та самообмеженні в їжі [2]. Екстернальна харчова поведінка, на думку Т. Г. Вознесенської, пов'язана з підвищеною чутливістю до зовнішніх стимулів споживання їжі: люди з такою поведінкою їдять не у відповідь на внутрішні стимули (рівень глюкози й вільних жирних кислот у крові, порожній шлунок і т. д.), а на зовнішні: вітрина продуктового магазину, гарно накрытий стіл, вигляд людини, що їсть, реклама харчових продуктів і т. д.

Емоціогенна харчова поведінка характеризується тим, що стимулом до приймання їжі є не голод, а емоційний дискомфорт. Продукти харчування для людей з емоціогенною харчовою поведінкою є своєрідними ліками, тому що дійсно приносять їм не тільки насичення, але й заспокоєння, задоволення, релаксацію, знімають емоційну напругу, підвищують настрої.

Компульсивна харчова поведінка проявляється як короткі повторювані напади переїдання, що тривають не більш двох годин. Під час такого нападу людина їсть набагато більше й значно швидше звичайного. Обмежувальна харчова поведінка полягає у харчовому самообмеженні, дотриманні строгої дієти. Строгої дієти не можна дотримуватися тривалий час, і зазвичай їй на зміну приходять періоди вираженого переїдання.

А. Стюнкард і М. Мендельсон [3] вирізнили три варіанти розладу образу тіла у осіб з надлишковою вагою: 1) сприйняття власного тіла як неатракційного та відразливого; 2) переконання, що інші сприймають їх лише через призму надлишкової ваги; 3) труднощі в стосунках з протилежною статтю.

За Соколовою, можна виділити два типи сприйняття-відношення суб'єкта до свого образу тілесного Я: 1) образ тілесного Я щодо інших у зіставленні з нормами і вимогами соціального оточення; 2) образ тілесного Я щодо свого сприйняття і розуміння сенсу свого існування незалежно від оцінок і суджень інших [4].

Як у першому, так і в другому випадку особиста оцінка образу своєї тілесності не може бути неемоційною. На думку О. Т. Соколової, «афективний компонент образу зовнішності характеризує емоційно-ціннісне відношення до зовнішнього вигляду і складається із сукупності емоційно-ціннісних стосунків до окремих тілесних якостей. Кожне таке відношення утворене двома параметрами: емоційною оцінкою якості і її суб'єктивною значущістю».

Згідно з даними інших дослідників [3], за методикою «Намалюй людину» образ власного тіла у осіб з надмірною вагою знаходиться на нижчому рівні. Дослідження показали, що два аспекти образу тіла – кінестетичний та графічний, менше відрізняються між собою у людей з надмірною вагою, ніж у людей, які не страждають на надмірну вагу. Низький рівень розвитку образу власного тіла у людей з надмірною вагою сприяє формуванню відповідної проекції.

У багатьох дослідженнях виявлено зв'язок між компульсивним переїданням та незадоволеністю власним тілом. Було доведено, що особи, які страждають на цей розлад, виявляли рівень тривоги, пов'язаний з тілом, подібний до такого як у осіб, хворих на булімію, та істотно вищий, ніж у повних осіб без цього розладу. Раннє виникнення надлишкової ваги було суттєвим фактором меншого незадоволення власним тілом. При цьому високий ступінь роботи над власним фізичним виглядом є також чинником ризику негативного образу самого себе. Більшість досліджень вказують на переоцінку розмірів власного тіла у осіб з надлишковою вагою, як видно з огляду досліджень, присвячених знеціненню образу власного тіла у осіб з розладами харчування. За результатами цих досліджень можна зробити висновок, що особи з розладами харчування схильні до перебільшення розмірів свого тіла [3].

Дослідження інтеркореляційних зв'язків між мірою задоволеності індивідуума образом свого тілесного Я і його індивідуально-особистісними характеристиками показали пряму залежність характеру акцентуації від рівня особистісної тривожності, рівня депресії й успішності самореалізації. Отже, через зміну відношення особистості до образу свого тілесного Я можливо перетворювати її ставлення і до характеру сприйняття свого образу-Я загалом, і до стратегій і форм своєї поведінки в соціальному оточенні.

Література

1. Скугаревский О. А. Нарушения пищевого поведения: клинико-биологический подход. *Белорусский медицинский журнал*. 2002. № 1. С. 82–87.
2. Вознесенская Т. Г., Рыльцова Г. А. Психологические и биологические аспекты нарушений пищевого поведения. *Обзорные психиатрии и мед. психологии*. 1994. № 1. С. 29–37.
3. Ришковська Н. О. Надлишкова вага та образ власного тіла: огляд проблеми. *Архів психіатрії*. 2014. Т. 20, № 2. С. 153–155.
4. Соколова Е. Т. Проективные методы исследования личности. Москва, 1980. 176 с.

ОСОБЛИВОСТІ СТАВЛЕННЯ СУЧАСНИХ ШКОЛЯРІВ ДО ЛГБТ: РЕАЛІЇ ТА МІФИ

А. Т. Кушнір

У сучасному просторі через засоби масової інформації досить часто піднімається тема сексуальних меншин. Громадські організації, що займаються захистом прав ЛГБТ в Україні вважають, що найчастіше дискримінація до людей нетрадиційної орієнтації відбувається в сфері зайнятості, освіти, медичного обслуговування та ставленні правоохоронних органів. Рівень нетолерантності до гомосексуалів, на їхню думку, залежить від статі (жінки толерантніші від чоловіків), рівня освіти (освіченіші люди – терпиміші), віку (молодші за віком люди толерантніші від старших, за винятком хлопців-підлітків), регіону мешкання (міські жителі толерантніші за сільських), релігійності, професійної зайнятості, рівня прибутків тощо [3;4].

Дослідженням поняття «ЛГБТ» займалися такі вчені як А. Кінсі, Піллард, А. Сандерс, М. Бейлі, Р.Бланчард, Е. Болгард, В. Райс та інші. Крім того, дослідженням особливостей толерантного ставлення займалися Н. Асташова, О. Асмолова, І. Гришпуне, І. Дзялошинський, Г. Вардієр, С. Щеколдіна, О. Грива, С. Бондарєва, Г. Солдатова та інші [1].

В опитуванні Angus Reid Global Monitor, у грудні 2007 року 81,3 % українців, стверджували, що гомосексуальні стосунки «ніколи не будуть для них прийнятними», 13 % відповіли, що «іноді вони для них прийнятні» і 5,7 % «прийнятні» [5]. Крім того, гомосексуальність розглядалася як третя найгірша справа після крадіжки в магазинах і водіння в нетверезому вигляді. В іншому опитуванні Angus Reid Global Monitor, в червні 2007 року, з списку можливих соціальних реформ в країні, легалізація одностатевих шлюбів отримала тільки 4,7 % голосів, а легалізація легких наркотиків, 7,1 %.

У грудні 2010 року Інститут Горшеніна заявив про результати опитування, щодо «Ставлення українців до сексуальних меншин» було «Повністю негативним» для 57,5 % респондентів, «скоріше негативно» для 14,5 %, «скоріше позитивним» для 10 % і «Досить позитивним» для 3 %. Разом з тим, згідно проведеного опитування у 2015 році, 50 % українців, які прийняли участь у дослідженні вважають, що в Україні не існує дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації. Це дані опитування, проведеного інформаційно-аналітичним центром «Rating Pro». Подібні дані свідчать про те, що незалежно від часу, більша частина українців є інтолерантними до ЛГБТ.

Більш змістовним дослідженням ставлення до ЛГБТ у Україні у 2016-2017 році займалася організація «Точка опори». За результатами даного дослідження майже половина ЛГБТ-підлітків (48,7 %) в українських школах відчувають себе небезпечно через сексуальну орієнтацію, а третина (31,5%) – через гендерну експресію. Дослідження показало, що більшість ЛГБТ-підлітків (88,5 %) піддавалася словесному цькуванню в формі погроз та лайок через сексуальну орієнтацію (62,9 %) та гендерну експресію (64,7%), при цьому половина вказала, що чула ці фрази від вчителів і шкільного персоналу. Крім того, більше половини (53,5 %) піддавалися фізичним знущанням. Також поширення в Україні отримує і кібербулінг – від нього постраждало 47,2 % респондентів.

Взагалі у суспільстві існують міфи, які сприяють підвищенню рівня інтолерантності до ЛГБТ в Україні та в світі. Наприклад, міф «Гомосексуальність – це хвороба». Гомосексуальність не вважається хворобою з 1973 року, саме тоді Американська асоціація психіатрів викреслила її зі списку психічних хвороб. Згодом це зробила Всесвітня організація охорони здоров'я у 1991 році. Наступний міф «Гея чи лесбіянку можна вилікувати і зробити з них «нормальних» людей, яким подобатимуться особи протилежної статі». У 1990 році Американська асоціація психологів дійшла висновку, що наукових доказів ефективності лікування, яке повинно змінити сексуальну орієнтацію, немає. Гомосексуальність не вдається «вилікувати», бо це не хвороба.

Наступний поширений міф полягає у тому, що «Геї і лесбійки дуже часто змінюють партнерів». Серед гетеро- і гомосексуальних людей є ті, хто перебуває в тривалих стосунках, і ті, хто постійно змінює партнерів. Особливої різниці в цьому між гетеросексуалами і гомосексуалами немає. Особливу увагу приділяють у суспільстві міфу про те, що «Геї та лесбійки винні в поширенні ВІЛ/СНІД». За даними Центру громадського здоров'я МОЗ України, у 2016 році ВІЛ заразилося 59 % – через гетеросексуальний статевий контакт і 3 % – через гомосексуальний статевий контакт.

Розповсюдження подібних міфів у суспільстві впливає на сприймання людей, щодо осіб нетрадиційної орієнтації, особливої вплив такі міфи мають на школярів та людей похилого віку. За останні роки в Україні проводились дослідження щодо булінгу школярів з нетрадиційною орієнтацією. Як показує статистика за 2017 рік, кожен третій українець (39,3 %) не згоден прийняти представників ЛГБТ-спільноти в жодній якості – ні як члена сім'ї, ні як друга, ні як сусіда, ні як колегу, ні навіть як громадянина України.

Майже половина ЛГБТ-підлітків (48,7%) в українських школах відчувають себе небезпечно через сексуальну орієнтацію, а третина (31,5 %) – через гендерну експресію. Такі результати було отримано після проведення першого національного дослідження шкільного середовища в Україні, яким займалася організація «Точка опори». Дослідження показало, що більшість ЛГБТ-підлітків (88,5 %) піддавалася словесному цькуванню в формі погроз та лайок через сексуальну орієнтацію (62,9 %) та гендерну експресію (64,7 %), при цьому половина вказала, що чула ці фрази від вчителів.

Вороже та агресивно налаштоване шкільне середовище, де є дискримінація та віктимізація, дуже негативно впливає на академічні успіхи та психічний стан ЛГБТ-підлітків. Так, вони вдвічі частіше пропускали школу протягом останнього місяця в порівнянні з тими, хто піддавався низькому рівню знущань (55,3 % і 24,6 % відповідно). При цьому постраждалі ЛГБТ-підлітки не бажають продовжувати освіту і здобувати ступінь бакалавра через образи на ґрунті сексуальної орієнтації – таких 59,3 %; і 57,7 % на ґрунті гендерної експресії. Дане дослідження дає змогу зрозуміти масштабність проблеми ставлення до ЛГБТ у закладах освіти, а також дає змогу встановити зв'язок між рівнем толерантності та ворожістю і агресивністю в шкільному середовищі.

Література

1. Асмолов А. Г. О смыслах понятия «толерантность». *Век толерантности : науч.-публицистический вестник*. 2001. С. 8–18.
2. Галакова М. В. К вопросу о формировании позитивной коммуникативной установки в процессе профессиональной деятельности. 2013. № 1. URL : www.science-education.ru/107-8158.
3. Дзялошинский И. М. Культура, журналистика, толерантность. Диагностика толерантности в средствах массовой информации. М., 2002. С. 40–41.
4. Golovakha E., Gorbachyk A., Panina N. Ukraine and Europe: Outcomes of International Comparative Sociological Survey», Kiev, Institute of Sociology of NAS of Ukraine, 2007, pp. 133–135.
5. Rating Pro (15 липня 2015). URL: https://www.lgbt.org.ua/news/show_3021/

УДК 316.4

ФЕНОМЕН КОРУПЦІЇ ЯК ВИД ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

А. П. Мороз

Проблеми прояву девіантної поведінки у сучасному суспільстві набувають все більшого загострення. Різновиди девіантної поведінки поширюються на різні верстви населення і визначаються, як відхилення від загальноприйнятих норм. Варто зауважити, що девіації можуть бути як позитивними, так і негативними. У першому випадку

неспівпадіння з нормами тягне за собою створення чогось нового, зміну поглядів людей на звичні речі. Цей вид відхилення проявляється у талановитості, геніальності. Реальну загрозу для суспільства становить прояв негативної девіантної поведінки, який, на жаль, набагато більше розповсюджений серед населення. Серед негативних девіацій відзначається алкоголізм, наркоманія, проституція, злочинність, тероризм, суїцидальна поведінка, які можуть наносити шкоду життю і благополуччю, як окремої особистості так і для суспільства загалом.

Особливим різновидом девіантної поведінки є корупціонерство. На сьогодні у нашій державі склалась ситуація, коли простежується проникнення корупції у всі сфери життя суспільства. Зумовлено це недостатньо розвинутими демократичними інститутами, недосконалим законодавством, яке має декларативний характер, та діяльністю правоохоронних органів, що лише імітує боротьбу з корупційною злочинністю, оскільки ці органи зацікавлені у такому стані речей [2].

Термін «корупція» у сучасній лексиці застосовується для позначення можливості підкупу (продажності) державних службовців і політичних діячів [3]. Проблема корупції існує протягом багатьох тисячоліть. Перша згадка про неї, яка міститься в архівах Стародавнього Вавилону, відноситься до другої половини XIV ст. до н. е. Значні відомості про корупцію містяться у античній літературній спадщині. Великі древньогрецькі філософи Платон і Аристотель неодноразово вказували про патогенний вплив зловживання владою та хабарництва на життя суспільства. Аристотель у трактаті «Політика» виділяв корупцію як найважливіший чинник, здатний привести державу до загибелі [4].

У соціології це явище розглядається як дисфункціональне, як патологія суспільства, що породжує у ньому аномальні форми взаємовідносин між людьми. У силу своєї масовості корупція має вкрай негативні морально-етичні, політичні та соціально-економічні наслідки. Вона сприяє деградації управління і зрощенню державного апарату з організованою злочинністю. Однак особлива небезпека її прояву полягає у розкладанні суспільних устроїв, дезорієнтації ціннісних установок мільйонів людей. Згідно з таким підходом корупційне поведіння посадових осіб визначається як девіантна поведінка, яка проявляється у нелегітимному використанні соціальних благ [4].

Корупція не існує окремо від людей, тому важливе значення набуває дослідження саме психологічних аспектів даного соціального явища. Структуруючи механізм психологічного впливу на формування корупційної поведінки, О. В. Ванновська пропонує концепцію 5-рівневої структури корупціогенної особистості: рівень сенсів і цінностей (життєві цілі, прагнення, ціннісні орієнтації), когнітивно-етичний (етична свідомість і поведінка, правосвідомість), емоційний рівень (задоволеність життям, професією, собою в цілому), регулятивний рівень (локус контролю, механізм прийняття рішень), поведінковий рівень (тип реагування) [3].

До причин виникнення й поширення політичної корупції варто віднести історичні, політичні, економічні, психологічні, правові та організаційні [1].

У ситуації, коли політична корупція не стикається ні з якими заборонами, протидіями, вона може перетворитися із девіантної поведінки на норму. Саме про це свідчить дослідження О. Н. Сюсаяло [5]. Автор встановлює, що первинними носіями девіантної поведінки є так звані «інноватори». Це люди, які є прихильниками схвалюваних суспільством цілей, але при цьому не мають необхідних умов для їх досягнення.

Корупцію як вид поведінки, що відхиляється від загальноприйнятих норм, можна розглядати виключно на тому етапі, поки вона реалізується деструктивними інноваторами і не є інституалізованою. Стаючи нормою для суспільства, до реалізації корупційних взаємодій приєднуються групи конформістів, ритуалістів (пріоритетом адаптації вважають суспільство і схильні дотримуватися встановленого порядку, незважаючи на те, що їх суб'єктивні цілі не можуть бути досягнуті в повній мірі) і ретритистів (вибирають шлях власного руйнування, втечі від дійсності, виключення з суспільних відносин. Вони є найменш адаптивною соціальною групою, серед яких найбільша частка кримінальних

злочинців). На цьому етапі різко збільшується толерантність суспільства до корупції, більшість членів суспільства воліє домагатися цілей за допомогою корупційних взаємодій, що переводить засоби досягнення цілей в розряд схвалюваних.

Таким чином корупція це соціальне і моральне явище, яке має небезпечний характер для суспільства в цілому. Сьогодні корупція відноситься до протиправних дій і визначає особистість, яка вчинила корумповані дії, як особистість з девіантною поведінкою. Але якщо не вживати профілактичних заходів, завтра це може стати нормою мислення більшості.

Література

1. Асафайло В. В. Боротьба з політичною корупцією в умовах демократизації суспільства: ідея, дія та протидія. *Ідея і дія : погляд Ф./П./П./С./* : колективна монографія за заг. ред. О. А. Івакіна, Д. В. Яковлева. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 19–28.

2. Іванець М. Корупція як негативний фактор в діяльності правоохоронних органів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 3 (15). С. 59–63.

3. Івасенко С. Умови виникнення корупції серед працівників правоохоронних органів. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2014. Вип. 3 (22). С. 226–233.

4. Логачев М. Г. Корупція як форма девіантної поведінки персоналу правоохоронних органів. *Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний та юридичний аспекти*. 2015. С. 88–92.

5. Сюсяйло О. Н. Исследование коррупции как вида отклоняющегося поведения. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2011. № 12. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2011_12_17

УДК 316.4

FORMATION OF MODEL OF SOCIAL POLICY IN THE CONDITIONS OF ECONOMIC CRISIS IN UKRAINE

V. A. Overchuk

Today in Ukrainian society, as ever, raises the issue of the functioning of the social sphere and to provide urgent life human needs. Lack of clear strategic priorities of social policy leads to fragmentation and lack of effectiveness of social programs. Stabilization and increase of living standards are among the priority tasks of State policy and require the formulation of a clear and balanced social strategy. The implementation of State social policy in Ukraine requires the study of world experience and adapt it to Ukrainian realities. Today scientists challenged the need to analyze global patterns of social policy and determine which of the existing world models of social policy can be adapted to modern requirements of Ukrainian society.

At the same time, the current status of the research of the theoretical issues of social activities do not always allow to develop effective recommendations regarding the effective formation of social policy in the face of the continuous development of the economic system. Creating the optimal social policy special important for countries in transition type, to which Ukraine belongs to a certain extent. Lack of a clear concept of social policy in Ukraine during the long period of growth has led to social tension and deepening social contradictions. Despite the large number of scientific studies, the effectiveness of the model of social policy in Ukraine remain relevant. It is about the model to match the economic capabilities of the country and would have provided an effective financial mechanism of social insurance system, clearly differentiating this function all the subjects of the social sphere.

Ukraine needs the adjustment of the social protection system and the formation of its own model of social policy with regard to how the foreign experience, and for national features.

Forming in Ukraine a democratic political regime partly ensured the implementation of certain reforms in the political and social spheres, which led to the establishment of minimum conditions for the origin of the welfare State in Ukraine and the development of new approaches to understanding the fundamental rights and freedoms of man and citizen and the respective responsibilities of the State on the basis of:

– the weakening of centralized State management and destruction avtoritarno-bureaucratic system (with the evolution in the direction of avtoritarno-an oligarchic system);

– rejection of the domination of command administrative methods (with the weakening of the role of the State in all spheres of life);

– the growth of the social activity of citizens (the "Orange Revolution" and "revolution" dignity ") and focus on the needs of the individuals. Modern models of social policies differ in the degree of interference of the State in socio-economic sphere of society, social protection of the citizens, in terms of the provision of the freedom of social choice in different strata of the population, the impact of social processes on economic development of the country.

Priority for Ukrainian society is the improvement of the national model of social policy through: improving the regulatory legal acts in the sphere of social policy, the avoidance of the State monopoly in the field of social services ensuring of social partnership between all actors of social policy. Analyzing the model of social policy with the use of the sociological basis, you can figure out its prerequisites; the use of the same economic approach provides an opportunity to evaluate its results. The application of approaches in political science, public administration and national security, provides an analysis of the process of formation of the principles and the choice of instruments of social policy. The sociological approach is primary in determining the model of social policy, because it is based on the accounting of the prehistory of public development, cultural characteristics of society, worldview and values of citizens in a given period of time.

УДК 159.92

THE PECULIARITIES OF THE EXPERIENCES OF CHILDREN OF DIFFERENT AGES OF THE CONSEQUENCES OF ARMED CONFLICT IN THE EAST OF UKRAINE

V. A.Overchuk, Y. V. Kushnir

Ukrainian society continues to experience a crisis that related with many factors. The most destructive circumstance of the present is the prolonged armed conflict in the east of the state. Thereby, both children and adults have problems. But they are experiencing and solving them differently, coping or not coping with them. They all need help. It's not just about helping in satisfaction of the basic living needs. An important component of working with children, who have experienced the traumatic events, with internally displaced people, is the formation of vitality. Along with the depth study of the immediate consequences of the effects of traumatic situations, an analysis of the study of the psycho-traumatic events' consequences in certain groups of individuals is updated.

In particular, the research of the modern psychologists is focused on the studying of the consequences of the traumatic experience's effects on the individual personality traits in the following groups of people: the children of preschool and junior school age (M. Bowen, J. Bowlby, K. Brisch, F. Ruppert and oths.), teenagers (T. V. Yehorkina), pregnant women (V. I. Shebanova), military (S. V. Zakharykov, V. Ye. Popov, P. V. Kamenchenko and oths.), women – victims of raping (C. Best, A. Burgess, R. Holmstrom, D. Kilpatrick, L. Veronen and others.)

The emotional response to military events in the east of the country may be traumatic stress in children and adults. Traumatic stress is a normal reaction to abnormal events that go beyond the normal life experience of a person. According to the modern psychological studies, the range of people who can experience the traumatic stress is quite wide.

It includes not only the direct participants of the events, but also the members of their families, as well as those who were near the event, or watched it through the media, or has even heard the stories about events. Especially it concerns the children, given their limited life experience, the vulnerability and immaturity of the child's psyche.

There isn't any traumatic childhood, the question is only in the intensity of this trauma, its duration and repeatability. These are those factors that largely determine the further formation of the child's personality (it is still necessary to add the biological, genetic constituent, social environment that either helps the child to cope with a psychological trauma and minimize its consequences, or, on the contrary, increases it).

There are its own laws in the early psychological traumatization:

1. The psychological trauma is always unexpected. It is impossible to prepare for it, it immerses a child in a feeling of helplessness, inability to defend himself: very often at the time of trauma the child falls into emotional stupor, without feeling strong feelings, not having the ability to anger or fight back. The child does not know how she relates to what is happening with her, the emotionality is included only later and she can survive the pain, horror, shame, fear, etc. Strong, that doesn't digest by the psyche, the trauma can be ousted and will not be mentioned for years, but its influence continues to work and determine the human behavior in adult life.

2. A psychological trauma occurs in a situation where the child is not able to manage it. She appears totally defenseless in the face of the changes which the trauma brings into her life. A child, who has experienced a psychological trauma, practically does not tolerate possible vaguenesses. She tries to organize her world by carefully considering the possible steps, consequences and painfully reacts to any changes. The anxiety becomes the eternal companion of the child, the desire to control the around world becomes an urgent need.

3. Child trauma changes the world. The child, before the trauma, believes that the world is arranged definitely: she is loved, she will be always protected, she is good and nice, people are kindly adjusted to her and so on. Trauma can make its hard adjustments: the world becomes hostile, a close person can betray or humiliate; I must be ashamed of my body, it is ugly, it is not worthy of love ...

4. In the further life, there is a constant retraction. A child, even growing up, unconsciously «organizes» and recreates the events that repeat the emotional component of the trauma. If in its childhood it was rejected by coevals, then in its further life, she will be so interact with the outside world, which will inevitably cause rejection, rejection of others, constantly suffer from it.

5. The traumatized children, growing up, cannot afford to be happy because happiness, stability, joy, success is what happened to them before the trauma has happened. They were happy, joyful and satisfied, when their world suddenly changed catastrophically for their childish minds. From that time, happiness and calmness for them is a feeling of an inevitable catastrophe that will surely arise and cause pain.

6. Trauma is not always one key event. It could be a constant psychological pressure on the child, an attempt to redo it, a critique in which she constantly lives, her feelings of needlessness for parents, a constant feeling of guilt for the fact that she lives and for everything she does. A child often grows up with a feeling of inferiority, somehow (sometimes bad realises) the message: "I have to please", "everything around is more valuable than me", "nobody has no deal to me", "I interfere with everybody, I live in vain". All these thoughts cripple the human psyche and create retraumatizing reality. These links in adult life are firmly adhered to the psychical framework; a person cannot even remember how to live without them.

7. The earlier a trauma, the harder the process of treatment. Early traumas are badly remembered, early built into the child's psychological constructs, changing them and asking for the new conditions on which the psyche functions and leads to the fact that the world seems to be exactly what

it was from a child's early childhood perceived by a child. And it is impossible to simply find and remove a damaged or traumatized construct from the human psyche, due to the integrity of the design.

Also it must indicate that in different children's age groups symptoms of stress will be different. So, for children of nursery and preschool age will be characteristic: anger; anxiety; problems with eating and sleeping, including nightmares; fear of loneliness; irritability; return to child behavior; shaking from fear; uncontrolled crying; autism.

Children of junior school age will have the following features: distrustfulness; complaints of headaches and pain in the abdominal cavity; feelings that he is not loved; lack of appetite; sleep problems; need to go to the bathroom frequently; indifferent attitude towards school and friendship; emotional experience about the future; autism.

The emotional experience of stress by adolescents will have the following symptoms: anger; loss of illusions; distrust to the whole world; low self-appraisal; headaches and stomachache; rebellious behavior.

The Center of Psychological Health and Psychosocial Support of NUKMA in cooperation with the psychological service and with the support of the UNICEF Representative Office in Ukraine in summer 2016 conducted a qualitative research among schoolchildren who live in the front-line zone in order to find out what psychological qualities help the child to grow and to keep psychical health in an active military conflict. From the point of children's view these are: ability to communicate; feeling of happiness; helping others; family support.

The obtained results shout to the another results of a series of viability's studies, that conducted in other countries where armed conflicts occur. Vitality or resilience is a modern concept in foreign schools of psychology and sociology and means the broadest understanding of the person's ability to resist the influence of adverse external factors.

Available human resources, which show themselves and interact at different levels, provide stress resistance: individual, social, and cultural. When a certain event (stressor) threatens our status, the economic stability, close people, property, in other words, some resources, then, therefore, arise a stress. Therefore, the psychological support, assistance will be only effective when they are multilevel and take into account both the influence of the social environment and the individual factors that affect the child. Thus, the increasing of the child's resilience (stress resistance) can be considered as increasing its individual resource potential, as well as the ability of the immediate environment to protect the child from the influence of adverse factors.

УДК 159.94

СИСТЕМА МОТИВАЦІЇ СПІВРОБІТНИКА ЯК УМОВА СТАБІЛЬНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА

Ю. Е. Полегенька

Проблема мотивації співробітника набуває високого значення, тому що на сьогодні матеріальне стимулювання виступає важливою складовою загальної системи мотивації у адміністративно-командній системі господарювання.

Мотивація є атрибутом свідомості людини як чинник, що активізує діяльність або спричинює її припинення. Поняттям ширшим за мотивацію, є захоплення працею, тобто переконання працівника у доцільності, змістовності його праці. Сильне захоплення працівників діяльністю організації викликає скорочення плинності кадрів та невиходів на роботу, але не має виразного впливу на поліпшення ефективності праці [1].

Дослідники вважають, що головною метою, що спонукає людину до праці є потреба в одержанні коштів для задоволення своїх інтересів. Усвідомлена потреба перетворюється у свідому мету, що визначає поведінку працівника, його трудову активність. Але це діє до

певного моменту, адже можна припустити, що потреба в грошах буде рости до певної межі (що залежить від рівня життя), після якої гроші стануть умовою нормального життя, збереження людської гідності. У цьому випадку в якості домінуючих можуть виступити потреби у творчості, досягненні успіхів та інші. Основними нематеріальними засобами підтримання високої трудової активності є створення сприятливих умов праці, нормального психологічного клімату, переконання, сила прикладу, моральні заохочення [2].

Деякі дослідники [3] в сфері психології праці пропонують такий вид підвищення мотивації – це поліпшення організації роботи. Сюди можна віднести: постановку цілей, розширення трудових функцій, збагачення праці, виробничу ротацію, застосування гнучких графіків, поліпшення умов праці.

Також можна виділити такий метод комунікативної активності по відношенню до підлеглих як схвалення. Існують наступні правила менеджерів: хваліть позитивну роботу людини одразу; говоріть, що ви задоволені і вам приємно від того, що працівник це зробив; після похвали не варто стояти над працівником, тому, виконавши свою місію, йдіть.

Крім того, не потрібно забувати про винагороду вільним часом. Це мотивує співробітника не гаяти робочий час даремно і він може приділяти увагу своїм особистим справам, якщо виконає роботу завчасно на належному рівні. Ще людина може бути ефективнішою у якійсь справі коли у неї є певні повноваження та влада, коли не відчувається тиск зверху.

Один з найефективніших методів підвищення мотивації - це поліпшення зворотнього зв'язку. Зворотний зв'язок буває внутрішнім – тобто таким, який йде від самої роботи і зовнішнім – у випадку, коли споживач результатів роботи відгукується про їхню якість, а також у випадку публічної похвали. Внутрішній зворотний зв'язок є більш надійним, тому що діє безпосередньо на працівника під час виконання завдання. Вірний спосіб стимулювання цього зв'язку – постановка чітких і конкретних цілей, не вказуючи при цьому шлях їхнього досягнення. Інший спосіб – введення в процес виготовлення перевірок на якість. Це дозволить працівнику негайно виправляти нестачі, і відповідно коректувати процес виконання роботи, наближаючи його до максимально ефективного.

Дуже часто буває ситуація винятково негативного зворотного зв'язку, тобто, коли працівники дізнаються тільки про недоліки своєї роботи. У такий спосіб вони позбавляються винагороди за гарну роботу. З іншої сторони відомо, що люди майже не реагують на критичний зворотній зв'язок. Працівник не сприйме негативні оцінки більш ніж по двом-трьом параметрам. Однак, якщо менеджер чергує позитивну і негативну критику, то інформація про невдачі буде сприйнята повніше. В іншому випадку, коли начальник нездатний критикувати своїх підлеглих, невдачі як би фіксуються і працівник не одержує можливість виправляти свої помилки, а часто навіть не знає чи потрібно щось робити [4].

Таким чином, усі люди за своєю природою різні, а отже, неоднакові і їхні погляди щодо влади, визнання, успіху, відповідальності, просування по службі, фінансової винагороди. Люди із внутрішньою мотивацією працюють із високою віддачею, охопленні почуттям задоволеності від результатів своєї роботи. Люди із зовнішньою мотивацією більше орієнтуються на зовнішнє задоволення бажань і потреб, які вони відчувають. Стимульованого ж рівня результативності праці можна досягти, використовуючи різні системи мотивації, що винагороджують за вищу якість трудової діяльності.

Література

1. Гаудж П. Дослідження мотивації персоналу. Дніпропетровськ: Баланс Бізнес Букс, 2008. 272 с.
2. Гринькова В. М., Ястремська О. М. Проблеми управління трудовими ресурсами підприємства: Наук. вид. Харків: ХНЕУ, 2006. 192 с.
3. Мурашко М. І. Менеджмент персоналу: навч. посіб. Київ: Т-во «Знання», КОО, 2008. 435 с.
4. Шульга Г. Ю. Комплексний підхід щодо формування та розвитку трудового потенціалу підприємства. *Економіка розвитку. Збірник наукових праць. ХНЕУ*, 2005. С. 58–60.

ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ КРЕАТИВНОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

І. В. Пузь

Сучасний освітній процес є не тільки динамічним, але й сензитивним процесом до більшості суспільних інновацій. У зв'язку з цим основний акцент у провідних освітніх системах світу робиться не на засвоєнні надмірної кількості знань, а на розвитку особистісного потенціалу майбутнього фахівця, який би дозволив йому швидко пристосовуватися до постійних прогресивних змін не тільки у межах своєї професійної галузі, але й в суспільстві в цілому.

Особливу цінність для сучасного компетентного фахівця представляє здатність діяти в нестандартних ситуаціях, швидко адаптуватися до нових умов. Це виражається у творчому підході до справи і оригінальності мислення без втрати раціональної його складової. Такі результати забезпечує розвинена креативність, основу якої складає здатність людини до творчого, нешаблонного мислення, спроможність абстрагуватися від пересічних і звичних форм мислення і вироблення власного погляду і способу реалізації дій. Основними параметрами креативності виступають: 1) оригінальність – здатність продукувати віддалені асоціації, незвичні відповіді; 2) семантична гнучкість – здатність виявити основну особливість об'єкта і запропонувати новий спосіб його застосування; 3) образна адаптивна гнучкість – здатність змінити форму стимулу так, щоб побачити в ньому нові характеристики та можливості його використання; 4) семантична миттєва гнучкість – здатність продукувати різноманітні ідеї в нерегламентованих обставинах.

На процес розвитку креативності впливають як внутрішні, так і зовнішні чинники. Так, до внутрішніх чинників прийнято відносити вроджені задатки, мотивацію до діяльності (у тому числі й до навчання) і до вирішення нестандартних задач, індивідуальну систему цінностей та характерологічні риси особистості. До зовнішніх чинників відносять особливості навчально-виховного процесу та широкі соціо-культурні умови, в яких розвивається особистість. Доведено, що середовище може сприяти чи, навпаки, пригальмовувати розвиток креативності.

Виходячи з вищевикладеного, стає зрозумілим, що одним із пріоритетних завдань освітнього процесу має стати розвиток креативності студентів як майбутніх фахівців та активних членів суспільства. Слід зазначити, що серед найбільш ефективних шляхів реалізації цього завдання виступає створення креативного освітнього середовища, основна мета якого має бути спрямована на розвиток творчого потенціалу майбутніх фахівців.

В основі розвитку креативної особистості під час навчального процесу можна виокреми три основні напрями, які дуже тісно взаємообумовлені між собою. Так, перший – це теоретичний напрям, що активізує креативність студентів за рахунок використання в навчальному процесі різного роду творчих проблемних завдань, вирішення яких сприяє формуванню креативного мислення у студентів. Другий – це методичний напрям, що формує креативність та творчі здібності за допомогою застосування в навчальному процесі креативних методик, різноманітних технік та ігор. Третій – особистісно-професійний напрям, що ґрунтується на створенні сприятливих умов для стимулювання творчих здібностей та творчого потенціалу особистості, формує переконання щодо необхідності креативної діяльності в професійній сфері.

Професійну підготовку, що сприятиме формуванню креативних знань, вмінь та навичок у майбутніх фахівців, визначає наявність наступних умов: використання спеціальних креативних методів і засобів, які підвищують мотивацію студентів до навчання та активізують їх до реалізації ними креативної діяльності; використання креативно-творчого підходу у вивченні фахових дисциплін; формування в студентів усвідомлення соціальної

значущості креативної діяльності, потреби використання креативності в професійній сфері; реорганізація навчального процесу, під час якого студенти стають творцями, а основний навчальний матеріал – методом досягнення творчих цілей; впровадження в навчальний процес додаткового матеріалу, який охоплюватиме креативні тактики, техніки, методики, що сприяють підвищенню ефективності креативної діяльності; уведення в навчальний процес методів та засобів конвергенції (наближення та здатності переносити) знання з однієї на іншу предметну сферу; використання у навчальному процесі методів, прийомів та засобів для формування у студентів креативно-метафоричного мислення, здатного розвивати здібність розпізнавати схожість та відмінність між об'єктами, предметами, діями; стимулювати креативний потенціал; генерувати креативні ідеї та задачі; забезпечення певних педагогічних умов та креативно-освітнього середовища для навчання та проходження навчальних та виробничих практик, забезпечення в різних циклах професійної підготовки наявності курсів, що використовуватимуть креативні технології в процесі володіння предметом.

Слід зазначити, що критеріями оцінки ефективності вищепредставлених умов креативно-освітнього середовища повинні бути не лише показники, що враховують ступінь опанування знаннями, уміннями й навичками, але й показники сформованості низки особистісних якостей, що характеризують різні аспекти розвитку інтелекту та креативності студентів.

До основних причин, що перешкоджають процесу формування креативної особистості студента, можна віднести наступні: невідповідність між змістовою і процесуальною сторонами в навчальному матеріалі; одноманітність форм і методів викладання навчання; слабка методична і дидактична забезпеченість реалізації креативного підходу до організації навчального процесу і використання його виховного потенціалу; невідповідність викладачів до роботи у межах креативного освітнього середовища.

Отже, креативне середовище є невід'ємною складовою освітнього середовища сучасного закладу вищої освіти. Організація креативного освітнього середовища створює умови для більш глибокого занурення студентів у пізнавально-творчий процес і дозволяє здійснити перехід від репродуктивної навчальної діяльності до творчо-креативної, організованої на основі об'єкт-суб'єктної креативної взаємодії між студентом і викладачем. Виходячи з вищевикладеного, можна зробити висновок, що належне забезпечення умов для розвитку креативності студентів під час навчання у ЗВО сприяє не тільки ефективній професійній підготовці майбутніх фахівців, але й їх особистісній самореалізації, прояву самостійності та ініціативності у вирішенні різного роду нестандартних ситуацій, що безумовно матиме позитивний вплив на подальше їх професійне та особистісне становлення.

УДК 159.9

ПСИХОЛОГІЯ КОЛЬОРУ: ОСОБЛИВОСТІ, ВПЛИВ І СЕМІОТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ

М. П. Розанов

Щоденно колір неодмінно впливає на певний вибір кожної людини, яка, зазвичай, навіть цього не помічає. В залежності від тематичного спрямування та основної мети, колір активно використовується в політичній, економічній, виробничій, промисловій та інших сферах діяльності, які спрямовані на споживача відповідних послуг.

Згідно з численними дослідженнями, ще на зорі зародження цивілізацій людство за різноманітним призначенням активно використовувало колір. Насамперед, в уявленнях і традиціях певні барви мали символічне, культове, кастове та розпізнавальне значення. До

прикладу, в одязі колір слугував для акцентування уваги суспільства на елементах урочистості, величі, свята, жалоби та інших емоційних сигналах. З часом, над вивченням, розвитком і прикладним застосуванням кольоротерапії активно працювали давньоєгипетські, давньоіндійські та китайські лікарі стародавньої медичної практики. Однак, у сучасному розумінні дослідження особливостей кольору, ера застосування світла та колористики в мистецтві, медицині, педагогіці, психології та побуті фактично настала з моменту відкриття Ісаком Ньютоном фізичних властивостей видимого (білого) світла, складу світлового проміння, а також світлового спектру випромінювання. До кола учених, які здійснили значний внесок у вивчення та розуміння суті світла та кольору долучилися: Гіппократ, Абу Алі ібн Сіна (Авіценна), Леонардо да Вінчі, Ісаак Ньютон, М. В. Ломоносов, О. І. Періх, В. М. Бехтерев, Е. Герінг, Г. Гельмгольц, Р. Штайнер та ін.

Ще за епохи Ренесансу одним із дослідників системи кольорів став Леонардо да Вінчі. Він виокремлював шість основних кольорів. Згодом мистецтвознавці до цієї класифікації додали сьомий. Для кольору надають певне значення також у сфері психології, адже він: сприяє емоційним відчуттям «холодного» й «теплого» середовища; викликає психологічну реакцію; впливає на настрій, загальну якість і почуття; відтворює пори року; сприяє фізіологічним наслідкам в якості негативних, чи позитивних оптичних подразників; надає об'ємності предметам і загальному простору; викликає у глядача відчуття візуального задоволення або навпаки негативні почуття [2].

Найвизначніший внесок у формування та становлення в медичній галузі методики кольоротерапії здійснили такі дослідники: Й. В. Гете, Н. Р. Финсен, Ф. А. Попп, М. Люшер, П. Мандель, Ф. Паньямента. Саме Йоганн Вольфганг фон Гете активно працював над розвитком особливостей вчення про вплив кольорів на психіку людини. Важливість наукового дослідження Фріца Альберта Поппа полягає в тому, що він пояснив і науково обґрунтував наявність в живих організмах фотонного взаємозв'язку між клітинами. Здійснивши опис всіх видів психотипу людини, Макс Люшер остаточно довів безпосередній вплив кольору на психологію особистості.

В 1810 році Йоганн Вольфганг фон Гете вперше розробив та запропонував концепцію кольору. Дослідник наголошував, що темні кольорові відтінки мають заспокійливу здатність, а кольори світлої гами спричиняються до збуджувальної дії на психічний стан людини. Тимчасового фізичного впливу від кольору зазнає практично кожний, однак дія психологічного впливу актуалізується лише за умов тривалого споглядання на окремі елементи барвистості.

З кольорами часто пов'язуються відчуття температурного рівня. Такий тип синестезії називається температурно-дотиковим [4, с. 226–229]. Це є можливим, оскільки для концепту «колір» притаманна певна точка референційної віднесеності. Саме це сприяє побудові відповідного прототипового синестезійного ланцюга. А. Вежбицька, описує особливості концептуального аналога кольорової категорії, яку називають «теплим кольором». У якості точки референційної віднесеності вона приймає поняття «вогонь». Такий колір є яскравим, з характерним синтезом барвистості та світла. Хоча акцент ставиться на червоному, однак поєднує кольорові елементи жовтого та помаранчевого [2, с. 273–274]. З іншої сторони «холодний» колір, не зважаючи на власну яскравість, не сприяє асоціаціям з такими поняттями, як вогонь або сонце. Натомість, концепт «теплого» кольору співвідноситься з моделлю позитивного досвіду, а саме з вогнем. Концептуальне розуміння «холодного» кольору сприймається протилежно цій моделі. Саме в залежності від обраного контрасту та яскравості, колір здатний викликати в людини активні або пасивні відчуття. Все це може використовуватись з певною метою загально соціального спрямування та сприяти навіть швидкості психічних реакцій на певні події.

Для кожного кольору притаманні певні відповідні значення. В синтезі барвистості та часу для кожної історичної епохи притаманний власний колір. До прикладу: сірий характерний пуританству та Великобританії у повоєнний період. Натомість відтінки пурпуру (символ влади) яскраво репрезентуються в культурних особливостях

Стародавнього Риму. У великій різноманітності кольорового спектру більшості відтінків актуалізується значення успішності держави.

У літературній творчості психологічна характеристика кольору активно сприяє авторам текстів у креативний спосіб передавати певний емоційний стан, що здебільшого має дифузний характер [5].

Теоретична гіпотеза експериментальної психосемантики кольору полягає в тому, що між колірним відчуттям і емоційним тоном існують «двосторонні» взаємозв'язки, тобто між ними є можливим не тільки взаємний переклад змісту, що визначається як «трансляція» [1], чи «репрезентація матеріалу однієї модальності на матеріали іншої», але і трансформація. Всі ці властивості сприяють розвитку бізнес-структур, харчової, побутової й текстильної промисловості та інших сфер діяльності, де головною метою виробника послуг є заохотити суспільство (або певні його категорії) до активного споживання рекламованих послуг.

Оскільки застосування кольору також помітно в сфері сакральної архітектури та є невід'ємною частиною візуальної складової літургічних обрядів, варто взяти до уваги його семіотичне значення. Згідно з християнською традицією в історії Західного обряду неодноразово виникала символічна класифікація кольорового спектру. Навіть після внутрішніх реформаційних процесів II Ватиканського собору (1962–1965 рр.) колір в культових предметах продовжує зберігати особливе місце. Відтак, червоний колір символізує полум'я вогню, кров, яка дає життя, страждання та любов. Натомість зелений колір характеризує надію, духовний розвиток, віру в остаточне призначення людини та використовується впродовж року в звичайному літургічному періоді. Білий – це колір світла, чистоти, свободи, слави нового життя та невинності. Фіолетовий вважається символом покути, умиртвлення, жалоби, а також смирення та гідності [3].

Проаналізувавши основні властивості кольорів та різноманітні сфери їх застосування, ми отримуємо можливість побачити в поетичних барвах світ архітектури, промисловості, шоу бізнесу та інших сфер діяльності, адже кожний кольоровий відтінок – це важливий функціональний елемент у великому механізмі, що працює для цілого людства. Колірний ефект – це кодифікований інформативний носій, якому притаманне особливе семіотичне значення в культурі та різноманітних традиціях світу.

Література

1. Артем'єва Е. Ю. Основи психології суб'єктивної семантики. М. : Зміст, 1999. 350 с.
2. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. М. : Русские словари, 1996. 416 с.
3. Драгунский В. В. Живая энергия цвета. Цветовой личностный тест: Практическое пособие. Под. ред. В. В. Драгунского. Минск : Харвест, 2004. С. 5–20.
4. Саенко В. В. Українська модерна поезія 20-х років XX століття: ренесансні параметри. Одеса : Астропринт, 2004. С. 226–229.
5. Tsur R. Some Aspects of Cognitive Poetics. URL : http://www.tau.ac.il/~tsurxx/2Cognitive_Poetics.html: el-ref

УДК 159.9

ВПЛИВ ВІРТУАЛЬНОГО ПРОСТОРУ НА РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ

Ю. В. Фурман

В сучасних умовах розповсюдження інформації відбувається з використанням Інтернет – мережі, глобальні масштаби якої важко описати. Під впливом комп'ютеризації змінюються особистісні схильності і інтереси, ціннісні орієнтації та життєві позиції,

настрої та погляди. Віртуальне середовище – нова сфера існування людини, де вона може розширювати сферу комунікацій, знаходити інформацію, заводити нові знайомства, а також використовувати надані їй ресурси для полегшення свого життя.

Комп'ютер, смартфон, планшет – невід'ємний атрибут сучасного життя та важливий засіб спілкування, а в майбутньому, цілком можливо, перетвориться на один із основних засобів комунікативної взаємодії. Саме через свою багатогранність рис Інтернет розповсюдження віртуального спілкування вкрай неоднозначне у своїх наслідках. До позитивних наслідків впливу на розвиток особистості можна віднести, наприклад, розширення пізнавальних практик. Так, багато вчених досліджували даний феномен, і можуть впевнено сказати, що з розповсюдженням Інтернету різко зростає значення візуального мислення.

До негативних наслідків розповсюдження «віртуального» спілкування можна віднести: скорочення соціальної взаємодії, зниження соціальних зв'язків (аж до самоти), розвиток депресивних ситуацій, аутизація дітей та підлітків, формування неадекватності соціальної перцепції і т. ін. [1].

Аналізуючи літературні дослідження, варто відзначити, що Інтернет підсилює процес опосередкованого спілкування людей, учасники якого найчастіше мають поверхневі, неглибокі міжособистісні відносини. І такі взаємини, які зароджуються саме у такій формі часто носять неповноцінний характер, а така ситуація може призвести до впливу найближчого оточення людини як засобу соціального контролю, порушенню механізмів детермінації позитивного поведіння. Більше того, коли особистість розуміє, що таке спілкування та самопрезентація повністю анонімна, формується уявлення про вседозволеність і некараність будь яких проявів поведінки у мережевому середовищі. Як вважають психологи, анонімність і відсутність заборон звільняють сховані комплекси, стимулюють людину змінити свій образ до ідеального, дозволити бути собі більш розкутою і інколи це може навіть переходити деякі моральні межі.

Інтернет здатний впливати також на психічне здоров'я особистості. Деякі вчені відзначають випадки хворобливої пристрасті до участі у мережевих процесах, у деяких ресурсах вже навіть вказують такий термін як «інтернет – залежність». Вона може виявлятися у непереборному та часом нав'язливому бажанні необмежено, довго знаходитися у віртуальному середовищі, присвячувати цьому не тільки свій вільний час, але й час коли людина знаходиться на роботі, йде по вулиці або займається іншими справами, які є не зовсім сумісними [2].

Окрім оволодіння просторами Інтернету важливо сказати, що це «інноваційне чудо» здійснює надзвичайно важливий вплив на формування установок особистості. Дослідники показали, що жорстокі ігрові епізоди нерідко призводять до наростання агресивності поведінки молодих людей, підлітків, а часто і дітей шкільного віку. Можна зробити припущення, що з розвитком таких технологій зазначена проблема буде ускладнюватися, оскільки компанії, які займаються розробкою ігор та програм постійно підвищують якість відповідності ігрового простору реальності, а це, швидше за все, призведе до зростання ступеня занурення особистості у віртуальне середовище.

Що стосується впливу на моральні цінності особистості та емоційну сферу зазначимо наступне. Самодостатність і самотність, заміна реального спілкування віртуальними контактами, можливість сховатися під маскою аноніма чи створити придуманий образ, вступити у гру і ухилитися від відповідальності – всі ці нові грані людських стосунків набули нового значення. В цих умовах виникають емоційні стреси, дисгармонії, драми і конфлікти, депресії і невпевненість у собі, страхи і нові комплекси. Зрозуміло, найбільш відчутно все це позначається на особистості.

Набувають актуальності нові форми і методи навчання серед яких навчання саме через інтернет-мережу. Дослідники Н. С. Нікіфоров та Л. А. Серих пропонують класифікацію форм організованої діяльності учнів в інтернет – мережі [4]. Підрастаюче покоління використовують віртуальний простір для: збору інформації (пошук в мережі,

онлайн опитування); змагальної діяльності (електронні олімпіади, вікторини, різноманітні конкурси, фестивалі); співробітництва (телекомунікаційні проекти зі спільного розв'язання проблем); продуктивного спілкування (телеконференції, тематичні чати, обговорення на форумах) [3].

Виокремлюючи низку характерних рис особистості, що перебуває в Інтернеті слід зазначити наступне: пошук інформації займає мінімальний час, що наближує до безпосереднього темпу мислення людини; необмежений доступ до даних значно покращує процеси пам'яті; можливість масової комунікації в реальному часі, що спричиняє активізацію почуття внутрішньої свободи особистості; культ суб'єктивної публічної людини – сміливе висловлення власних думок та прагнення захищати свою точку зору (основою є анонімність як гарантія особистої безпеки); мережеві структури об'єднують їх користувачів у цілісний організм: з'являється ілюзія рівності.

Узагальнюючи ці характеристики, можна говорити про феномен мережевого мислення як такого, що враховує взаємодію підсистем світу і відрізняється специфічними характерологічними особливостями особистості [5].

Таким чином, середовище, яке наповнює уже добре відомий нам компонент, а саме Інтернет здатне впливати на формування як позитивних якостей так і негативних якостей та установок особистості в процесі її розвитку. Звісно, сучасні умови життя не дозволять нам повністю ізолювати людину від цього впливу, проте інтенсивне дослідження даної тематики дозволить контролювати процес надходження інформації та її засвоєння, шляхом розділення корисної інформації із тією яка приносить шкоду та виробляє формування неправильних звичок та установок. Основну роль у цьому повинно відігравати найближче оточення індивіда, її родина, сім'я, друзі та знайомі. Що стосується дитячого розвитку, тут важливий контроль зі сторони старших, батьків та вчителів, що дають об'єктивну оцінку інформації та знають шляхи нейтралізації. Аби це ставало прогресивнішим важливо виробити працюючі механізми обмеження доступу до сайтів для різних вікових категорій та законодавчо підкріпити відповідальність власників сайтів за зміст розташованих інформаційних матеріалів.

Література

1. Бабанин Л. Н. Исследование понятийного мышления в общении, опосредствованом компьютером. *Образовательные технологии и общество*. 2007. Т. 10, № 2. 55. 76 с.
2. Кузнецова Ю. М. Психология жителей Интернета. М. : Издательство ЛКИ, 2011. 224 с.
3. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения: В 2-х т. Т. 2. М. : Педагогика, 1983. 320 с.
4. Тихомиров О. К. Психология мышления. М. : Издат. Центр «Академия», 2002. 228 с.
5. Фельдман А. Клиповое мышление. URL : <http://www.ruskolan.xpomo.com/tolpa/clip.htm>

УДК 159.96

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТРИВОЖНОСТІ ПІДЛІТКІВ

А. С. Чернега

Проблема тривожності є однією з найгостріших проблем сьогодення. Серед негативних переживань людини тривожність займає особливе місце, часто вона приводить до зниження працездатності, продуктивності діяльності, до труднощів в спілкуванні. Людина з підвищеною тривожністю згодом може зіткнутися з різними соматичними

захворюваннями. Рівень тривожності в сучасних стресових та екологічно несприятливих зовнішніх умовах стає одним з визначальних чинників у становленні особистості підлітка. У наш час збільшилася кількість тривожних дітей, які відрізняються підвищеною неспокійністю, невпевненістю, емоційною нестійкістю. Результати досліджень свідчать, що порівняно з минулим десятиліттям не тільки збільшилася кількість тривожної молоді, а й змінилися форми їх тривожності. Тривожність «подорослішала» тому, ця проблема є актуальною в наш час.

Саме підліткова тривожність, як відзначають багато дослідників і практичних психологів, лежить в основі цілого ряду психологічних труднощів, в тому числі багатьох порушень розвитку, приводом для звернення у психологічну службу. Тривожність розглядається як показник «преневротичного стану», її роль надзвичайно висока і в порушеннях поведінки, таких, наприклад, як делінквентність і адиктивна поведінка [2]. Тривожність також впливає і на успішність навальної діяльності школярів, так як тривожним дітям важче досягати своєї мети, проявляти свої знання та уміння.

Дослідженням проблеми тривожності у різних аспектах займалися такі вчені як І. Кон, Ф. Райс, Д. Фельдштейн, М. Прихожан, К. Азарт, Л. Лепіхова, В. Шапалов, М. Амонашвілі, Є. Ільїн. Існують теоретичні концепції зарубіжних дослідників С. Холла, Е. Шпрангера, Ш. Бюллер, Е. Штерна, Е. Еріксон, Ж. Піаже та радянські дослідники Л. С. Виготського, Д. Б. Ельконіна, Л. І. Божович, І. В. Дубровіна.

Підлітковий вік – це перехідний період від дитинства до дорослості, сутність якого полягає у втраті дитячого статусу та прагненні досягти статусу дорослої людини. Частим явищем у період підліткового віку є підвищена тривожність. Оскільки серед негативних переживань людини тривожність займає особливе місце, часто вона призводить до зниження працездатності, продуктивності діяльності, до труднощів у спілкуванні. У стані тривоги підліток, як правило, переживає не одну емоцію, а деяку комбінацію різних емоцій, кожна з яких впливає на його соціальні взаємини, на його соматичний стан, на сприйняття, мислення, поведінку [4].

Тривожність на думку К. Ізарда [3] складається із домінантної емоції страху та її взаємодії з однією або кількома фундаментальними емоціями: стражданням, гнівом, провинною, соромом та інтересом. При підвищеному рівні тривожності з'являється дратівливість, нетерплячість, а у випадку помилок у діяльності – прагнення пояснити їх зовнішніми причинами. Описуючи вплив тривожності на мотиваційну сферу, зазначають, що тривожність може шкодити процесу цілепокладання, оскільки активізує дію захисних механізмів психіки.

У деяких дослідженнях тривожність розглядають як реакцію на соціальні впливи за певних індивідуальних психофізіологічних властивостей, а також як таку, що може виникати під час різних психосоматичних захворювань. Е. Г. Ейдемільер тривожність визначає як емоційний стан, який виникає в ситуаціях невизначеної небезпеки і проявляється в очікуванні недоброчливого розвитку подій [1].

Слід наголосити на тому, що тривожність, складає одну з найважливіших проблем підліткового віку, оскільки вона посилюється у зв'язку із залежним становищем підлітка, який вважає себе дорослим і вступає у конфронтацію зі світом. Звичайно, тривожність може пов'язана і з діяльністю нервової системи. Згідно з ученням І. П. Павлова, індивідуальні особливості поведінки, динаміка перебігу психічної діяльності залежить від індивідуальних відмінностей у діяльності нервової системи [5].

Прояви тривожності у дітей, зокрема підлітків, можуть бути соматичними й поведінковими. Соматичні прояви стосуються змін у внутрішніх органах, системах організму дитини: прискорене серцебиття, нерівне дихання, тремтіння кінцівок, скутість рухів, може підвищуватися тиск, виникати розлади шлунка тощо. На поведінковому рівні прояви підвищеної тривожності ще більш різноманітні й непередбачувані. Вони можуть коливатись від повної апатії і безініціативності до демонстративної жорстокості. Тому агресивність та жорстокість така поширена у підлітків, вона виникає як захисний механізм від підліткових проблем. Так само у будь-якому класі є агресори та пасивні, безініціативні підлітки.

Тривожність підлітка часто порушує його нормальне життя, нерідко виступає причиною порушення соціальних зв'язків з навколишніми, низьким рівнем успішності у школі. Внутрішній суперечливий стан дитини може бути викликаний: суперечливими вимогами до неї, що походить з різних джерел, неадекватними вимогами, які не відповідають можливостям і бажанням дитини, негативними вимогами, які ставлять дитину в принижене, залежне становище. Підліток, який не може відповідати вимогам, стає ще більш тривожним, зануреним у себе, у нього, як вже було зазначено, відбувається порушення соціальних зв'язків з навколишніми, що є вкрай важливими для підліткового віку. Стосунки з товаришами перебувають у центрі життя підлітка, багато в чому визначаючи решту аспектів його поведінки й діяльності [5]. У дослідженнях тривожності підлітка вчені доводять, що вона негативно впливає на багато сфер життя підлітка: вона порушує успішність навчання, соціальні зв'язки, порушує соматичний стан підлітка, а згодом може призвести і до соматичних хвороб.

Отже, ми можемо стверджувати, що тривожність – це індивідуальна психологічна особливість, яка виявляється у схильності людини до частих та інтенсивних переживань стану тривоги. Доведено, що між тривожністю та різними сферами життя підлітка існує взаємний вплив. Також на тривожність підлітка впливають різні особливості індивіда – його фізіологічна опірність стресу, індивідуальні відмінності у діяльності нервової системи тощо. Підлітковий вік вважається важким та переломним у житті людини, у неї є багато внутрішніх конфліктів, складнощів у спілкуванні, відбувається конфлікт між людиною і усім світом. Перспективи подальших досліджень з даної проблеми мають полягати в уточненні особливостей підліткової тривожності та її вплив на різні сфери життя підлітка. Особлива увага повинна бути звернена на способи зниження підліткової тривожності.

Література

1. Бастун Н. Індивідуальний підхід до учнів з високою тривожністю. Шестирічки в школі. Київ: Ред. загальнопед. газ., 2004.
2. Гончаренко Т. Тривожна дитина. *Психолог*. 2004. № 5. С. 4–5.
3. Ізард К. Е. Психологія емоцій. СПб. : Пітер, 2011. 461 с .
4. Крайг Г., Бокум Д. Психологія розвитку. СПб. : Пітер, 2012. 940 с.
5. Пересадчак О. Фактори впливу на розвиток дитячої тривожності. *Психолог*. 2003. № 2. С. 6–9.

Наукове видання

МАТЕРІАЛИ
наукової конференції професорсько-викладацького складу,
наукових працівників і здобувачів наукового ступеня
за підсумками науково-дослідної роботи
за період 2017–2018 рр.
(16–17 травня 2019 р.)

У двох томах

Том 1